İslâmda
Siyasî ve İtikadî

MEZHEPLER TARİHİ

Yazan :
Prof. Muhammed Ebu Zehra
İslâm Hukuku Profesörü

HİSAR YAYINEVİ

İslâm'da Siyasi ve İtikâdi

MEZHEPLER TARİHİ

Yazan :

Prof. Muhammed Ebû Zehra

İslâm Hukuku Profesörü

Mütercimler :

Hasan Karakaya

Ezher Üniversitesi ve

İst. Hukuk Fakültesi Mezunu

Kerim Aytekin

İst. Yüksek İslâm Enstitüsü ve

Hukuk Fakültesi Mezunu

İslam'da Fıkhi

MEZHEPLER TARİHİ

Yazan :

Prof. Muhammed Ebû Zehra

Mütercim :

Prof. Dr. Abdülkadir Şener

HİSAR YAYINEVİ

Beyazsaray No : 15 Beyazıt - İstanbul

Tel : 520 71 87 - 512 86 36

Hisar Neşriyatı : 20

Dizgi : AYYILDIZ Matbaası
Baskı : GÜMÜŞ Basımevi
İSTANBUL — 1983

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
İslâmda Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi 7
GİRİŞ
I. İNSANLARIN DÜŞÜNCELERİNİN DEĞİŞİK OLUŞU 9
1) İhtilaf konusu olan meselelerin aslında açık olmayıp kapalı oluşu 9
2) Arzu heva ve hevesierin ve mizaçların değişik oluşu . . 10
3) Branşların değişik oluşu 10
4) Eskileri taklid 11
5) Anlayış kabiliyeti ve algılama güçlerinin farklı oluşu . 12
6) Liderlik sevdası ve başkalarına hükmetme arzusu . . 12
II. MÜSLÜMANLARIN İHTİLAF ETMELERİNİN SEBEBLERİ . 13
1) Arap ırkçılığı 15
2) Hilafet anlaşmazlıkları 16
3) Müslümanların eski din mensuplarından bir çoğuna komşu olmaları 16
4) Felsefi eserlerin tercüme edilmesi 17
5) Birçok kapalı meseleleri incelemeye girişmek 18
6) Çeşitli hikayeler 18
7) Kur'an-ı Kerim'de mânası kesinlikle anlaşılamayan müteşabih âyetlerin bulunması 18
8) Metinlerden dini hükümler çıkarmak 19
III. MÜSLÜMANLAR ARASINDA MEYDANA GELEN İHTİLAFIN SAHASI 20
a) Tatbikat sahasındaki ihtilaf 20
b) İlim ve teori sahasındaki ihtilaf 21

1) Düşünce sahasında 22
2) Savaş sahasında 22
SİYASİ MEZHEPLER 24
★ Siyasi mezheplerin ihtilaf ettikleri konular 28
★ Hilafet meselesi hakkındaki ihtilafın merhaleleri 29
★ İslamdaki siyasi mezhepler birer dini mezheptir 38
I. ŞİİLİK 39
A) Kısaca izahı 39
B) Şiiliğin doğduğu yer ve zamanı 41
C) Eski felsefenin şia mezhebine tesiri 43
D) Şia mezhebinin fırkaları 45
1) Selbiyye 45
2) Gurabiye 47
ŞİİLİĞİN DIŞINDAKİ FIRKALAR 48
3) Keysaniye 48
4) Zeydiyye 52
Zeydiyyenin bazı görüşleri 54
5) İmamiyye 57
A) İsnaaşeriyye 59
İmamiyye'ye göre halifenin mevkii 60
B) İsmailiyye 64
6) Hakimiyye 67
7) Dürziler 68
8) Nusayriyye 68
HARİCİLİK 71
★ Harici fırkaların müşterek prensipleri 77
★ Haricilerin kendi aralarındaki ihtilafları 80
★ Haricilerin tartışmaları 82
Harici fırkalar 86
I. Müslüman sayılan hariciler 87
II. Müslüman sayılmayan hariciler 93
Hilafet konusunda ehli sünnet mezhebinin görüşü 94
a) Kureyş kabilesinden olmak 95
b) Kendisine biat edilmek 98
c) İstişare ile seçilmiş olmak 100
d) Adaletli davranmak . . . .
★ Hilafet şartlarının dışına çıkan halifenin durumu 111
İTİKADİ MEZHEPLER
Giriş 117
1 — Kader meselesi 118
2 — Büyük günah işleyenin durumu 123
3 — Düşüncelerin felsefi bir mahiyet alması 124
1 — CEBRİYYE 125

2 — KADERİYYE 137
3 — MÜRCİE 148
4 — MUTEZİLE 154
A — Mutezile mezhebinin mahiyeti 156
a) Tevhid 156
b) Adalet 158
c) Vad ve vaid 159
d) Elmenziletü beynel menzileteyn 159
e) Emr-i bilma'ruf ve nehy-i anil münker . . . 160
B — Mutezile mezhebinin itikadî meselelerde delil getirme sistemi 160
C — Mutezilenin bazı görüşleri yunan felsefesi ve diğer felsefelerden alması 162
D — Mutezililerin islâmı savunmaları 163
E — Abbasilerin Mutezileye yardım edişi 164
F — Çağdaşlarına göre Mutezile 165
G — Fıkıh ve hadis alimlerinin Mutezileyi eleştirmeleri 170
H — Mutezilenin münazaraları 171
a) Mutezilenin tartıştığı hasımları 174
b) Mutezilenin fıkıh ve hadis alimleriyle münakaşaları 184
EŞ'ÂRÎLİK 197
İmam Eş'ari'den sonra Eş'arî mezhebi 210
Eş'ari ile Cübbani tartışması 213
MATURÎDİLİK 214
Maturidi'nin metodu ve görüşleri 218
SELEFİYYÛN (Selefciler) 232
★ Vahdaniyet 235
★ Vahdaniyetin üç yönü 236
1 — Allah Teala'nın zatının ve sıfatlarının tek oluşu . . 236
a) Selefiler ve Eş'ariler 237
b) Metinleri te'vil etme veya olduğu gibi bırakma . . 243
c) Kur'an-ı Kerim'in mahluk olup olmaması 245
2 — Vahdaniyet ve tekvin 246
a) Cebir ve ihtiyar 247
b) Fiillerin sebepleri 249
İbni Teymiye'nin görüşlerinin değerlendirilmesi 255
YENİ MEZHEPLER 258
VAHHABÎLİK 260
Vahhabiliğin değerlendirilmesi 262
BAHAİLİK 263
Bahailiğin değerlendirilmesi 270
KADYANÎLİK 273

بسم الله الرحمن الرحيم

Ö N S Ö Z

İSLÂMDA SİYASÎ VE İTİKADÎ MEZHEPLER TARİHİ

Hamd, yüce Allah'a mahsustur. O'na hamdederiz, ondan yardım dileriz. Günahlarımızın affını isteriz, O'na tevbe ederiz, nefislerimizin şerrinden, yaptıklarımızın fenalıklarından O'na sığınırız. Allah, kimi doğru yola eriştirirse artık onu saptıracak hiçbir kimse yoktur. Kimi de saptırırsa onu, doğru yola ulaştıracak yoktur.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'e (S.A.V.), hidayet önderleri olan, kendilerine uyulduğu takdirde doğru yol bulunan, o nurlu ashabına salat'ü selâm olsun.

O ashab ki Peygamber Efendimiz (S.A.V.) haklarında şöyle buyurmuştur: **«Ashabım, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, doğru yolu bulmuş olursunuz.»**

Millî Eğitim Bakanlığı genel kültür merkezi, ilim tahsiline kapıları açmayı, bu husustaki engelleri kaldırmayı, kültürlü insanlara kolaylıklar sağlamayı planlamıştır. Böylece aydın kişiler her ilmin meyvesini elde etsinler, halk tabakasına ağır gelmeyecek, aydınların da zevkini tatmin edecek bir üslupla yazılan, aklî verilerden istifade etsinler. Bu maksatla adı geçen Kültür Merkezi, felsefe, tarih, teknik ve dinî ilim dallarında bin kadar kitap yayınlamayı öngörmüş ve Allah (C.C.)'ın yardımıyla bu büyük işi mükemmel bir şekil-

de başarma çalışması içinde yayınlamayı programladığı eserlerin bir çoğunu yayınlamıştır.

Bu başarılı merkez benden, bir takım zor meseleleri kolaylaştırıp, herkesin anlayabileceği bir şekilde kaleme almak suretiyle, İslâm mezhepleri hakkında bir kitap yazmamı istemişti. Meydana getirilecek bu kolay eser öyle bir eser olmalıydı ki onu kimse yadırgamasın, açık seçik olsun, bütün kültürlü insanlar, onun ihtiva ettiği meseleleri anlamakta güçlük çekmesin ve İslâmi mezheplerin, düşünce aşamalarını kolaylıkla kavrasın.

İslâm mezhepleri, inceledikleri meselelere göre çeşitli kısımlara ayrılmışlardır.

a) İtikadî mezhepler:

Bunlar, inancın temel meselelerinde ihtilâf etmemiş (kulun, yaptığı işleri cebren mi yoksa kendi isteğiyle mi yaptığı meselesinde olduğu gibi) kelamcıların ihtilaf ettikleri feri meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Meselâ: Bütün mezhepler, İslâm inancının cevherini teşkil eden, Allah'ın birliği mevzuunda ittifak etmişlerdir.

b) Siyasî mezhepler:

Bunlar, Halifenin seçim şekli ve benzeri meselelerde ihtilaf etmişlerdir. İlerde bu mezhepleri ve herbirinin izlediği metodu anlatacağız.

c) Fıkhî mezhepler:

Fıkıh; insanların birbirleriyle olan münasebetlerini, Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyye ile beyan edilen, kul ile Allah arasında olan ibadete ait meseleleri tanzim eder.

Bu konuları etraflıca incelemek, büyük eserlerin yazılmasını gerektirir. Bunun içindir ki biz, meseleleri kolaylaştırmakla birlikte az ve öz olarak aktarmaya çalışacağız. Ancak, meseleleri kısaca anlatmaya çalışsak da, bütün konuları bir kitapta toplamak mümkün değildi. Bunun için bu kitapta sadece siyasî ve itikadi mezhepleri zikredeceğiz. Fıkhî mezhepleri ise başka bir kitaba bırakmayı uygun gördük.

İnşallah yakında okuyuculara o bölümü de sunmaya muvaffak oluruz. Başarı Allah'tandır. Doğru yola sevkeden O'dur. Her zaman olduğu gibi bu işimizde de bize başarı ihsan etmesini niyaz ederiz. O, ne güzel mevla, ve ne güzel yardımcıdır.

Muhammed EBU ZEHRA

G İ R İ Ş

Bu bölümde, insanların herhangi bir gerçek hususunda görüşlerinin değişik oluşunun ve ihtilaf etmelerinin sebeplerini izah edeceğiz ve müslümanların, herkesçe kabul edilen, hiçbir kimsenin inkâr edemediği ve ihtilafa düşmediği İslâmın temel prensiplerinde ittifak etmelerine rağmen, İslâmın fer'i meselelerini anlamada düşünce metodlarının değişik oluşu sebeplerini anlatacağız.

I. İNSANLARIN DÜŞÜNCELERİNİN DEĞİŞİK OLUŞU:

Şu, bir gerçektir ki, insanların düşünceleri değişiktir. Bir kısım âlimler «insanoğlu ilk yaratılışından beri bu kainata felsefi bakışlarla bakmaktadır.» diyorlar. Biz de deriz ki: Bu bakışların sebep olduğu hayal ve tasavvurlar, insanların gördükleri ve ilgilerini çeken şeylerin farklı oluşuna göre değişmektedir. İnsanoğlu, medeniyet ve ilerleme yolunda her adım attıkça ihtilaflar artmış ve bu ihtilaflardan, çeşitli felsefi, sosyal ve ekonomik doktrinler meydana gelmiştir.

Eğer biz, ihtilafların asıl sebeplerini saymaya ve belirli sayılarla tesbit etmeye kalkışacak olursak, elbette ki buna gücümüz yetmez. Zira ihtilaf nedenleri pek çoktur. Bir sınırlama yapmaksızın bir kısmını zikretmeye çalışalım.

1) İhtilaf konusu meselelerin aslında açık olmayıp kapalı oluşu: Eskidenberi felsefeciler, bir kısım kapalı mevzuları izah etmeye kalkışmışlardır. Aslında bu konuları idrak etmek çok zor, anlama yolları da değişiktir. Bu sebeple felsefecilerden her biri sadece ken-

di gözünün gördüğü, aklının idrak edebildiği ve düşüncesinin ulaşabildiği hususları anlamaya çalışmıştır. Belki de hepsinin görüşü birleştiği takdirde incelenen meselenin gerçek yönü ortaya çıkabilir.

Herbirinin tekbaşına görüşü, ise gerçeğin ancak bir bölümünü yansıtabilir. Bu hususta Eflatun şöyle der. «İnsanlar, her yönüyle gerçeği idrak edemedikleri gibi ondan tamamen uzak da olmazlar. Her insan, gerçeğin bir yönünü idrak eder. Şu misal, bunun örneğidir: Birkaç kör, filin yanına varırlar, herbiri, onun bir organını tutar, eliyle kontrol eder ve onun ne olduğunu kendine göre hayal eder. Onun ayağını yakalayan, filin ağaç gövdesine benzeyen uzun ve yuvarlak bir yaratık olduğunu anlatır. Sırtına ulaşan, onun yüksek tepelere benzeyen bir yaratık olduğunu söyler. Kulağını tutan ise, onun, düz, ince, katlanan ve açılan bir yaratık olduğunu söyler. Görüldüğü gibi, bunlardan herbiri, gerçeğin sadece bir kısmını idrak edebilmiş, diğer arkadaşlarını yalanlamış, Fil'in yaratılışını anlatma hususunda hatâ ettiklerini ve cehalete düştüklerini iddia etmişlerdir. Görüyorsunuz bunlar, doğru söylemede nasıl birleşmişler sonra aralarına nasıl yalan ve hata girmiş ve onları ihtilafa düşürmüştür...» Zaten ihtilaflar birçok kerede meselenin kapalı veya zor oluşundan değil, ihtilaf eden taraflardan herbirinin, diğerinin görüşünü bilmeyişinden doğar. Bu sebeple Sokrat şöyle der: «Münakaşa konusu olan şey bilindiği takdirde her münakaşa biter.»

2) Arzu, heva ve heveslerin ve mizaçların değişik oluşu:

İnsanların, ihtilafa düşme sebeplerinden biri de arzuların, heva ve heveslerin değişik oluşudur. Zira kişilerin arzuları, hevesleri ve mizaçları, birbirinden farklıdır. Herkes, meseleleri kendi istek ve eğilimine göre kavrar. Bu hususta Spinoza şöyle der: «Bize eşyayı güzel gösteren, basiretimiz değil, arzu ve meyillerimizdir.» Evet, arzular ve istekler, gerek düşünceye gerekse eşyanın iyi veya kötü olduğuna karar veren değer ölçüsüne hakimdir. Yine aynı mevzuda William James şöyle der: «Felsefe tarihi, beşerî mizaçların çatışma tarihidir. Bu çatışmanın, edebiyat, fen ve devlet idaresi alanlarında büyük bir rolü vardır.

3) Branşların değişik oluşu:

İnsanların, ihtilaf etme sebeplerinden biri de branşlarının ve yöneldikleri şeylerin değişik oluşudur. İnsanların hayatta çeşitli meslek kollarına yönelmeleri, her meslek sahibini kendi mesleğine uygun bir şekilde düşünmesine ve görüşlerinin o yöne yönelmesine se-

lerin üçüncü cildinde bu mevzuda şöyle denir: «ölçüler çok çeşitli ve çok farklıdır. her sanat ve ilmin ve bunların kurallarının, kendilerine göre ölçüsü vardır. Meselâ: Fıkıhçıların ölçüleri, tıbbiyelilerin ölçülerine benzemez. Astronomların ölçüleri gramercilerin ve kelamcıların ölçülerine benzemez. Mantıkçıların ölçüleri cedelcilerinkine benzemez. Bunların ölçüleri ise tabiat ve ilahiyatçılarınkine benzemez.» Aynı mevzu hakkında çeşitli ilim adamlarının, branşlarının değişik olması sebebiyle düşünce ölçülerinin de değişik olması, her ölçü sahibinin başkasıyla ihtilaf etmesini gerektirir. Zira herkes, kendi düşüncesine ve kendi branşının metoduna göre hareket eder. İlm-i kelâmcılarla fıkıhçılar arasında, Kur'an-ı Kerim'in (Mahluk) «yaratılmış» olduğu mevzuunda ihtilaf etmeleri bu kabilden bir ihtilaftır. Çünkü, bunların ihtilaf etmelerinin asıl sebebi, metodlarının değişik olmasıdır. Fıkıhçıların ölçüleri, sadece Kitap ve sünnete dayanırken ilm-i kelamcılar, mücerret aklî ölçülere son derece önem vermektedirler.

4) Eskileri taklid:

İhtilaf sebeplerinden biri de, eskileri, objektif bir bakışla değerlendirip kafa yormadan onların düşüncelerini olduğu gibi kabul etmektir. Zaten insanlarda başkalarını taklid etme temayülü devamlı vardır. Bu temayül, farkında olmadan insanlara yön verir, zamanla kutsallaştırılan bir takım düşünceler, insanların kalblerine hakim olur ve artık onları, bu düşüncelerin iyiliği veya kötülüğü hakkında bir takım deliller bulmaya sevkeder. Bu tutum, elbetteki insanları, ihtilafa ve kısır çekişmelere itecektir. Çünkü herkes, farkına varmadan, şartlanmış olarak münakaşaya girer. Diğer yandan taklitçilik, taassubu doğurur. Zira kişinin kutsal kabul ederek taklid ettiği görüşler onu, bu görüşler hakkında mutaassıp olmaya sevkeder. Aşırı bir taassubun bulunduğu yerde, aşırı bir ihtilafın meydana geleceği ise muhakkaktır. Taassup, sinir sisteminin zayıflığından ve meseleyi her yönüyle kavrayamamaktan meydana geldiği gibi, çok az olarak da inancın kuvvetli oluşu taassuba sebep teşkil edebilir.

---

(1) İhvanussafa: 16. Y. Yılda ortaya çıkan ve Basra şehrini kendisine merkez seçen siyasî, dini bir cemiyettir. Şii mezhebine mensup kimseler tarafından kurulmuştur. Gayesinin ebedi olan ruhları mesud etmek olduğu iddia edilmektedir. Felsefi görüşleri Yunan, Fars ve Hint görüşleri çağlimindedir. Bu kuruluşun 52 risalesi bulunmaktadır. Risalelerin müellifleri Ebu Süleyman El-Makdisî, Ebu Hasen Ezzincani ve Zeyd b. Rifae'dir.

5) Anlayış kabiliyeti ve algılama güçlerinin farklı oluşu:

İhtilaf sebeplerinden biri de gördüğümüz gibi idraklerin farklı oluşudur. Bazı idrak organları gerçekleri bulurken bazıları onların sadece bir kısmını kavrayabilir. Bazılarına ise vesvese ve kuruntular hakim olur. Bir kısmı da hayal âlemine dalar, başkalarından miras kalan düşüncelerin baskısı altında çeşitli fikirlere saplanır.

Kuruntu ve vesveseye kapılma sadece avam tabakasına mahsus olmayıp bazı âlimlere bile hakim olur ve onların basiretlerini bağlar. Böylece gerçekleri idrak edemez olurlar.

«İhvanüssafa» adlı teşkilatın risalelerinde şunlar zikredilmektedir. «Birçok insan vardır ki düşünme kabiliyeti güzel, temyiz kabiliyeti çok hassas, tasavvuru süratli ve zekidir. Yine bazıları da vardır ki, geri zekâlı, kalbi kör ve şaşkındır. İşte, âlimlerin, görüş ve mezheplerinde ihtilaf ediş sebeplerinden biri de budur. Zira, insanların anlayış kabiliyetleri farklı olunca görüş ve inançları da ona göre değişik olur.» Bu yargı şüphe götürmeyen bir hakikattir. Gerçekten idrak kabiliyetleri ve akılların farklı oluşu, bu akıllarla varılan neticelerin de değişik olmasını gerektirir. Herhangi bir mevzu hakında hiç, hislerine mahkûm olmuş şairane bir düşünce sahibi ile, neticeleri sebeplere sıkıca bağlayan mantıkçı ve matematiksel bir düşünce sahibinin birleşmesi beklenebilir mi?

6) Liderlik sevdası ve başkalarına hükmetme arzusu:

Bu da, insanların ihtilaf etme sebeplerinden biridir. Özellikle siyasi alandaki metodlarda kendini gösterir. Başkalarına hükmetmeyi arzulayan birçok kimse, yönetim hakkında özel arzularından kaynaklanan birtakım görüşlere saplanır, onları savunmaya çalışır ve bu hususta öyle bir tavır içerisine girer ki, artık, kendisinin iddialarında çok samimi olduğunu, söylediklerinin, gerçeğin ta kendisi olduğunu zannetmeye başlar. Bazan millî veya ırki taassup da ihtilâflara sebep olabilir. Bu taassuplar da, liderlik sevdası ve başkalarına hükmetme arzusu şeklinde tezahür eder.

Bazan hükümdarın propogandasını yapan, onun yardımına koşan, onun görüşlerini yayan bir takım taraftarları bulunur. Bunlar, insanları davet ettikleri meselenin gerçek olduğu zehabına kapılırlar. Bu tip şahıslar, insanlar için en tehlikeli kişilerdir. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır: **«Ümmetim için en çok korktuğum kimse, konuşmasını iyi bilen münafık bir kimsedir.»** [2]

---

(2) Müsned, İmam Ahmed İbni Hanbel C. 1, S. 22, 44.
Not: Burada hadisin asıl kaynaktaki metnine itibar edilmiştir.

İşte bunlar, insanların inceledikleri mevzularda ve araştırmalar sonunda vardıkları neticelerde ihtilafa düşme sebeplerinden bazılarıdır. Genellikle bu ihtilaf sebepleri belirli bir bölgeye veya belirli bir mevzua mahsus olmayıp her yer ve her mevzu için söz konusu olan sebeplerdir.

Bunların yanında müslümanların düşüncelerinde ihtilaf etmelerinin birtakım özel sebepleri de vardır...

II. MÜSLÜMANLARIN İHTİLAF ETMELERİNİN SEBEPLERİ:

Müslümanlar, itikadi, siyasi ve fıkhi konularda ihtilaf edip mezheplere ayrılmışlardır. İhtilaf ediş sebeplerini izah etmeden önce şu iki hususu belirtelim.

1) Müslümanlar hiçbir zaman dinin temel prensiplerinde ihtilaf etmemişlerdir. Mesela; Allahu Tealâ'nın birliği, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Allah'ın peygamberi olduğu, Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından gönderildiği, O'nun, peygamberin en büyük mucizesi olduğu, müslümanların, Kur'an-ı Kerim'i mütevatir yolla nesilden nesile aktardıkları, beş vakit namaz, zekât, hac ve oruç gibi ibadetlerin ifa ediliş şekli hususunda herhangi bir ihtilaf meydana gelmemiştir.

Umumi bir ifade ile, İslâmın temel prensiplerinin herhangi birisi hakkında veya içkinin, domuz etinin, ve leşin haram oluşu ile miras hakkındaki umumi esaslar gibi dinin kesin olarak bilinen hususlarında hiçbir ihtilaf olmamıştır. Sadece dinin temel prensipleri ve genel kuralları dışında kalan fer'i meselelerde ihtilaf edilmiştir.

2) Şüphesiz ki müslümanlar arasında siyasi ve itikadi meseleler hakkında görülen ihtilaf, şer den başka bir şey değildi. Bu hususta Buharî, Zeyneb bint-i Cahş'in şöyle dediğini rivayet eder: **«Birgün Resulullah (S.A.V.), yüzü kıpkırmızı olarak uykudan uyandı ve şöyle dedi: Lâ ilahe illallah, yaklaşan felaketten dolayı vay Arapların haline!»** [1]

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bu hadis-i şerifle, kendisinden sonra müslümalnar arasında meydana gelecek olan ihtilaflara işaret buyurur. Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyurur: **«Yahudiler**

---

(1) Buharî Kitabülenbiya, bab: 7/Müslim; Kitabülfiten, bab: 1, Ebu Davud; Kitabülfiten, bab: 1/Tirmizî Kitabülfiten bab; 23/İbn-i Mâce Kitabülfiten bab; 9/Müsned-i İmam Ahmed C. 2, S.390

yetmişbir fırkaya ayrılmış, Hristiyanlar da yetmişiki fırkaya ayrılmışlardır. Ümmetim ise yetmişüç fırkaya ayrılacaktır.» [2] Hadis âlimleri çeşitli şekillerde rivayet edilen bu hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir. Mukbilî, «El alemûşşamih» adlı kitabında şöyle der: «Ümmetin yetmiş fırkaya ayrılacağına dair zikredilen hadisin bir çok rivayetleri vardır. Bu rivayetler birbirine destek olmakta, dolayısiyle hadisin ifade ettiği hadisenin meydana geleceğinde hiçbir tereddüd bırakmamıştır.»

İtikadî meseleler hakkında ihtilaf etmenin kötü ve şer olmasına mukabil, Kitap ve sünnette hükmü bulunan mevzular dışındaki meselelerde meydana gelen fıkhî ihtilafların kötü olmadığını beyan etmemiz gerekir. Evet, fıkhî ihtilaflar şer olmayıp bilakis, Kitap ve sünnetin mânâlarını iyice anlamaya ve onlardan çıkarılacak kıyaslamalara vesile olmuştur. Aslında bu ihtilaf müslümanların bölünmesine vesile olmamış, sadece görüş ayrılığı noktasında kalmıştır. Her fıkıhçı, diğer fıkıhçının ulaştığı güzel görüşlerden istifade etmiş, onlara bazan tamamen katılmış bazan da karşı çıkmıştır.

Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in Sahabe-i Kiram'ın fer'î meselelerde ihtilaf etmeleri çok hoşuna giderdi de şöyle derdi: «Resulullah (S.A.V.)'in ashabının ihtilaf etmemeleri bence hoş olmazdı. Çünkü onlar bir tek görüş üzerinde birleşmiş olsalardı insanlar zor durumda kalırlardı. Sahabe-i Kiram, kendilerine uyulan önderlerdir. Bir kimse onlardan herhangi birinin sözünü alırsa, o söz o kişi için sünnet gibidir.» [3]

Burada, herhangi bir kimse: «Peygamber Efendimiz (S.A.V.) ümmetini gecesi, gündüzü kadar aydınlık olan apaçık bir doğru yol üzerinde bıraktığı, onlara sımsıkı sarıldıkları takdirde asla sapmayacakları, Allah'ın kitabını ve Resullulah'ın sünnetini bıraktığı halde, müslümanlar niçin ihtilaf ettiler?» diye soracak olursa bunun cevabı şudur: İhtilaf etmelerinin birçok sebebi vardı. Genelde ise ihtilaf iki kısımdır:

a) İslâm ümmetini parçalamayan ve onları birbirine düşürmeyen ihtilaf.

b) İslâm ümmetini parçalayan, onun birlik ve beraberliğini bozan ihtilaf. Bu da siyasi sahada veya iktidar meselesinde meydana gelen ihtilaftır.

Şimdi bu ihtilaf sebeplerinden bazılarını görelim:

---

(2) Tirmizî, Kitabül İman, bab; 18/İbn-i Mâce, Kitabülfiten, bab; 17/Darimî, Kitabüssiyer bab; 75/Müsned-i İmam Ahmed C. 3, S. 501
(3) Eş-Şatıbî, El-İ'tisam, C. 3, S. 11

1) Arap ırkçılığı :

Bu, ihtilaf sebeplerinden biridir. Hattâ İslâm ümmetini parçalayan ihtilafların nüvesini teşkil eder. İslâm, Kur'an-ı Kerim ve sünnet hükümleriyle ırkçılığa karşı büyük bir savaş açmıştır. Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyurmaktadır: **«Ey insanlar muhakkak ki sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi, milletlere ve kabilelere ayırdık. Elbette ki Allah nezdinde en şerefli olanınız, ondan en çok korkanınızdır...»** [4] Peygamber Efendimiz (S.A.V.) de bir hadis-i şerifinde **«Irkçılığa davet eden bizden değildir. Irkçılık için ölen bizden değildir.»** [5] buyurmuştur. Diğer bir hadis-i şerifinde de **«Şüphesiz ki Allah Tealâ sizlerden cahiliyet sıkıntılarını ve cahiliyet döneminin, atalarla övünme âdetini kaldırdı. İnsanlar ya takva sahibi bir mümin veya günahkâr bir fâcirdir. Siz, Âdemoğullarısınız, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Bir kısım adamlar, cehennemin kömürlerinden olan kavimlerle övünmeyi artık bıraksınlar. Aksi halde Allah katında onlar, burnuyla pislikleri itip götüren pislik böceklerinden daha âdi olurlar.»** [6] Bir başka hadis-i şerifte ise şöyle buyurmuştur: **«Ey insanlar iyi bilin ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. İyi bilin ki Arabın, Arap olmayana, Arap olmayanın Araba, kızıl derilinin siyaha, siyahın kızıl deriliye hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük, ancak Allah'dan korkma iledir.»** [7]

Evet, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in devrinde ırkçılık, bu açık delillerle ortadan kaybolmuştur. Şehid Halife Hz. Osman'ın devrine kadar su yüzüne çıkamamıştı. Bu halifenin son dönemlerinde kuvvetli ve korkunç bir şekilde ortaya çıktı. Irkçılığın ortaya çıkışı önce Emevilerle Haşimilerin, daha sonra da Haricilerle başkalarının arasında görülen ihtilaflarında büyük bir etkisi vardı. Hariciye mezhebi Mudar kabileleri arasında yayılmayıp, Rabia kabilelerinin arasında yayılmıştı. Rabia kabileleri ile Mudar kabilelerinin arasındaki ihtilaflar, cahiliyet devrinde çok meşhurdu. İslâm gelince bu ihtilafları ortadan kaldırdı. Ne var ki Hariciye fırkasında yeniden ortaya çıktı.

---

(4) Hucurat suresi âyet, 13
(5) Ebu Davud Kitabül Edep; bab : 121 Not : Burada hadisin asıl kaynağındaki metnine itibar edilmiştir.
(6) Ebu Davud, Kitabül Edep, bab : 120; Hadis No. 5116/Tirmizî Kitabül Menakıb bab : 75, Hadis No. 3955/Müsned-i İmam Ahmed C. 2, S. 361. Not : Burada hadisin asıl kaynağındaki metnine itibar edilmiştir.
(7) Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel C. 5, S. 411

2) Hilafet Anlaşmazlıkları:

Siyasi ihtilaflara yol açan en önemli sebeplerden biri de, İslâm ümmetini idare etmek için Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'e kimin daha iyi halife olacağı meselesidir. Bu ihtilaf, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in vefatından hemen sonra ortaya çıkmış, Medine'nin yerlileri olan ensar, «Peygamberi biz barındırdık, ona biz yardım ettik, halife olmaya biz daha layıkız.» diyor. Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler ise «Biz daha önce müslüman olduk, halifeliğe biz daha layıkız» diyorlardı. Fakat, ensarın kuvvetli imanı, ihtilafı sona erdirdi. Artık ondan ortada hiçbir eser kalmadı. Ne varki ihtilaf daha sonra yeniden alevlendi ve başka bir şekilde tekrar ortaya çıktı. Halife olma hakkı, Kureyş'in hepsine mi aittir? Yoksa sadece Hz. Ali ve evladına mı aittir? Yahutta bu hak herhangi bir kabile ve aile ayırdetmeksizin, bütün müslümanlara mı aittir? Çünkü bütün müslümanlar Allah katında eşittir. Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyurur: «Şüphesiz ki Allah katında en üstününüz, ondan en çok korkanınızdır.» [8] Peygamber Efendimiz (S.A.V.) de şöyle buyurur: «Ey insanlar, iyi bilin ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. İyi bilin ki Arabın, Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, kızıl derilinin siyaha, siyahın kızıl deriliye hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük, ancak Allah'dan korkma iledir.» [9] Bu ihtilaflar sebebiyle müslümanlar, Havaric, Şia gibi guruplara ayrılmışlardır.

3) Müslümanların, eski din mensuplarından birçoğuna komşu olmaları ve eski din sahiplerinden bir kısmının İslâma girmeleri:

Eski dinlerin mensuplarından birçoğu İslâm dinine girdi. Yahudiler, Hristiyanlar ve ateşperestler müslüman oldu. Bunlar İslâma girdiklerinde eski dinlerinden kafalarında kalan düşüncelerini tamamen söküp atamamışlardı. Çünkü bu düşünceler onların hislerine hakim olmuştu. İşte bu sebeple onlar İslâmi meseleleri eski inançlarının ışığı altında mütalâa ediyorlardı. Müslümanlar arasında, eski dinlerinde münakaşa konusu olan «Kulun, yaptığı işlerde serbest veya mecbur olması, (cebir ve ihtiyar), Allah Tealâ'nın sıfatlarının, zatının aynı veya gayri olduğu» gibi meseleleri yaymaya çalışıyorlardı.

Şu gerçeği de ifade etmemiz gerekir ki, eski din mensuplarından İslâma girenlerden, eski dinlerinden kafalarında bir takım kalıntılar bulunmasına rağmen, samimi olarak İslâmı kabullenenler ya-

---

(8) Hucurat suresi âyet, 13
(9) Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel, C. 5, S. 411

nında görünüşte İslâma giren fakat gerçekte onu kabul etmemiş, sadece müslümanların dini ile oynamak ve onların arasında sapık fikirleri yaymak için İslâm'a giren kişiler de vardı. Bunun içindir ki Müslümanların arasında zındıklar ve diğer sapıklar gibi yıkıcı düşünceleri yayan kişiler de bulunmuştur. Bu hususta İbn Hazm «El Fisal» adlı eserinde şu hususları zikretmektedir.

«Bu guruplardan çoğunun, İslâm dininden çıkış sebebi şu idi: Farslar (İranlılar) geniş bir ülkeye sahiptiler, bütün milletler üzerinde nüfuzları vardı, kendilerini çok beğenirlerdi. Kendilerini «hür» ler ve diğer insanları da kendilerine «köle» kabul ediyorlardı. Çok küçümsedikleri Araplar tarafından devletlerinin yok edilmesi onlara çok ağır geldi. Büyük bir felakete uğramış gibi oldular. Bu nedenle çoğu zaman İslâma karşı tuzaklar kurdular ve savaştılar. Her teşebbüslerinde de Allah Tealâ hakkı galip getirdi. Farslardan bazıları görünüşte müslüman oldu. Ehl-i Beyti sevdiklerini ve Hz. Ali'ye yapılan zulümlere karşı çıktıklarını iddia ederek Şiileri kendilerine çekmeye çalıştılar. Nihayet onları İslâm çerçevesinin dışına çıkardılar.» .

İbn Hazm'den nakledilen bu sözler her nekadar Abdullah b. Sebe'ye tâbi olan Sebeiyye fırkası gibi sadece sapık bir Şii gurubunu misâl veriyorsa da benzeri birçok guruplar için de geçerlidir. Aslında her fırkada bu tiplerden bulmak mümkündü. Murtezilede İbn Râvendi, müşebbihe ve mücessimede benzerleri gibi. [10]

Müslümanların ihtilafa düşme sebeplerinden biri de bu tercüme hareketi idi. Tercüme edilen felsefî eserlerin meydana gelen ihtilaflarda büyük bir tesiri görülmekte idi. Çünkü birçok felsefî eğilimler, kâinat, madde ve tabiat ötesi mevzularında eski teoriler İslâmî düşünceye saldırmışlardır. İslâm âlimleri arasında bile eski felsefecilerin düşündüğü gibi düşünen ve onların yolunu tutan kişiler çıkmıştır. Abbasi devrinde Yunan ve Roma'da ortaya çıkan Sofistler gibi bir kısım şüpheci insanlar türemiştir. Bu düşünce tarzından çeşitli mezhepler meydana çıkmış, bunun dini düşüncelerde bile etkisi görülmüştür. İslâmî inançlar hususunda, felsefeciler gibi düşünenler görülmüştür. Meselâ, Mutezililer İslâmi inançları isbat hususunda felsefecilerin metodundan hareket etmişlerdir. Bugün

---

(10) İbn Râvendî : Asıl adı Ebul Hüseyn İbn Ravendi'dir. 10. Y. Yılda yaşamıştır. Önce Mutezilî iken daha sonra Mutezile mezhebini bırakıp, İslâmın ve diğer semavî dinlerin aleyhinde kitaplar yazmaya başladı.

4) Felsefi eserlerin tercüme edilmesi :

elimizde bulunan İlm-i kelam, gerek Mutezililerin metodu gerekse ehl-i sünnetin onlara cevap vermeleri şekliyle, bir takım mantıki kıyaslar, felsefi ta'liller ve mücerred akli incelemelerden başka birşey değildir.

5) Birçok kapalı meseleleri incelemeye girişmek:

İslâm âlimleri arasında, itikadi meseleleri ispat hususunda felsefi düşüncenin yayılması, İslâm âlimlerini, insan aklının kesin ve değişmez neticeler elde etmeye gücünün yetmediği meseleleri incelemeye sevketmiştir. Meselâ: Allah Tealâ'nın sıfatlarının ispatı veya nefyi, Allah'ın kudreti yanında kulun kudreti ve benzeri meseleler bu kabildendir. Çünkü bu gibi meseleleri incelemek, ihtilaflar için büyük kapılar açar. Zira görüşler değişik olur, metodlar çeşitli olur, herkes, diğerinden başka bir tarafa yönelir. Belki de ilm-i kelamcıların ihtilaf ettiği mevzuların bir çoğu bu tip kapalı meselelerdir.

6) Çeşitli hikâyeler:

Hikâyeler Hz. Osman (R.A.) devrinde ortaya çıkmış, Hz. Ali (R.A.) bunları hoş görmemiş, hattâ hikâyecileri camilerden kovmuştur. Çünkü bunlar, insanların kafasına bir kısım hurafe ve efsaneler sokuyorlardı. Bunların bir kısmı tahrife uğrayan eski dinlerden kaynaklanıyordu. Emeviler devrinde ise hikâyeciler çoğalmıştır. Bunlardan az bir kısmı dürüst insanlar olduğu halde çoğu kötü kimselerdi. Belki de tefsir ve İslâm tarihi kitaplarına birçok İsrailiyatın giriş sebebi bu hikâyelerdir.

Bu asırda ortaya çıkan bütün hikâyeler, henüz olgunlaşmamış ve çeşitli meclislerde anlatılan bir takım ilkel düşüncelerdi. Bunların, ihtilafa sebep olacakları pek tabii idi. Özellikle hikâyeci, herhangi bir mezhep sahibinin veya bir düşünce liderinin yahut bir hükümdarın taraftarı olur da diğer bir hikâyeci de bir başkasının taraftarı olursa, elbetteki bunların sebep oldukları ihtilaf, halk tabakasına da sıçrar ve çok kötü neticelere götürür.

Nitekim çeşitli İslâmi dönemlerde bu neticeler fiilen görülmüştür.

7) Kur'an-ı Kerim'de mânâsı kesinlikle anlaşılamayan müteşabih âyetlerin bulunması:

Allah Tealâ bir âyet-i kerimede şöyle buyuruyor: «**Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir, mânâsı açıktır. Bu âyetler, kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir,**

anlaşılması güçtür. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını sadece Allah bilir. İlimde ileri gitmiş olanlar ise, «Biz bunlara iman ettik, hepisi rabbimizin katındandır» derler. Bunları ancak akıl sahipleri düşünür.»[21] Bu âyet-i Kerime ile Kur'an-ı Kerim'de müteşabih âyetlerin bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlar vasıtasıyla, Allah Tealâ müminlerin imanlarında samimi olup olmadıkları hususunda onları imtihan etmektedir. Bu gibi âyetlerin var oluşu, âlimlerin, Kur'an-ı Kerim'de bulunan müteşabih âyetler üzerinde ihtilaf etmelerine sebep olmuştur. Birçok zeki âlimler bunları te'vil etmeye ve gerçek mânâlarını anlamaya çalışmışlar ve te'vil ederken de kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Diğer bir kısım âlimler ise bu gibi âyetleri te'vil etmeye girişmemişler bu hususta susmayı tercih etmişler ve şu âyetle Allah'a (C.C.) duada bulunmuşlardır. «Onlar: «Rabbimiz! bizi hidayete erdirdikten sonra kalbimizi haktan çevirme. Bize kendi katından rahmet ihsan et. Şüphesiz ki sen, çok bağışta bulunansın.»[21] derler.

8) Metinlerden dinî hükümler çıkarmak:

İslâm şeriatının bulanmayan temiz kaynağı, Allah Tealânın kitabı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sünnetleridir. Metinler sınırlı, hâdiseler sınırsızdır. Meydana çıkan her olay için dinî bir hüküm bulmak gerekmektedir. Metinler, umumi hükümleri kapsamakta, teferruata dair her zaman nass bulunamamaktadır. Bu sebeple metinleri ve olayları incelemek ve bir hükme bağlamak zarureti vardır. Bu sahada çalışan âlimler, metinlerden hüküm çıkarma hususunda farklı metodlarla hareket etmişler, herkes kendi düşüncesi ve görüşüne, kendisine ulaşan hadis ve doğruluğuna güvendiği sahabe haberlerine göre hüküm çıkarmışdır.

Şu hususa dikkat etmek gerekir ki; metinlerden hüküm çıkarma sebebiyle ortaya çıkan ihtilaflar, hiçbir zaman tehlikeli olmamış, bilakis güzel sonuçlara ve övgüye layık neticelere varılmıştır. Zira ihtilaf neticesi ortaya çıkan görüşlerin tümü birleştirilerek, bütün beşerî kanunlardan daha sağlam, daha adaletli, daha güçlü, her zaman ve her yer için geçerli, selim insan yaratılışına uygun, dört başı mamur bir nizam meydana getirmek mümkündür.

---

(11) Âl-i İmran suresi âyet, 7
(12) Âl-i İmran suresi âyet; 8

III. MÜSLÜMANLAR ARASINDA MEYDANA GELEN İHTİLAFIN SAHASI:

Buraya kadar, müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaf sebeplerinin bir kısmını anlattık. Her zaman ihtilafın dış görünüşü göze çarpar, asıl sebepleri ise gizli kalır. Sebeplerden bazıları, araştırmacılar tarafından görülürse de diğer bazıları tarihi olaylar içerisinde gizli kalır. Bazan ihtilafın doğrudan sebebi basit bir hadise olur. Fakat neticede umumi meselelerde ihtilafa yol açar. Hele insanlar ruhi bakımdan buna müsait, yaratılışları icabı geniş düşünme eğiliminde iseler ve anlayış kabiliyetleri de farklı ise basit bir meseleyi abartıp geniş çapta ihtilafa düşerler.

Müslümanlar arasındaki ihtilaf, iki sahada görülmektedir. Bunlardan biri, tatbikat sahasında, diğeri ise ilmi ve teorik sahada görülmüştür.

a) Tatbikat sahasındaki ihtilaf:

Hz. Osman (R.A.)'a karşı isyan edenlerin ortaya çıkardıkları ihtilaf, Hz. Ali (R.A.) ile Haricîlerin arasında çıkan ihtilaf, Abdullah b. Zübeyr (R.A.) ile Emevîler arasında görülen ihtilaf, Haricîlerle Emeviler arasında görülen ihtilaf, tatbikat sahasında görülen fiilî ihtilaflardır. Bu çeşit hadiseleri, siyasî tarihler inceler, ilmî nedenlerini izah etmeye çalışır sebeplerle neticeleri birbirine bağlamaya uğraşır.

Olayları değil, çeşitli mezhep ve ilimlerin tarihlerini inceleyen ilim adamları, amelî sahadaki ihtilafların düşünceler üzerinde ne gibi etkileri bulunduğuna ve doktrinlerin de bu tip ihtilaflara ne gibi tesirler yaptığını kaydetmeye önem verir. Meselâ: Hz. Ali (R.A.) ile ona karşı isyan eden Emeviler arasındaki ihtilafın asıl sebebi; halife seçme hakkının kime ait olduğu düşüncesidir. Halifeyi seçme hakkı sadece Medinelilere aittir de diğer insanlar onlara mı tâbi olacaktır? Yoksa bu hak, her yerde bulunan bütün müslümanlara mı aittir?

Bu meselede, hidayet rehberi Hz. Ali (R.A.) ile Emevîler arasında ortaya çıkan bu şiddetli ihtilaftan Havaric, Şia ve benzerî çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır.

Haricîlerin ortaya çıkışından sonra, evvela Haricîlerle Hz. Ali ve evlâtları arasında daha sonra da yine Haricîlerle Emeviler arasında korkunç savaşlar meydana gelmiştir. Şiî mezhebinin ortaya çıkışın-

dan ise, uzun süren savaşlar meydana gelmiş, ilk kurluşunda şiî olan Abbasî devletinin kuruluşuyla bu savaşlar sona ermiştir.

Görüldüğü gibi siyasi mezheplerle, ortaya çıkan hadiseler arasında büyük bir irtibat vardır. Bu irtibat, müslümanlar arasındaki ihtilafı körüklemiştir.

İşte müslümanlar arasında meydana gelen ihtilafların, bir takım görüş ayrılıklarına dayandığı, sadece yönetimi ele geçirip başkalarına üstün gelmek için, hükümdarlar arasında görülen ihtilaflar şekline henüz dönüşmediği bir zamanda müslümanlar arasındaki tatbikat sahasındaki ihtilafla teorik ihtilafın birbirlerini etkilemeleri bu şekilde olmuştur. Ancak, hükümdarların ve taraftarlarının arasında görülen iktidara ilişkin ihtilaflar, görüş farklılıklarına dayanan ihtilaflar şeklinde başlar. Müslümanlara hükmetme ve onları tahakküm altında tutmaya bu yollarla gidilmiştir.

Peygmber (S.A.V.)'imizin şu hadis-i şerifi bu hadiseyi çok doğru bir şekilde bizlere anlatmaktadır. Efendimiz buyurur ki: **«Benden sonra hilafet otuz senedir. Ondan sonra saltanat başlayacaktır.»**[13] Diğer bir rivayette ise **«Üzerinizde peygamberlik dönemi, Allah Tealâ'nın dilediği kadar devam edecektir. Sonra, Allah Tealâ onu kaldırmayı dilediğinde kaldıracaktır. Daha sonra ise peygamberlik dönemini esas alan hilafet dönemi gelecek, Allah Tealâ'nın dilediği kadar devam edecek, daha sonra Allah Tealâ, kaldırmayı dilediğinde onu da kaldıracaktır. Nihayet ısırıcı bir saltanat dönemi gelecektir.»**[14]

Not: Burada da, hadis'in, asıl kaynağındaki metnine itibar edilmiştir.

Gerçekten de Osman-ı Zinnureyn (R.A.) ve İslâm kahramanı Hz. Ali (R.A.) dönemlerinde meydana gelen ihtilaflar neticesinde Emevîler iktidarı ortaya çıkmış, nihayet İslâmi idare bazan adaletli, çok zamanlar da zalim bir ısırıcı saltanata dönüştürülmüştür.

b) İlim ve teori sahasındaki ihtilaf:

Bu çeşit ihtilaflar, bir kısım itikadî meselelerde ve bazı fer'î meselelerde görülüyordu. İtikadi ve hukukî meseleler üzerinde meydana gelen ihtilaflar, teorik safhada kalmış, düşünce olmaktan öteye geçememiştir. Çünkü bu tip ihtilaflara girişen âlimler arasında fiili çatışmaya dönüşen bir hadise meydana gelmemiştir. Zaten bunların ilmî yaşantıları, ihtilafları teori safhasından tatbikata geçirmeleri-

---

(13) Tirmizî, Kitabü'l Fiten bab: 48
(14) Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel C. 4, S. 273

tasına varmamıştı. Tarafların birbirlerini yanlışlık yapma ve bidatlara sürüklenme ile suçlamaları neticesinde ihtilaflar daha da şiddetlenmiştir. Bununla beraber, İslâm hukuku meselelerinde ortaya çıkan ihtilaflar, sadece bir görüş olmaktan ileriye geçmemiş hatta, taraflardan herbiri diğerine, «Doğru olan bizim görüşümüzdür. Fakat hatalı olması da muhtemeldir. Başkalarının görüşü ise yanlıştır. Fakat doğru olması ihtimali de vardır.» demişlerdir.

Evet, teorik ihtilafların fiilî ihtilaflarda pek rolü olmamıştır. 'Ancak, bazı zamanlar iktidar, bir kısım âlimlere işkence etme hırsına kapılmıştı. Bunun sebebi ise ya teorik sahada ihtilaf eden âlimlerin izledikleri metodların, devlete karşı kışkırtıcı metodlar olmasından kuşkulanmaları, dolayısiyle düşünceyi değil kışkırtmayı cezalandırmaları, ya da âlimlerin görüşlerinin fitneye sebep olacağından korkmalarıydı.

Bazan görüşler, İslâm dışı ve İslâmdan çıkıp, zındık olmaya davet eden bir şekil almıştı. Bu gibi görüşlerin arkasında da siyasî bir maksat bulunuyordu. Çünkü zındıklık, politik bir dâvâya zemin hazırlamak için ortaya atılmıştır. Mehdî döneminde, 'Abbasî devletinde görülen zındıklık, bu kabildendi. 'Abbasi halifesi Mehdî, zındıkları her yerde takip etti, zındıklık meselesinin peşini bırakmadı. Çünkü zındıklık, İslâm iktidarını yıkıp yerine, Horasandan kaynaklanan gayri İslâmî bir iktidar kurmanın ön hazırlıkları mahiyetindeydi Bunu başarmak için zındıklar, herşeyden önce İslâmî düşünceyi çökertmeye ve kafalardan silip atmaya girişmişlerdi. Mehdî, bu isyankârlara karşı iki cihetten savaş açmıştı.

1) Düşünce sahasında:

Mehdi, münakaşa yapmasını güzelce başaran âlimleri zındıklara musallat etti, onların inanç ve münakaşa metodlarını iptal ettimeye girişti.

2) Savaş sahasında:

'Abbasî halifesi Mehdi, bu sapık dâvânın arkasında bulunan Mkanna El Horasanî'ye karşı savaştı. Gerek politik alanda gerekse ikadî ve hukukî alanda görülen teorik ihtilafların derecesi ne olısa olsun bu ihtilaflar hiçbir zaman İslâmın özüne ve temel prens. lerine yansımamıştır. Daha önce de izah ettiğimiz gibi ihtilaflar, ·nin, kati delillerle sabit olan herhangi bir meselesi veya İslâmın

mel prensiplerinden sayılan ve inkârı mümkün olmayan herhangi bir meselede meydana gelmemiştir.

İslâm inancına ters düşen bir takım sapık görüşler ortaya çıkınca İslâm âlimleri, bunlara inananları İslâm toplumundan çıkarmışlar ve müslüman kabul etmemişlerdir. Meselâ; Hz. Ali (R.A.) döneminde Allah'ın Hz. Ali'ye hulûl ettiğine (girdiğine) inanan ve «Sebeiyye» diye adlandırılan bir güruh ortaya çıkmıştır. Yine, aslında peygamberliğin, Hz. Ali (R.A.)'ye geldiğine, Cebrail'in yanlışlık yaparak peygamberliği Hz. Muhammed (S.A.V.)'e verdiğine inanan ve «Ğurabiye» diye adlandırılan bir zümre daha ortaya çıkmıştır. Ancak bütün müslümanlar, bu iki fırkanın da müslümanlıkla hiçbir ilişiği olmadığına ve Haricilerden «Yusuf» suresini inkâr eden fırkanın müslüman olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Bütün bu açıklamalardan sonra İslâmî mezheplerin üç kısma ayrıldığı neticesine varıyoruz.

1 — Siyasî mezhepler: Bunlar, tatbikat sahasında görülmüş, bazan aralarındaki ihtilaf had bir safhaya varmıştır.

2 — İtikadî mezhepler: Bunlar, çoğu kere teorik ihtilaflardan öteye geçmemişlerdir.

3 — Fıkhî mezhepler: Bunlar, müslümanlar için bir hayır ve bereket kaynağı olmuşlardır.

Şimdi bu mezhepleri teker, teker izah etmeye çalışalım.

SİYASÎ MEZHEPLER

Siyasî mezheplerin hepsi, en büyük imamlık olan «Hilafet» meselesi etrafında dönüp dolaşırlar.

Bu vazifeyi üzerine alan ve müslümanların en büyük idarecisi olan kişi, müslümanların işini idare hususunda Peygamber Efendimizin (S.A.V.) halifesi sayıldığı için bu müesseseye «Hilafet» denilmiştir. Bu müesseseye «İmamet» de denilmiştir. Çünkü Halifeye «İmam» deniliyordu. Ayrıca müslümanlar, kendilerine imamlık yapan kişinin peşinde namaz kıldıkları gibi, işlerini yürüten Halifenin de peşinden gitmek zorundadırlar. Nasıl ki cemaat namazda imamdan ayrılamazsa, bunun gibi müslümanlar da Halifeye itaat etmek mecburiyetindedirler.

Peygamberlik Hilafetî müessesesi, müslümanların işini yürütecek, kabul ettikleri dinlerini koruyacak, can, mal ve inanç hürriyetini muhafaza edecek bir halifenin müslümanların başında bulunmasını gerektirir.

İbn-i Haldun iktidarı üç kısma ayırır.

1 — Tabii iktidar

2 — Siyasî iktidar

3 — Peygamberî iktidar.

1 — Tabii iktidarda insanlar, şehevi arzuların ve şahsi çıkarların isteklerine boyun eğidirilirler.

2 — Siyasî iktidarda insanlar, dünyevî çıkarları elde edip zararları uzaklaştırmak için aklî görüşlerin gereklerine boyun eğdirilirler.

3 — Peygamberi bir iktidar olan Hilafette ise insanlar uhrevî menfaatleri ve netice itibariyle âhiret'e hizmet eden dünyevî menfaatleri hususunda şer-i şerifin görüşlerinin gerektirdiği yola sevkedilirler. — Aslında dini bize gönderen Allah nazarında bu dünyanın bütün halleri âhiretin menfaatlerine yöneliktir.— Esasında Halifelik dini koruma ve dünyaya müteallik işleri yürütme hususunda şeriatın sahibine vekil olmaktır.

Bundan anlıyoruz ki bu üç iktidar şeklini birbirinden ayıran nokta, yönetimin dayandığı temel prensiptir. Eğer yönetim baskıya dayanıyorsa böyle bir yönetim, tabii bir yönetimdir. Zira insanda yaradılıştan saltanatı sevme duygusu vardır. Böyle bir yönetimde temel düşünce baskı olduğuna göre bu yönetime, iktidarı ele geçirme arzusu hakim olur. Münafıklar bu arzuyu «büyük lütuf» olarak adlandırsalar bile ...

Eğer yönetim, akli hükümlere dayanıyorsa, böyle bir yönetim siyasî bir iktidardır.

Şayet yönetimin temelini İslâm dini teşkil ediyorsa böyle bir yönetimin adı «Halifelik» tir. Bu, güzel bir taksimdir. Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki İslâmın getirdiği peygamberî hilafette selim bir aklın hükmünün ve menfaatleri dikkate almanın da yeri vardır. Çünkü, devlet yönetimi siyaseti hakkındaki deliller sınırlıdır. Genel prensipler şeklindedir. Bunun içindir ki selim aklın hükümlerinden istifade etmek, ve islâm devletini, şeriatın ışığı altında bu hükümlerin gereklerine göre idare etmek icabeder. Diğer yandan devlet idareciliğinde menfaatleri dikkate almanın da büyük bir yeri vardır. Ancak menfaatlerin, şer'î esaslarla çelişmemesi, onlara uygun düşmesi gerekir.

İbn-i Haldun'un anlattığı şekildeki bir Hilafet — ki onda menfaatlerle dinî emirler birbiriyle bağdaştırılır — Hulefa-i Raşidin döminde gerçekleşmiştir. Hulefa-i Raşidin, (R. Anh.) İslâmın koyduğu cezaları ve diğer hükümleri tatbik ediyor ve bunların tam olarak tatbikini denetliyorlardı. İnsanları dine davet ediyor, dinde anlaşılması güç olan meseleleri insanlara açıklıyorlardı. Bunun yanında, insanların menfaatleri neyi gerektiriyorsa, o yönde durmadan çalışıyorlardı. Zira, gerçek menfaatler, dinen de menfaat kabul edilmiştir. Haram şeylerde bir takım faydalar bulunduğu iddiası bâtıldır, asılsızdır. Bunlar, görünüşte faydalı olduğu zannedilse bile aslında zararlı şeylerdir.

Adaleti sağlayan, zulmü ortadan kaldıran, insanların gerçek menfaatleri için çalışan, dini bir hilafet müessesesini ayakta tutma-

nın müslümanlar üzerine farz olduğu hakkında, bütün İslâm siyasî mezhepleri ittifak halindedirler. Bu hususta herhangi bir mezhep, diğerinden farklı düşünmemiştir.

Bu mevzuda İbn-i Hazm şöyle der: «Bütün ehl-i sünnet velcemaat mezhebinden olanlar, mürcie mezhebine mensup olanlar ve Hariciye mezhebinden olanlar, hilafetin müslümanlar için farz olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. İslâm ümmetinin adaletli, müslümanlar arasında Allah'ın hükümlerini tatbik eden ve müslümanları Resulûllah (S.A.V.)'ın getirdiği şeriata göre idare eden bir Halifeye boyun eğmelerinin farz olduğu hakkında da ittifak etmişlerdir. Bu mevzuda sadece, Haricilerden olan «Necedat» fırkası itirazda bulunmuşlardır. «Necedat» lar «İnsanları Halife seçmeye zorlamak gerekmez. İnsanlar kendi haklarını bizzat kendileri almalıdırlar» derler. Bu fırkadan olanlar, Yemameli «Necde bn. Uveymir El-Hanefî» adlı kişiye mensupturlar ve bugün onlardan herhangi bir kişinin kaldığını tahmin etmiyorum. Bu fırkanın iddiası yersizdir. Yukarıda zikrettiğimiz mezheplerin, bunların görüşlerinin hilafında ittifak etmeleri, bunlara cevap olarak kâfidir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyye, Hilafetin farz olduğunu beyan etmektedir. Allaf Teala'nın şu kelamı buna delildir: «**Ey iman edenler Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin.**»[1]

Bu âyet-i kerimenin yanında Halifeye itaatı emreden ve Hilafetin farz olduğunu beyan eden birçok sahih hadisler mevcuttur.

Müslümanlar sadece Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in vekilliği sayılan Hilafetin farz olduğu hakkında ittifak etmemişler, bunun yanında, Resulûllah'a Halife olmaya layık bir kişinin Halife yapılması mümkün olmadığı takdirde hakem'e baş vurulmasının gerekliliği hakkında da ittifak etmişlerdir. Bu nedenle Hz. Ali (R.A.) «**Hüküm ancak Allahındır**» diyerek kendisinden ayrılan Haricilere cevaben şöyle demiştir: «**Bu, kendisiyle bâtıl kastolunan hak bir sözdür. Evet hüküm ancak Allahındır, fakat bunlar bu sözleriyle (Emirlik ancak Allahındır) demek istiyorlar. Halbuki insanlar için, müttaki olsun, günahkâr olsun, mutlaka bir Emir gerekir ki müminler onun emrinde çalışsın, kâfirler hayatlarını devam ettirsin, Allah onunla vadeleri tamamlasın, onun vasıtasıyla vergiler toplansın, düşmanlarla savaşılsın, yollar emniyete kavuşturulsun, zayıfın hakkı güçlüden alınsın, böylece iyi insanlar huzura kavuşsun, kötü insanlardan da kurtulunmuş olsun.**»[2]

---

(1) **Nisa suresi âyet; 59**
(2) **Şerh-i Nehcül Belağa Li İbn-i Ebil Hadid, C. 2, S. 307. İsa Elbabi El Halebî baskısı.**

Hidayet rehberi Hz. 'Ali (R.A.)'ın buyurduğu gibi emirlik müessesesi gerekli olduğu için âlimler, emirliği iki kısma ayırmışlardır.

1 — Peygamberî hilafet şeklindeki emirlik: Bu tip emirlik, ileride izah edeceğimiz Peygamberî Hilafetin şartlarını haiz olan bir emirliktir.

2 — Peygamberî olmayan emirlik, şayet Peygamberî hilafet şartları tahakkuk etmez de birisi ortaya çıkarsa, Peygamberî Hilafeti gerçekleştirinceye kadar bu kişiye uyulur. İnşallah ilerde bu meseleleri izah edeceğiz.

SİYASÎ MEZHEPLERİN İHTİLAF ETTİKLERİ KONULAR

Müslümanlar, bir kısım siyasî meseleler hakkında ihtilaf etmişlerdir. Genellikle ihtilaflar dört nokta etrafında toplanmıştır.

1 — Aynı zamanda iki Halife caiz midir? Yoksa Halifenin tek olması mı gerekir? meselesi.

2 — Halifenin, Kureyş kabilesinden olması meselesi.

3 — Halifenin hiçbir zaman günah işlememiş olması veya günahkâr olabilmesi meselesi.

4 — Halifenin, Kureyş kabilesinin sadece belirli bir kolundan olması veya Kureyşin diğer kollarından da olabilmesi meselesi.

İşte ihtilafların mihveri bu hususlardı. Siyasi guruplardan bahsederken bu ve diğer meseleler hakkında her gurubun görüşü ortaya çıkacaktır.

Anlatılan meselelere ilave edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da Halifenin seçim şekilleridir. Bu meseleyi de guruplardan herbirinin Halifenin seçimi hakkında uyulmasını gerekli gördükleri metodlarını açıklarken izah edeceğiz.

Şu bir gerçektir ki; Hilafet hakkındaki ihtilaflar, başlangıçta mezhepler şeklinde ortaya çıkmamıştır. Çünkü herhangi bir mezhebin ortaya çıkışı, bir gurup araştırmacı ilim adamlarının planladıkları ilmî metodların varlığını gerektirir. Öyle ki, ilim adamları düşüncelerini açık seçik olarak mezheplerine temel prensipler şeklinde yerleştirirler. Sonra her metodun kendine göre bir ekolü ortaya çıkar, bu temel prensiplere inanır, onları savunur, çeşitli araştırma ve incelemeler yoluyla onları takviye etmeye çalışır.

Evet, metodlar, mezhepler veya guruplar, ihtilafın başlangıcında teşekkül etmezler. Önce ihtilaf başlar, sonra zamanla düşünceler gelişir, kabul görür. Bu görüşlerden herbirine tâbi olanlar birbirleriyle tanışırlar, neticede mezhepler oluşur. İşte bu sebeple iki hususu aydınlığa kavuşturmamız gerekir.

a) Hilafet müessesesi etrafında meydana gelen ihtilaf aşamaları.

b) Bu aşamalarda üzerinde ittifak veya ihtilaf edilen hususlar.

İhtilaflar, Hulefa-i Raşidin devrinde olmuş, daha sonra guruplar ortaya çıkmış, Emeviler ve daha sonraki dönemlerde ise siyasi mezhepler oluşmuştur.

HİLAFET MESELESİ HAKKINDAKİ İHTİLAFIN AŞAMALARI

Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den, kendisinin vefatından sonra yerine kimin Halife olacağına dair kesin bir delil veya açık bir işaret gelmemiştir. Bu hususta sadece, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) ölüm hastalığında iken Hz. Ebubekir (R.A.)'in müslümanlara imam olmasını emretmesinden başka bir şey yoktur. Bir kısım insanlar, bu işaretten, Hz. Ebubekir (R.A.)'in müslümanlara Halife olması gerektiği sonucunu çıkarmışlardır ve şöyle demişlerdir: «Resulûllah (S.A.V.) Ebubekir (R.A.)'i dinimiz hususunda seçmiş ve onu münasip görmüştür. Biz onu dünyamız için neden münasip görmeyelim?» Fakat bu, yorum gerektirmeyen bir olayı, gerektiriyormuş gibi saymaktır. Çünkü dünya siyaseti, dinî işlere benzemez. Bu sebeple buradaki işaret açık değildir. Bunlara ilaveten «Sakife» toplantısında Muhacirlerle Ensar, Halifenin hangi kabileden olacağı hususunda münakaşa ederlerken toplantıda bulunanlardan herhangi biri yukarıda ifade edilen delile dayanmamıştır. Toplantıda bulunanların, namazda imam olmakla, Halife olmak arasında bir bağlantı kurmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, bir işaret olduğu kabul edilse bile bu husus, sadece Hz. Ebubekir (R.A.)'ın şahsına mahsus bir işarettir. Halifenin nasıl başa geçirileceği meselesini halletmiş sayılmaz.

Burada okuyucu: Kur'an-ı Kerim niçin Halifeliğin temel prensiplerini zikretmemiştir? ve sünnet-i seniyye, Halifeliğin şartlarını ve Halife olacak kişinin sıfatlarını neden beyan etmemiştir? diye sorabilir. Buna cevaben deriz ki: «Kur'an-ı Kerim, İslâmî yönetimin üç temel prensibini beyan etmiştir. Bunlar, «Adalet», «İstişare» ve ister istemez «emir sahibine itaat etmektir.» Ancak, emir sahibi bir günah işlemeyi emrederse onu dinlemek ve ona itaat etmek caiz de-

ğildir. Adalet hakkında âyet-i kerimeler, mevcuttur. Bunların adalete delil olmaları kesindir, bu hususta hiçbir şüpheye yer yoktur.

İstişareyi, gökten kendisine vahiy gelen Peygamber Efendimiz (S.A.V.) emretmiştir. Onun hakkında da Allah Tealâ şöyle buyurmaktadır: **«Onun her konuştuğu, Allah tarafından vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Ona o vahyi, son derece kuvvetli bir melek öğretti.»** [1]

Yine Allah Tealâ peygamberine istişareyi emrederken şöyle buyurmuştur: **«... İşlerde onlarla istişare et...»** [2] Allah Tealâ istişareyi hakkında nass bulunmayan hususlarda müslümanların bütün işlerinde umumî bir prensip kıldığını beyan ederek şöyle buyurmuştur: **«Müslümanların işi, aralarında yapılan istişare ile halledilir.»**[3]

İtaat ise, Kur'an-ı Kerim ile sabittir. Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyurur: **«Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız, aranızda herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman onun hükmünü, Allah'a ve Peygamber'e havale edin...»** [4]

Peygamber Efendimiz de bu hususta şöyle buyurur: **«Müslüman kişinin, istediği veya istemediği şeylerde emir sahibine itaat etmesi gerekir. Ancak günah bir iş emredilirse dinlemesi ve itaat etmesi caiz değildir.»** [5]

(4) Nisa suresi âyet, 59

İslâm şeriatı bu üç temel prensibi getirerek İslâmî bir yönetimin üzerine kurulduğu direkleri beyan etmektedir.

Şüphesiz ki idareciyi seçme, onun icraatını denetleme ve onun haklarını tayin etmede temel prensip sayılan istişare, toplumlara, milletlere ve çeşitli durumlara göre değişmektedir. İşte bu sebeplerle İstişare için belli bir usul tayın etmek caiz ve uygun değildir. Bunun içindir ki Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Halifenin seçimi için belirli bir yol ve değişmez bir usul koymamıştır. Çünkü, en mükemmel nizamlar bile milletten millete değişmektedir.

İstişare yoluyla seçilen idareci, mutlak bir yetkiye sahip değildir. O, birinci olarak dinî hükümlerle bağlıdır. Zaten onları tatbik

---

(1) Necm suresi âyet, 3-5
(2) Âl-i İmran sûresi âyet, 159
(3) Şûrâ suresi âyet, 38

etmek, idareciliğin birinci gayesidir. İkinci olarak, idareci istişare ile bağlıdır. İdarecnin yanında, kendileriyle istişare edebileceği, hatta kendisini doğruya sevkedecek kişileri bulundurması gerekir.

Bütün bu izahlardan sonra deriz ki: Müslümanlar, yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in vefatını müteakiben, müslümanları idare etme hususunda kimin Resulûllah'a Halife olacağı meselesinde ihtilafa düşmüşlerdir.

a) Ensar: Peygamber Efendimiz ve muhacirleri barındırma ve onlara yardım etme meziyetlerinden dolayı, Halifenin kendilerinden olması görüşünde idiler. Evet, Ensar, İslâmın koruyuculuğunu yapmış ve Resulûllah (S.A.V.)'a yardım etmişlerdir.

Ensar, Resulûllah'ın, Hilafeti, herhangi bir Arap kabilesi veya ailesine tahsis ettiği görüşünde değillerdi.

b) Başta Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer olmak üzere diğer bir gurup ise Halifeliğin, muhacirlere ait olduğu görüşünde idiler. Çünkü onlar daha önce müslüman olmuşlardı. Bir de Araplar, ancak Kureyş kabilesine boyun eğerlerdi.

c) Üçüncü bir gurup ise Halifeliğin, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in ailesi Haşimoğullarına ait olduğu görüşünü ileri sürdüler ve daha önce müslüman olması, zor durumlarda İslâmı savunması ve ilimde, dini anlamada ileri bir seviyede olması hasebiyle Haşimoğullarının en üstünü olan Ali b. Ebi Talib'in Halife seçilmesini istediler.

İhtilaf uzun sürmedi. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in katıldığı gurup Beni Saîde Sakifesi toplantısında ağır bastı ve Halifeliğe Hz. Ebubekir seçildi. Ensar'dan olan Sa'd İbn-i Ubade hariç, oy birliği ile Hz. Ebubekir'e biat edildi. Böylece birinci görüş olan Ensarın görüşü tarihe karıştı. Daha sonra bu görüşe davet eden herhangi bir mezhep görülmedi

Üçüncü görüş ise, üçüncü Halifenin sonuna kadar yatışmış olarak kaldı

Müslümanların Hilafet hakkındaki ihtilafları Hz. Ebübekir ve Hz. Ömer dönemlerinde ve Osman-ı Zinnureyn döneminin büyük bir bölümünde yatışmış vaziyette idi. Çünkü Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in şahsiyetleri ve Hz. Ömer'in müslümanlara karşı şefkatli, adaletli ve titiz davranışı, ortaya fitnelerin çıkışını engellemede büyük rol oynamıştır. Buna ilaveten müslümanlar, Allah yolunda cihad et-

mekle ve İslâm iktidarının genişlemesine sebep olan fetihlerin organizesi hususunda birbirleriyle yardımlaşma ile meşgul idiler. Bu sebeple Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemleri boyunca ve Hz. Osman döneminin büyük bir bölümünde tarih, Hilafet hakkında herhangi bir ihtilaf kaydetmemiştir. Ancak şehit Halife Hz. Osman (R.A.) döneminin sonundaki fitnelerle tekrar ihtilaflar başgöstermiştir.

Hz. Osman (R.A.) döneminde başgösteren fitnenin sebeplerinin izahına geçmeden önce, adıgeçen üç Halifenin Hilafete getirilme yollarını zikredelim: Sahabe-i Kiram Halifelerin başa getirilmelerinde üç yol takibetmişlerdir. Her Halifenin başa getiriliş şekli, diğerlerinden değişik olmuştur.

Birinci yol: Seçim usulüdür. Hz. Ebubekir Essıddıyk bu yolla Halife olmuştur. Seçim, müslümanlar arasında doğrudan yapılmış ve Beni Saide Sakifesinde derhal uygulanmıştır.

İkinci yol: Veliahd tayin etme yoludur. Hz. Ömer (R.A.) bu yolla Halife olmuştur. Hz. Ebubekir (R.A.) Hz. Ömer (R.A.)'i seçmiş kendisinden sonra onu Halife tayin etmiş ve müslümanlardan biat almıştır.

Üçüncü yol: Başta bulunan Halifenin bir heyet seçip seçilen heyetin, aralarından birini tayin edip müslümanların biatına arzetmeleri yoludur. Bu yol, yaralanıp ölüm haline geldiğinde Hz. Ömer (R.A.)'ın baş vurduğu yoldur. Hz. Ömer, Hilafet meselesini altı kişiden oluşan bir heyete bıraktı. Bunlar, ittifak ettikten sonra aralarından birini Halife seçip, biat etmeleri için müslümanlara arzedeceklerdi. Seçilen bu altı kişi, aralarından Hz. Osman (R.A.)'ı Halife seçtiler ve biat için müslümanlara aday gösterdiler. Müslümanlar da biat ettiler. Biat edenlerin arasında Mikdad bin Elesved gibi ihtilafları önlemek için, istemeyerek biat edenler de bulunuyordu. Böylece Hz. Osman (R.A.) Hilafete getirildi. Ne var ki bu Halifenin döneminde büyük ihtilaflar başgösterdi, bu ihtilaftan deniz dalgaları gibi fitneler doğdu. Bu fitneler, müslümanların siyasî yönden parçalanmalarının ve siyasî mezheplerin ortaya çıkmasının başlıca sebebi idi.

Bu fitnelerin veya Hz. Osman devrinde ortaya çıkan şiddetli ihtilafın bir çok sebebi vardı:

1) Bu sebeplerden birincisi Hz. Osman (R.A.)'ın sahabe-i kiramdan muhacir ve mücahitlerin ileri gelenlerinin çeşitli şehirlere dağılmalarına müsaade etmesidir. Bunlar Hz. Osman devrinde çeşitli İslâm beldelerine dağıldılar. Halbuki Hz. Ömer (R.A.) valilik veya ordu komutanlığı vazifesi yapanların dışında sahabe-i kiramın

ileri gelenlerini Medine'de tutmuş ve dışarı çıkmalarına müsaade etmemişti. Bunun sebebi Hz. Ömer, sahabe-i kiramın ileri gelenlerini yanında tuttu, eleştirilerinden bizzat kendisi istifade etmek istedi.

Hz. Osman (R.A.) sahabe-i kiramın İslâm şehirlerine yayılmasına izin verince bunlar, gittikleri yerlerde gerek Halifeyi gerekse diğer idarecileri eleştirmeye başlamışlardır. Hz. Ebu Zer el-Gıfari'nin Şam'da şöyle söylediği rivayet edilir: «Allah'a yemin olsun ki hiç bilmediğim bir takım işler ortaya çıktı. Allah'a yemin olsun ki bu yapılanların ne Allahın kitabında ne de peygamberinin sünnetinde yeri vardır. Vallahi ben, çiğnenen haklar ve diriltilen bâtıllar, yalanlanan doğru kimseler, müttaki olmayanların tercih edilişi ve gayr-i meşru olarak biriktirilen mallar görmekteyim.» [6]

Bu sözlerde büyük bir sahabinin açıkça ve acı bir eleştirisini görmekteyiz. Şüphesiz ki bu eleştirinin kamu oyunda büyük bir tesiri olur. Özellikle iktidardan şikâyetçi olan ve nizam ve intizama alışık olmayan kişiler üzerinde etkisi daha fazladır. Bunu hisseden Habib el Fihri o zaman Şam valisi olan Hz. Muaviye'ye şöyle demiştir. «Ebu Zer Şam'ı aleyhinize kışkırtıyor. Eğer gerekli görüyorsan onu ailesine ulaştır.» Bunun üzerine Hz. Muaviye Ebu Zer'i Hz. Osman'a şikâyet etti. O da Ebu Zer'i önce Medine'ye çağırdı, daha sonra da Rebze'ye sürgün etti.

Böyle bir sahabinin sürgün edilmesinin şüphesiz ki büyük bir tesiri vardır. Ebu Zer, Şam'dan uzaklaştırıldıysa da diğer sahabiler Şam'ın dışındaki yerlerde tesirlerini gösteriyorlardı. Buna ilaveten sahabileri dinleyenler arasında İslâma yeni girmiş, kalbleri İslâm sevgisiyle doymamış kişiler vardı. Bunların içinde insanları fitneye davet edenler de mevcuttu. Bunların davetine uyan kimseler de vardı.

2) Sebeplerden biri de Hz. Osman'ın (R.A.) akrabalarını sevmesiyle meşhur olması idi. Aslında akrabayı sevmede ne bir günah vardır ne de bir kınanma... Fakat Hz. Osman, vazifeleri akrabalarına verdi, çevresine onları yaklaştırdı, devlet işlerinin bir çoğunda onlarla istişare etti. Halbuki bunların içinde kendilerine güvenilmeyen kişiler de vardı. Hz. Osman, akrabalarıyla çokça istişare eder-

---

(5) **Buharî, Kitabül Cihad bab; 108/Ebu Davud, Kitabül Cihad bab; 87/Neseî, Kitabül Bey' bab; 34/İbn-i Mâce Kitabül Cihad, bab; 40. Not : Hadisin, asıl kaynaklardaki metnine itibar edilmiştir.**

(6) **Şerh-i Nehcül Belâğa İbn-i Ebil Hadîd C. 3, S. 55 İsa Babî el-Halebî baskısı.**

ken Hz. Ömer'in istişare ettiği, Ali b. Ebi Talib, Sa'd bn. Ebi Vakkas, Talha ve benzeri büyük sahabîlerle az istişare ederdi.

Hz. Osman'ın akrabaları olan Emevîler, işleri ellerinde toplamak istiyorlar, Hz. Osman'ı, kınayanların kınamasına ve eleştiricilerin tenkidlerine aldırış etmemeye teşvik ediyorlar.

Bu hususta şu rivayet vardır: Hz. Osman aleyhine ayaklananlar, Mısır ve Kûfe'den gelip onun çevresini kuşatınca Hz. Osman, Mısırlıların uzaklaştırılması için Hz. Ali'den yardım istedi. Bunun üzerine Hz. Ali Mısırlıları uzaklaştırdı ve Hz. Osman'a, kendisini dinleyecekleri bir şekilde konuşmasını, kalbinde taşıdığı iyi niyetine Allah'ı şahit tutmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Hz. Osman konuştu. Orada bulunanlar coştu hatta birçokları ağladı, nefret eden kalbler yatıştı, nerdeyse kılıçlar kınına girmek üzereydi. Fenalık duyguları daha hücrelerindeyken ölüyorlardı... Fakat o anda Hz. Osman'ın yanına Mervan bn. Hakem geldi ve O'na şunları söyledi: «Babam anam sana feda olsun! Allah'a yemin olsun ki bu söylediklerini, sana dokunamayacakları güçlü bir durumdayken söylemeni arzu ederdim. O zaman söylediklerini en önce ben kabul eder ve sana yardım ederdim. Fakat sen söylediklerini, kemer memelerin ucuna, sel tepelerin burnuna dayandığı yani bıçak kemiğe dayandığı ve iş çığırından çıktığı ve alçaklar, planı sana uyguladıkları zaman söyledin. Allah'a yemin olsun ki af dilenilecek bir hata da ısrar etmek, o hatadan korkutularak tevbe etmekten daha güzeldir. Sen dileseydin tevbe ederek Allah'a yakın olur ve hata ikrarında bulunmazdın. Kapının önüne dağlar gibi insan yığılmış...»

Bunun üzerine Hz. Osman «Git onlara sen konuş, ben onlara tekrar konuşmaktan utanıyorum.» dedi.

Mervan dışarı çıktı. Halk kalabalıktan, nerdeyse birbirini eziyordu. Onlara şöyle hitap etti. «Ne istiyorsunuz? Niçin buraya toplandınız? Sanki yağmaya gelmişsiniz! Yüzünüz kara olsun! Herkes arkadaşının kulağına birşeyler fısıldıyor. Anlaşıldı, iktidarımızı elimizden almak için geldiniz. Haydi gidin! Allah'a yemin olsun ki eğer bize saldırırsanız, tarafımızdan sizin başınıza gelecek hadiseler sizi asla sevindirmeyecektir. Bu niyetinizin akıbetinin hoş olacağını sanmayın. Haydi evlerinize dönün!.. Allah'a yemin olsun ki biz, elimizdeki iktidarı, mağlup olarak başkalarına verecek adamlar değiliz!..» [7]

---

(7) Taberî Tarihi C. 4, S. 362 Darül Maarif baskısı.

3) Hz. Osman'ın akrabalarından valiler tayin etmesi:

Hz. Osman'ın bu tutumu, O'nu tarafgirlikle suçlayanların suçlama sebeplerini daha da artırdı. Vali tayin edilenlerin bir kısmı, İslâmda pek gayret göstermiş kimseler değildi. Hatta bunlardan bir tanesi, İslâm'a girip tekrar irtidat ettiği için Resulüllah (S.A.V.) tarafından kanı mübah sayılan Abdullah b. Sa'd b. Ebî es-Sürh idi. Hz. Osman bunu Amr b. el-As'ın yerine Mısır'a vali tayin etmişti. Bu sebeple Amr b. el-As insanları Hz. Osman aleyhine kışkırtıyor ve şöyle diyordu: «Vallahi bir çobanla dahi karşılaşsam onu, onun aleyhine kışkırtacağım.»

Abdullah b. Sa'd'in vali tayin edilmesi üeziren bu kişinin aleyhine dedikodular çoğaldı, artık günün hadisesi haline geldi. Halk «Bu şahıs önce müslüman olmuş sonra dinden dönmüş ve Resûlullahı yalanlamıştır» diye konuşuyordu.

Abdullah b. Sa'd, Hz. Osman'ın diğer valisi olan Muaviye gibi merhametli ve siyasî değil, bilâkis sert, katı kalbli, Hz. Osman'a karşı gelmekte cesaretli biriydi. «El İmame Vessiyase» adlı kitapta bu konuda şunlar anlatılmıştır.

«Mısır halkı Hz. Osman'a gelip valileri olan Abdullah b. Sa'd'i ona şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman, Abdullah'a onu tehdit eden ve onu azarlayan bir mektup yazdı. Abdullah b. Sa'd, Hz. Osmna'ın yasakladığı şeyleri yapmakta ısrar etti. Hz. Osman'ın yanından dönen Mısırlılardan bazılarını döverek öldürdü.»

Şüphesiz ki böyle bir valinin yaptığı işler, müminlerin emiri Hz. Osman (R.A.)'a karşı halkı galeyana getirecekti. Ve getirdi de... Zira Hz. Osman'ı kuşatmak için Medine'ye gidenlerin önde gelenleri de Mısırlılardı. Çünkü Abdullah b. Sa'd'in yaptıkları halkı, adaletin sağlanması hususunda ümitsizliğe düşürdü. Adaletin sağlanmasından ümitsizliğe düşmek, fitne ve fesadın, cinayet ve savaşın kapılarını açar. Çünkü fitnelerin kopmasına mani olan sur, yapılan işlerin adaletli olduğunu hissetmektir.

4) İhtilaf sebeplerinden biri de Hz. Osman (R.A.)'ın yumuşak huylu oluşudur.

Hz. Osman'ın, adaletli olsun adaletsiz olsun, valilerine karşı yumuşak davranışı, insanları kendi adaletinden ümit kesmeye sevketmiştir. Hz. Osman, valilerine karşı Hz. Ömer gibi dikkatli ve titiz değildi. Bahusus, akraba ve taraftarlarına karşı davranışlarında... Hz. Ömer (R.A.'in bu husustaki şiarı şu idi: «Benim için hergün valiyi

vazifesinden almak, zalim bir valiyi bir an için bile yernde tutmaktan daha hayırlıdır.»

Hz. Osman (R.A.) kendisine karşı isyan eden, evine hücum eden ve minberde iken kendisini taşlayan kişilere karşı kesin tavır alıp ciddi davranmadı. Eğer Hz. Osman, fitne başkaldırıp ayaklanmalar ortaya çıktığı zaman bu güruha karşı sert tedbirler alsaydı, onlar fitne ve fesadın meseleleri halletmeyeceğini anlayacaklar, ondan sonra işler yoluna girecekti. Yine Hz. Osman,' zalim valileri vazifeden alsaydı bu tutumu, kendisinin kurtulmasına, müslümanların güvenliğinin sağlanmasına ve ihtilafların ortadan kaldırılmasına sebep olurdu.

Sahabe-i kiramın ileri gelenleri ona yardım etmeye hazırdı. Bunlar her silaha sarıldıklarında Hz. Osman onları yatıştırdı. Raviler şunu anlatırlar: Sahabe-i kiramdan savaşçı sekizyüz kişi silah kullanmaya hazır idiler. Bunların hepsi de usta birer savaşçı idiler. Hz. Osman, huzurun bozulmamasını tercih ettiği, müslümanların birbirleriyle savaşmalarını önlemek istediği için bu hususta Sahabe-i kirama mani oldu. Fakat ne yazık ki, bu tutumunun ilk kurbanı kendisi oldu. Hz. Osman'ın şehid edilişi, müslümanların, içine düştükleri ilk felaket olmuş, deniz dalgaları gibi her tarafa yayılan fitne kapısının açılmasına sebep olmuştur.

5) Sebeplerin biri ve en büyüğü de, müslümanların arasında İslâma kin besleyen, müslümanlara ve İslâmın gölgesinde yaşayanlara tuzak kuran kimselerin bulunmasıydı. Bu güruh İslâm için çok titiz olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Halbuki bunlar zahiren müslüman görünüyorlarsa da aslında kâfir idiler. Bunlar, Hz. Osman'ın aleyhinde kötü sözler yayıyor, Hz. Ali'nin hakkında ise iyi şeyler söylüyorlardı. İslâm ülkelerinde insanları kışkırtıyorlar, bazı valilerin yaptıkları hoş olmayan şeyleri de propagandalarına vasıta yapıyorlardı. Bunların en azılısı da Abdullah b. Sebe idi. Bu adam hakkında İbn Cerir et Taberi şöyle der:

«Abdullah b. Sebe Sanalı (Yemenli) bir Yahudi idi. Annesi siyah bir cariyeydi. Hz. Osman döneminde müslüman oldu. Müslümanları yoldan çıkarmak için çeşitli İslâm ülkelerinde seyahatlarda bulundu. Önce Hicaz'dan başladı. Sonra Basra'ya daha sonra Şam'a gitti. Şamlılardan hiçbir kimseyi istediği şekle sokamadı. Şamlılar bunu oradan uzaklaştırdılar. Nihayet Mısır'a geldi. Orada halka söylediklerinin bir kısmı da şunlardı. «Hz. İsa'nın tekrar döneceğini kabul edipte Muhammed'in tekrar döneceğini yalanlayanlara şaşarım.

Halbuki Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: «Ey Muhammed, sana Kur'an'ın tebliğini farz kılan Allah, seni dönülecek yere döndürecektir...» [8] Ayrıca, tekrar dönmeye Muhammed, İsa'dan daha lâyıktır... Sözlerine devamla şöyle dedi: «Bin peygamber vardı ve her peygamberin bir vekili vardı. Muhammed'in vekili de Ali'dir. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu, Ali de vekillerin sonuncusudur.» Daha sonra şunları ilave etti: «Osman, hilâfeti haksız olarak aldı. İşte Resulullah'ın vekili burda. Bu iş için ayaklanın, meselenin üstüne gidin. Âmirlerinizin kötülüğünü yayarak işe başlayın. Halkı kendinize çekebilmek için, iyiliği emrediyor, kötülüğe mani oluyormuşsunuz gibi görünün.»

Abdullah b. Sebe propagandacılarını her tarafa yaydı. Çeşitli ülkelerde baştan çıkardığı kimselerle mektuplaşıyordu. Onlar, gizli olarak kendi dâvâlarını yayıyor, görünüşte ise iyiliği emrediyor, kötülüğe mâni oluyorlarmış gibi davranıyorlardı. Çeşitli şehirlerde valilerin ayıplarını ortaya koyan mektuplar yazıyorlar, arkadaşları da aynı hususlarda kendilerine cevaplar veriyorlardı. Yeryüzünde geniş çapta bir propagandaya girişmişlerdi. Halbuki açığa vurduklarının dışında asıl niyetlerini gizliyorlardı.» [9]

Görüldüğü gibi, tarihçilerin hocası Taberi, bu güruhun, müslümanları baştan çıkarmak için nasıl oyunlara giriştiklerini, ayaklanmaya teşvik için Hz. Osman'ın bazı valilerinin yaptıklarından şikâyet etmeyi amaçlarına vasıta kıldıklarını ve müslümanları bölen sapık düşünceleri yaydıklarını beyan ediyor.

İşte bütün bu sebepler birleşti, birbirlerine destek oldu ve neticede fitne kopup Osman-ı Zinnureyn şehid edildi. Hz. Ali (R.A.) döneminde fitne kapıları sonuna kadar açıldı, İslâm siyaseti sahasında köklü bir ihtilaf ortaya çıktı ve bu alanda çeşitli mezhepler türedi.

İşte bu fitnenin gölgesi altında Şii mezhebi ortaya çıktı. Şiiler ve taraftarları her ne kadar Şiiliğin temelinin Resulullah (S.A.V.)'in vefatı anına dayandığını söylerse de...

Hz. Ali (R.A.) hilafeti dönemi boyunca devam eden bu fitnenin bir yankısı olarak Harici mezhebi de ortaya çıktı.

Üçüncü Halife Hz. Osman (R.A.) dönemi, inşallah yakında izah edeceğimiz gibi, birbirlerine zıt «Şii» ve «Harici» diye adlandırılan iki mezhebin ortaya çıkışıyla sona erdiyse de bu iki mezhebin arasında orta yolu tutan ve itidalli davranan ve tarihin «Ehl-i sünnet ve'l Cemaat» diye adlandırdığı bir mezhep de ortaya çıkmıştır.

---

(8) Kasas suresi, âyet; 85
(9) Tarih-i Taberî C. 4, S. 340 Darül Maarif baskısı.

İSLÂMDAKİ SİYASİ MEZHEPLER BİRER DİNİ MEZHEPTİR

Şu noktayı hatırdan çıkarmamak gerekir ki siyasi ihtilaflar veya siyasi mezhepler, her nekadar siyasi eğilimlerle ortaya çıkınışlarsa da İslâm siyasetinin tabiatı icabı devamlı din ile bağlı kalmış, bu siyasetin temelini din teşkil etmiştir. Bu sebeple İslâm siyasi mezhepleri dinin etrafında meydana gelmiş, bazan ona çok yaklaşmış bazan da İslâm prensiplerinin dışına çıkarak ondan uzaklaşmıştır.

Siyasi mezhepler, dinin temel prensipleri olan itikadi meselelere temas etmiş, inanç ve iman hakkında kendilerine has görüşler ortaya koymuşlardır. Diğer yandan bu mezhepler, sadece itikad' meselelerini incelemekle kalmamış, fer'i meselelere de değinmişler, bu meseleler hakkında mükemmel araştırmalar yapmışlardır. Bir siyasi mezhebin inanç hakkındaki görüşleri yanında fer'i meseleler hakkında fıkhi görüşleri bulunduğunu da görürüz. Fıkhi görüşlerinin, tarihi açıdan siyasi görüşlerinden daha etkili olduğu görülmüştür. Meselâ; Şii mezhebinin dine uygun veya aykırı siyasi görüşleri yanında bu mezhebin inanç meselelerini incelemesi hususunda özel bir metodu vardır. Şiiler, itikadi metodlarında bazı itikadi İslâm mezheplerine yaklaşmışlar, bazıları ile de birleşmişlerdir. İlerde bu husus izah edilecektir.

Bu ikili görüşlerin yanında siyasi mezheplerin, İslâm hukuku sahasında geniş tesirleri olmuştur. Bu siyasi mezhepleri benimseyenlerden çok kere, dört mezhebin fıkhi görüşlerine yaklaşan ve genellikle şehirlerde yaşayan fukahanın görüşlerine yakın olan bir kısım güzel fıkhi görüşler kalmıştır.

İslâm fıkıh mezheplerini inceleyenlerin her zaman görebilecekleri fıkhi mezheplerden bazıları şunlardır.

a) Caferi fıkhı: Bu mezhebin birinci imamı, Muhammed Bakır'ın oğlu İmam Cafer es-Sadık (R.A.)'dır.

b) Zeydiye fıkhı: Bu mezhebin birinci İmamı da Cafer es-Sadık'ın amcası, Zeyd b. Ali Zeynel Âbidin (R.A.)dır.

c) Hariciye mezhebinde «İbadiye fıkhı» vardır. Bu fıkhi mezhep çok derin, çok ince ve birçok hususlarda dört mezhepe yaklaşan bir mezheptir.

İnşallah, fıkhi mezhepleri açıklarken bunları izah edeceğiz.
Bu izahlardan sonra, üç ana kısma ayrılan, Şiilik, Havaric ve ehl-i sünnet (başka bir deyimle fıkıh ve hadis ehli) diye adlandırılan üç siyasi mezhebi açıklamaya çalışalım.

I. ŞİÎLİK

A) Kısaca izahı:

Şiîlik, İslâm siyasi mezheplerinin en eskisidir. Şiilerin ve mezheplerinin Hz. Osman (R.A.)'ın son dönemlerinde ortaya çıktığını, Hz. Ali (R.A.)'ın döneminde ise gelişip yayıldığını daha önce izah etmiştik.

Hz. Ali (R.A.) insanlarla oturup kalktıkça insanlar onun hayranı oluyorlar, kabiliyetini, ilmini ve dindarlığını son derece beğeniyorlardı. Aşırı uçlar, insanların bu duygularını istismar edip, kendi görüşlerini yaymaya başladılar.

Emeviler döneminde Hz. Ali (R.A.)'ın çocuklarına karşı yapılan zulüm ve işkenceler çoğalıp had bir safhaya varınca, Resulûllah'ın soyundan olan bu insanlara karşı sevgi hisleri gittikçe arttı. insanlar bunlara, zulüm neticesinde şehid olanlar nazarıyla bakmaya başladı. Bu yolla Şiî mezhebinin çerçevesi gitgide genişledi ve mezhebin mensupları çoğaldı.

Bu mezhebin temel prensipleri İbn-i Haldun'un, «Mukaddime» adlı eserinde zikrettiği şu esaslardan ibarettir:

«Hilafet meselesi, ümmetin görüşüne başvurulan umumî meselelerden değildir. Halife olacak kişi de ümmetin tayini ile başa gelecek birisi değildir. Hilafet, dinin temel prensibi ve İslâm'ın bir esasıdır. Herhangi bir peygamberin bundan gafil olması, onu ihmal etmesi ve bunu ümmete bırakması asla caiz değildir. Bilakis peygamberlerin, ümmete imam tayin etmesi onun üzerine bir görevdir. İmamın da, büyük küçük bütün günahlardan beri olması gerekir.»

Bütün şiiler Ali b. Ebi Talib (R.A.)'ın, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) tarafından seçilmiş bir Halife olduğu ve onun, ashab-ı kiram (R.A.)'ın en efdali olduğu hakkında ittifak etmişlerdir.

Şiiler, sahabe-i kiram içinde de Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün sayanların bulunduğunu ileri sürmektedirler. Ilımlı bir Şii olan İbn-i Ebil Hadid, Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün sayan sahabiler olarak şunları zikretmiştir.

Ammar b. Yasir, Mikdad b. Esved, Ebu Zer el-Ğifari, Selman el-Farisi, Cabir b. Abdullah, Ubey b. Kâ'b, Huzeyfe, Bureyde, Ebu Eyyüb el-Ensarî, Sehl b. Hanif, Osman b. Hanif, Ebu el-Heysem b. et-Teyhan, Ebu et-Tıfl Âmir b. Vâile, Abbas b. Abdülmuttalip ve oğulları ve bütün Haşimoğulları.

İbn-i Ebil Hadid şöyle devam ediyor: «Zübeyr b. Avam da önceleri bu görüşteydi. Daha sonra bu görüşünden döndü.» İbn-i Ebil Hadid, Beni Ümeyye'den bazılarının da aynı görüşte olduklarını Sa'd b. el-As'ın bunlardan biri olduğunu sölyer.[1]

Bütün şiiler aynı görüşte değildirler. İçlerinde Hz. Ali ve oğullarını takdir hususunda çk aşırı gidenler bulunduğu gibi, itidalli davrananlar da bulunmaktadır. Mutedil şiiler, Hz. Ali'yi, bütün sahabe-i kiramdan üstün sayma, herhangi bir kimseyi kâfirlikle itham etmeme ve Hz. Ali'yi beşeriyet üstü bir varlık kabul etmeme yolunu tutmuşlardır. Mutedil şiilerden olan İbn-i Ebil Hadid şöyle der:

«Bu meselede, düşüncelerine katıldığımız arkadaşlarımız kurtuluşa eren kimselerdir. Çünkü onlar, orta yolu tutmuşlardır. Hz. Ali'nin, âhirette varlıkların en efdali, cennette en üstün derecelisi, dünyada da varlıkların en üstünü, en çok özellikleri, meziyetleri ve kahramanlıkları bulunanıdır. Ona her düşmanlık eden veya buğzeden Allah Tealâ'nın düşmanıdır. Kâfir ve münafıklarla beraber, ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Ancak tevbe ettiği, Hz. Ali'yi sevdiği ve onu dost edindiği tesbit edilen kişi müstesnadır. Hz. Ali'den önce Halife olan faziletli muhacirlere gelince, değil, onlarla kılıçla savaşması veya kendisine biata davet etmesi Hz. Ali onların Halifeliğini reddetse, onlara kızsa, yaptıklarını hoş görmeseydi dahi onların helâk olduklarını rahatlıkla söylerdik. Bunlara Resulullah (S.A.V.) gazap etmiş gibidir. Çünkü Resulullah onun hakkında şöyle buyur-

---

(1) Şerh-i Nehcül Belâğa, İbn-i Ebil Hadid C. 20, Sh. 221, 222. Baskı: İsa el-Bab el-Halebî.

muştur: «Sana karşı savaşmak, bana karşı savaşmaktır. Seninle barışmak, benimle barışmaktır.» [2]

Diğer bir hadis-i şerifte ise: «Allahım sen ona dost olana dost ol düşman olana da düşman ol.» [3] buyurmuştur. Bir başka hadis-i şerifte de: «Seni ancak mümin bir kişi sever ve sana ancak münafık bir kimse buğzeder.» [4] buyurmuştur. Fakat bizler, Hz. Ali'nin, kendisinden önce Halife olanlarının hilafetine razı olduğunu, onların peşinde namaz kıldığını, onlarla hısım olduğunu ve onların yemeklerini yediğini görürüz. Hz. Ali'nin yaptıklarına karşı çıkmaya ve ondan nakledilen meselelerde aşırı gitmeye hiç hakkımız yoktur. Meselâ: Hz. Ali Muaviye ile alâkasını kestiği için biz de alâkamızı kestik, ona lânet ettiği için biz de lânetledik. Şam halkının ve içlerinde bulunan Amr b. Âs, oğlu Abdullah ve benzeri hayatta kalmış sahabenin sapık olduklarına hüküm verdiği için biz de onların sapıklıklarına hükmettik.

Kısaca biz, Hz. Ali ile Peygamber'in arasında sadece bir peygamberlik rütbesi farkını görüyoruz. Bunun haricindeki bütün meziyetleri, ikisinin arasında eşit görüyoruz. Hz. Ali'nin kendisine karşı çıktığı tesbit edilmeyen büyük sahabilere dil uzatmayız.» [5]

B) Şiiliğin doğduğu yer ve zaman:

Daha önce izah ettiğimiz gibi Şiilik, üçüncü Halife Hz. Osman (R.A.) zamanında ortaya çıktı, Hz. Ali (R.A.) zamanında ise Hz. Ali (R.A.)'ın hiçbir katkısı olmaksızın büyüdü ve gelişti. Hz. Ali (R.A.)'ın üstün kabiliyetinin istismarı buna vesile olmuştu. Hz. Ali vefat edince şiilik, mezhepler haline geldi. Bazıları çok aşırı iken bazıları mutedil idi. Fakat her halükârda şiiler, ehl-i beyte bağlılıkta aşırı bir taassuba kaçmalarıyla tanınmışlardır.

---

(2) Hadisin aşağıdaki güvenilir kaynaklardaki metni şöyledir: «Sizin barış içinde olduuğnuz kimse ile ben de barışığımdır. Sizin harbettiğiniz kimseye ben de harp açnuşımdır.»
— Tirmizî: Kitab el-Menakıb, bab; 60/İbn-i Mâce, Mukaddime bab; 11/ Müsned-i İmam Ahmed, C. 2, Sh. 442

(3) Not: «Mecma' el-Zevaid» adlı hadis kritiği kitabı, bu hadisin isnadının zayıf olduğunu söyler. Hadis, İbn-i Mâce'nin «Mukaddime»sinin 11. babında ve Ahmed İbn-i Hanbel'in müsnedinin 1. cildinin 118-119. sayfalarında zikredilmiştir.

(4) Aşağıdaki kaynaklarda bu hadisin metni şöyledir: «Münafık kişi Ali'yi sevmez. Mü'min olan da ona buğzetmez.» Tirmizi, Kitab el-Menakıb bab, 20/Nesaî; Kitab el-İman bab, 19/Müsned-i Ahmed b. Hanbel C. 6, Sh. 292

(5) Şerh-i Nech el-Belağa, İbn-i Ebil-Hadid C. 3

Emeviler dönemi, Hz. Ali (R.A.)'ın şiiler tarafından takdir edilişinde aşırı davranılmasına teşvik ediyordu. Çünkü Muaviye (R.A.) kendi döneminde, oğlu Yezid ve daha sonra gelen Emeviler döneminde, Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar devam eden kötü bir âdet meydana getirmişti. O da; Cuma hutbelerinin sonunda, hidayet önderi Ali b. Ebi Talib (R.A.)'e lânet okunmasıydı. Diğer sahabiler bu tutumu şiddetle eleştirdiler. Muaviye ve valilerini bundan sakındırdılar. Peygamberimizin zevcesi Ümmü Seleme (R.A.) Muaviye'ye yazdığı bir mektupta bundan vaz geçmesini isteyerek şöyle demiştir.

«Siz minberlerinizden Allah'a ve Resulüne lânet okuyorsunuz. Çünkü sizler Ali b. Ebi Talib'e ve onu sevenlere lânet okuyorsunuz. Ben şahidim ki Resulullah (S.A.V.) de Ali'yi severdi.»

Buna ilâveten Muaviye'nin oğlu Yezid döneminde, hadis-i şerifte zikredildiği gibi cennet gençlerinin efendileri olan iki kardeş Hasan ve Hüseyin'in ikincisi yani Hz. Hüseyin zalimce öldürüldü, kanı heder edldi, dinin yasakları çiğnendi. Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in kızları esir cariyeler olarak Yezid'e gönderildi. Halbuki bunlar Resulullah'ın kızının çocukları ve kendisinin temiz soyundandı.

İnsanlar bütün bu olupbitenleri gördü, bunlara engel olamadı, ve bunları önlemeye gücü yetmedi. Dolayısıyla mecburen öfkelerini yuttular, ister istemez susmak zorunda kaldılar, gitgide ızdırap ve hınçları arttı. Bunun neticesi olarak ta, Emevilerin aşırı derecede işkenceye tâbi tuttukları kimseleri, aşırı derecede büyütmeye başladılar.

Evet, düşünce ve duyguların devamlı baskı altında tutulması kişiyi, davranışlarında ve yargılarında aşırılığa sevkeder. Çünkü, şefkat ve merhamet duygularının kabarması, kendisine acınan kişiyi yüceltir ve kutsallaştırır.

Şiilik ilk önce Hz. Osman (R.A.) ödneminde Mısır'da başladı. Çünkü şiiliğin propagandasını yapanlar, Mısır'da bu iş için uygun bir ortam buldular. Şiilik, daha sonra Irak'a sıçradı ve orayı merkez edindi. Mekke, Medine ve Hicaz topraklarında bulunan diğer şehirler, sünnet ve Hadis'in beşiği olmaya devam ederken Irak şiilerin karargâhı haline gelmişti.

Acaba neden Irak, şiiliğin merkezi olmuştur? Bunun birkaç sebebi vardı.

1) Hz. Ali (R.A.) hilafeti boyunca Irak'ta kaldı. Orada insanlarla görüştü, Iraklılar Hz. Ali'yi takdir etmeyi gerektiren faziletlerini bizzat gördüler ve hiçbir zaman Emevilere kalben dost olmadılar.

2) Hz. Muaviye, hilafeti döneminde Irak'a vali olarak Ziyad b. Ebih'i gönderdi. Ziyad, görünüşte muhalefeti ortadan kaldırdıysa da insanların kalbinden karşı gelme duygularını silemedi. Ziyad'dan sonra Yezid devrinde Irak'ın valiliğini Ziyad'ın oğlu yaptı. Bunun döneminde Emevilere karşı ilk ayaklananlar Iraklılar oldu.

3) Abdülmelik b. Mervan döneminde iktidar Mervan oğullarına geçince Abdülmelik vali olarak Irak'a meşhur Haccac'ı gönderdi. Haccac baskıyı daha da artırdı. Her baskı arttıkça şiilik mezhebi de güçlendi.

4) Diğer yandan Irak, eski medeniyetlerin birleştiği bir yerdi. Irak'ta **Fars** ve Keldanî ilimleri ve bu milletlerin medeniyet kalıntıları bulunuyordu. Ayrıca bu ilimlere Yunan felsefesi, Hint düşüncesi katılmıştı. Bu medeniyet ve düşünceler Irak'ta birbirleriyle yoğuruldular böylece Irak, İslâm fırkalarının birçoğunun meydana geldiği bir yer oldu. Özellikle felsefe ile ilişkisi olan fırkalar... İşte bu sebepledir ki Irak'ın düşünce yapısına uygun bir çok felsefî görüşler, şiilik mezhebine karıştı.

5) Bütün bunlara ilâveten Irak, ilmî araştırmaların beşiği ve Iraklılar da zeki insanlardı. Bunlar hakkında İbn-i Ebil Hadid şöyle der: «Resulullah (S.A.V.)'in devrinde yaşayan Araplarla bu topluluk arasında bana göre fark şudur: Bunlar Iraklıdır. Kûfe sakinlerindendir. Irak toprağı, devamlı heva ve heveslerine uyan kişiler, acaip inanç sahipleri ve harika mezhepler yetiştirir. Bu iklimin halkı gözü açık, araştırıcı, görüş ve inançları inceleyici ve mezheplere itiraz edici bir karaktere sahiptir. Fars kralları olan Kisralar döneminde bunların içinden «Mâni» «Deyson» «Mazdek» ve benzeri kişiler çıkmıştır. Hicaz'ın karakteri ise böyle değildir, Hicaz halkının kafa yapısı da bu zihniyette değildir.»

Bu izahlardan anlaşıldığı gibi Irak eskidenberi düşünce ve inançların birbirleriyle yarıştığı bir saha idi. Bu sebeple siyasî ve itikadî mezheplerin Irak'ta meydana gelmesi çok tabii ve şiiliğin burada yayılıp gelişmesi çok normaldi.

C) Eski felsefenin şii mezhebine tesiri:

Hz. Ali (R.A.)'ı ilahlaştıran «Sebeiyye» ve benzeri gurupları bir yana bırakırsak, şüphesiz ki şiilik İslâmi bir fırkadır. Bunların her söylediğinin ya Kuran'dan bir âyete veya Resulullah'a nisbet edilen bir hadise dayandığı muhakkaktır. Ne var ki şiilik, bir takım felsefî görüşleri kapsamaktadır. Doğu ve batı âlimleri, şiilikte bulunan bu

felsefî görüşleri, İslâmdan önce mevcut olan felsefî ve dinî kaynaklara ve İslâmın gelmesiyle sona eren Fars medeniyetine dayandırmışlardır. İçlerinde Prof. Douzy'nin de bulunduğu bir kısım Avrupa âlimleri, şiilik mezhebinin kökünün Fars eğilimli olduğunu tesbit etmişlerdir. Çünkü Araplar, hür olarak yaşamaya alışmış Farslar ise krala, krallığın veraset yoluyla intikal ettiğine inanmışlardır. Farslar, Halifenin seçimi gibi bir mefhumu bilmezler. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) âhirete intikal ederken geriye erkek evlat bırakmadı. Bunlara göre, Peygamberden sonra Halife olmaya en lâyık kişi, amcasının oğlu Hz. Ali idi. Ondan daha önce Halife olan Ebu Bekir, Ömer ve Osman, Hilafeti, ona layık olandan gasp yoluyla almışlardı. Farslar, krallarına kutsal bir nazarla bakmaya alışmışlardı. Hz. Ali ve soyuna da aynı görüşle baktılar, insanın birinci vazifesinin, Halifeye itaat etmek olduğunu, Halifeye itaatin ise Allah'a itaat etmek olduğunu söylediler. [6]

Diğer bir kısım Avrupa âlimleri ise şii mezhebinin, Farslardan daha çok Yahudi dininden kaynaklandığını ileri sürerler. Buna delil olarak ta Hz. Ali'nin, kutsallaştırılmasına ilk davet eden Abdullah b. Sebe'nin Yahudi oluşunu gösterirler. Bu âlimler, şiilikte bulunan Yahudilik tesirleri yanında eski Asya dinlerinden olan «Budizm» ve benzerlerinin de tesiri bulunduğunu söylerler. Şiiliğin, Yahudilikten alındığı görüşünü ileri sürenler belki de bu görüşlerini Şa'bî adlı âlimden veya İbn-i Hazm'dan almışlardır. Şa'bî, [7] şiilik hakkında şöyle dedi: «Bunlar, İslâm ümmetinin Yahudîleridir.»

İbn-i Hazm, «Fisal» adlı kitabında şöyle der: «Bu şiiler, İlyas (A.S.) Fanhas b. Âzâr b. Harun (A.S.) şu âna kadar diridirler.» diyen Yahudilerin yolunu tutmuşlardı. Bazı tasavvufçılar da bu yoldan gitmiş, Hızır ve İlyas (A.S.)'ın bugüne kadar sağ olduklarını sanmışlardır. [8]

Biz. şiiliğin, iktidar ve iktidarın miras yoluyla intikali hususunda Fars düşüncesinin tesiri altında kaldığına inanıyoruz. Şii mezhebi ile Fars yönetim sistemi arasındaki benzerlik açık olarak görülmektedir. Farsların çoğunun günümüze kadar şiilik mezhebini benimsemeleri ve ilk şiilerin Farslardan oluşu, görüşümüzü desteklemektedir.

---

(6) Bu mevzuda merhum Dr. Ahmet Emin'in «Fecrül İslâm» adlı eserine bakınız.

(7) Şa'bî : Ebu Âmir b. Şurahil, 642-723 M. Tâbiindendir. Kûfe âlimlerinin ileri gelenlerindendir. Hadis âlimidir. Halifelere müsteşarlık yapmıştır. Ebu Hanife'nin de hocalarındandır.

(8) el-Fisal sh. 4-180

Yahudilik meselesine gelince; şiiliğin bazı görüşlerinin Yahudiliğe uygun oluşunun sebebi; şiilik felsefesinin, çeşitli yönlerden kaynaklanmasıdır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, şiiler aslında İslâmî delillere dayanıyorlarsa da genellikle Fars eğilimindedirler.

Günümüzdeki şiiler ve geçmişteki birçok mutedil şiiler, Abdullah b. Sebe' gibi kişilerin kendilerinden biri olduğunu kesinlikle reddederler. Çünkü bunlara göre İbn-i Sebe' müslüman değildir. Nerde kaldıki şii olsun. Biz, bu hususta tamamen şiilerin görüşlerine katılıyoruz.

D) Şii mezhebinin fırkaları:

Şiiliği kısaca tanıtırken «şiilik» adını «çok aşırı giden veya bunun aksine hareket eden ve bu ikisi arasında orta yolu tutan» insanların taşıdığını söylemiştik.

Çok aşırı gidenler, Hz. Ali'yi ilâhlık mertebesine çıkarmışlardır. Daha az aşırı olanlar ise Hz. Ali'yi peygamberlik derecesine yükseltmişler ve onun, Resulullah (S.A.V.)'den üstün olduğunu iddia etmişlerdir. Şimdi aşırı giderek, İslâmdan çıkan bu aşırı uçların bir kısmını izah edelim.

Günümüzdeki şiiler, bunların şiiliğini reddederler. Biz de bunların müslüman olduklarını kabul etmeyiz. Aşırı giden şii guruplar şunlardır:

1) Sebeiyye:

Bunlar, Abdullah İbn-i Sebe'ye tâbi olanlardır. İbn-i Sebe' Hiyleli bir Yahudi idi. Kendisini müslüman olarak gösteriyordu. Annesi siyah bir cariye olduğu için İbn-i Sebe'ye «Siyah kadının oğlu» anlamına gelen «İbnüssevda» da denilirdi. Bu kişinin Hz. Osman (R.A.) ve valileri aleyhinde aşırı propaganda yapanlardan bir olduğuna işaret etmiştik.

İbn-i Sebe', bozuk düşüncelerini ve fitne zehirini müslümanlar arasında peyderpey yayıyordu. Görüşlerine esas olarak Ali İbn-i Ebi Talib'i almıştı. İbn-i Sebe', Tevratta her peygamberin bir vekili olduğunu gördüğünü, Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vekili olduğunu, Hz. Muhammed, peygamberlerin en üstünü olduğu gibi Hz. Ali'nin de vekillerin en üstünü olduğunu ve Hz. Muhammed'in tekrar dünyaya döneceğini insanlar arasında yaymaya başlamıştı.

İbn-i Sebe' bu hususta şöyle der: «Mesih İsa'nın döneceğini söyleyipte Muhammed'in döneceğini söylemeyene hayret ederim.» İbn-i

Sebe' bu görüşünden daha da ileri giderek, Hz. Ali'nin «Allah» olduğuna hükmetti. Bu sözler kendisine ulaşınca Hz. Ali onu öldürmek istedi. Fakat Abdullah İbn-i Abbas buna mâni oldu ve Hz. Ali'ye şöyle dedi: «Eğer onu öldürürsen, arkadaşların seninle ihtilafa düşerler. Halbuki sen Şamlılarla tekrar savaş etme kararındasın.» Bunun üzerine Hz. Ali İbn-i Sebe'yi Medain'e sürgün etti.

Hz. Ali (R.A.) şehit edilince İbn-i Sebe' insanların Hz. Ali'yi sevmelerini ve şehit oluşuna çok üzülmelerini istismar etti. Hz. Ali'nin ölümü hakkında insanları saptırmak ve onların inançlarını bozmak için karakterine uygun olarak çeşitli yalanlar yaymaya başladı. İbn-i Sebe'öldürülenin Hz. Ali olmayıp, onun şekline giren bir şeytan olduğunu, Hz. İsa'nın göğe çekildiği gibi Hz. Ali'nin de göğe çekildiğini anlatmaya başladı ve şöyle dedi: «Yahudi ve Hristiyanlar Meryemoğlu İsa'yı öldürdükleri iddialarında yalancı oldukları gibi Hariciler de Hz. Ali'yi (R.A.) öldürdükleri iddialarında yalancıdırlar.

Yahudi ve Hristiyanlar, asılmış bir kişi gördüler, onu İsa'ya benzettiler. Hz. Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenler de böyledir. Hz. Ali'ye benzeyen bir kişinin öldürüldüğünü gördüler, onun Ali olduğunu zannettiler. Halbuki Ali göğe çekildi. Gök gürültüsü onun sesi, şimşek çakması ise onun gülümsemesinin bir eseridir.»

Sebeîler, gök gürültüsünü işittikleri zaman şöyle derler «Esselâmü aleyke ya Emirel mümînin» (Selâm senin üzerine olsun ey müminlerin emiri).

Ömer İbn-i Şurahbil, Abdullah İbn-i Sebe'ye şöyle söylenildiğini nakleder. «Hz. Ali öldürüldü». İbn-i Sebe'de şöyle cevap verdi. «Eğer bize bir kâse içinde onun beynini dahi getirseniz, öldüğüne inanmayız. O, gökten inip, bütün yeryüzüne hükmetmeden ölmiyecektir.» [9]

Sebeîlerden bazıları şöyle derdi: «İlah, Hz. Ali ve ondan sonra gelecek olan imamlara hulül etmiştir.» Bu söz, ilâhların bazı insanlara hulül ettiğini, ilâhın ruhunun, liderden lidere intikal ettiğini iddia eden bir kısım eski dinlerin görüşüne uygundur. Nitekim eski Mısırlılar, Firavunlar hakkında bu iddiada bulunurlardı.

Sebilerden bir zümre de ilâhın, Hz. Ali ile birleştiğini iddia etmişler ve ona «Allah işte sensin» demişlerdir. Hz. Ali (R.A.) yukarıda da izah ettiğimiz gibi, bunları yakmak istedi.

---

(9) **El-Farku Beynel Fırak, Abdulkahir el-Bağdadî.**

2) Ğurabiyye:

Bu gurup da aşırı fırkalardan biridir. Bunlar, Sebeiler gibi Hz. Ali'yi ilâhlaştırmamışlarsa da O'nu hemen hemen Hz. Muhammed (S.A.V.)'den üstün saymışlardır. Bunlar, peygamberliğin aslında Hz. Ali'ye ait olduğunu, fakat Cebrail'in, hatâ ederek Hz. Ali yerine Hz. Muhammed'e geldiğini iddia ederler. Bunlara «Kargacılar» anlamına «Ğurabiyye» denilişinin sebebi; bunların, «Karganın kargaya benzediği gibi Hz. Ali de Hz. Peygamber'e benzer» demeleridir.

Âlimler, bu tutarsız sözü çürütmüşlerdir. Bu âlimlerden biri olan İbn-i Hazm de «Fisal» adlı kitabında bu sözün mânâsız olduğunu ortaya koymuştur.

Aslında bu söz, tarihi bilmemek ve gerçekleri çiğnemekten başka birşey değildir. Hz. Peygamber'e peygamberlik geldiğinde Hz. Ali, dokuz yaşında küçük bir çocuktu. Peygamberlik gibi ağır bir vazifeyi yüklenecek yaşta değildi. Dokuz yaşındaki bir kişi dinen sorumlu bile değildir. Nerde kaldı ki dini insanlara tebliğ edecek güçte olsun!..

Yukarıdaki iddianın, gerçeklere ters düşmesine gelince; Hz. Ali (R.A.) fizikî yönden Hz. Muhammed (S.A.V.)'e benzemiyordu. Herbirinin kendisine mahsus bir vücut yapısı vardı. Buna rağmen, fizikî bakımdan tamamen birbirlerine benzediğini farzetsek bile Hz. Muhammed (S.A.V.)'e peygamberlik gönderildiği anda bu benzerliğin mevcut olduğunu iddia etmek, efsaneden başka birşey değildir. Çünkü kırk yaşındaki olgun bir kişi ile dokuz yaşındaki bir çocuğun birbirlerine benzemeleri imkânsızdır. O halde nasıl olur da Cebrail, olgun bir kişi ile çocuğu birbirinden ayırdedemez? Yine, nasıl olur da «Karganın, kargaya benzediği» derecede Hz. Ali, Hz. Muhammed'e benzemiş olur?

ŞİİLİĞİN DIŞINDAKİ FIRKALAR

Şiiler, yukarıda geçen sapık inançlı fırkaları ve benzerlerini, kendilerinden saymazlar, onların aşırı olduklarını söylerler ve onların çoğunu müslüman dahi kabul etmezler. Nerde kaldıki kendilerinden saysınlar.

Bu sebeple biz de deriz ki: Bu fırkalar İslâm tarihinde «Şiilik» adı altında zikredilmişler, bunlardan tamamen beri olan birçok Şii yazarlar ise, bunların suçlarının cezasını çekmişlerdir.

Hasılı durum ne olursa olsun İslâmdan çıkan bu fırkaların bukküngü Şiiler arasında gözle görülecek hiçbir varlıklar yoktur. Bugünkü şiilerin arasında, imamları, insanların gözü önünde açıkça ilahlaştıran veya Cebrail'in peygamberliği getirirken hata ettiğini iddia eden hiçbir kimse yoktur.

3) Keysaniyye:

Bunlar, Muhtar b. Ebi Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafi adlı kişiye tâbi olanlardır. Muhtar, önceleri Harici mezhebine tâbi idi, daha sonra Hz. Ali'ye yardım eden şiilerden oldu. Keysaniyye, Keysan adlı bir kişinin adını taşımaktadır. Keysan'ın, yukarıda adı geçen Muhtar adlı şahıs olduğu söylenilmiştir. Diğer bir görüş ise Keysan'ın Hz. Ali (R.A.)'ın kölesi veya oğlu Muhammed b. Hanefiye'nin talebesi olduğunu söylemiştir.

Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin tarafından Akil'in oğlu Müslim Kûfe'ye gönderildiği zaman Muhtar da Irak halkının durumunu tesbit edip Resulûllah'ın kızının oğlu Hz. Hüseyin'e ne ölçüde yardım edebileceklerini anlamak için Kûfe'ye gelmişti.

Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad, Muhtar'ın oraya geldiğini duyunca onu tutuklayıp zindana attı ve dövdü. Muhtar şehitlerin efendisi Hüseyin (R.A.)'ın şehid edilişine kadar hapishanede kaldı. Kızkardeşinin kocası Abdullah b. Ömer, Ubeydullah b. Ziyad'dan, Muhtar'ın serbest bırakılıp Kûfe'den çıkarılmasını rica etti. Bunun üzerine Muhtar Hicaz'a gitti. Giderken şunları söylediği rivayet edilir:

«Müslümanların efendisi ve peygamberlerin efendisinin torunu, zulmen katledilen şehid Hüseyin b. Ali'nin kanına kan istemekte devam edeceğim. Rabbime yemin olsun ki, onun öldürülmesine karşılık olarak Hz. Zekeriyya'nın oğlu Hz. Yahya'nın kanına girmeleri dolayısıyle öldürülenlerin sayısı kadar kişi öldüreceğim.»

Sonra Muhtar, İbn-i Zübeyr'e taraftar oldu. İbn-i Zübeyr Hicaz'ı ve çevresinde bulunan İslâm topraklarını istilâ etmeye hazırlanıyordu. Muhtar, İbn-i Zübeyr başarıya ulaştığı takdirde kendisini vali tayin etmesi şartıyla ona beyat etti. Muhtar, İbn-i Zübeyr ile beraber Şamlılara karşı savaştı. Yezid ölüp, müslümanlar parçalanınca Muhtar Kûfe'ye döndü. Bu gelişinde Kûfe'ye Hz. Hüseyin'in kardeşi ve kanının velisi Muhammed b. Hanefiyye tarafından Kûfe'ye gönderildiğini, Muhammed b. Hanefi'nin şehid Hüseyin'i öldürenlerden intikam alması için kendisini vazifelendirdiğini iddia etti. Muhammed b. Hanefî'yi «Vekil Mehdi» diye adlandırdı ve halka şunları söyledi:

«Şüphesiz ki beni vekil Mehdi gönderdi. Beni sizlere vekil ve vezir olarak gönderdi. Benden, imansızları öldürmemi ve ehl-i beytinin kanını istememi ve zayıfları savunmamı istedi.» [10] Muhtar, Hz. Hüseyin'in kanının velisi olması ve insanlar arasında büyük bir mevkii bulunması hasebiyle Muhammed b. Hanefî'nin namına durmadan insanları dâvet etti. İnsanlar, Muhammed b. Hanefî'yi çok seviyorlar, ilmini ve faziletini takdir ediyorlardı. Gerçekten Muhammed b. Hanefî, geniş bilgiye sahip, derin bir âlimdi. Büyük bir mütefekkir idi. işlerin sonucunu iyi kestirdi. Babası, emirel müminin Hz. Ali, kendisine savaş sanatını öğretmişti.

Muhtar, durmadan bu büyük zat adına insanları dâvet ediyor ve bir takım gerçek dışı efsaneler yayıyordu. Neticede İbnül Hanefiye'ye, Muhtar'ın evham ve yalanları ulaşıp, onun kötü niyetli olduğunu anlayınca, Muhtar'dan beri olduğunu halk huzurunda ilân etti. İbnül Hanefiye'nin bu açıklamasına rağmen, Hz. Hüseyin'in intikamının alınmasını şiddetle arzulayan bir kısım Aleviler yine de Muhtar'a tâbi olmuşlardır.

---

(10) Taberî Tarihi C. 5, Sh. 561, Darül Maarif baskısı/el-Kâmil li'l-Müberred C. 2, Sh. 164

Muhtar, kâhinler gibi secili konuşmalar yaparak gelecekten haber verdiğini iddia ederdi. Bu konuşmalarından şu örneği görelim:

«Dikkat edin! Denizlerin, hurma ağaçlarının ve bütün ağaçların, çorak çöllerin ve masum meleklerin rabbine yemin ederim ki her azgını, delip geçen oklarla ve parçalayan kılıçlarla öldüreceğim. Dinin direğini dikip, müslümanların dağınıklıklarını giderip, müminlerin gönlünü hoşnut edince artık benim için dünya önem taşımayacak, kapımı çalan ölüm, umurumda olmayacaktır.»

Muhtar, Hz. Hüseyin'i öldürenlere ve Alevîlere düşman olanlara karşı yoğun bir savaşa girdi, bunlardan çok kişi öldürdü. Hz. Hüseyin'in katline karıştığını bildiği herkesi öldürdü.

Muhtar'ın bu tutumu, onu insanlara sevdirdi. Özellikle Şiiler Muhtar'ın çevresinde toplandılar, onunla birlikte savaştılar, nihayet Abdullah b. Zübeyr'in vazifelendirdiği kardeşi Mus'ab b. Zübeyr, Muhtar'ı öldürdü.

Keysaniyye'nin kısaca temel prensipleri:

a) Keysaniyye inancı, Sebeîler gibi ehl-i beytten gelen imamları ilahlaştırma temeli üzerine kurulu olmayıp, imaını mukaddes bir şahıs sayma, ona son derece itaat etme, ilmine kayıtsız-şartsız güvenme esasları üzerine kuruludur. Keysaniler, imamın hata işlemeyeceğine inanırlar. Çünkü onlara göre imam, ilâhi ilmin bir sembolüdür.

b) Sebeîler gibi Keysanîler de imamın tekrar döneceğine inanırlar. Bunlara göre dönecek olan imam, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra gelen Muhammed b. Hanefiyye'dir. İçlerinden bir kısmı Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğüne, tekrar dirilip geri döneceğine inanırken, çoğunluğu teşkil eden diğer bir kısmı ise, onun ölmediğine «Ridvâ» dağında, yanında bal ve su olduğu halde yaşadığına inanırlar. Şu söyleyen meşhur «Kuseyr Azze» bu son gruptandır.

Bilinmelidir ki Kureyş kabilesi imamlarından,
Dördü birbirine eşit, hakkın mümessilleri olan.
Evveli Ali'dir, diğer üçü de onun oğulları,
Bunlar, herkesin tanıdığı Resulullah torunları.

Bunlardan birisi iman ve takvasıyla nam yapmıştır,
Diğeri de Kerbela'da şehadet tacını takmıştır.

Öteki, atına binip, sancak önünde duracaktır,
Bunu başarmadan ölümü tatmayacaktır.

Çokca bal ve su vardır onun yanında,
İnsanlardan gizlenmiş Ridvâ dağında.

c) Keysanîler, «Bedâ» diye adlandırılan, sonradan meseleyi kavrayıp, ona göre görüş değiştirme prensibine inanırlar. Bu prensibe göre Allah Teâlâ, bilgisinin değişmesi neticesinde istediği şeyi değiştirir. Bir şeyi evvelâ emreder, sonra o şey hakkındaki bilgisi değiştiği için birinci emrinin aksini emreder. Bu hususta Şehristanî şöyle der: «Muhtar «Bedâ» prensibini seçti. Çünkü o meydana gelen hadiseleri, ya kendine gelen bir vahiy veya imam tarafından gönderilen bir mektup yoluyla bildiğini iddia ederdi. Arkadaşlarına, bir şeyin olacağını veya bir hadisenin meydana geleceğini haber verirdi. Eğer olay, haber verdiği gibi cereyan ederse bunu iddialarına delil gösterirdi. Şayet olaylar haber verdiği gibi çıkmazsa «Rabbinizin görüşü değiştiği için hadiseyi değiştirdi» derdi.

Şüphesiz ki bu görüş, apaçık bir sapıklıktır, bozuk bir inançtır.

d) Keysanîler, ruhların ölenlerden ayrılıp yeni doğan canlılara girmesi anlamına gelen «Ruhların tenasuhu» görüşüne inanırlar. Aslında bu görüş, Hint felsefesinden alınmıştır. Bu iddiayı onlar ileri sürmüşlerdir. Hint felsefecileri, ruhun üstün bir hayvandan çıkıp, âdi bir hayvana girmesiyle azap gördüğünü, âdi bir hayvandan çıkıp yüksek bir hayvana girmesiyle de mükâfatlandırıldığını ileri sürmüşlerdir.

Keysaniler, Hint asıllı olan bu felsefenin hepsini almamışlar, sadece imamlara ait bazı meseleleri almışlardır.

e) Keysaniler şöyle derler: «Her şeyin bir zahiri bir de bâtını vardır. Her şahsın bir ruhu vardır. İndirilen her âyetin bir te'vili vardır. Bu dünyada temsilî olarak mevcut olan herşeyin bir hakikatı vardır. Bu âlemde bulunan hikmet ve sırlar bir insan şahsında toplanmıştır. Bu hikmet ve sırları Hz. Ali, oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye tahsis etmiştir. Bu ilimler kimde toplanırsa gerçek imam işte O'dur.» [11]

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi Keysaniler, peygamber hakkında, peygamberliğe ters düşen bir takım iddialarda bulunmuşlardır. Hz. Ali'nin oğullarına karşı aşırı taassupları sebebiyle, onun oğullarını peygamberlik mertebesine çıkarmalarına sebep olmuşsa da sözlerinde, «Allah'ın görüş değiştirdiği» iddiaları hariç, Allah Tealâ'ya lâyık olmayan herhangi bir sıfatı ona izafe ettikleri veya Allah Tealâ'yı

(11) El-Milel ven-Nihal, Şehristani

tenzih etmeye ters düşen bir iddiada bulundukları görülmemektedir. Bununla beraber, «ruhların bedenden bedene intikal ettiği, herşeyin bir zahiri bir de bâtını olduğunu, bütün bu kainatın, hikmet ve sırlarıyla beraber bir insan şahsiyetinde toplandığını ve bunların ilminin ancak Hz. Ali'ye ait olduğunu ve Hz. Ali'nin bu ilmi oğlu Hanefiyye'ye tahsis ettiğini, Hanefiyye'nin de bu ilmi babasından miras olarak aldığını iddia etmeleriyle İslâm hakkındaki görüşlerini bir takım felsefi görüşlerle karıştırmışlardır.

Bugün, İslâm ülkelerinde, Keysaniyye'ye mensup herhangi bir kimse görülmemektedir.

4) Zeydiyye:

Şii mezhebinin ehl-i sünnet vel-cemaate en yakın olan ve en mutedil davranan gurubu bu fırkadır.

Bu fırka imamları peygamberlik derecesine yükseltmemiş, hatta peygambere yakın bir derecede de saymamış, onların da diğer insanlar gibi olduklarını, ancak Resulullah'ın dışında bütün insanlardan üstün olduklarını kabul etmişlerdir.

Resulullah (S.A.V.)'in sahabilerinden herhangi birini kâfirlikle itham etmemişler, özellikle Hz. Ali'nin kendilerine bey'at ettiği ve Halifeliklerini kabul ettiği sahabileri ağır şekilde suçlamamışlardır. Bu fırkanın imamı, Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'dir.

Zeyd, Kûfe'de zamanın Halifesi Hişam b. Abdülmelik'e isyan etti. Neticede öldürüldü ve asıldı. Tarihçi Mes'udi Zeyd'in isyan ediş sebebini şöyle anlatır:

«Zeyd Hişam'ın huzuruna vardı. İçeri girdiğinde oturacağı bir yer bulamadı. Salonun en sonunda bulduğu bir yere oturdu ve şöyle dedi: «Ey müminlerin emiri! hiçbir kimse kendisini, Allah'dan korkmaktan büyük sayamaz ve ondan korkmadan başka herhangi bir şey için kendisini küçültemez.» Bunun üzerine Hişam şu cevabı verdi: «Sus ey anası ölesi! Sen, içinden Halife olmak istiyorsun. Halbuki sen cariye çocuğusun.»

Zeyd de şöyle cevap verdi: «Ey müminlerin emiri sana verilecek cevap var. Arzu edersen vereyim. İstemezsen susayım.» Hişam: «Susma söyle» dedi. Zeyd ise şunları söyledi:

«Anneler, erkekleri gayelerinden alıkoymazlar. Hz. İsmail'in annesi de Hz. İshak'ın annesinin bir cariyesiydi. Hz. İsmail'in annesinin cariye oluşu, onun, Allah tarafından peygamber olarak gönderilme-

sine, onu Araplara ata yapmasına ve onun soyundan, insanlığın en hayırlısı olan Hz. Muhammed (S.A.V.)'i getirmesine engel olmamıştır. Sen bana bu lâfı söylüyorsun halbuki ben Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin evlâdındanım.» Bundan sonra Zeyd ayağa kalktı ve kendi nefsine hitaben şu şiiri okudu:

Onu korku kovdu. Yersiz, yuvasız bıraktı.
Hakir düşürdü. Savaşın şiddetini
Sevmeyen herkesin durumu budur.
O, mestleri paramparça, yalınayaklılıktan
Şikâyet eder. Taşlar, demirler
Onu tökezletip düşürür.
Ölümde onun için bir rahatlık vardır.
Nerde kaldıki ölüm her kulun borcudur.
Eğer gelecekte Allah ona bir devlet verirse
Düşmanlarının eserlerini küle çevirecektir.

Sonra Kûfe'ye gitti. Daha sonra bazı Kurra ve ileri gelenlerle birlikte oradan ayrıldı. Savaş başlayınca arkadaşları darmadağın oldu. Etrafında bulunan birkaç kişiyle kaldı. Çetin bir savaşa girişti. Bu esnada şu şiiri söylüyordu.

Âdi bir hayat mı? yoksa şerefli bir ölüm mü?
Ben bunların her ikisini de tüketilen
Bir yemek gibi görüyorum.
Şayet bunlardan birini mutlaka
Seçmek gerekirse, bana uygun
Olan, seve seve ölüme gitmektir.[12]
Zeyd'in öldürülmesiyle herşey sona erdi.

Bu nakledilen haberlerden anlaşıldığı gibi, İmam Zeyd (R.A.) İslâm cemaatinden ayrılmamış ve itaatten çıkmamıştır. Bu bir gerçektir. Zeyd kendini ilme vermişti. Çağındaki âlimlerin, Zeyd'le sıkı bir münasebetleri vardı. Ondan ilim tahsil ederlerdi. Vâsl b. Atâ ve İmam Ebu Hanife de Zeyd'le ilgi kurmuş ve ondan ilim tahsil etmişlerdi. Ebu Hanife Zeyd'i destekliyordu ve Emevî ordusuna karşı savaşa çıktığı zaman onun hakkında şöyle diyordu: «Zeyd'in bu çıkışı, Resulullah (S.A.V.)'in Bedir savaşındaki çıkışına benzer.»

Zeyd büyük bir fıkıh âlimi ve ilm-i kelamcıydı. Zeyd'in fıkıh ilminde «Kitabül Mecmu» adlı bir eseri mevcuttur. İnşallah fıkhî mezhepleri anlatırken bu kitaptan bahsedeceğiz.

---

(12) Mes'udî, Müru-üz-Zeheb C. 3, Sh. 182/Elbeyan ve Ettebyîn C. 1, Sh. 310-311/Zehr el-Edeb C. 1, Sh. 117/Taberî C. 7, Sh. 160

ZEYDİYE'NİN BAZI GÖRÜŞLERİ

a) Zeydiye mezhebine mensup olanlar, Resulullah (S.A.V.)'in vasiyetle beyan ettiği imamın, isim ve şahsiyetle tayin edilmiş bir kişi olmadığına, sıfatları zikredilerek tayin edildiğine inanırlar. Zikredilen sıfatlar, Resulullah (S.A.V.)'den sonra Hz. Ali'nin imam olduğunu ortaya koyar. Çünkü bu sıfatlar, Hz. Ali'ye olduğu kadar başka hiçbir kimsede bulunmamıştır. Bu sıfatlar, halifenin, Haşimîlerden olmasını, müttaki, âlim, cömert olmasını ve kendisine biat olunması için ortaya çıkmasını gerektirir. Hz. Ali'den sonra ise, imamın, Hz. Fatıma'nın soyundan olması gerekir.

İmamın, ortaya çıkıp kendisine biat edilmesini istemesi şartında birçok taraftarları, başta kardeşi Muhammed Bâkır olmak üzere ailesinden bazıları Zeyd'e karşı çıktılar. Muhammed Bâkır'ın şöyle dediği rivayet edilir: «Senin bu mezhebine göre baban (Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin) imam değildir. Çünkü o, hiçbir zaman ortaya çıkarak kendisini imam ilân etmemiş ve bunu aklından bile geçirmemiştir.»

b) İmam Zeyd, daha üstün bir şahıs bulunduğu halde, ondan daha aşağı derecede olan birinin halife olabileceğini kabul eder.

İmamlık hakkında zikredilen sıfatlar, imamlığın sıhhatinin şartı olmayıp, ideal bir imamın sıfatlarıdır. Bu sıfatlar kendisinde bulunan kişi, hilafete başkasından daha lâyıktır. Buna rağmen eğer, İslâm ümmetinin «ehlül Halli vel-akd» söz sahipleri bu sıfatların tamamı kendisinde bulunmayan bir kişiyi Halife seçer ve ona biat ederlerse bunların biatları geçerlidir..

Bu temel prensipten hareket eden Zeyd, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerini kabul eder. sahabilerden herhangi birini kâfirlikle itham etmez. Bu hususta Zeyd şöyle der: «Şüphesiz ki Ali b. Ebî Tâlib, sahabîlerin en üstünüdür. Ancak hilafet, dikkate alınan bir kısım faydalar ve dini kaideye binaen Ebubekir'e bırakıldı. Bu faydalar da, ortaya çıkan fitneyi yatıştırmak, halkın gönlünü hoşnud etmekti. Çünkü, peygamberlik döneminde cereyan eden harplerin üzerinden çok zaman geçmemişti. Hz. Ali'nin kılıcında bulunan müşriklerin kanı henüz kurumamıştı. Milletin kalbinde bulunan intikam duygusu olduğu gibi duruyordu. Kalpler tamamen Hz. Ali'ye meyletmiyor ve boyunlar ona eğilmiyordu. Halifelik meselesini, yumuşaklığı ile, sevilmesiyle, yaşlılığıyle, ilk müslümanlardan oluşuyla ve Resulullah ile yakınlığı bulunmasıyla tanınan kişilerin yürütmesinde fayda vardı.»

Birinci prensibe ilâveten bu prensip, birçok Şiilerin Zeyd'e karşı çıkmasına sebep oldu. Bağdadi'nin «el-Fark Beynelfirak» adlı eserinde şunlar zikredilmiştir: «Zeyd'le Yusuf b. Amr es-Sakafî arasında savaş şiddetlenince, taraftarları Zeyd'e şöyle demişlerdir: «Biz sana, deden Ali b. Ebi Talib'e zulmeden Ebubekir ve Ömer hakkındaki görüşünü bize bildirdikten sonra yardım edeceğiz.» Bunun üzerine Zeyd şöyle dedi: «Ben Ebubekir ve Ömer hakkında iyiliklerinden başka birşey söyliyemem. Ben, Emevilere karşı çıktım. Çünkü onlar, dedem Hüseyin'i öldürdüler, «Harre» savaşında Medine'yi yağma ettiler. Sonra Beytullah'a mancınıkla taşlar atıp ateşe verdiler.» Bunun üzerine arkadaşları Zeyd'den ayrıldılar.»

c) Zeydiyye mezhebine göre, aynı devirde iki bölgede iki ayrı imama biat etmek caizdir. Böylece her imam, kendisini imam ilân ettiği bölgede imam olarak kalır. Yeter ki Zeydilerin saydıkları sıfatlara sahip olsun ve «ehlül Halli vel akd» tarafından başa getirilmiş olsun.

Bu sözden anlaşıldığı gibi Zeydiyye mezhebine mensup olanlar, bir bölgede iki halife bulunmasını caiz görmezler. Çünkü bu durum, orada bulunan insanların iki ayrı halifeye biat etmelerini gerektirir ki, bu da sahih delillerle yasaklanmıştır.

d) Zeydiler, büyük günah işleyenin samimiyetle tevbe edip günahlarından vaz geçmedikçe devamlı olarak cehennemde kalacaklarına inanırlar. Bu meselede Zeydiler, Mutezile'nin yolunu tutmuşlardır. Çünkü Zeyd'in, Mutezile'nin lideri Vâsıl b. Atâ ile büyük bir ilişkisi bulunmuştur.

Zeyd'in Vâsıl ile olan bu ilişkisi ve diğer bir kısım sebeplerden dolayıdır ki bir kısım şiiler Zeyd'i sevmezler. Çünkü Vâsıl b. Atâ, devamlı olarak şunları söylerdi: «Ali b. Ebî Talib'in (Kerremallahu vechehu) Cemel savaşında ve Şamlılarla yapmış olduğu savaşlarda haklı olduğu kesin değildir. Çarpışan taraflardan birisinin hatalı olduğu muhakkaktır. Fakat kimin hatalı olduğunu tayin etmek güçtür.»

Öyle görülüyor ki, Şiiler Vâsıl b. Atâ'nın bizzat kendisini sevmiyorlardı, Mutezile'yi değil... Çünkü inancı bakımından Şii mezhebi genellikle Mutezile ile birleşmekte, Eş'ari ve Maturidî mezhebine ters düşmektedir.

Zeyd öldürüldükten sonra, onun yerine Yahya geçti. O da Emevilerin son dönemlerinde öldürüldü. Yerine Ebu Hanife'nin hocası Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu Muhammed el-İmam ve İbrahim el-İmam geçti.

İbrahim'in Irak'ta, Muhammed'in de Medine'de baş kaldırmaları, Irak'ta bulunan Ebu Hanife'nin ve Medine'de bulunan İmam Malik'in işkence görmelerine sebep oldu. Çünkü Ebu Hanife (R.A.) insanların Irak'ta baş kaldıran İbrahim'e yardım etmelerini men etmiyor bilâkis teşvik ediyor veya onun lehinde bulunuyordu. Ebu Cafer el-Mansur'un istihbaratı Ebu Hanife'nin davranışlarını takibediyordu. İbrahim'in hareketi sona erip, işler normale dönünce Ebu Cafer, Ebu Hanife'yi, söylediklerinden dolayı hesaba çekti. Neticede ona işkence yapmak için bir formül buldu. O da Ebu Hanife'yi kadı tayin etmek, kabul etmediği takdirde ona istenilen kötülüğü yapmak düşüncesiydi. Netekim arzusuna ulaştı. Bu meseleyi, fıkhî mezhepleri anlatırken, açıklığa kavuşturacağız.

İmam Malik, «Zorla yemin ettirilen kişinin yemini geçerli değildir.» diye fetva verdi. Bunun üzerine Medine'de Muhammed en-Nefs ez-Zekiyye ile beraber isyan edenlerin çoğu Ebu Cafer el-Mansur'a yapılan biatın zorla yapıldığını sanarak İmam Malik'in, hadis-i şerife dayanarak verdiği bu fetvasını, ayaklanmaya bir bahane yaptılar.

İmam Malik'e, Muhammed ve taraftarlarının ayaklanmaları meselesi sorulunca, şu cevabı verdiği rivayet edilir: «Eğer ayaklanma, Ömer İbn-i Abdülaziz gibi birisine karşı ise caiz olmaz. Şayet bunun gibi olmayan birine karşı ise, bırakın Allah, zalimin eli ile zalimden intikam alsın. Sonra her ikisini de cezalandırsın.»

Ebu Cafer'in uyanık istihbaratı, İmam Malik'i de gözden kaçırmadı. Medine valisi, İmam Malik'e büyük işkenceler yaptı. Sonra Ebu Cafer, böyle bir emir vermediğini iddia etti.

Fıkhî mezhepleri izah sırasında İmam Malik'in hayatını anlatırken bu meseleyi daha geniş olarak açıklayacağız.

Bu hadiselerden sonra Zeydiye mezhebi zayıfladı. Diğer Şii mezhepleri ona galip geldi veya onu içinde eritti yahut bazı prensiplerini ona kabul ettirdi. Bu sebepledir ki daha sonra ortaya çıkan Zeydiye mensupları, daha üstün bir şahıs bulunduğu halde, ondan daha aşağı derecede olan birinin halife olmasını caiz görmemişler ve böylece Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen Rafizîlerden olmuşlardır. Bu yolla Zeydiye mezhebinin en belirgin özelliği kaybolmuştur. Bu itibarla Zeydiye'yi iki kısma ayırabiliriz:

1 — Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul eden ve Rafizîlerden sayılmayan önceki Zeydiler.

2 — Bu iki zatın halifeliklerini kabul etmeyen ve Rafizi olan sonraki Zeydiler.

Bugün, Zeydiye mezhebi mensupları Yemen'de bulunmaktadır. Bunlar, ilk Zeydilere daha yakındırlar.

5) **İmamiye:**

Bugün, İran, Irak, Pakistan ve diğer İslâm ülkelerinde bulunan Şii mezhebine mensup olanların çoğu «Şii-İmami» diye adlandırılan guruba dahildirler. «Şii İmami» fırkasına, Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinden birine veya dinin kesinlikle bilinen bir emrine ters düşecek derecede, inançları sapık olmayan bazı Şii gurupları dahil olduğu gibi, inançları sapık, yaptıkları, İslâm ile bağdaşmayan diğer bazı guruplar da dahil olmaktadır. Bu mezheplere kısaca temas edeceğiz. Bu gurupların üzerinde durduğu nokta: «İmamiye» sıfatıdır. Çünkü bunların hepsi, Zeyd b. Ali (R.A.)'ın dediği gibi, imamın sıfatla tayin edilmeyip şahsen tayin edildiğini iddia ederler.

Hz. Ali, Peygamber tarafından tayin edilmiştir. O da, Peygamber (S.A.V.)'in vasiyeti gereği, kendisinden sonra gelecek imamları tayin eder. Bunlar, imamları «Vasiler» olarak adlandırırlar. İmamiye mezhebinde olanlar, Hz. Ali (R.A.)'ın, Peygamber Efendimizden gelen açık ve kesin bir delille bizzat imam tayin edildiği, imamın, sıfatlarıyla tayin edilmediği hakkında ittifak etmişler ve şöyle demişlerdir:

«Dünyada Halifeyi tayin etmekten daha önemli bir iş yoktur ki Resulullah (S.A.V.) İslâm ümmetinin bu önemli işini kalbinde bulundurmayarak vefat etsin. Zira, Resulullah (S.A.V.) insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve onların arasını bulmak için gönderilmiştir. Resulullah'ın, insanları herbirinin, diğerinin katılmayacağı bir yolda olacakları bir şekilde başıboş bırakarak vefat etmesi caiz değildir. Bilâkis, kendisine başvurulacak bir kişiyi tayin etmesi, kendisine güvenilen ve itimad edilen birini açıkça halifeliğe tayin etmesi, ona vaciptir.

İşte Resulullah'ın tayin ettiği o şahıs, Hz. Ali'dir.»

İmamiler, Resulullah (S.A.V.) tarafından bizzat Hz. Ali (R.A.)'ın halife olarak tayin edildiğine delil olarak, doğru ve sahih olduğunu zannettikleri bazı hadisleri gösterirler. Bu hadisler şunlardır.

«Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur. Ey Allahım! Sen ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol.» [13]

---

(13) İbn-i Mâce Kitab el-Mukaddime bab. 11/Ahmed İbn-i Hanbel C. 1, Sh. 118-119/Mecmauzzevaid adlı hadis kritiği kitabı, bu hadisin senedinin zayıf olduğunu söyler.

«Sizin en iyi hüküm vereniniz Ali'dir.» [14]

Şiilere karşı çıkanlar, bu zikredilen delillerin, Resulullah'dan gelip gelmediği hususunda şüphe etmektedirler.

İmamiye mezhebi mensupları, Peypgamber Efendimiz (S.A.V.) zamanında görülen bazı hadiselerden de, Hz. Ali'nin, Peygamber tarafından halife tayin edildiğine dair delilller çıkarmaya çalışırlar. Meselâ :

Resulullah (S.A.V.) hiçbir sahabeyi Hz. Ali'ye âmir tayin etmemiştir. Hz. Ali, Resulullah'dan ayrı bulunduğu her harp ve müfreze harekatında âmir kendisi olmuştur. Ebubekir, Ömer ve diğer sahabiler böyle değildirler. Çünkü onlar bazan âmir olmuşlar, bazan da başkaları onlara âmir tayin edilmiştir. Bunun en güzel örneği; Hz. Ebubekir ve Ömer'in de içinde bulundukları ve Resulullah'ın, başına komutan olarak Üsame'yi tayin ettiği ordudur.

Şiilerin, kendi inançlarına göre Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Hz. Ebubekir ve Ömer'i, Hz. Ali'ye vasiyet ettiği hilafet mevzuunda Ali'ye karşı çıkmamaları için Üsame'nin emri altındaki ordu ile göndermiştir.

Yine Şiiler, Peygamber Efendimiz (S.A.V.), Hz. Ebubekir'i Hac için âmir tayin ettiği vakit, Tevbe sûresinin nâzil olduğunu, Hac mevsiminde bu sûreyi insanlara tebliğ etmek için Hz. Ali'yi gönderdiğin, Haccın âmiri olduğu halde Hz. Ebubekir'i vazifelendirmediğini de bu hususta delil olarak gösterirler.

Görüldüğü gibi İmamiler, doğru olduğuna inandıkları bir kısım haberleri ve nass mahiyetinde sandıkları bazı davranışları, Hz. Ali (R.A.)'ın bizzat halife tayin edildiğine delil getirirler.

İslâm alimlerinin çoğunluğu ise delil gösterilen bu haberlerin doğruluğunda ve kendilerinden hüküm çıkarılmak istenen icraatın sıhhatında İmamîlere muhalefet etmişlerdir.

İmamîler, Hz. Ali'nin nass yoluyla Resulullah'ın halifesi olduğu hususunda ittifak ettikleri gibi, Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'dan doğma oğulları Hasan ve Hüseyin'in, Hz. Ali'den sonra sırasıyla, hilafete

---

(14) Buhari'de bu metin şöyledir : Ömer «En güzel Kur'an okuyanınız Ubey ve en güzel hüküm verenimiz de Ali'dir.» dedi. Buhari; Kitab et-Tefsir bab; 2/İbni Mâce'de ise hadisin metni şöyledir : «Ümmetimin ümmetime en merhametli olanı Ebu Bekir, Allah'ın dini hakkında en titiz davrananı Ömer, ümmetimin en samimi hayâ edeni Osman ve en güzel hüküm vereni de Ali b. Ebi Talip'dir.» İbn-i Mâce; Kitab el-Mukaddime bab, 11.

gelmesi icabeden vekiller oldukları hususunda da ittifak etmişler ancak, bunlardan sonra gelecek olan halifeler hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Hatta bu hususta yetmişten fazla fırkaya ayrıldıkları söylenilmektedir. Aralarında en büyük iki fırkaİsnaaşeriyye ve İsmailiyye'dir.

A) İsnaaşeriyye:

Bunlar, halifeliğin, Hz. Hüseyin (R.A.)'dan sonra Ali Zeynelâbidin'e ondan sonra Muhammed el-Bâkır'a ondan sonra Cafer-i Sadık'a, ondan sonra Musa Kâzım'a, ondan sonra Ali el-Rıda'ya, ondan sonra Muhammed el-Cevad'a, ondan sonra Ali el-Hadiye, ondan sonra Hasan el-Askerî'ye, ondan sonra onikinci imam olan Askeri'nin oğlu Muhammed'e ait olduğunu kabul ederler. İsnaaşeri'ler, onikinci imam Muhammed'in, babasının evinde «Sirdab» diye adlandırılan bir sığınağa girip gizlendiğine ve bir daha dönmediğine inanırlar. İsnaaşeriler, gizlenen onikinci imamın yaşı mevzuunda ihtilâf ederek bazıları, gizlendiği zaman yaşının dört olduğunu, bazıları ise sekiz yaşında olduğunu söylerler. Yine İsnaaşeriler, gizlenen onikinci imamının, vereceği hüküm hakkında da ihtilâf etmişler, bazıları, kaybolduğu yaşta iken, halifenin bilmesi gereken şeyleri bildiğini ve ona itaat etmenin vacib olduğunu ileri sürerken, diğer bir kısmı, hüküm vermenin, gizlenen imamın mezhebine mensup âlimlere ait olduğunu söylemişlerdir.

Günümüzdeki İsnaaşeriyye mezhebi mensupları bu son görüşü benimsemektedirler. Irak nüfusunun hemen hemen yarısı, İsnaaşeriyye mezhebine mensup olan Şiilerdendir. İtikadi meselelerde, aile hukukunda, miras, vasiyet, vakıf, zekât ve ibadetlerinde, İsnaaeşriyye mezhebini tatbik ederler, İran halkının çoğu da Şiiliğin bu koluna mensuptur. Bu mezhep mensuplarından bazıları Suriye'de, Lübnan'da ve birçok İslâm ülkelerinde bulunmaktadır. Bunlar ,çevrelerinde bulunan Sünnilere hoş görünmeye ve onları, kendilerinden nefret ettirmemeye çalışırlar.

İmamiyenin İsnaaşeriyye kolu, diğer imamiyeler gibi imamda, Peygamber (S.A.V.)'in vasiyeti ile aldığı mukaddes bir otoritenin bulunduğunu kabul eder. İmamın, müslümanların işini vasiyetle üzerine aldığı gibi...

İmamın bütün davranışları, vasiyetin sahibi Hz. Muhammed (S.A.V.)'den kaynaklanmaktadır. Şimdi bunlara göre imamın yetkilerini ve yetkilerinin kanuni sınırlarını anlatmaya çalışalım.

İMAMİYE'YE GÖRE HALİFENİN MEVKİİ

İmamiyye mezhebinde olanlar, imamın şer'î hükümler ve kanunlar bakımından otoritesinin tam olduğuna, her söylediğinin şer'î bir hüküm olduğu ve imamdan, şeriata ters düşen herhangi bir davranışın meydana gelmediğine dair ittifak içindedirler. Bu hususta büyük âlim, Muhammed Hüseyin Ali Kâşif el-Ğitâ, şöyle der: «İmamiye mezhebine mensup olanlar, ortaya çıkan her hadise hakkında Allah Teâlâ'nın bir hükmü bulunduğuna, mükellef olan kulların, yapmış oldukları her amel hakkında Allah Tealâ'nın şu beş hükmünden birinin mevcut olduğuna inanırlar: Yapılan iş, ya vaciptir, ya haramdır, ya mekruhtur yahut menduptur veya mübahtır. Allah Tealâ, bu hükümleri, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e göndermiştir. Hz. Muhammed bu hükümleri ya Allah'ın vahyi ile veya ilhamla öğrenmiştir. Hz. Muhammed, bu hükümlerden çoğunu açıklamıştır. Özellikle etrafından ayrılmayan ashabına, her gün huzurunda bulunan ashabına açıklamıştır. Böylece o ashab, çevrede bulunan tüm müslümanlara dini tebliğ ediciler olsunlar... Netekim Allah Tealâ bir Âyet-i Kerime'de şöyle buyuruyor: **«Böylece siz, insanlara karşı şahitler olasınız. Peygamber de size karşı şahit olsun...»** [15] Birçok hükümler, tatbik edilmelerini icap ettiren sebepler gerçekleşmediğinden açıklanmamıştır. Yine dinin peyderpey yayılması hikmeti, bir kısım hükümlerin izah edilmesini, diğer bir kısmının da gizli tutulmasını gerektirmiştir. Ancak, Hz. Muhammed (S.A.V.) bu çeşit hükümleri vekillerine öğretmiş, her vekil de kendisinden sonraki vekile bunları aktarmıştır. Umumi hükümlerin istisnalarını, mutlak

(15) **Bakara suresi, âyet 143**

olarak bırakılan hükümlerin sınırlandırılmalarını, kapalı olan hükümlerin izahını, hikmete uygun bir şekilde ve müsait zamanlarda vekiller tebliğ edeceklerdir..

Meselâ: Peygamber Efendimiz (S.A.V.) umumî bir hüküm beyan eder, hayatının daha sonraki dönemlerinde o hükmü sınırlandırır veya sınırlarını beyan etmez de vakti gelince onu izah etmeleri için vekillerine bırakır.» [16]

Evet bu sözler, muhterem el-Ğita'dan alınmıştır. Bu sözlerden ve benzerlerinden, İmamiyenin, şer'î hükümler hakkındaki görüşlerine dair şu üç husus anlaşılır.

1) Bunlara göre kendi imamları, Resulullah'ın kendilerine şeriatın sırlarını bıraktığı vekillerdir. Resulullah, şeriatın bir kısım hükümlerini beyan etmiş diğerlerinin zamanı gelmediği için izahlarını vekillerine emanet etmiştir.

2) Vekillerin her söylediği İslâm şeriatıdır. Çünkü bunların söyledikleri, peygamberliği tamamlamaktadır. Bunların sözleri, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in sözü gibidir. Zira, bunların söyledikleri, Resulullah'ın, kendilerine emanet ettiği dinî sırlardır. Onlar konuşurken, Resulullah'dan aldıklarını konuşur ve onun, özellikle, kendilerine tevdi ettiği şeyleri izah ederler.

3) İmamlar, dinin umumî hükümlerini hususîleştirebilirler, mutlak hükümleri sınırlandırabilirler.

Hüküm koyma bakımından imamların bu mertebede olduklarını sanan İmamîler, imamlarının hatâ yapmaktan, unutmaktan ve günah işlemekten beri olduklarına ve imamın, kendisine hiçbir şüphe ârız olmayan, temiz ve temizleyen bir zat olduğuna inanırlar. Bu hususta İmamîler ittifak içindedirler.

İsnaaşeriyyelerin kitapları da aynı meseleleri ortaya koymaktadır. Meselâ: eş-Şerif el-Murtaza «Şâfi» adlıa kitabında şöyle der: Hem bize hem de bize muhalif olanlara göre İslâmî hükümleri ve İslâm ceza hukukunu tatbik edecek bir imamın mevcut olması şarttır. Mademki imamın bulunması şarttır, o halde bu imamın masum olması da şarttır. Çünkü, dini tatbik eden bir imam olduğu halde, masum olmazsa dinen hatâ mümkündür. İmamın hatâ işlemesi halinde ise bizlerin o hatâda imama uymamızı ve yaptıklarını taklid etmemizi gerektirir. Bu ise herhangi bir vesile ile dinen çirkin olan şeyleri yap-

---

(16) Aslusşia ve Usuliha S. 29

makla emrolunduğumuzu icabettirir. Mademki dinen çirkin olan şeyleri yapmakla emrolunduğumuz iddiası bâtıldır. O halde kendilerine uymakla emrolunduğumuz ve dinen izlerini takip etmeye mecbur olduğumuz imamlar masumdur, asla yanılmaz ve hata işlemezler.[17]

İmamiyeler, imamlarının, hem zahiren hem de batınen, imam olmadan önce de imam olduktan sonra da masum olduğuna inanırlar. Bu hususta İmamiyelerin, ileri gelen din adamlarından olan «Tusî» şöyle der: «Hikmet sahibi olan yüce Allah'a, saygı ve tazimi gerektiren emaneti, kendisine batmen lanet edilmesi ve kendisinden uzaklaşılınası caiz olan kişilere vermesi asla yakışmaz. Zira bu bir cehalet ve gaflettir. Keza, imamın, henüz Halife olmadan önce masum olduğu, halifelikten önceki davranışlarından anlaşılır. Çünkü imamın söylediği sözler, o konuda delil olan sözlerdir. Evet, imamın, imam olmadan önce de masum olması gerekir. Zira, böyle olmazlarsa onlardan uzak durulması gerekir. Bu ise doğru değildir. Nitekim, peygamberler hakkında da aynı şeyi söyleriz. Yani onlar, henüz peygamber olmadan dahi masumdurlar.[18]

İmamiyeler, imamın, imamlığını ispat etmesi için bir kısım akıl üstü davranışlar gösterebileceğine inanırlar. İmamda görülen harikülâde davranışlara peygamberlerde görülenlere denildiği gibi «mucize» derler.

İmamîler şöyle derler: «İmamlardan herhangi birinin imamlığına dair delil bulunmadığı takdirde, imamlığın, mucize ile ispat edilmesi gerekir. Bu hususta, zamanındaki İmamîlerin lideri olan Tusi şöyle der: «İmam, bazan delil ile bazan da mucize ile bilinir. Delilleri nakledenler, özür yollarını kapayacak bir şekilde bu konuda bir delil naklettikleri takdirde maksat hasıl olmuş demektir. Şayet, delilleri nakledenler bu hususta herhangi bir delil nakletmezler ve bundan yüz çevirirlerse Allah Tealâ'nın, imamı başkalarından ayırdedecek ve onun imam olduğunu tanıtacak bir ilmî mucizeyi, imamda göstermesi gerekir. Böylece insanlar, imamı tanıyabilsinler ve onu başkasından ayırabilsinler.»[19]

Daha önce de izah ettiğimiz gibi İmamîlere göre imamın ilmi, din ile ilgili herşeyi ve kendisine tevdi edilmiş hükümleri kuşatmıştır. Bu hususta Tusî şöyle der: «İmam olan zatın, dinin her sahasında imam olduğu ve büyük, küçük, gizli, âşikâr bütün hükümleri tat-

(17) Eş-Şâfi sh. 17, İran Taş baskısı
(18) Telhis eş-Şâfi, sh. 319
(19) Telhis eş-Şâfi sh. 310, İran Tas baskısı

bik etmeyi üzerine aldığı, tesbit olunmuş bir gerçektir. İmamın, imamlık sıfatına sahip olduğu halde hükümlerden bazılarını bilmemesi caiz değildir. Çünkü, ehli olmayana bir işi yüklemenin ve ehil olmayanı bir iş için yeterli görmenin, çirkin bir şey olduğu, bütün akıl sahiplerince ittifak edilen bir husustur.»

İmamiyeye göre, imamın herşeyi kuşatan bu ilmi, ledünnî bir ilimdir, Allah tarafından verilmiştir. Bu ilim fiilen mevcuttur. İctihadla elde edilen veya mümkinattan olan bir ilim değildir. Zira kişi ya bilir ve hüküm verir yahut ictihad eder, bilir ve hüküm verir. Nitekim, imam olmayan âlimlerin durumu böyledir. İmamın ise böyle olması mümkün değildir. Zira ictihadla bilinmesi mümkün olan ilimler, eksik olan ilimlerdendir. Bu tür ilimler, önce cehaletle başlar, daha sonra öğrenilir ve neticede ilim halini alır. İmamın, herhangi bir zaman dinî hükümlerden herhangi birisini bilmemesi caiz değildir.»

İmamîlerin, imamlarının ilminin kuşatıcı mahiyette olduğuna hüküm vermeleri, imamların, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) tarafından vekil tayin edildiklerini ve onlara dini açıklamayı tamamlayacak bir kısım ilimleri tevdi ettiğini söylemelerinin zaruri bir neticesidir. İmamîlere göre, imamların ilmi, peygamberlerin, kendilerine aktardığı bir emanettir, ve imamlar hatadan beri kişilerdir.

İmamîlere göre, imamların varlığı, sadece dini izah etmeleri ve Resulullah'ın açıklamaya başladığı hükümlerin açıklanmasını tamamlamaları için değil, şeriatı korumaları ve onu kaybolmaktan muhafaza etmeleri için de gereklidir. İmam, hem şeriatı tamamlar hem de korur. İmam, Resulullah (S.A.V.)'den sonra, şeriatın koruyucusudur. Onu bozulmaktan, sapık düşüncelerin karışmasından, yıkıcı görüşlerin tesiri altında kalmasından korur. Zira imam, Allah'ın yeryüzünde kıyamete kadar devam edecek bir hüccetidir. Bu hususta Ali b. Talib (K.V.) şöyle der: «Yeryüzü ve meşhur olmayan gizli veya açık olduğu halde herkesçe idrak edilemeyen, Allah'ın hükmünü ayakta tutan bir hüccetten hâli değildir.»

İmamîlere göre, yeryüzünde Allah'ın hükmünü ayakta tutan delili, «vasi» diye adlandırılan vekildir. Vekilin, kendisine itaat edilmesini ve izinde yürünmesini gerektiren İSMET (masumiyet) sıfatı sayesinde din kıyamete kadar korunmuş olur.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde «**Ümmetim sapıklıkta birleşmez.**» buyurmuşlardır.[20] Dinin kıyamete kadar

---

(20) İbn-i Mâce, Kitabül Fiten bab, 8

korunuşu aslında İslâm ümmetinin, sapıklıkta birleşmemesinden ileri gelmektedir. İmamiler şöyle derler: «İslâm ümmetinin sapıklıkta birleşmesi, aklen mümkündür. Fakat masum olan imam (vasi) ümmeti doğru yola sevkeder, irşad eder ve ümmeti sapıklığa düşmekten korur. Diğer dinlerin mensupları, içlerinde masum bir imam bulunmadığı için sapıklıkta birleşmişlerdir. Yine diğer ümmetlerin şeşeriatları, şeriatların sonuncusu olmadığı halde, Hz. Muhammed (S.A.V.)'ın şeriatı şeriatların sonuncusudur. Elbetteki böyle bir şeriatı kıyamete kadar sapıklıktan koruyacak bir masum kişinin bulunması gerekir.»[21]

Bu anlatılanlar, İmamiyenin İsnaaşeriyye fırkasına göre imamın mertebesine kısaca bir işarettir. Diğer bütün İmamilerin de, aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır. İmamın mertebesinin, peygamberin mertebesine yakın olduğu hususunda İmamiler asla ihtilâf etmemişlerdir. Çünkü onlar, «vasi» olan imamın, peygamberden sadece bir sıfatla ayrıldığını açıkça söylerler. O da, imama vahyin gelmemesidir.

İmamın mertebesi hakkında geniş iddiaları kapsayan bu sözleri okuyan kişi, bunların herhangi bir delile dayanmadığını, bilâkis bâtıl olduklarına dair delil bulunduğunu anlayacaklardır. Zira Hz. Muhammed (S.A.V.) İslâm şeriatını tümüyle açıklamıştır. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Bugün size dininizi tamamladım...»[22] Eğer Hz. Muhammed (S.A.V.) İmamilerin iddia ettikleri gibi herhangi bir şeyi gizlemiş olsaydı, Rabbinin, kendisine tebliğ etmesini emrettiği dini tebliğ etmemiş olurdu. Bu da mümkün değildir.[23]

Diğer yandan, hatalardan beri olmak ancak peygamberlere mahsustur. Peygamberlerden başkasının masum olacağına dair herhangi bir delil yoktur.

B) **İsmailiyye:**

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İsmailiyye, İmamiyenin bir koludur. Bu fırka, çeşitli İslâm ülkelerine yayılmıştır. Bir kısmı Afrika'nın güneyinde ve orta kısmında, diğer bir kısmı Şam'da, çoğunluğu ise Hindistan ve Pakistan'da bulunmaktadır.

---

(21) Bu konuya Şerif el-Murtaza, «Şâfi» adlı kitabının çeşitli yerlerinde «Kadî el-Kudat» adlı zâta cevap olarak değinir.
(22) Maide suresi âyet, 23
(23) Zira bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan Allah'ın peygamberliğini tebliğ etmemiş olursun...» Mâide, 67 (Mütercimler)

İsmailîler, Mısır ve Şam'a hükmeden «Fatımiler» ve çeşitli İslâm ülkelerine hakim olan «Karamito» devletlerini kurmuşlardır.

Bu mezhep, İsmail b. Cafer es-Sadık'a nisbet edilir. Bu mezhebe mensup olanlar, imamların sıralanması meselesinde Cafer-i Sâdık'a kadar, İsnaaşeriyye taifesiyle ittifak halindedirler. İsnaaşeriyyeler, imamlığın, Cafer-i Sadık'tan sonra Cafer'in oğlu Musa Kâzım'a geçtiğine inanırlarken, İsmailiyye gurubu, Cafer-i Sâdık'ın diğer oğlu İsmail'e geçtiğini ileri sürerler. İsmailiyye mezhebine mensup olanlar, İsmail'in imam olduğunun babası Cafer-i Sâdık'ın nassı ile (sözü ile) sabit olduğunu, ancak İsmail'in, babasından önce öldüğünü ileri sürerler.

İsmail'in, babası Cafer-i Sâdık'tan önce ölmesine rağmen, İsmailiyye mezhebinde olanlar, Cafer'den sonra oğlu İsmail'in, imam olacağına dair, Cafer'in nassını geçerli sayarlar. Çünkü bunlara göre, imamın söylemiş olduğu bir nassı geçerli saymak, onu geçersiz saymaktan daha evladır.

Bu görüşe şaşılmamalıdır. Zira, İmamiler, imamlarının sözlerini, şeriatın nasslarına denk tutarlar. Onlarla amel edilmesinin vâcip olduğunu ve o sözlerin ihmal edilmesinin caiz olmadığını iddia ederler.

İsmaililere göre imamlık, Cafer'in oğlu İsmail'den sonra, İsmail'in oğlu Muhammed Mektum'a geçmiştir. Muhammed Mektum «Gizlenen imamlar» mânâsına gelen «Mektum imamların» birincisidir. Çünkü İsmaililer, imamın gizli olabileceğini, buna rağmen ona itaatin gerekliliğini savunurlar. Bunlara göre imamın gizli oluşu, imam oluşuna engel teşkil etmez.

İsmaililere göre, imamlık, Muhammed Mektum'dan sonra oğlu Cafer-i Musaddık'a, ondan sonra Musaddık'ın oğlu Muhammed el-Habib'e, ondan sonra Kuzey Afrika'da ortaya çıkan ve Fas ülkesine kral olan Habib oğlu Abdullah el-Mehdi'ye, ondan sonra da Mısırda Fatımi devletini kuran diğer imamlara geçmiştir.

Diğer Şii mezhepleri gibi bu mezhep de Irak'ta ortaya çıkmış ve diğer mezhep mensuplarının gördükleri işkencelere bunlar da uğramışlardır. İşkence ve baskılar neticesinde bu mezhebe mensup olanlar. İran'a, Horasan'a ve onların komşuları Hindistan'a, Türkistan'a kaçmışlar, mezheplerine eski Fars inançları ve Hint görüşleri karışmış, neticede birçokları hak yoldan sapmışlar, heva ve heveslerine uymuşlardır. İşte bu sebeple, İsmailiyye adını birçok fırkalar taşımaktadır. Bazıları İslâm'ın dışına çıkmamışken diğerleri, İslâm'ın

değişmez hükümleriyle çelişen bir kısım düşünce ve inançları benimseyerek İslâm çerçevesinin dışına çıkmışlardır.

Bu mezhepten olanlar, Hindistan'da bulunan Brahmanizm düşüncesinde olanlarla, Pythagoras felsefesini benimseyen İşrakiyyunla, Budizm inancında olanlarla ve Keldani ve Farsda bulunan inanç ve manevi düşünceler, astronomi ve benzeri görüşlerle temas kurmuş, haşir neşir olmuşlardır.

Bu mezhep mensuplarından bir kısmı, bu hurafelerin tümünü kabullenmiş ve aşırı davranmışlardır. Aşırı davranmaları ölçüsünde de İslamdan uzaklaşmışlardır. Bu mezhep mensuplarından diğer bir kısmı ise, bu hurafelerin sadece bir bölümünü almış ve İslâmî gerçeklerden tamamen uzaklaşmamışlardır. İsmailiyye mezhebinde olanların, kendilerine prensip edindikleri gizlilik, onların İslâm cemaatinin çoğunluğundan kopmasına vesile olmuştur. İsmaililer, Sünnilerin inancına ısınamamışlardır. Bunlar, gizlilikleri arttıkça İslâm cemaatinden uzaklaşmışlardır. Bunların gizlilik prensibi o derece ileri gitmişti ki kitap ve risaleler yazarlar, yazarlarının adlarını zikretmezlerdi. Meselâ: Birçok ilimleri ve derin felsefî görüşleri kapsayan «İhvanussafa» risaleleri, İsmailiyye mezhebi mensupları tarafından yazılmış fakat âlimler, bunları yazanların isimlerini bilememişlerdir.

İsmailiyye mezhebine mensup olanlara «Batıniler» de denir. Böyle adlandırılmalarının sebeplerinden biri, bunların, inançlarını insanlardan gizlemeleridir. Gizlemelerinin sebebi ise önceleri zulüm ve işkenceye uğramaları idi. Daha sonra ise, inançlarını gizlemek, onların bazı guruplarında psikolojik bir hastalık durumuna geldi. Bunlardan bir kısmına da «Haşşaşin» denir. Bunların davranışları ve içyüzleri, Haçlı seferlerinin ve Tatarların savaşları sırasında ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı İslâm'a ve Müslümanlara bir belâ kaynağı olmuştur.

Bunların «Batıniler» diye adlandırılma sebeplerinden biri de bunların, birçok zaman «İmam gizlidir» diye iddiada bulunmalarıdır. Bunlara göre Fas topraklarında kurulup daha sonra Mısır'a geçen devletleri ortaya çıkıncaya kadar imamları gizli olarak devam etmiştir.

Yine bunların «Batıniler» diye adlandırılış sebeplerinden biri de «Şeriatın bir zahiri vardır bir de batını, insanlar, onun ancak zahirini bilebilirler, batınını ise ancak imam bilir. Hatta imam, şeriatın batınının batınını bilir.» demeleridir. Bunlar, bu düşünceden hare-

ket ederek, Kur'an-ı Kerîm'i çok uzak ihtimallerle te'vil ettiler. Hatta bazıları, bir kısım Arapça kelimeleri acaip şekillerde te'vil ettiler. Bu te'villerini ve imamda var olduğunu kabul ettikleri sırları «Batıni ilim» diye adlandırdılar. «Zahiri ilim» «Batınî ilim» meselesinde İsnaaşeriyye taifesi de bunlara katılmaktadır. Bir kısım tasavvufçular da «Zahirî ilim» «Batınî ilim» meselesini bunlardan almışlardır

Kısaca, İsmailiyye mezhebinde olanlar, görüşlerinin çoğunu gizlerler, ancak müsait zamanlarda onların bir kısmını açıklarlar. Onlar, doğuda ve batıda nüfuzu yaygın olan bir devletleri bulunduğu zamanda bile inançlarının tümünü ortaya koymamışlardır.

İsmaililerin mutedil olanlarının benimsedikleri görüşler şu üç temel üzerine kurulmuştur. İsnaaşeriyyeler de bu fikirlerin çoğuna aynen katılırlar.

1) İlâhî feyiz: Bu, Allah'ın, imamlara lutfettiği bir bilgidir. Allah Tealâ, imamları, imamlıkları icabı derece ve ilim yönünden, insanlardan üstün kılmıştır. İmamlarda, başkalarında olmayan ilimler vardır. Onlara, diğer insanların idrak edemedikleri şer'î ilimler verilmiştir.

2) İmamın açık ve tanınan bir kişi olması gerekli değildir. Bilâkis imam, gizli ve tanınmayan biri de olabilir. Buna rağmen ona itaat edilmesi vaciptir. O, insanlara doğru yolu gösteren mehdidir. O, geçen nesillerde ortaya çıkmamışsa da birgün mutlaka ortaya çıkacak, kıyamet kopmadan önce, zulüm ve haksızlıkla dolan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.

3) İmam, hiçbir kimsenin önünde sorumlu değildir. İmam ne yaparsa yapsın, hiçbir kimse onu hatalı görmez. Bilâkis, herkesin, ona inanması vaciptir. Onun yaptığı herşey hayırdır. Ondan, şer sudur etmez. Çünkü imamda hiçbir kimseye verilmeyen bir ilim vardır.

İşte bu sebeple İsmaililer, imamların masum olduğuna inanırlar. Buradaki masumluğu, bizim anladığımız şekliyle «Hata işlemezler» mânâsına almamışlardır. Onlara göre imamın masumluğu şu mânâdadır: Bizim hata sandığımız şeyleri diğer insanların yapması caiz olmadığı halde imamlar yapabilir. Çünkü onlarda, yollarını aydınlatan ilim vardır.

6) **Hakimiye:**

Batıniyeden aktardığımız bazı düşüncelerin açıkça inkâr sayılacak bir yönü yoktur. Bu düşünceler hakkında ancak şunu söyliye-

biliriz. Bunlar, Kur'an-ı Kerîm'den ve sünnet-i seniyyeden alınmayan düşüncelerdir. Ne var ki bu düşüncelerin gölgesi altında, İslâm çizgisinden çıkmayan insanlar yanında İslâmdan tamamen sıyrılıp çıkanlar da bulunmuştur. Batıniye fırkasının yolu olan ve gölgesi altında görüşlerinin geliştiği gizlilik, «Hakimiyye» diye adlandırılan fırkanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlar İslâmî sınırları aşan aşırı uçlardandır. Hakimiye fırkasında olanların bir kısmı; «Allahın nurunun yeryüzünü aydınlatması» meselesinde çok aşırı gitmişler, Allah'ın, imama hulûl ettiği görüşüne varmışlar ve imama ibadet etmeye davet etmişlerdir.

Bu aşırı gurubun reisi, Allah'ın, kendisine hulûl ettiğini (girdiğini) iddia eden ve insanları kendine ibadet etmeye çağıran, Fatımî devletinin başkanlarından «el-Hâkim bi-Emrillah» dır. Bu kişi, önce kendini gizledi, daha sonra bazı rivayetlere göre öldü, bazılarına göre ise öldürüldü. Tercih edilen görüş, Hâkim'in, bir kısım akrabaları tarafından öldürüldüğüdür..

«el-Hâkim bi-Emrillah»'ın müridleri ve kendisinden sonra ortaya çıkan mezhebine tâbi olanlar Hakim'in öldürüğünü kabul etmezler. Onun gizli yaşadığını ve birgün döneceğini iddia ederler.
İşte bu fırkaya «Hakimiyye» adı verilir.

7) Dürzîler:

Çoğunluğu Şam'da yaşayan Dürzî'lerin, Hakimilerle büyük bir ilişkisi vardır. Hatta bir kısım tarihçilere göre el-Hâkim bi-Emrillah'ın, bu aşırı düşünceleriyle insanların huzuruna çıkmasını «Hamza ed-Dürzî» adlı Fars asıllı bir kişi teşvik etmiş ve onu kandırmıştır. Belki de Dürzîler bu adama nisbet edilmektedirler.

Bunların durumlarının ne olduğu bugün bilinmemektedir. İnanç ve davranışlarını komşularından, eş ve dostlarından saklarlar. Durumlarının ne olduğunu Allah daha iyi bilir.

8) Nusayriye:

Şam'da bulunan Hakimiler yanında, İslâmdan sıyrılıp çıkan bir fırka daha bulunmaktadır. Bu fırka, her ne kadar kendisini İsmailiye fırkasına nisbet etmiyorsa da bunlar, İslâma karşı gelmekte ve İslâmdan kopmakta, İsmailiye'nin bazı kollarıyla birleşmektedir. Bu fırka, Nusayriye fırkasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bunlar, kendilerini İsmailiye fırkasından saymazlar. Fakat bunlar, İsmailiyenin, İslâmdan sıyrılıp çıkan guruplarının eli altında yetişmişlerdir.

Bu fırka mensupları, Hakimiler gibi Şam'da yaşamışlardır. İsnaaşeriyye fırkasıyla beraber bulunmuşlardır. Daha doğrusu bunlar, İsnaaşeriyye'ye mensup olduklarını iddia ederler.

Nusayriler, ehl-i beyt'e mutlak bir bilgi verildiğine, Hz. Ali'nin ölmediğine, onun ilâh olduğuna veya ilâha yakın bir derecede bulunduğuna inanırlar. Nusayriler, şeriatın, bir zahiri bir de bâtını olduğu ve bâtınını imamların bildiği hususunda, Batıniyye fırkasıyla birleşmektedirler.

Bunlara göre nur, asrın imamının üzerine doğar, onu şeriatın hakikatlarını, zahirini değil, bâtınını anlamaya sevkeder.

Kısaca bu fırkanın görüşleri Şii fırkalarına mensup olan ve bir çok Şiilerin reddettikleri aşırı görüşlerin bir karışımıdır. Bunlar, halihazırda hiçbir mensubu bulunmayan kâfir Sebeiyye fırkasından «Hz. Ali'nin Allah olduğu, onun ebediliği ve tekrar döneceği» görüşünü almışlar, Batıniyyeden ise, «şeriatın bir zahiri bir de bâtını» olduğu görüşünü almışlardır.

Bu aşırı uçlar, İslâmdan sıyrılıp çıkmışlar, İslâmi mefhumları atmışlar, kendilerinde «İslâm» adında başka bir şey bırakmamışlardır. Bunların faaliyetleri, Mısır ve Şam'da hüküm süren Fatımi devleti döneminde iyice artmış, o devletin idarecilerinden olan Hâkim bi-Emrillah'ı kendi heva ve heveslerine uygun bir kişi olarak bulmuşlardır. İşte bu sebeple Nusayriye fırkasının lideri Hasan b. es-Sabbah, Farsda, Hakim bi-Emrillah'ın döneminde ortaya çıkmış, Hakim bi-Emrillah'ın uluhiyet iddia ettiği zamanlarda Hasan, Abbasi devleti aleyhine kışkırtmalara girişmiş, Şam topraklarına, düşüncelerini yayan davetçiler göndermiştir.

Bundan sonra Şam topraklarında bu aşırı uçlar çoğalmış, bugün «Cebel-en-Nusayriyye» diye adlandırılan «Semman» dağını kendilerine karargâh edinmişlerdir.

Bu fırkanın ileri gelenlerinden bir kısmı müridlerini esrarla uyuşturarak yoldan, çıkarıyorlar ve kendilerine bağlıyorlardı. Bu nun içindir ki tarihte bunlar «Haşşaşin» (esrarcılar) diye adlandırılmışlardır.

Haçlıların Şam topraklarına ve çevresinde bulunan İslâm ülkelerine saldırdıkları dönemde Nusayriler, müslümanlara karşı Haçlılara yardım ettiler. Haçlılar, bir kısım İslâm ülkelerini işgal edince, Nusayrileri kendilerine yaklaştırdılar, onlara büyük mevkiler verdiler.

Nureddin Zengi, Selahaddin-i Eyyubi ve ondan sonra gelen Eyyubiler işbaşına geçince, Nusayriler ortadan kayboldu. Faaliyetleri, fırsat buldukça ve zaman müsait oldukça müslümanlara tuzak kurma ve müslümanların ileri gelenlerini ve liderlerini kalleşçe öldürme şekline dönüştü.

Daha sonra Şam topraklarına Tatarlar saldırınca Nusayriler bu defa da müslümanlara karşı Tatarlara yardım etmişler, Tatarlara, müslümanları öldürmeleri için zemin hazırlamışlardır. Tatarların saldırıları sona erince Nusayriler, kabuklu böcekler gibi dağlardaki kabuklarına çekildiler, yeni bir fırsatı kollamaktadırlar.

Bütün bu anlatılanlar, Şii adını taşıyan fırkaları kısaca özetlemektedir. Bunlardan, Şiilerden kimlerin doğru yolda oldukları, kimlerin saptıkları, hangilerinin İslâmdan sıyrılıp çıktıkları ve hangilerinin Şiilik adıyla Hz. Ali'ye yamandıkları, aslında ise İslâma ve müslümanlara karşı düşman oldukları anlaşılır.

Şimdi, Şiilikle birlikte ortaya çıkan HARİCİYE fırkasına geçelim.

HARİCÎLİK

Bu fırka, Şiilik fırkasıyla ortaya çıkmış, her ikisi de Hz. Ali (R. A.)'nin döneminde guruplar halinde görülmüşlerdir. Haricîler de Hz. Ali taraftarları idi. Ancak, Şiilik düşüncesi Haricîlik düşüncesinden daha önce mevcuttu.

Hariciye fırkası, «Sıffîn» denilen yerde Hz. Âli ile Hz. Muaviye'nin arasında savaşın şiddetlendiği zamanda ortaya çıkmıştır. Bu savaş neticesinde Muaviye savaşın acısını tattı, kaçmaya yeltendi. Fakat hakem tayin etme düşüncesi kendisine, bu zor durumdan kurtulmakta yardımcı oldu. Muaviye'nin ordusu, Kur'an-ı Kerîm'i hakem tayin etmek için onu havaya kaldırdı. Fakat Ali, aralarında Allah Tealâ hüküm verinceye kadar savaşmakta ısrar etti. Ordusundan bazıları, Hz. Âli'nin karşısına çıkarak, hakem tayinini kabul etmesini istediler. Hz. Âli istemeyerek bunu kabul etti. Hz. Âli, karşısında bulunanlarla, kendi tarafından bir kişi, Muaviye tarafından da bir kişinin hakem tayin edilmesi hususunda anlaştıktan sonra, Muaviye Amr b. el-As'ı seçti. Hz. Âli ise Abdullah b. Abbas'ı seçmek istiyordu. Fakat, ordusundan, kendisine karşı gelenler, Ebu Musa el-Eş'arî'yi seçmeye zorladılar.

Neticede, bilindiği gibi hakemlerin kararı ile Hz. Âli azledildi, Muaviye ise hilâfet mevkiine getirildi.

Hakemlerin bu kararı ile Muaviye'nin sürdürdüğü haksızlık, daha da güçlendi.

Bundan sonra Haricîlerin durumu çok ilginç bir hal aldı. Şöyleki: Bunlar, önce Hz. Ali'yi hakem tayinine ve belirli bir hakemi ka-

bul etmeye zorladıkları halde, daha sonra, hakeme baş vurmayı büyük bir suç saydılar ve Hz. Ali'nin, işlemiş olduğu bu günahdan dolayı da tevbe etmesini istediler. Çünkü onlara göre Hz. Ali hakeme başvurmakla küfre girmişti. Nitekim kendileri de bu sebeple kâfir olduklarını ve tevbe ederek yeniden İslâma girdiklerini sanıyorlardı.

Bazı çöl bedevîleri de bunların arkasına takıldı. «Hüküm ancak Allah'ındır» sözü ise sloganları haline geldi. Hz. Ali ile münakaşa ve karşı gelme safhasını da aşıp onunla savaşmaya başladılar.

Bu fırka, İslâm fırkaları arasında mezhebini en çok savunan, düşüncelerini kabul ettirmek için en çok gayret gösteren, genellikle en çok dindar görünen, en atılgan ve en sorumsuz davranan bir fırka idi. Bunlar düşüncelerini savunurken ve sorumsuzca davranışlara girişirken birtakım sözlerin zahirine sarılarak onları kutsal bir dîn hüviyetine soktular, mümîn bir insanın, bu sözlerden ayrılmayacağını zannettiler. «Hüküm, ancak Allah'ındır» sözü, bunların aklını çeldi. Bu sözü kendilerine din edindiler. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hz. Ali'yi her konuşurken gördüklerinde O'na bu sözü söylerlerdi.

Hz. Osman'dan, İmam Ali'den ve Ümeyye oğullarının zalim idarecilerinden berî oldukları düşüncesi, yine Haricîyeye mensup olanları aldattı. Bu düşünce onların aklına tamamen yerleşti ve onları Hakk'a ulaştıracak yahut, dillerine doladıkları kelimelerin mânâlarını anlayacak her yolu tıkadı. Hatta, bizzat dinî hakikatların mânâlarını anlamalarına bile mâni oldu. Hz. Osman'dan, Ali, Talha, Zübeyr ve Emevîlerin zalim idarecilerinden berî olduğunu söyleyen herkesi kendilerinden saydılar. Adlarını isim listelerine aldılar. Bu gibi insanların diğer düşüncelerine ise göz yumdular. Belki de bu göz yummalarının, Hak'tan giderek sapmalarında büyük tesiri oldu.

Adaletli halife Ömer b. Abdülaziz bunlarla bir zaman tartışmalar yaptı. Aralarındaki ihtilâf konusu; Ömer'in, kendi ailesinden olan zalimlerden berî olduğunu ilân etmemesiydi. Halbuki Hariciler, Ömer'in, kendisinden önce iktidarda bulunan Emevîlere uymadığını, onların zulümlerinin devamını engellediğini, hatta onların yapmış oldukları haksızlıkları giderip, hak sahiplerine, haklarını iade ettiğini itiraf ediyorlardı. Ne var ki «Berî olma» düşüncesi onların beynini şartlandırmıştı ve onların, Ömer'e itaat etmelerine, İslâm sancağı altında toplanmalarına mâni oluyordu.

Hariciye mezhebine mensup olanlar, bir takım yaldızlı kelimelerin, akıl ve düşüncelerine hakim olması bakımından, Fransız dev-

riminde en feci zulümleri işleyen Yakubilere benziyorlardı. Yakubilerin de aklını «Hürriyet, kardeşlik ve eşitlik» kelimeleri çelmişti. Bu kelimeler adına nice mazluk insanları öldürüp, nice kanlar akıttılar. Haricîleri de «İman» «Hüküm ancak Allah'ındır» ve «Zalimlerden beri olma» kelimeleri şartlandırmıştı. Bu kelimeler namına müslümanların kanını helâl saydılar, toprağı müslümanların kanlarıyla sulayıp her tarafa saldırdılar.

Hariciye mezhebine mensup olanların en belirgin sıfatları, sadece heyecanlı olmak ve sözlerin zahirine sarılmak değil, kendini feda etme arzusunda olmak, ölmeyi istemek, kuvvetli bir sebep olmadığı halde tehlikelere göğüs germekte bunları başkalarından ayırdeden bariz sıfatlardandı. Belki de bu davranışların başlıca sebebi, bazılarının taşkınca hareketi ve sinir sistemlerinin bozukluğu idi. Yoksa sadece mert ve kahraman oluşları değildi. Haricîler, bu tutumlarıyla Arap medeniyeti ile gelişmiş olan Endülüs'ün, Arap yönetiminde iken orada yaşayan Hristiyanlara benziyorlardı. Orada yaşayan Hristiyanlardan bir grup çılgınca davranıyor, aşırı taassuba kapılarak kendilerini ölüme atıyorlardı. Bunlardan herbiri hakimler kuruluna gidiyor, öldürülmeleri için Hz. Muhammed (S.A.V.)'e sövüyordu. Öyle ki bu davranış içinde bulunanlar, seller gibi mahkemelerin kapılarına akıyorlar, kapıcılar bunları geri çevirmekten uasnıyor, hakimler idam kararı vermemek için kulaklarını tıkıyorlardı. Müslümanlar, bu zavallıların haline acıyorlar ve bunları, akıllarını kaybetmiş deliler sanıyorlardı. [1]

Haricilerden bir kısmı, Hz. Ali konuşurken onu protesto ederek kalkıp gidiyor hatta namaz kılarken cemaatı terkediyorlardı. Diğer bir kısmı ise Hz. Ali ve Hz. Osman sebebiyle müslümanlara saldırıyor, bu iki sahabiye tâbi olanları müşriklikle suçluyorlardı.

Hariciler, Abdullah b. Habbab b. Eret'i öldürdüler, cariyesinin karnını yardılar. Bunun üzerine Hz. Ali onlara «Abdullah'ı öldürenleri bize teslim edin» deyince hepsi birlikte «Onu hepimiz öldürdük» dediler. Hz. Ali ise bunlarla savaşa girişti. Nerdeyse köklerini kurutacaktı. Ne yazık ki Hz. Ali'nin bu hareketi, onlardan geri kalanları fikirlerinden caydırmadı, daha öncekilerin yolun yürümelerine mâni olamadı. Bunlar gibi, çılgınlık hastalığına yakalanan çöl bedevilerinin de bunlara uymalarına engel olamadı.

Şurası bir gerçektir ki Haricîye mezhebine mensup olanlardan çoğunun en belirgin sıfatı «ihlas» idi. Ne var ki bu ihlas, kafalarını

---

(1) **Kont de Kasteri, el-İslâm havatır ve sevanih**

şartlandıran belirli bir noktaya saplanma ile dolu bir ihlastı. Bunların düşüncelerinin ne kadar tarafgir olduğunu ve ihlas seviyelerinin ne olduğunu ortaya koymak için, bunların bir kısım hikâyelerini anlatalım:

Hariciler hakkında şu haber rivayet edilir: Hz. 'Abbas'ın oğlu Abdullah Hz. Ali (R.A.) tarafından Haricilere gönderildiği zaman onların yanına varıp münakaşa etti. 'Abdullah, uzun uzun secdede kalmaları sebebiyle alınlarının yara olduğunu, ellerinin, deve dizleri gibi nasırlaştığını, üzerlerinde tertemiz elbiseler bulunduğunu gördü.[2] Bu hikâye, onların ihlaslarının bir görünümüdür. Bununla beraber, onların kafalarına taraftarlık hakim olmuştu. Daha önce de gördüğümüz gibi bunlar «Hz. Ali müşriktir» demediği için Abdullah b. Habbab'ı öldürdüler. Buna mukabil, Hristiyanın hurmasını ücretsiz kabul etmediler. Hikâyeyi, Müberridin, «Kâmil» adlı eserinde zikredildiği gibi aktaralım.

«Haricilerin çok ilginç haberlerinden biri de şudur: Onlar, bir müslüman bir de hristiyan ile karşılaştılar, müslümanı öldürdüler, Hristiyana iyilikte bulundular. Ve hristiyan hakkında, peygamberinizin vermiş olduğu «eman'a sadakat gösterin» dediler. Diğer yandan, 'Abdullah ile boynunda Kur'an-ı Kerim, yanında da hamile olan karısı olduğu halde karşılaştılar ve ona şöyle dediler: «Senin boynunda asılı bulunan, bizlere seni öldürmemizi emreder.» Hakem'e başvurmadan önce Hz. Ali hakkında ve hilafetinin ilk altı yılında Hz. Osman hakkında ne dersin?» diye sordular. 'Abdullah, iyilikle andı. Bunun üzerine Hariciler, «Hakeme başvurma hakkında ne dersin?» dediler. Abdullah, «Hz. 'Ali'nin, Allah'ın kitabını sizden daha iyi bildiğini ve 'Allah'ın dinini sizden daha iyi koruduğunu ve görüşünün sizden daha basiretli olduğunu söylerim» dedi. Hariciler «Sen hidayete tâbi olmuyor, adlarına bakarak adamlara tâbi oluyorsun» dediler, 'Abdullah'ı nehrin kenarına götürdüler ve orada kestiler.

Diğer yandan bir hristiyandan bir hurma ağacı istediler, adam «Alın sizin olsun» dedi. Onlar ise «Vallahi bunu parasız almayız» diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hristiyan adam «Bu ne garip şey, 'Abdullah b. Habbab gibi bir adamı öldürüyorsunuz, fakat bizim hurma ağacımızı para vermeden almak istemiyorsunuz?»[3] dedi.

---

(2) el-Müberrid'in «el-Kâmil» adlı eseri C. 2, Sh. 134. İstikâmet Matbaası Kahire

(3) Müberridin «el-Kâmil» adlı eseri C. 2, Sh. 135. İstikâmet Matbaası baskısı - Kahire/Tarih-i Taberî C. 5, Sh. 81, Darül Maarif baskısı - Kahire

Acaba Haricilerde bulunan, birbirine zıt bu sıfatların varlığının sebebi ne idi?

Bir tarafta takva ve ihlas, diğer yanda sapıklık, çılgınlık, aşırılık, katılık, inançlarına davet etmede taşkınlık, insanları baskı ve zorla sapık görüşlerini kabullenmeye icbar etmek, İslâm dininin hoşgörülüğü ile, ihlas ve takvanın kalblere doldurduğu şefkat ve merhametle bağdaşmayan davranışlar...

Kanaatimizce, bu çelişik tutumların asıl sebebi şu idi: Hariciye mezhebine mensup olanların çoğu, bedevî Araplardan, pek azı şehirli Araplardandı. Bedeviler İslâmdan önce çok fakirdiler. İslâmın ilk dönemlerinde bunların durumları arzu edilen bir şekilde düzelemedi. Zira bedevîler, çöllerde sıcak ve zor hayat şartları altında yaşamaya devam ettiler.

İslâm, bunların kalblerini fethetti amma, düşünceleri yüzeyseldi, ufukları dar idi ve ilimden uzak idiler. Böylece bu insanlardan mümin fakat düşünce sahaları dar olduğu için mutaassıp, çölde yaşadığı için taşkın ve atılgan, daha önce bol nimetler bulamadıkları için zahid bir cemaat ortaya çıktı. Çünkü fakirlikten gelen bir kişinin nefsini iman terbiye eder,- vicdanını sağlam bir itikad kaplarsa bu kişi maddî şehvetlerden, hayat lezzetlerinden yüz çevirir, bütünüyle âhiretin nimetlerine yönelir.

Haricilerin, çölde yaşadıkları bu hayat tarzı onları, sertliğe, şiddete ve kabalığa sürüklemiştir. Çünkü nefisler, alıştıkları şeyin birer suretidir. Şayet bunlar müreffeh bir hayat içerisinde yaşasalar, nimetlere boğulsalardı, elbetteki onların sertliği hafifleyecekti, katılıkları yumuşamayacaktı, şiddetleri hafifleyecekti.

Rivayete göre şiddeti benimseyen guruptan Ebul Hayr diye adlandırılan bir adamın Haricîlerin görüşünde olduğu haberi, Irak valisi Ziyad b. Ebîh'e ulaştı. Ziyad, bu adamı çağırdı ve ona bir vazife verdi. Ücret olarak ta her ay için dört bin dirhem takdir etti. Ayrıca her yıl buna yüz bin dirhem de ilâve etti. Bunun üzerine Ebul Hayr şöyle derdi: «İtaatten ayrılmamaktan ve cemaatin içinde bulunmaktan daha hayırlı bir şey görmedim.» Ebul Hayr, vali olarak vazifesine devam etti. Nihayet Ziyad onun bir işini tenkid edince Ziyad'a karşı çıktı. Bunun üzerine onu hapsetti ve Ebul Hayr hapishanede öldü.»[4]

---

(4) El-Müberrid'in «Kâmil» adlı eseri C. 2, Sh. 163

Bakınız, nimetler, tabiatları nasıl yumuşatıyor, nefisleri nasıl terbiye ediyor, mutaassıp ve sert olan bu adamı, hoşgörülü ve ince ruhlu yapıyor. Eğer biz, Hariciye mezhebine mensup olanların, cemaatten ayrılış sebeplerini ihlaslı olmalarına bağlayacak olursak, onların ihlaslarının tam olduğu mânâsına gelmez. Bilâkis onların ihlaslarını bulandıran bir kısım sebepler vardı. Hz. Ali'ye karşı gelmelerine sebep, sadece Hakk'a inanmaları değildi, başka sebepler de vardı. Bunların en başta geleni de, Hariciye mezhebine mensup olanların, hilafeti tekelinde bulunduran Kureyş'i çekememeleriydi. Bunun delili, Haricilerin çoğu Rabia kabilelerindendi. Rabia kabileleri ile Mudar kabileleri arasında cahiliyyet devri kinleri devam ediyordu. Hernekadar İslâm bu kinleri hafiflettiyse de tamamen silememişti. İnsanların nefislerinde bu hislerin kalıntıları mevcuttu.

İnsanların zihinlerinde kalan bu tür kalıntılar, görüşlerde ve mezheplerde kendisini gösterir. O mezhebi kabul edenler veya o görüşleri benimseyenler, bu kalıntıları hissetmezler. Bazan insanın kafasına bir hırs hakim olur, onu belirli bir istikamette düşünmeye iter. İşte o insan düşüncesinde ihlaslı olduğunu, aklının kendisini doğru yola ilettiğini zanneder. Bu durum, hayatın her safhasında açıkça görülebilir. İnsan, kendisine acı ve elem verme ihtimali olan her türlü düşünceden kaçar. Durum böyle olunca, çoğunluğu Rabia kabilesinden olan Haricilerin, İslâm devletinin başında bulunan halifelerin Mudar kabilesinden olduğunu görünce, onların iktidarlarından kaçtıklarını ve hilafet hakkındaki düşüncelerinde farkında olmadan, hissettikleri nefretin baskısı altında belirli bir noktaya yöneldiklerini, söylediklerinin, dinden başka bir şey olmadığını zannettiklerini, onları böyle davranmaya sevkeden sebebin dinlerinde samimi olmaktan başka birşey olmadığını zannettiklerini düşünmemiz yerindedir.

Haricilerin çoğu Araptır. Bunların içinde Arap olmayanların sayısı çok azdır. Halbuki Haricilerin görüşlerine göre şartları kendisinde bulunması şartıyla Arap olmayanların da Halife olabileceği kabul edilmektedir. Çünkü Hariciler, halifeliği Arap ailelerinden bir aileye ve Arap kabilelerinden bir kabileye tahsis etmezler. Hatta insan ırklarından bir ırka veya guruplarından bir guruba ait saymazlar. Buna rağmen Arap olmayanların, Harici mezhebinden nefret etmeleri, Hariciye mezhebine mensup olanların, Arap olmayanları sevmemeleri ve aleyhlerinde bulunmalarıdır.

İbn-i Ebil Hadid şöyle bir hadise rivayet eder: Arap olmayan bir adam, Haricilerden bir kadınla nişanlandı. Hariciler kadına «Bi-

zi rezil ettin» dediler. Eğer Hariciler bu taassubu terketmiş olsalardı belki de Arap olmayanların çoğu onlara tâbi olurlardı.

Haricilerin içinde Arap olmayanların sayısının az olmasına rağmen, bunların fırka içerisinde büyük bir nüfuzu vardı. Meselâ: Yezid b. Enise'ye tâbi olan «Yezidiyye» fırkası, Allah Tealâ'nın, acemlerden bir peygamber göndereceğini, ona Hz. Muhammed'in şeriatının hükmünü kaldıran bir kitap vereceğini iddia etmişlerdir. Şüphesiz ki bu görüş Fars görüşüdür. Çünkü Farslar, kendi milletlerinden bir peygamber gönderilmesini çok istiyorlardı. Yine Meymun el-Elacredî'ye tâbi olan «Meymuninne» fırkası, çocukların, kız ve erkek kardeşlerin kızlarıyla evlenilmesini helâl saydılar. Bu da bir Fars görüşüdür. Çünkü İslâmdan önce Mecusi olan Farslar bu tip evlenmeleri helâl sayarlardı.

Haricî fırkalarının müşterek prensipleri:

Daha önce anlatılanlardan, Hariciye mezhebine mensup olanların düşünce tarzlarını ve kabilelerini öğrenmiş olduk. Şimdi ise onların prensiplerini öğrenmeye çalışalım: Şurası bir gerçektir ki, Haricilerin prensipleri, kendilerine has düşüncelerinin, yüzeysel görüşlerinin, saf akıllarının, Kureyş'e ve bütün Mudar kabilelerine kızmalarının bir dış görünüşüdür.

1) Doğru ve sağlam olarak kabul edilen, görüşlerinin birisi şudur: Halife ancak serbest ve sağlıklı bir seçimle başa gelir. Seçime, müslümanların sadece bir kısmı değil bütün müslümanlar katılmalıdır. Halife adaletli davrandığı, şeriatı ayakta tuttuğu, hata ve ayağının kaymasından uzak bulunduğu sürece halife olarak başta kalır. Şayet doğru yoldan ayrılırsa onun vazifeden alınması veya öldürülmesi gerekir.

2) Halifelik sadece Arap kabilelerinden bir aileye mahsus değildir. Başkalarının iddia ettiği gibi halifelik sadece Kureyş'e veya Araplara ait değildir. Halife olma hususunda bütün müslümanlar eşittir. Hatta Hariciler, dine muhalefet ettiği ve doğru yoldan ayrıldığı takdirde vazifeden alınması yahut öldürülmesi kolay olsun diye halifenin Kureyş'ten olmamasını tercih ederler. Zira, böyle bir halifenin, kendisini koruyacak taraftarları ve kendisini barındıracak bir aşireti bulunmaz. Hariciler, bu noktadan hareket ederek içlerinden Abdullah b. Vehb er-Rasibî'yi seçtiler, onu, başlarına emir yaptılar ve ona «Emirel-Mü'minin» dediler. Abdullah, Kureyş kabilesinden değildi.

3) Haricîye mezhebinin «Necedat» fırkası, insanların, aralarında insaflı davrandıkları müddetçe Halifeye ihtiyaç duyulmayacağını, kendilerini doğru yola sevkedecek bir imam bulunmadıkça aralarında insaflı davranamıyacaklarını onlar da bir halife tayin ederlerse bu davranışları caizdir. Haricîlere göre başa halife getirilmesi, dinen vacib olmayıp caizdir. Ancak, ihtiyaç ve menfaat icabı vacib olabilir.

4) Hariciye mezhebine mensup olanlar, her günah işleyenin kâfir olduğu görüşündedirler. Hariciler bu hususta günahlar arasında büyük - küçük ayırımı yapmazlar. Hatta insanın, görüşünde hata etmesini de günah sayarlar. Bunun içindir ki Haricîler, hakeme başvurduğu için Hz. Ali'yi, dinden çıkmakla itham ettiler. Halbuki Hz. Ali, hakeme kendi isteğiyle başvurmamıştı. Böyle olduğu kabul edilse bile hakeme başvurmak, ictihad edip hata etmekten öteye bir suç sayılmamalıdır. Bu da hakeme baş vurmanın hatalı olduğu faraziyesine bağlıdır. Haricîlerin, Hz. Ali (R.A.)'ı dinden çıkmakla suçlamaları, ictihad edip hataya düşen kişinin dinden çıktığı görüşünü savunduklarına bir delildir. Yine, ictihadları neticesinde, Haricîlerin bazı görüşlerine muhalefet eden Talha, Zübeyr ve diğer büyük sahabîler için de aynı şeyleri söylemişlerdir.

Haricîlerin, İslâm cemaatinden ayrılmalarına, kendilerinin dışındaki cemaatleri kâfir saymalarına ve idarecileri devamlı rahatsız etmelerine sebep olan prensipleri işte bu prensiptir. Bu nedenle Haricîlerin dayandıkları delilleri izah etmemiz gerekmektedir. Bu delilleri, İbn-i Ebil Hadid «Şerh-i Nehcülbelağa» adlı kitabında uzunca anlatır. Bu deliller, Haricîye mezhebine mensup olanların düşünce seviyelerini ortaya koyar.

Delillerin bir kısmı şunlardır.

a) Allah Tealâ şöyle buyuruyor: «... **Oraya (Hacca) gitmeye gücü yeten herkese, Allah için Kâbe'yi ziyaret edip haccetmek farzdır. Kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah, âlemlere muhtaç değildir.»** [5]

Görüldüğü gibi bu âyet-i kerîme haccı terkedeni kâfir saymıştır. Halbuki haccı terketmek günahtır. O halde her günah işleyen kâfirdir, derler.

b) Diğer bir âyet-i celilede şöyle buyurulur: «... **Kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar, kâfirlerin ta kendileridir.»** [6]

---

(5) Âl-i İmran suresi, âyet, 97
(6) Maide suresi âyet, 44

«Her günah işleyen, kendisine, Allah'ın indirdiğinden başka birşeyle hükmetmiş olur, dolayısıyle de kâfir sayılır. Allah Tealâ, buna benzer birçok âyetler zikretmiştir.» derler.

c) Yine başka bir âyet-i kerîmede «**O gün bazı yüzler ağaracak, bazı yüzler kararacaktır. Yüzleri kararanlara şöyle denecektir: İman ettikten sonra inkâr mı ettiniz? O halde inkâr ettiğinizden dolayı tadın azâbı.**» [7] buyurulmaktadır. «Günahkâr» olan kişiyi, yüzleri ağaranlardan saymak mümkün değildir. Dolayısiyle onların, yüzleri kararanlardan olması gerekir ve bunları «kâfir» diye adlandırmak vaciptir» derler.

d) Bir başka âyet-i kerîmede: «**O gün parlayan, gülen ve sevinen yüzler vardır. O gün tozlanmış ve karanlık bürümüş yüzler de vardır. İşte bunlar, kâfirler ve fâcirlerdir.**» [8] buyurulmaktadır.

«Günahkâr kişi, yüzü tozlanmış olanlardandır. Bu sebeple bunu kâfir saymak gerekir.» derler.

e) Şu âyet-i kerimeyi de delil getirmektedirler: «... **Fakat o zalimler, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.**» [9] Bu âyet-i celile ile zulmün, dinsizlik ve küfür olduğu tesbit edilir. Günah işleyenin zalim olduğunda ise şüphe yoktur. [10]

Görüldüğü gibi bütün bu deliller, metinlerin dış görünüşüne saplanmaktan başka birşey değildir. Âyetlerin çoğu, Mekke müşriklerini anlatmaktadır. Dolayısiyle bu sıfatlar, o müşriklere aittir. Hacc hakkında zikredilen âyet, haccetmeyeni değil, hac farizasını inkâr edeni kâfir olarak adlandırır.

Haricîye mezhebine mensup olanlar hep delillerin zahirine bağlı kaldıkları için, bunlarla münakaşa ederken Hz. Ali, nasslarla cevap vermiyor, Resullullah'ın yaptıklarını misâl veriyordu.

Hz. Ali'nin Haricîlere hitaben yapmış olduğu konuşmalardan biri de şudur: Hele benim hata ettiğimi ve saptığımı iddia ediyorsunuz, peki neden bütün ümmet-i Muhammed'i de sapıklıkla itham ediyor, benim hatam yüzünden onları hesaba çekiyor ve onları, benim günahlarım sebebiyle kâfir sayıyorsunuz? Kılıçlarınız devamlı havada, onları suçluya da indiriyorsunuz, suçsuza da. Suçsuzu, suçlu ile karıştırıyorsunuz. Halbuki siz, Resulullah (S.A.V.)'in evli oldu-

---

(7) Âl-i İmran suresi âyet, 106
(8) Abese suresi âyet, 38-42
(9) En'am suresi âyet, 33
(10) Nehcül Belağa C. 8, Sh. 112, İsa el-Babî el-Halebi baskısı

ğu halde sina eden kişiyi recmettiğini, cenazesini de kıldırdığını, daha sonra mirasçılarını ona vâris yaptığını; haksız yere birini öldüreni, kısas yoluyla öldürdüğünü, terekesini mirasçılarına taksim ettiğini, hırsızın elini kesip, evli olmadığı halde zina edeni dayağa çekip daha sonra ganimet malından hisse verdiğini ve bunların, müslüman kadınlarla evlendiklerini çok iyi bilmektesiniz.

Resulullah (S.A.V.) bunları, günahlarından dolayı hesaba çekmiş ve Allah'ın hakkını yerine getirmiştir. Fakat günah işledikleri için bunları, İslâmın kendilerine verdiği paylardan mahrum etmemiş ve bunların adlarını müslümanların adlarından ayırmamıştır.

Bu değerli sözlerin, Haricîleri susturan bir cevap olduğunu ve onların demagoji yapmalarına fırsat bırakmadığını görmekteyiz.

Hz. Ali (R.A.)'nin, nasslarla delil getirmeye başvurmayıp, Resulullah (S.A.V.)'in yaptığı işlerle delil getirdiği görülmektedir. Zira yapılan işler te'vil kabul etmez, olduğu gibi anlaşılır. Dolayısiyle Haricîlerin, yüzeysel düşüncelerine, tek taraflı görüşlerine ve bir takım teferruata saplanıp kalmalarına imkân bırakmaz. Metin ve nassların, tek yönlü anlaşılmasına girişilmesi, onları, asıl maksatlarından uzaklaştırır. Buna mukabil, metinleri her yönüyle ele alma ve geniş bir nazarla bakma insanı doğru yola ulaştırır. Her yönüyle hakkı anlamaya sevkeder.

Haricîlerin kendi aralarındaki ihtilâfları:

Buraya kadar anlattıklarımız, Haricîye mezhebine mensup olanlardan çoğunun, üzerinde ittifak ettikleri prensiplerdir. Haricîler, bunların dışında kalan prensiplerde ittifak edememişler, bilâkis, ihtilâfa düşmüşlerdir. Hatta en basit meselelerde bile aralarında ihtilâf çıkmıştır. Belki de savaşta dirençli ve güçlü olmalarına rağmen, mağlup olmalarına sebep, ihtilaf içinde bulunmalarıdır.

Emevîler tarafından Haricîlerle savaşmak için vazifelendirilen Muhalleb b. Ebi Sufra, Haricîlerle, birbirleriyle ihtilâf etmelerini, onları bölmek ve güçlerini zayıflatmak için bir vesile edinmişti. Hatta Muhalleb onları ittifak içinde görünce, aralarına, onları ihtilafa düşürecek kişiler sokardı.

İbn-i Ebil Hadid şunları anlatır: «Haricîye mezhebinde büyük bır fırka olan «Ezarika»'ya mensup bir demirci Muhalleb b. Ebî Sufra'nın taraftarlarına atılan zehirli oklar yapardı. Bu mesele Muhalleb'e anlatıldı. Muhalleb, «İnşallah ben, sizi bunun şerrinden kurtaracağım» dedi. Arkadaşlarından birine bir mektup ile bin dirhem

para verdi ve Hariciye fırkasının emiri ve komutanı olan «Katari b. Fucae»'nin ordusuna gönderdi. Ve o adama şöyle dedi: «Bu mektupla paraları askerin içine at ve kendini sakın ele verme.» Adam gitti, mektupta şunlar yazılıydı:

«Okların bize ulaştı. Sana bin dinar gönderdim. Bunu al ve bize ok göndermeye devam et.»

Mektup, «Katari»'nin eline geçti. Katari, demirciyi çağırdı. «Bu mektup nedir?» diye sordu. Demirci «Bilmiyorum» dedi. Katari, «Bu dirhemler kimden?» diye sorunca «Onu da bilmiyorum» diye cevap verdi. Bunun üzerine Katari, emir vererek adamı öldürttü. Bu sebeple Katari'nin ordusundan Beni Kays b. Salebe'nin taraftarı «Abdu Rabbih es-Sağır» adlı kişi, Katari'ye geldi ve «Delilsiz, dâvâsız adamı öldürdün!» dedi. Katari şu cevabı verdi: «Bu bin dirhem ne?» Abdu Rabbih: «Bu iddia doğru da olabilir, yalan da olabilir» diye cevap verdi. Bunun üzerine Katari şunları söyledi: «Toplumun menfaati için bir adamı öldürmek hoş karşılanmayan birşey değildir. İmam, umumun menfaatine gördüğü şeye hüküm verir. İmama uyanların, itiraza hakkı yoktur.»

Abdu Rabbih, kendisine katılan bir gurupla, bu hadiseyi protesto etti, fakat yine de onlardan ayrılmadı.

Hariciler arasında çıkan bu ihtilaf, Muhalleb b. Ebu Sufre'ye ulaşınca Muhalleb, ihtilafı körüklemeyi ve anlaşmazlığı alevlendirmeyi istedi. Haricilerin içine, dolgun bir ücret bağladığı bir Hristiyanı soktu ve ona şöyle dedi: «Katari'yi gördüğün zaman ona secde et. Şayet sana kızarsa de ki: «Ben ancak sana secde ettim.»

Hristiyan, söyleneni yaptı. Katari ona «Secde ancak Allah'a yapılır» dedi. Hristiyan: «Ben ancak sana secde ettim» diye cevap verdi. Bunun üzerine, Haricilerden bir adam «Bu, Allah'ı bırakıp sana taptı» dedi ve şu âyeti kerimeyi okudu. **«Siz de, Allah'dan başka taptığınız putlar da cehennem odunudur. Siz oraya, suya koşarcasına gireceksiniz.»** [11]

Katari şu cevabı verdi: «Hristiyanlar Meryem oğlu İsa'ya taptılar. Onların bu tapınmaları Hz. İsa'ya herhangi bir zarar vermedi.»

Haricilerin içinden başka bir adam ortaya çıktı ve Hristiyanı öldürdü. Katari bu davranışa kızdı, Haricilerden bir kısmı da Katari'ye kızdı.

---

(11) Enbiya suresi âyet, 98

Bu ihtilaf, Muhalleb'e ulaşınca Muhalleb, aralarındaki ihtilafı daha da alevlendirmek istedi ve bunlara çeşitli sorular yöneltmesi için bir adam gönderdi. Adam, onlara şu soruyu sordu: «Size gelmek üzere iki adam yola çıksa, bunlardan biri, size varmadan yolda ölse, diğeri ise size ulaşsa siz de onu imtihan etseniz ve o da imtihanı başaramasa bu iki kişi hakkında ne dersiniz?» Bazıları şu cevabı verdi: «Ölen cennetliktir. İmtihanı başaramayan ise, imtihanı başarıncaya kadar kâfirdir.» Diğer bir gurup ta şu cevabı verdi: «Onların her ikisi de kâfirdir.»

Bunun üzerine, aralarındaki ihtilaf gittikçe arttı. Liderleri Katarî, «İstahr» denen yerin sınırına kadar gitti. Orada bir ay oturdu. Halk ise yine ihtilafında devam etti.

Görüldüğü gibi dâhi kumandan Muhalleb, Hariciler arasındaki anlaşmazlığı körüklüyor, arzularına erişiyor, ihtilafla bölük pörçük olmuş ve kendi arasında guruplaşmış bu fırkanın karşısına ordusuyla çıkıyor.

Gerçekten, Haricîlerin itilaf içinde oldukları, kendi aralarında ve başkalarıyla yapmış oldukları münakaşalardan anlaşılmaktadır. Okuyucuya, bunların münakaşalarından ve çeşitli mezheplerinden çeşitli bilgiler vermek gerekir.

Haricîlerin tartışmaları:

Hariciye mezhebine mensup olanların bir çok sıfatları vardır. Bunlar, bu sıfatlarıyla, tartışmacı, mezhepleri hakkında münakaşaya girişen, hasımlarının delillerini kullanabilen, görüşlerine aşırı bir şekilde bağlı olan bir topluluk haline gelmişlerdir. Böylece Haricilerin görüşleri tarafgir ve tek yönlü bir şekilde oluşmuştur. Bunların görüşleri iyiyi kötüden ayırdedecek, çeşitli görüşleri ölçüp tartacak, hakkı batıldan ayıracak kriteri tayin edecek bir vasıfta olmamıştır. Hariciye mezhebine mensup olanlar, tartışma ve konuşmalarında şu sıfatlarıyla tanınmışlardır.

1) Hariciler, güzel konuşmalarıyla, ikna usullerini bilmeleriyle tanınmışlardır. Bunlar soğuk kanlı idiler. Düşmanları karşısında şaşırmazlar, heyecana kapılmazlar ve düşüncelerini unutacak ölçüde kendilerini kaybetmezlerdi. Rivayete göre: Abdülmelik b. Mervan, Haricîlerden bir kişiyi huzuruna getirtti. O adamın, anlayışlı, âlim ve zeki bir kişi olduğunu gördü ve mezhebinden dönmesini istedi. Fakat adamın şuurlu ve ince düşünen bir kişi olduğunu gördü. Bunun üzerine Abdülmelik, adamın, mezhebinden dönmesini tekrar

istedi. Adam ise şu cevabı verdi. «Bir kere söylemeniz kâfidir. Siz konuştunuz ben dinledim. Şimdi ben konuşayım siz dinleyin.» Abdülmelik ona «konuş» dedi. O kişi konuşmaya başladı. Açık ve sade bir dille mezhebini ona anlatmaya ve güzel göstermeye başladı. Abdülmelik şöyle dedi: «Nerdeyse kalbime, cennetin onlar için yaratıldığı ve onlarla beraber cihad etmenin daha efdal olduğu fikri yerleşiyordu. Sonra, Allah Tealâ'nın bana ilham ettiği, sarsılmaz delillere baş vurdum ve kalbimde yerleşen Hakk'a dönerek o adama dedim ki: «Dünya da âhiret de Allah'ındır. Allah beni dünyada nüfuz sahibi kıldı ve bize orada imkânlar verdi.»

İkisi arasındaki konuşmalar devam ederken, Abdülmelik'in oğlu ağlayarak yanına geldi. Abdülmelik buna dayanamadı. Bunun üzerine Harici mezhebine mensup olan adam Abdülmelik'e şu sözleri söyledi: «Bırak onu ağlasın. Çünkü ağlama, avurtlarını genişletir, dimağını sağlamlaştırır. Sesinin gür olmasını sağlar, Rabbine itaat mevkiinde bulunduğu zaman da kolayca ağlar ve yaşları bolca dökülür.» Abdülmelik buna şu cevabı verdi. «İçinde bulunduğun durum, senin böyle konuşmana engel olmuyor mu?» Haricî şu cevabı verdi: «Mümini, hakkı söylemekten alıkoyan herhangi bir engel bulunamaz.» Bunun üzerine Abdülmelik onun hapsedilmesini emretti ve peşinden de özür dileyerek şunları söyledi. «Eğer sen, sözlerinle halkımın çoğunu ifsad edecek bir tehlike arzetmeseydin seni hapsetmezdim. Beni şüpheye düşüren ve Allah'ın koruması olmasaydı beni dahi yoldan çıkarabilecek olan bir kişinin, benden sonra gelenlerin aklını çelmesi uzak bir ihtimal değildir.» [12]

2) Hariciler, güzel konuşmaları yanında, keskin zekâları, hazır cevap oluşları ve atılganlıklarıyla Kitap ve Sünneti öğrenmek, hadisleri ve Arap edebiyatını iyice anlamak istiyorlardı.

Anlatıldığına göre, Haricilerden «Ezarika» gurubunun lideri «Nâfi b. el-Ezrak» Abdullah b. Abbas'dan faydalanırmış. Bir defasında Abdullah'a «Geceye ve kapladığı şeylere yemin olsun ki» [13] mealindeki âyetin «Ve ma vessake» kısmının mânâsını sormuş. Abdullah da «Kapladığı şeyler» demektir, diye cevap vermiş. Bunun üzerine Nâfi, «Araplar bunu bilebilir mi?» diye sormuş, Abdullah: «Evet şairin:

«Eğer kendilerini güden birini bulsalar...»

---

(12) Müberrid'in «el-Kamil» adlı eseri C. 2, Sh. 146
(13) İnşikak suresi âyet, 17

«Bir araya toplanmayı isteyen hikka yaşında develerîmiz vardır.»[14]

şeklindeki şiirini duymadın mı? Burada «Vesaka» kökünden «müstevsikat» kelimesini kullanmıştır ve bu kelime «toplanmak» mânâsına gelir.» dedi.

Yine bir defasında Nâfi Abdullah'a şunu sordu: «Allah'ın Peygamberi Hz. Süleyman'a, Allah'ın bu kadar nimetler vermesine rağmen, nasıl oluyor da Süleyman, güçsüz ve âciz olan Hüdhüd kuşundan yardım bekliyor?»

Abdullah şu cevabı verdi: «Süleyman'ın suya ihtiyacı vardı. Hüdhüd, uzağı, yakındaymış gibi görebilen, yeryüzü kendisi için bir cam gibi şeffaf olan bir kuş idi. O yeryüzünün dışını da görürdü içini de. Bunun içindir ki Süleyman onu aradı.»

Bunun üzerine Nâfi şunları söyledi: «Dur bakalım ey söz söyletmeyen, Hüdhüd, nasıl oluyor da üzerini bir parmak toprağın kapadığı tuzağı görmüyor da yerin altını görüyor?»

Abdullah şu cevabı verdi: «Vay haline senin, Erzak'ın oğlu!.. Bilmezmisin ki kader gelince göz kapanır?»

Evet, Hariciler, Kur'an-ı Kerîm'i ve sünnet-i seniyyeyi, bilenlerden öğrenmeye çalışırlardı. Fakat ne yazık ki, görüşleri tek taraflı olduğu için öğrendikleri şeylerden tam anlamıyla istifade edemiyorlardı.

3) Harîciler, tartışmayı, mücadele etmeyi, şiir ve edebî metinleri okumayı çok severlerdi. Bunlar, savaş anlarında bile hasımlarıyla karşılıklı tartışmalara girişirlerdi. İbn-i Ebil Hadid, «Eğanî» adlı kitaptan şunları nakleder: «Hariciler, Emevî taraftarı Muhalleb ile Haricîlerin lideri Katarî b. el-Fucae arasında meydana gelen savaşta, hasımlarını bir an durduruyor onlara dinî hususlarda sorular soruyorlardı. Soru yönetirken sükunet ve tam bir emniyet içinde hareket ediyorlardı.

Bir gün Haricîye fırkasından Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkurî, karşı tarafın askerlerinden Ebî Huzabe et-Temimî adlı kişiyi durdurdu ve ona şunları sordu: «— Ey Ebu Huzabe, sana bazı şeyler soracağım, bana, doğru cevap verecek misin?»

— Eğer sen de aynı şekilde davranacaksan, evet.

— Kabul ediyorum.

— Peki istediğini sor.

— İmamlarınız hakkında ne dersin?

---

(14) «Hikka» Dört yaşına girmiş, üzerine binilecek deve demektir.

— Onlar, akıtılması haram olan kanın akıtılmasını helâl görüyorlar.

— Vay haline! Mal ve servet hakkındaki tutumları nasıldır?

— Malı, gayr-i meşru yerlerden toplarlar ve lâyık olmayan yerlere harcarlar.

— Onlar, yetime karşı nasıl davranırlar?

— Onlara, malları hususunda zulmederler ve haklarını çiğnerler.

— Yazıklar olsun sana ey Eba Huzabe! Sen böyle adamlara mı tâbi oluyorsun?»

Bu konuşmalardan anlaşılıyor ki, münakaşa etme ve mücadeleye girme arzusu Haricilerin düşüncelerine hakim olmuş, öyle ki bunlar, kendileriyle savaşan hasımlarıyla fikir teatisinde bulunabilmek için, savaşı bırakıp, tartışmaya girişiyorlarmış.

4) Tartışmalarına taassup hakimdi:

Hariciler, düşmanlarının hiçbir delilini kabul etmezler, ne kadar açık - seçik ve hakka yakın olursa olsun, onların görüşleriyle ikna olmazlardı. Bilakis, düşmanlarının delilleri güçlü olduğu nisbette, inançlarına daha fazla sarılırlar ve kendi inançlarını destekleyen delilleri daha fazla araştırırlardı. Bunun sebebi; körü körüne düşüncelerine bağlanmaları ve mezheplerinin, kalplerine yerleşmesi, bütün düşünce ve idrak yollarını tıkamasıydı. Diğer yandan Hariciler, bedeviliklerini yansıtan bir şekilde, münakaşalarında çok sert ve katı idiler. Bunların tek yönlü düşünmelerine ve başka yönleri dikkate almamalarına sebep te bu idi.

Haricilerin, mezheplerini aşırı derecede savunmaları, bunların bazan hadisler uydurarak Resulullah'a nisbet etmelerine sebep olmuştur. Şöyleki: Haricilerden bir kişi, yaptıklarından vazgeçip tevbe edince, Resulullah'ın hadislerini incelemeleri için âlimleri dâvet etti. Çünkü Hariciler, delil bulamadıkları zaman, hadis uydurur, Resulullah'a nisbet ederlerdi.

5) Daha önce de işaret ettiğimiz gibi Hariciler, Kur'an-ı Kerim'in zahirine sımsıkı sarılırlar, asıl maksadını anlamaya yaklaşmazlardı. Âyet okunduğunda, ilk akla gelen mânâ ile yetinirler, ondan zerre kadar ayrılmazlardı.

Hariciler, kendilerine yöneltilen suçlamalar karşısında kendilerini savunmak için Kur'an-ı Kerim'in zahirine bağlı kalır ve gerçek maksadını araştırmaya girişmezlerdi. Yukarıda Ebu Huzabe ile tar-

tışmasını anlattığımız Ubeyde b. Hilal el-Yeşkurî, bir demircinin karısı ile ilişkisi olmakla itham edildi. Bu adamın demircinin evine izinsiz olarak defalarca girip çıktığını gördüler. Bunun üzerine Hariciler, kendilerine emir seçtikleri Katarî b. Fucae'ye geldiler ve ona durumu anlattılar. Fucae onlara şu cevabı verdi. «Ubeyde dinî bakımdan, bildiğiniz mertebededir. Cihad bakımından ise gördüğünüz mevkidedir.» Bunun üzerine Haricîler: «Biz, onun yapmış olduğu fuhşu kabul edemeyiz» diye cevap verdiler. Katarî: «Dağılıp gidin!» dedi. Sonra Ubeyde'ye bir adam göndererek durumu bildirdi. Ubeyde gelip şu cevabı verdi: «Ey müminlerin emiri, gördüğünüz gibi, bana iftirada bulundular.» Katarî şunları söyledi: «Seni onlarla yüzleştireceğim. Ne suçluların boyun eğdiği gibi onlara boyun eğ, ne de suçsuzların isyan etmesi gibi üste çıkmaya çalış.»

Katarî, bunları yüzleştirip konuşturdu. Ubeyde ayağa kalktı ve «Bismillâhirrahmanirrahiym: «O uydurma haberi getirip iftira atanlar, içinizden bir topluluktur. Onu, kendiniz için bir şer sanmayın. Bilakis o, sizin için hayırdır. İftirada bulunanlardan her birinin, kazandığı günaha göre cezası vardır. Onlardan günahın en büyüğünü yüklenene de büyük bir azap vardır.» [5] âyetini okudu. Onlar bunu dinleyince ağlamaya başladılar, ayağa kalkıp Ubeyde'nin boynuna sarılarak ona «Bizim için Allah'dan af dile.» dediler. [16]

Ubeyde, âyeti okuyarak kendisini itham edenleri o konudan uzaklaştırdı. Onların ithamlarında doğru olduklarını ispatlayarak kendisinin ceza görmesine veya yalancı olduklarını tesbit ederek onların, iftira attıklarının isbatına fırsat bırakmadı.

Âyet-i Kerîmenin zahirine bakarak mânâsını düşünmediler ve onun hükümlerini tatbik etmediler. Böylece kesin bir delile dayanmadan Ubeyde'yi «zina» yapmakla itham ettikleri gibi yine herhangi bir delile dayanmadan zina yapmamış olduğuna hüküm verdiler. Bölyece, derhal bir karar değişikliğini gerektirecek kuvvetli bir delil olmadığı halde iddialarının tam aksine bir karara vardılar.

HARİCÎ FIRKALARI

Buraya kadar zikrettiğimiz prènsipler, Haricîlerin genellikle üzerinde ittifak ettikleri prensiplerdir. Ancak, daha sonraları Hariciler, aralarında meydana gelen çeşitli anlaşmazlıklar yüzünden, birbirle-

---

(15) Nur suresi âyet, 11

(16) Müberrid'in «el-Kâmil» adlı eseri C. 2, Sh. 236-237 İsa el-Bâbi el-Halebî baskısı.

rine zıt muhtelif gurup ve mezheplere ayrıldılar. Her gurup kendi görüşüne tek taraflı olarak bağlandığından, Hariciler kendi aralarında çok az sayıda savaş yapmışlarsa da aslında çok fazla guruplara ayrılmışlardır. Haricileri birbirine düşüren ve onları bölük-pörçük eden sebepler, bazan çok basit bazan da köklü sebeplerdir. Bunların fırkalarını izah ederken, hangi sebeplerin köklü ve hangilerinin basit olduğu ortaya çıkacaktır.

Şimdi Harici fırkalarını izaha başlayalım.

I. Müslüman sayılan Hariciler:

1) EZARİKA: Bunlar, Hanife oğullarından olan Nâfi b. el-Ezrak'a tâbi olanlardır. Hanife oğulları, Haricilerin en kuvvetlileri ve en kalabalık olanları idi. Abdullah b. Zübeyr'den ve Emevilerden gelen darbelere ilk maruz kalanlar da bunlardı. Abdullah b. Zübeyr'in ve Emevilerin komutanları ondokuz sene, Nâfi'nin liderliğindeki Haricilerle savaştılar. Nâfi, savaş meydanında öldürüldü. Ondan sonra liderliği, oğlu Ubeydullah aldı. Daha sonra liderlik, Katari b. el-Fucae'ye intikal etti. Katari döneminde, Emeviler adına, Haricilerle savaşan kişi, Emevlierin, el-Muhalleb b. Ebi Sufra adlı dâhi komutanları idi. Muhalleb, girişeceği hareketten önce Haricileri birbirine düşürür, ondan sonra onlarla savaşa girişirdi. Bu nedenle Katari döneminde Hariciler gitgide zayıfladı. Zira bunlar, kendi aralarında anlaşamıyor, savaş meydanlarında anlaşmazlıklrının kötü sonuçlarına uğruyorlardı. Diğer yandan, bütün müslümanlar bunların aleyhlerine dönmüştü. Sonra bunlar, öteki guruplara karşı çok katı ve sert davranıyorlardı.

Hariciler, Muhalleb ve ondan sonra gelen komutanlar döneminde devamlı olarak ,yenildiler ve nihayet etkinlikleri tamamen kayboldu.

Ezarika'yı diğer Harici fırkalarından ayıran temel prensipler şunlardır.

a) Bunlar, kendilerine karşı çıkanlraın sadece mümin olmadıklarına değil, aynı zamanda müşrik olduklarına, ebedi olarak cehennemde kalacaklarına ve kanlarının helâl olduğuna inanırlar.

b) Kendilerine karşı çıkanların memleketleri onlara göre «Dâr-ül Harb» dır. Oralarda «Dâr-ül Harb» da helâl olan herşey helâldir. Meselâ: Çocukların, kadınların öldürülmesi, esir alınması, muhaliflerinin köleleştirilmesi, savaştan geri kalanların öldürülmesi onlara göre helâldir.

c) Ezarika'nın görüşlerinden biri de şudur. Onlar, kendilerine muhalif olanların çocuklarının, ebedi olarak cehennemde kalacağını söylerler. Başka bir ifade ile, bunlara göre muhaliflerinin kâfir olmalarına yol açan günahlar, çocuklarına da sirayet eder ve onları cehennemlik yapar.

Halbuki çocuklar hiçbir günah işlememişlerdir. Fakat bu görüş, fikri bir sapıklıktan başka birşey değildir.

d) Yine bunların fıkhî görüşlerinden biri de şudur: Bunlar, zina edenin «recm» cezasını kabul etmezler. Kur'an-ı Kerim'de zina eden erkek ve kadına sopa atılmasından başka bir ceza bulunmadığını, bu sebeple «recm», cezasının Kur'an'da zikredilmediğini ileri sürerler ve bu cezanın hadis ile de sabit olmadığını iddia ederler.

e) Bunlara göre iftira cezası» sadece namuslu kadınlara iftira edenlere tatbik edilir. Namuslu erkeklere iftira edenlere bu ceza uygulanmaz. Çünkü «Ezarika» şu âyet-i kerime'nin sadece dış görünüşüne bakarlar, mânâsını anlamaya çalışmazlar. **«İffetli kadınlara zina isnad edip te sonra bu iddialarını doğrulayacak dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Onların şahitliklerini de ebediyyen kabul etmeyin. İşte onlar, fâsıkların tâ kendileridir.»** [17]

Bu âyet-i kerime, namuslu erkeklere zina iftirası yapanların cezasını zikretmemiştir.» derler.

f) Ezarika, peygamberlerin, küçük ve büyük günahları işleyebileceklerini kabul ederler. [18]

Görüldüğü gibi «Ezarika» nın bu son görüşü kendilerinin diğer görüşleriyle çelişmektedir. Çünkü onlar, bir taraftan büyük günah işleyenin kâfir olduğunu iddia ederler, diğer taraftan peygamberlerin de büyük günah işleyebileceklerini kabul ederler. Bunlara göre peygamber bazan küfre gidip sonra tevbe edebilir. «Ezarika» bu görüşünü şu âyet-i kerime'den aldığını iddia eder. **«Ey Muhammed, biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik.» «Allah, bu fethi sana, geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak, üzerine olan nimetini tamamlamak, seni dosdoğru bir yola iletmek ve seni şanlı bir zaferle muzaffer kılmak için ihsan etti.»** [19]

2) NECEDAT: Bunlar, Hanife kabilesinden olan Necde b. Uveymir'e tâbi olanlardır. Bu fırka, Haricî fırkalarından, harpten

(17) Nur suresi âyet, 4
(18) Şehristani'nin «el-Milel ve en-Nihal» adlı eseri.
(19) Fetih suresi âyet, 1-3

geri kalanları kâfir kabul etme, küçük çocukların öldürülmesini helâl görme ve muhalifleriyle birlikte bulunan ehl-i kitaba karşı vaziyet alma hususlarında Ezarika ile görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ezarika, muhalifleriyle birlikte bulunan ehl-i kitabın, müslümanlara sığınıp, onların teminatı altında yaşadıkları için kanlarının akıtılmasının helâl olmadığını ileri sürerken Necedat, ehl-i kitabı himaye eden muhalif müslümanların kanları helâl olduğu gibi himaye edilen ehl-i kitabın da kanlarının helâl olduğunu iddia ederler.

Yine Necedat fırkası, halife tayininin dinen vacip olmadığını, umumun menfaatinin gerektirdiği vakit vacip olabileceğini ileri sürerler. Bunlara göre, müslümanlar, aralarında hakkı tavsiye edebilir ve yerine getirebilirlerse halife tayin etmeleri gerekmez.

Necedat fırkası, herhangi bir Hariciye fırkasının getirmediği yeni bir prensip getirmiştir. O da «Takiyye» (gizleme) prensibidir. Bu prensip gereği, Hariciye fırkasında olan bir kişi, kanının akmasını önlemek ve kendisine yapılacak olan saldırıları engellemek için kendisini «ehl-i sünnet» ten gösterip asıl inancını açığa vurma zeminini buluncaya kadar asıl inancını gizleyebilir. Necde b. Uveymir'in peşinden gidenler, önceleri «Yemame» denilen yerde «Ebu Talut el-Harici» denilen kişinin arkasından gidiyorlardı. Daha sonra bu fırka, Ebu Talut'u bıraktı Necde'ye biat etti. Hem Necde hem de bu fırka güçlendi. Bahreyn, Hadramut, Yemen ve Taif bölgelerini istilâ ettiler. Ne var ki diğer fırkalar gibi bunlar da kendi aralarında bir kısım tali meselelerde ihtilâfa düşerler ve neticede bölünürlerdi.

Bu fırkaya mensup olanlar, emirleri olan Necde b. Uveymir'e şu meseleler sebebiyle karşı çıkmışlardır.

a) Necde, oğlunu bir ordunun başına komutan tayin etti. Bu ordu gittiği yerde kadınları esir aldı. Ganimet mallarını da taksim edilmeden yedi. Buna rağmen Necde bunların bu davranışlarına göz yumdu.

b) Taraftarlarından cezaya uğrayanları himaye etti ve «Belki Allah bunları affeder. Affetmeyip azap etse bile bunlara ateşten başka birşey ile azap eder daha sonra da cennetine koyar.» dedi.

Necde, bu görüşü ile Haricilerin günah işleyeni kâfir sayma prensiplerine karşı çıkmıştır. Necde bu anlayışıyla sanki, Haricilerden günah işleyenlerin Allah tarafından affedileceklerini, Harici olmayan günahkârların ise affedilmeyeceklerini kabul etmiştir.

c) Necde, bir orduyu denizden diğer birini ise karadan sevketmiş ve ganimet taksiminde karadan giden orduyu üstün tutmuştur.

İşte bu meseleler hakkındaki ihtilâflar gittikçe arttı. Necde aleyhine bazı guruplar ortaya çıktı. Onun imamlığını reddettiler. Bunlar da kendi aralarında üç guruba ayrıldılar.

aa) Bir gurup Beni Hanife'den olan Atiyye b. el-Esved ile Sicistan'a gitti. Üzerinde ittifak ettikleri prensiplere göre yaşadı.

bb) İkinci bir fırka Necde'ye karşı isyan etti. Onu öldürdü ve yerine Ebu Füdeyk'i getirdi. Haricilerin en güçlü ve kararlı fırkası da bu fırka idi. Bu fırka Necde'nin elinde bulunan yerleri işgal etti ve oralarda hakimiyetini sürdürdü. Nihayet Abdülmelik b. Mervan, bunlara karşı bir ordu gönderdi. Ordu bunları mağlup etti. Ebu Füdeyk'in başını Abdülmelik'e gönderdi. Böylece bu fırkanın otoritesi de ortadan kalktı.[20]

cc) Üçüncü bir fırka, devamlı olarak Necde'ye bağlı kaldı. Ona yönetilen ithamları reddetti ve onu mazur gördü. Bu fırka zayıf bir durumda uzun zaman yaşadı. Fakat tarih, Ezarika'nın adını sildiği gibi bunların da adını sildi.

3) SUFRİYYE: Bunlar, Ziyad b. el-Esfer'e tâbi olanlardır. Bunlar, görüşleri bakımından Ezarika'dan daha yumuşak, diğer fırkalardan ise daha aşırıdırlar. Sufriyye'ler, büyük günah işleyenler hususunda Ezarika ile ihtilafa düşmüşlerdir. Ezarika, büyük günah işleyenleri, ebedi olarak cehennemde kalacak müşriklerden saydılar. Sufriyye ise büyük günah işleyeni müşrik sayma hususunda kendi aralarında ittifak edemediler. Bunlardan bazıları, hakkında ceza bulunan günahı işleyenlerin, Allah Tealâ'nın, onlara verdiği «zinakâr» «hırsız» «iftiracı» gibi isimlerle isimlendirilebileceklerini, bunun dışında onlar için birşey söylenemiyeceğini, buna mukabil hakkında ceza bulunmayan günahı işleyenlerin kâfir sayılacaklarını ileri sürmüşlerdir.

Sufriyyeden diğer bir gurup ise günah işleyenin cezasını vali infaz etmedikçe kâfir sayılamayacağını iddia etmiştir.

Sufriyye gurubuna mensup olanlardan biri de Ebu Bilal b. Mirdas idi. Bu şahıs salih bir kişi idi. Yezid b. Muaviye döneminde Basra taraflarına çekildi. Kimseye dokunmazdı. Fırsat buldukça devletin malından, kendisine yetecek kadar alırdı. Savaşmak istemezdi. Nihayet, Ubeydullah b. Ziyad bir adam gönderip onu öldürttü.

Yine bu guruptan olan bir kişi de İmran b. Hittan idi. Bu şahıs, dünyaya önem vermeyen bir şairdi. İnancı uğruna kaçarak İslâm

---

(20) El-Beyan ve et-Tebyin C. 2, Sh. 204. Abdüsselâm Harun baskısı - Kahire

beldelerini gezerdi. Sufriyye fırkası, Ebu Bilal'den sonra bunu kendisine imam seçmişti.

Haricilere mensup olan bu Sufriyye fırkasının başında bulunan liderlerin davranışları incelendiğinde görülür ki bu fırka, müslümanların kanının akıtılmasını helâl görmüyor, muhaliflerinin oturdukları yerleri dâr-ül harp saymıyor, kadınların ve çocukların esir alınmasına cevaz vermiyor, iktidarın ordusundan başkası ile çarpışmayı caiz saymıyor.

4) ACÂRİDE: Bunlar, Abdülkerim b. Acred'e tâbi olanlardır. Abdülkerim, Necde'ye karşı çıkan ve Necedat'dan bir gurupla Sicistan'a giden Atiyye b. el-Esved'e tâbi olanlardan biriydi. Bu sebeple Acâride, metodları bakımından, Necedat fırkasına çok yakındır. Çünkü bunlar, Necedat'dan ayrılmışlardır. Bu fırkanın görüşleri kısaca şunlardır:

Acâride, Hariciye fırkalarından, savaşa gitmeyip geri kalanları, müttaki olduklarına inandıkları takdirde kendilerinden sayarlar. Bunlar, devamlı olarak cihad etmenin vacip olduğuna, cihad etmeye gücü yetenin, hiçbir sebeple cihaddan geri kalamayacağına inanan Ezarika'ya benzemezler. Acâride'ye göre, kendilerine muhalif olanların topraklarından hicret etmenin, gerekli değil daha iyi olduğuna inanırlar. Muhaliflerinin malını, kendileriyle savaşmadıkça mübah görmezler ve ancak kendileriyle savaşanların öldürülmesini caiz görürler.

Acâride birçok meselede kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Bunlardan bazıları, kaza ve kader meselesi, kulun kudreti meselesi, kendilerine muhalif olanların çocuklarının akıbeti meselesidir. Acâride, basit ihtilâfları abartır, neticede umumî meselelerde ihtilâfa düşerler ve çeşitli guruplara ayrılırlardı. Meselâ: Bunlardan olan Şuayb adlı bir kişi, yine bunlardan olan Meymun adlı bir kişiye borçlu idi. Meymun alacağını isteyince Şuayb, ona şu cevabı verdi. «Eğer Allah dilerse onu veririm.» Bunun üzerine Meymun «Allah, bunu şu anda diledi.» dedi. Şuayb «Eğer Allah, dilemiş olsaydı onu sana vermekten başka bir şey yapamazdım.» dedi. Meymun şu cevabı verdi. «Allah, bunu emretti. Allah, her emrettiğini diler ve emretmediğini dilemez.» Bunun üzerine Şuayb ve Meymun, liderleri ve imamları olan Abdülkerim b. Ecred'e başvurdular. O da bunlara şu kapalı cevabı verdi: «Biz, «Allah dilerse olur, dilemezse olmaz» deriz ve Allah'a başka birşey isnad etmeyiz.» Cevabın kapalı olması sebebiyle her iki taraf, cevabın, kendi lehine olduğunu iddia etti. Neticede Acâride, «Şuaybiyye» ve «Meymuniyye» diye iki guruba ayrıldı.

Yine anlatıldığına göre Acâride'ye mensup «Sa'lebe» adında bir adamın kızı vardı, başka bir Acâride mensubu bunun kızını istedi ve kızın annesine birini göndererek şunu sordurdu. «Eğer kızın erginlik çağına gelmiş ve Acâride'nin kabul ettiği şartlara göre İslâmı kabullenmişse mehrinin ne kadar olacağı mühim değildir.» Kızın annesi ise şu cevabı verdi. «Kız, Acâride'nin taraftarı olup onun velayeti altında bulunduğuna göre müslümandır. Onun erginlik çağına gelip gelmemesi neticeyi değiştirmez.» Bunun üzerine mesele Abdülkerim'e intikal etti. Abdülkerim ise çocukların velayetinden beri olma görüşünü tercih etti. Kızın babası Sa'lebe bu görüşünden dolayı Abdülkerim'e karşı çıktı. Nihayet ortaya «Sa'lebiyye» diye adlandırılan yeni bir fırka çıktı.

Görüldüğü gibi siyasetle hiçbir ilişkisi olmayan basit bir mesele yüzünden iki fırka ortaya çıkıyor ve bu fırkalar da kendi aralarında guruplara ayrılıyorlar.

5) İBADİYYE: Bunlar, Abdullah b. İbad'a tâbi olanlardır. Bu gurup, Haricilerin en ılımlı olanı, düşünce bakımından İslâm cemaatine en yakını, sapıklık ve aşırılıktan en uzak olanıdır. Bu sebeple İbadiye fırkası, uzun zaman yaşayabilmiştir. Bunların te'lif ettikleri güzel fıkıh kitapları vardır. İçlerinden seçkin âlimler çıkmıştır. İbadiye'nin bir kısmı, Fas'daki Batı Sahra'nın vakalarında, diğer bir kısmı da Zengibar'da yaşamaktadır.

Bu fırkanın, kendilerine ait fıkhi görüşleri vardır. Hatta Mısır kanunları miras konusunda bunların bazı görüşlerini almıştır. Meselâ: Azad etme velayetinden dolayı mirasçı olmayı en son mirasçı olma sebebi kabul etmiştir.[21] Halbuki diğer dört mezhep azad etme velayetinden dolayı mirasçı olmayı, nesep yoluyla mirasçı olanların hemen peşinden saymış, mirasçıların kendilerine düşen paylarını almalarından sonra artan kısmı, hısımlık yoluyla mirasçı olan karı veya kocaya tekrar ilâve etmeyip, onu azad etme velayeti olan şahsa vermiştir.

İbadiye'nin, kısaca görüşleri:

a) Bunlara göre, kendilerine karşı çıkan müslümanlar, ne mümindir ne de müşrik. Bunları «inkârcılar» diye adlandırırlar. İbadiye, kendilerine karşı çıkan müslümanlara şöyle derler. «Onlar, nimetleri inkâr edenlerdir, yoksa itikaden kâfir olanlar değildir. Çün

(21) Efendisi tarafından azad edilen köle ölür de geride başka mirasçısı bulunmazsa malına, daha önce kendisini azad eden efendisi mirasçı olur.

kü onlar, Allah'ı inkâr etmemişlerdir. Fakat Allah'a karşı olan vazifelerinde kusur işlemişlerdir.»

b) Kendilerine karşı çıkan müslümanların kanını akıtmak haramdır. Üzerinde yaşadıkları topraklar İslâm ve tevhid toprağıdır. Ancak, iktidarın ordularının üzerinde yaşadığı topraklar müstesnadır.

Fakat İbadiye bu görüşlerini açıklamazlar, muhaliflerinin topraklarının dar-ı İslâm olduğunu ve kanlarının akıtılmasının haram olduğunu gizlerler.

c) İbadilerle savaşan müslümanların mallarından sadece atlar, silahlar ve harp malzemeleri, ganimet malı olarak helâldir, diğerleri haramdır. Bunun için İbadiler, kendileriyle savaşanlardan aldıkları altın ve gümüşleri geri iade ederlerdi.

d) İbadilere karşı çıkanların şahitlikleri caizdir, onlarla evlenilir ve miras alınır, verilir.

Bunlardan anlaşıldığına göre İbadiler, mutedil davranmakta, muhaliflerine insaf gözüyle bakmaktadırlar.

II. Müslüman sayılmayan **Hariciler**:

Genellikle Hariciye mezhepleri, dini anlama bakımından aşırı gitme ve kuru taassuba saplanma temeli üzerine kurulmuştur. Böylece Hariciler, hayır işlemek isterken sapıklığa düşmüşler, hem kendilerini hem de çevrelerinde bulunanları yıpratmışlardır. Hakiki müminler, bu fırkanın sapık olduğuna hüküm vermişlerse de kâfir olduğuna hiçbir zaman hüküm vermemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Hz. Ali (R.A.)'nin de taraftarlarına, kendisinden sonra Haricilerle savaşınamalarını vasiyet ettiği rivayet edilir.

Çünkü hakkı araştırırken hataya düşen, bâtılı ararken sapıklığa düşen gibi değildir. Hz. Ali (R.A.) Haricileri, «Hakkı ararken yollarını şaşıranlar.» Emevileri ise «Bâtılı arayıp sapıklığa düşenler» kabul ederdi.

Ne var ki, Haricilerin aşırılıkları sebebiyle, içlerinden, İslâm'la hiç alâkası olmayan, Allah Tealâ'nın gönderdiği Kitab'a ve Resulullah'dan nakledilen haberlere tamamen ters düşen yollardan giden guruplar çıkmıştır.

«el-Fark-u Beyn el-Firak» adlı eserde, İslâm dışı prensiplere saplanan iki Haricî fırkası zikredilmiştir.

a) Yezidiye:

Bunlar «Yezid b. Enîse el-Haricî» ye tâbi olanlardır. Yezid, önce İbadiye fırkasındandı, daha sonra, Allah Tealâ'nın, Farslardan bir peygamber göndereceğini ve o peygambere, Hz. Muhammed'in şeriatının hükmünü ortadan kaldıracak bir kitap ineceğini iddia etmeye başladı.

b) Meymuniye:

Bunlar, «Meymun el-Acredi» ye tâbi olanlardır. Meymun'u daha önce, din hususunda, Allah Tealâ'nın verdiği şeylerde iradesi meselesinde anlatmıştık.

Bu adam, kişinin, evlatlarının kızlarıyla ve kız ve erkek kardeşlerinin çocuklarının kızlarıyla evlenmesinin helâl olduğunu kabul etmiştir. Buna delil olarak, Kur'an-ı Kerim'in, bu sayılanları «Evlenilmeleri haram olanlar» içinde zikretmemesini göstermiştir.

Meymuniye fırkasına mensup olanların, Kur'an-ı Kerim'deki «Yusuf» suresini inkâr ettikleri, Kur'an'dan saymadıkları rivayet edilir. Bunlara göre «Yusuf» suresi bir aşk hikâyesidir.

İşte bu sebeple bu fırkayı müslüman saymak mümkün değildir. Bu kötü inançları sebebiyle Allah bunların yüzünü kara çıkarmıştır.

HİLAFET KONUSUNDA EHL-İ SÜNNET MEZHEBİNİN GÖRÜŞÜ

Buraya kadar anlatılanlar, doğru yoldan sapanların ve bu sapma sebebiyle tek tarafa yönelen ve yöneldiği tarafta saplanıp kalanların görüşleridir.

Aleviler, halifeliği, peygamberden intikal eden bir miras ve peygamberin, kendisinden sonrakilere yaptığı bir vasiyet saymışlar ve sadece bu görüşü benimsemişlerdir.

Diğerleri ise halifelik hususunda bütün kayıt ve şartları hiçe saymış geniş bir mezhep tutturmuşlardır.

Ehl-i sünnet vel cemaat ise orta yolu seçmiş, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den rivayet edilen **«Halifeler Kureyştendir.»** [1] hadis-i şerifine sarılarak, halifenin Kureyş'ten olması hususunda umumi-

(1) Müsned, İmam Ahmed İbn-i Hanbel, C. 3, Sh. 129, 183 C. 4, Sh. 421

yetle ittifak etmişlerdir. Ehl-i sünnet bu hadisi bir temel kaynak saymış ve Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den sonraki tatbikat da bunu desteklemiştir.

Burada biz, sadece herbiri bir tarafa yönelen çeşitli aşırı görüşlerin aralarını bulmakla yetinmeyeceğiz, ayni zamanda İslâm siyaseti hakkında İslâm hukukçularının görüşünü de anlatacağız. İslâm hukukçularının görüşleri, Sahabe-i Kiram'dan gelen haberlere ve müslümanların bölünmelerinden evvelki tatbikata mutabık olan mutedil bir mezheptir.

İslâm ulemasının çoğunluğunu teşkil eden ehl-i sünnet âlimleri, cuma namazlarının kılınmasını sağlayacak, İslâm cemaatini organize edecek, cezaları tatbik edecek, zenginlerden zekâtı toplayıp, lâyık olan fakirlere dağıtacak, hudutları koruyacak, tayin edeceği hakimler vasıtasıyla insanlar arasında meydana gelecek ihtilâfları halledecek, müslümanları bir araya toplayacak, bölünmeleri ortadan kaldıracak, dinin bütün hükümlerini tatbik edecek ve İslâmın, gerçekleştirilmesini emrettiği faziletli medeniyeti kuracak bir halifenin gerekliliği hususunda ittifak etmişlerdir.

Evet, mutedil muslümanlar bu hususta ittifak etmişler, İslâm dini de ilk gelişinde bu yolu takibederek sağlamlığını muhafaza etmiştir.

Çoğunluğu teşkil eden ehl-i sünnet âlimleri, idarenin, ısırıcı bir iktidar olmayıp peygamberlik hilafeti olarak devam edebilmesi için halifenin şu dört şartı haiz olması hususunda ittifak etmişlerdir. Bu şartlar:

a) Kureyş kabilesinden olmak,
b) Kendisine biat edilmek,
c) İstişare ile seçilmiş olmak,
d) Adaletli davranmaktır.

a) Kureyş kabilesinden olmak:

Ehl-i sünnet âlimleri, halifenin Kureyş kabilesinden olmasını şart koşmuşlardır. Bunun sebebi, Kureyş'in üstünlüğü hakkında ve halifenin onlardan olacağına işaret eden birçok delilin bulunmasıdır. Bu delillerden biri de Resulullah (S.A.V.)'den rivayet edilen şu hadistir: **«İnsanlardan iki kişi kaldığı sürece bu iş Kureyş'te devam eder.»** [2]

---

(2) **Buharî, Kitabül Ahkâm bab, 2/Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel C. 2, Sh. 29, 93, 128**

Yine iki sahih hadis kitabında Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: **«İnsanlar bu hususta Kureyş kabilesine tâbidirler. Müslümanlar, Kureyş'in müslümanlarına, kâfirler de Kureyş'in kâfirlerine tâbidir.»**[3] Diğer bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (S.A.V.) : **«İnsanlar, hayırda da şerde de Kureyş'e tâbidirler.»** buyurmuşlardır. Keza, Buharî Hz. Muaviye'den şu hadisi rivayet eder: «Resulullah (S.A.V.)'in şunları söylediğini duydum»: **«Şüphesiz ki bu iş Kureyş'tedir. Onlar, dini ayakta tuttukları müddetçe kim onlara düşmanlık ederse Allah onu yüzüstü düşürür.»**[4]

Şüphesiz ki bu metinler, Kureyş'in üstün olduğunu gösterir. Zaten Resulullah'ın, Kureyş'ten oluşu, fazilet olarak Kureyş'e yeter. Ancak bu deliller, hilafetin sadece Kureyş'e ait olduğunu, başkalarının halife olamıyacağını, halifeye boyun eğmek için, onun mutlaka Kureyş'ten olmasını gerektirir mi? Şu bir gerçektir ki, tatbikatta halifeler Kureyş'ten olmuştur. Beni Saide sakifesindeki toplantıda müminler bir araya gelmişler ve Hz. Ebubekir (R.A.)'in konuşmasından sonra Kureyşli muhacirlerden halife seçmek istemişlerdi. Hz. Ebubekir bu konuşmasında, halifenin Kureyş'ten olması gerektiği hususunda herhangi bir hadis metnini delil göstermemiş, şu iki hususu ileri sürmüştür.

aa) Muhacirler ensardan daha üstündür. Kur'an-ı Kerim, önce muhacirleri zikretmiştir. İslâmın ilk zamanlarında güçlük ve saldırılara onlar göğüs germişlerdir.

bb) İslâm gelmeden evvel de daha sonra da insanlar arasında Kureyş'in itibarı büyüktür.

İşte bu hususlara işaret ederek Hz. Ebubekir (R.A.) konuşmasının sonunda şöyle demiştir: «Araplar ancak Kureyş'e boyun eğerler.»

Şüphesiz ki bu sözler Kureyş'in üstünlük sebebini açıklamaktadır. Kureyş'in üstünlüğü hakkında rivayet edilen hadisler de bu mânâyı ifade etmektedir. Ancak Hz. Muaviye (R.A.)'nin rivayet ettiği hadis, başka bir mânâ ifade etmektedir. O da, halifelerin Kureyş'ten olacağı, Kureyş'ten olmayan herhangi bir kimsenin halifelik iddia etmesi halinde onu Allah'ın yüzüstü düşüreceği mânâsıdır. Fakat bu hadis, meydana gelecek bir hadiseyi haber verme mahiyetinde midir? Yoksa gelecekte böyle yapılmasını emredici mahiyet-

---

(3) Buharî Kitabül Menakıb bab, 1/Müslim Kitabül İmare bab; 1, 3/Müsned-i İmam Ahmed C. 1, Sh. 5, 101

(4) Buharî, Kitabül Ahkâm bab; 2-Kitabül Menakıb bab, 2/Darimî, Kitabüssiyer bab; 77

te midir? Şurası bir gerçektir ki Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'de görülen gerçek halifelik, Kureyş'liler tarafından ifa edilmiştir. Evet, hidayet rehberi bu imamlar, Kureyş kabilesindendi. Diğer yandan zikredilen bu hadis-i şerif, dini ayakta tuttukları müddetçe hilafetin Kureyş'te olacağını, dini ayakta tutmadıkları takdirde hilafetin onlardan alınıp dini ayakta tutana verileceğini, dolaylı yolla ifade etmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, zikredilen hadis ve haberler, halifeliğin mutlaka Kureyş'e ait olduğunu, Kureyş'ten olmayanların halifeliğinin, Peygamberlik halifeliği olmayacağını kesin olarak ifade etmez. Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in, halifenin Kureyş'ten olmasını istediğini ortaya koydukları farzedilse bile bu deliller, bağlayıcı emir mahiyetinde olmayıp, bilâkis, halifenin Kureyş-ten olmasının daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü iki sahih hadis kitabında Ebu Zer'den şu hadis rivayet edilmektedir. Ebu Zer şöyle diyor: «Dostum Hz. Muhammed bana; **«Başınıza burnu kesik habeşli bir köle dahi getirilse, onu dinlememi ve ona itaat etmemi emretti.»** [5]

Yine Buhari, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in, şöyle buyurduğunu rivayet eder: **«Başınıza, kafası kuru üzüm gibi olan habeşli bir köle dahi getirilse onu dinleyin ve itaat edin.»** [6]

Sahih-i Müslim'de Ümmü Hüseyin'in Resulullah'dan şunları duyduğu rivayet edilir: **«Başınıza, burnu kesik siyah bir köle dahi getirilse, sizi Allah'ın Kitabının hükümlerine göre idare ettikçe onu dinleyin ve ona itaat edin.»** [7] Bütün bu nasslar, **«Bu iş Kureyş'tedir...»** hadisiyle karşılaştırıldığı vakit nassların çoğu, halifeliğin Kureyş'e tahsis edilmesini ve Kureyş'ten olmayanın hilafetinin doğru olmayacağını ifade etmemektedir. Bilakis, Kureyş'ten olmayanların da halife olabilecekleri muhakkaktır. **«Bu iş Kureyş'tedir...»** hadis-i şerifi Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in ya gelecekten haber veren mucizelerinden biridir. —Nitekim diğer bir hadis-i şerifte: **«Benden sonra hilafet otuz senedir. Ondan sonra saltanat başlayacaktır.»** [8] buyurmuştur.— Yahut da, bu hadis-i şerif, halifeliğin Kureyş'-

---

(5) Müslim, Kitabül Mesacid bab, 240/İbn-i Mâce, Kitab el-Cihad bab, 39
(6) Buharî Kitab el-Ahkâm bab, 4/İbn-i Mâce Kitab el-Cihad bab, 39/Müsned-i İmam Ahmed C. 3, Sh. 114
(7) Müslim Kitab, el-Hacc bab, 311/Tirmizî Kitab el-Cihad bab, 28/İbn-i Mâce, Kitap el-Cihad; bab, 39/Müsned-i Ahmed b. Hanbel C. 4, Sh. 70
(8) Tirmizî Kitab el-Fiten bab : 48

ten olmasının daha iyi olduğunu beyan etmektedir. Yoksa Kureyş'ten başkasının halife olamayacağı hükmünü getirmemektedir.

Hz. Ebubekir (R.A.) ve onun gibi düşünen diğer sahabilerin görüşüne gelince, bunların, halifenin Kureyş'ten olmasını istemeleri, o zaman Kureyş'in daha takva sahibi ve daha güçlü olmasındandır. Şayet bu sıfatlar Kureyş'te bulunmayıpta başkalarında bulunursa, diğer sahabilerin de ortak olduğu Hz. Ebubekir (R.A.)'in düşüncesine göre hilafetin, Kureyş'ten olmayana verilmesinde bir sakınca yoktur. Zira, madem ki asıl tercih sebebi güçlülük ve takva sahibi olmaktır, o halde bu sıfatlar kimde bulunursa onun halife olması caizdir.

Halifenin Kureyş'ten olması prensibine, bu hususta rivayet edilen sahih nasslara ve ifade ettikleri mânâlara ve Hz. Ebubekir (R.A.) halife seçilirken üzerinde ittifak edilen prensibe, araştırıcı bir nazarla bakıldığı zaman, yukarıda anlatılan bu sonuca varılır.

b) Kendisine biat edilmek:

Ehl-i sünnet velcemaatin, halifenin seçimi için aradığı ikinci şart; «Ehlül halli velakd» denilen ileri gelen zevatın, halifeye biat etmeleridir. Yani; «Ehlül halli velakd», ordu ve bütün İslâm cemaati bir günaha vesile olmadıkça, hoşlarına giden veya gitmeyen bütün hususlarda, halifeyi dinleyip ona itaat edeceklerine dair söz verirler, halife de onlara, İslâm ceza hukukunu tatbik edeceğine, İslâmın bütün emirlerini yerine getireceğine, adaletli davranacağına, Allah'ın Kitabı ve Resulullah'ın sünnetinin icabettirdiği şekilde hareket edeceğine dair söz verir.

Sahabe-i Kiram, bu usul üzere hareket etmiş ve Resulullah (S.A.V.)'den bunu görmüşlerdir. Allah Tealâ'nın, şu âyet-i kerimede beyan buyurduğu gibi, sahabe-i kiram, Resulullah (S.A.V.)'e ağaç altında biat etmişlerdir. **«Ey Muhammed, şüphesiz ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın kudreti, onların kuvvetinin üstündedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a olan ahdini yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.»** [9] Yine, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) Medine'ye hicret etmeye karar verdiği zaman, Medinelilerle biatlaşmış, Mekke'yi fethettiği ve Mekke halkı Resulullah'ın emrine girdikleri zaman da Mekke halkıyla biatlaşmıştır. Biat edenler arasında ka-

(9) Fetih suresi âyet: 10

dınlar da vardı. Âyet-i kerimede şöyle buyurulur: «Ey Peygamber, mümin kadınlar sana gelip, Allah'a hiçbir şey ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup ileri sürmemek ve iyilikler hususunda sana karşı gelmemek şatıyla sana biat ederlerse, biatlarını kabul et. Allah'dan, onların affedilmelerini iste. Şüphesiz ki Allah, gafurdur, rahimdir. Çok affeden ve çok bağışlayandır.» [10] Sahabe-i Kiram, hicret eden sahabilerin, Medineli ensardan daha üstün oldukları kanaatine varınca, Hz. Ebubekir (R.A.)'e biat etmişlerdir. Hz. Ömer (R.A.), Hz. Ebubekir (R.A.)'e «Uzat elini sana biat edeyim.» demiş, ondan sonra bütün müslümanlar da, Hz. Ebubekir'e biat etme hususunda; Hz. Ömer'e tâbi olmuşlardır.

Hz. Ebubekir (R.A.) hilafeti Hz. Ömer (R.A.)'e devredince ona biat aldı, ondan sonra bütün müslümanlar Hz. Ebubekir'in biatına uydular. Hz. Osman (R.A.)'ın hilafete getirilmesinde de aynı usule uyuldu. Hz. Ömer (R.A.)'in, halifeliğe aday gösterdiği altı kişi arasından Hz. Osman (R.A.) seçilince Medine halkı Mescid-i Nebevi'de ona biat ettiler.

Yine Hz. Osman (R.A.)'dan sonra Hz. Ali (R.A.)'ye de Medineliler biat etmişlerdir. Biat meselesi, Emeviler döneminde ve Abbasilerin ilk halifeleri döneminde devam etmiştir. Sahabe-i Kiram döneminde biat, tam bir hürriyet içinde yapılıyor, müslümanlar halifeye itaatı isteyerek kabul ediyorlardı. Fakat, Emeviler döneminde biat, iktidarı zorla kabullendirme ve insanları cebren itaata boyun eğdirme şeklini aldı. Haccac b. Yusuf es-Sakafi ve benzeleri biat etmek için çeşitli şekiller icad etmişlerdi ve biat ederken, insanlara şunları söyletiyorlardı: «Eğer halifeye itaatten ayrılırsam, kölelerim hür ve kadınlarının boş olsun!» Bu gibi şekilleri icad edenler, insanları kayıtsız şartsız itaat etmeye zorlamak istiyorlardı. Abbasilerin, ilk dönemlerinde de her ne kadar Haccac ve benzerlerinin icadettikleri, insanları güç durumda bırakan bu çeşit şekiller kullanılmıyor idiyse de yine de biat zorla alınıyordu.

Halk, Ebu Cafer el-Mansur'u zorla biat almakla suçladı. Bunun üzerine Medine valisi, İmam Malik'in, «zorla yemin ettirilenin yemini geçersizdir. Zorla karısı boşattırılanın karısı boş değildir.» şeklinde fetva vermesine mâni oldu ki, insanlar, halifeye zorla alınan biattan ayrılmasın.

---

(10) Mümtahine suresi âyet : 12

c) İstişare ile seçilmiş olmak:

Halife seçimindeki şartlardan birisi olan «biat» müessesesini izah ettik. Şimdi ise üçüncü şart olan «istişareyi» izah edelim.

İstişare, halifenin, müslümanların istişaresiyle başa getirilmesi demektir. Bu şartın temel dayanağı, İslâm nizamının, aslında istişareye dayalı olmasıdır. Zira, Allah Tealâ bir âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: **«Müslümanların işleri, aralarında müşavere ile yürütülür...»** [11] Yine **«... İşlerde onlarla istişare et...»** [12] buyurmuştur.

Keza, Peygamber Efendimiz (S.A.V.), hakkında vahiy inmeyen ve müslümanları ilgilendiren bütün meselelerde ashabı ile istişarede bulunurdu. Meselâ: Savaşlar ve onlardan elde edilen neticeler hakkında, yönetimle ilgili hususlarda, hakkında nass bulunmayan bütün meselelerde istişarede bulunurdu. Peygamber Efendimiz (S. A.V.)'den sonra gelen Hulefa-i Raşidîn de (R. Anh.) devamlı istişarede bulunurlardı.

Mademki İslâm nizamı aslında istişareye dayanmaktadır, o halde halifenin seçimi de istişare ile olmalıdır. Zira, halifeliğin miras yoluyla zorla intikali, İslâm nizamının istişare ile yürütülmesine engel olur. Çünkü halifeliğin miras yoluyla intikali, istişare ile seçilme sistemine taban tabana zıttır. Bu sebeple Hz. Muaviye (R.A.)'a yöneltilen en ağır tenkidlerden biri de İslâmî olan istişare usulünü, biat görüntüsü vererek veraset şekline çevirmesidir. Böylece biat, asıl özü olan seçim keyfiyetini kaybederek asıl mânâsından uzaklaşmıştır.

Hasan el-Basrî, Hz. Muaviye'nin iktidarı hakkında şunları söylemiştir: «Muaviye'de dört özellik vardır ki, bunlardan sadece biri dahi bulunmuş olsaydı onu helâk etmeye yeterdi. Birtakım beyinsizlerle yardımlaşarak bu ümmete karşı çıkıp müslümanlarla istişare etmeksizin hilafeti eline geçirmesi, içki içtiği, sarhoş gezdiği, ipekler giydiği ve tambur çaldığı halde, oğlu Yezîd'i kendisinden sonra halife tayin etmesi, Ziyad b. Ebîh'inin, babasının cahiliyet döneminden nikâhsız oğlu olduğunu iddia etmesi, —halbuki Resulullah (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: **«Çocuk, doğduğu döşeğe aittir. Zina edenin cezası ise recmdir (taşlanmaktır.)»** — Hucr b. Adiyy'i öldürmesi, Hucr ve arkadaşlarına yaptıklarından dolayı vay haline Muaviye'nin!.. [13]

---

(11) Şura suresi âyet, 38
(12) Âl-i İmran suresi âyet, 159
(13) Taberî C. 5, Sh. 279 Darül Maarif baskısı - Mısır

Hz. Ömer (R.A.) biatın, istişare ile yapılmasının gerekliliği hakkında şöyle buyurmuştur: «Kim bir adama, müslümanlarla istişare etmeksizin biatta bulunursa biat edene artık hiç biat edilmez. Biat edilene de biat edilmez. Kendilerini ölüme sürüklemelerinden korkulur.» [14]

Görüldüğü gibi Hz. Ömer (R.A.) kendisinden fetvalar uydurarak, İslâm ümmetinin isteği ve iradesi dışında bir adama biat eden kişiyi halifelik hakkından mahrum etmektedir.

O halde istişare gereklidir. Biat da müslümanların istişaresiyle gerçekleşir. Fakat, biat ve istişarenin şekli nasıldır? İstişare ve biat ehli kimlerdir?

Bu soruların cevabı şudur: Kur'an-ı Kerim istişareyi emreder. Sünnet-i seniyye bunun gerekliliğini beyan eder. Fakat, istişarenin şeklini ve istişare ehlini tayin etmez. Bunların tanzimini ve hangi yolla yapılacağını insanlara bırakır. Çünkü istişare, topluluktan topluluğa, asırdan asıra ve ülkeden ülkeye değişik şekillerde olabilir. Bir çağda uygun görülen istişare şekli diğer çağ için uygun olmayabilir. Yine ayni şekilde bir toplum için faydalı görülen istişare şekli, diğer bir toplum için faydalı olmayabilir.

Allah Tealâ, adaletli davranmayı ve istişarede bulunmayı emretmiş, bu iki yüce emrin en güzel bir şekilde gerçekleştirilmesini insanlara bırakmıştır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, halifeyi seçme hususunda müslümanlar üç usûl takibetmişlerdir. Şimdi bu usulleri kısmen de olsa açıklığa kavuşturalım.

1 — Herhangi bir kimse tarafından tayin edilme söz konusu olmaksızın, serbestçe istişare ile halifenin seçilme yolu. Hz. Ebubekir (R.A.) bu yolla seçilmiştir. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) onu hilafete tayin etmemiştir.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in hastalığı sırasında Hz. Ebubekir (R.A.)'i imamete geçirdiği rivayet edilmektedir. Bazı insanlar, sahabe-i kiramın, Hz. Ebubekir (R.A.)'i hilafete bu sebepten dolayı seçmiş oldukları kanatindedirler. Bunlar, «Peygamberimiz. Hz. Ebubekir'i dinî meselemiz için seçtikten sonra bizim. dünyevî meselelerimiz için onu seçmemiz daha evladır.» demişlerdir.

---

(14) Buharî Kitab el-Hudud, bab; 30

Bu olaydan çıkarılan hüküm doğru olsa dahi bu, bir tayin değildir. Hernekadar Hz. Ebubekir (R.A.)'in üstünlüğüne ve sahabe-i kiram arasında büyük bir mevkii olduğuna işaret ediyorsa da...

Bizim, bu hadiseyi halifeliğe tayin şeklinde anlamamız doğru değildir. Çünkü tayin edildiğine dair ne bir açıklık vardır, ne de kesin bir delildir.

Diğer taraftan, Hz. Ebubekir'in halife seçildiği Beni Saide sakifesindeki toplantıda Hz. Ebubekir'in imamete geçirilişinden hiç bahsedilmemiştir. Bununla beraber, belki de Hz. Ebubekir'in imamete geçirilişi, Hz. Ömer'in, elini uzatarak ona biat etmesinden sonra, insanların, Hz. Ömer'i takip etmelerine ve Hz. Ebubekir'in halifeliğine razı olmalarına sebep olmuştur. Fakat durum ne olursa olsun, Hz. Ebubekir (R.A.)'in halife seçilişinin, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in tayini ile olmadığında ittifak edilmiştir.

2 — Halifenin, akrabası olmayan kişiyi, kendisinden sonra hilafete aday göstermesi yolu. Bu usul, Hz. Ebubekir'in Hz. Ömer'i aday göstermesinde takibedilmiştir. Şüphesiz ki bu, Hz. Ebubekir tarafından yapılmış sadece bir tekliften ibaretti. Bağlayıcı bir yönü yoktu. O dönemde müslümanlar Arap ülkelerinde görülen dinden dönme hadiselerini görmüşler, İslâm orduları cihad için çeşitli yönlere dağılmışlardı. Bu sebeple Hz. Ebubekir (R.A.), Beni Saîde sakifesindeki toplantıda görüldüğü gibi müslümanların hilafet hakkında ihtilâfa düşeceklerinden korktu ve kendisiyle herhangi bir kan ve hısımlık bağı bulunmayan Hz. Ömer'i hilafete teklif etti. Bu teklifin arkasında Hz. Ömer'in dinine ve müminlere karşı samimi oluşundan başka bir neden yoktu. Evet, Hz. Ebubekir'i bu teklifi yapmaya sevkeden sebep sadece bu idi...

Hz. Ebubekir'in teklifinden sonra müminler, onunla bu meseleyi derinlemesine tartıştılar. Hz. Ebubekir'in haklı olduğunu anlayınca, kendi istekleriyle, herhangi bir zorlama olmadan serbestçe Hz. Ömer (R.A.)'e biat ettiler.

3 — Halifenin, insanlar arasında ileri gelen üç veya daha fazla sayıda kişiye aralarından birini halife seçmeleri için hilafet meselesini havale etmesi yoludur.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in herhangi bir kimseyi halife seçmediğini ve Hz. Ebubekir'in, onu hilafete aday gösterdiğini gören Hz. Ömer (R.A.) şunları söylemiştir. «Eğer, herhangi bir kimseyi hilafete aday göstermezsem yanlış bir iş yapmış olmam. Çünkü benden hayırlı olan Hz. Peygamber de kimseyi tayin etmemiştir. Şa-

yet, herhangi bir kimseyi hilafete aday gösterirsem yine yanlış bir iş yapmış olmam. Çünkü benden daha hayırlı olan Hz. Ebubekir aynı işi yapmıştır.»

Evet, Hz. Ömer, orta yolu seçmiştir. Hilafet meselesini, istişare ile aralarından birini seçecek olan altı kişiye havale etmiştir. Bu altı kişi, aralarından Hz. Osman (R.A.)'ı seçtiler. Ondan sonra halk, Hz. Osman'a biat etti.

Hz. Ömer'in, altı kişiye, istişare ile aralarından birini halife seçmelerini havale etmesi, bir tayin olmyaıp, sadece bir teklif idi. Zira, eğer müslümanlar biat etmemiş olsalardı. Hz. Osman halife olamazdı. Çünkü sadece teklifle halifelik elde edilmez. Halifeliğin gerçekleşmesi için serbest ve sağlıklı bir seçimi ifade eden biatın var olması lâzımdır. Bağlılık ve önderlik te ancak biatla mümkündür.

İbn-i Hazm şöyle der: «Halifeyi başa getirmenin yolu, bu saydığımız üç yodlan ibarettir. Başka bir yolun icat edilmesi caiz değildir. Aksi takdirde sahabe-i kiramın, üzerinde ittifak ettikleri prensiplerden ayrılmış olunur. Zira, sahabe, halife seçiminde bu üç yolu kabul etmiş ve buna razı olmuştur. Bu sebeple bu üç yol üzerinde icma meydana gelmiştir.» Şurası bir gerçektir ki sahabe-i kiram, kendi dönemlerinde istişare ile halifenin seçimi esasının bu üç yolla gerçekleşebileceği kanaati ile bu yollara başvurmuşlardır. Diğer asırlarda ise, İslâm ümmetinin görüşlerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilecek ve Allah'ın hükümlerini tatbik edecek halifesini seçmede, daha uygun görülecek başka bir yola başvurmasına herhangi bir engel yoktur.

İşte, sahabe-i kiramın izlediği üç usul budur. Burada hatıra şu iki soru gelmektedir.

aa — Sahabe-i kiram döneminde istişare ehli kimdi?

bb — Şayet, istişare yapılmaksızın halife seçilir de sonradan onun halifeliğine muvafakat edilirse bu halifeye itaat gerekli midir?

Birinci soruya cevap vermek için sahabe-i kiramın davranışlarına ve vardıkları sonuçlara başvurmamız gerekir. Bu sebeple deriz ki: Hz. Ebubekir'i, Muhacir ve Ensardan meydana gelen Medine halkı seçmiştir. Hz. Ömer'i ve Hz. Osman'ı seçenler de bunlardır.

Medine halkına böyle bir hakkın tanınmasının birtakım meşru sebepleri vardı. Çünkü Medine İslâmın yuvasıydı. Medineliler de İslâm dâvâsının koruyucuları idiler. Diğer Arap bölgelerinde ise İslâm henüz yerleşmemişti. Resulullah (S.A.V.)'in vefatını müteaki-

ben, Mekke ve Medine'nin haricindeki şehirlerde, dinden dönme hadiselerinin bulunuşu buna bir delildir.

Evet, Peygamber (S.A.V.)'imizin vefatından sonra Araplardan birçoğu dinden çıktı. Bu felaketten tam olarak, sadece Mekke ve Medine kurtuldu. Resulullah (S.A.V.) vefat ettikten sonra, meselenin ciddiyetini düşünen müslümanlar, artık, İslâma karşı gelmeyi ve ondan sıyrılıp çıkmayı düşünen bedevileri halife seçimine ortak edemezlerdi. Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde hernekadar müslüman Araplar, mücahid ve savaşçılar olarak çeşitli bölgelere yayılmış idiyseler de, herhangi bir bölgede tam olarak yerleşmiş değillerdiki, o bölgeninde biat'a ortak olmaya hakkı olsun.

Hz. Ali (R.A.)'nin dönemi gelince müslümanlar bazı bölgelerde tamamen yerleşmişlerdi. Meselâ Şam'da çok miktarda, Basra, Küfe ve Mısır'da ise belli nisbetlerde müslümanlar bulunuyordu. Bununla beraber, Hz. Ali'yi hilafete, sadece Medineliler seçmişlerdi. Hz. Ali (R.A.) de müslümanların nizam ve intizamlarını korumak için bunu mecburen kabul etti ve sadece Medinelilerin biatıyla yetinme zorunda kaldı. Belkide Hz. Ali (R.A.) diğer ülkelerde yerleşen müslümanların çoğunun dinden çıkan mürtedlerden arta kalanlar oldukları kanaatinde idi. Üstelik, İslâm nizamı bu ülkelerde henüz oturmamıştı. Seçme hakkını bunların tamamına vermenin imkânı yoktu. Cahiliyyet taassupları buralarda yeniden canlanmıştı.

Yine, seçim hakkını herkese vermek, Arap olmayanların da seçime katılmalarını gerektirdiği için, umumî mahiyette bir seçim sistemi hazırlamak gerekiyordu. Çünkü İslâm ülkelerinde, Arap olmayan müslümanlar, büyük bir çoğunluğu teşkil etmekte idi. Genel bir seçim sistemi hazırlamak ise, ancak işlerin istikrara kavuşmasından, biatın tamam olmasından ve ortalığın sükûnete kavuşmasından sonra mümkündü. Ancak bu yolla işler yoluna girebilirdi.

Ne var ki, Hz. Muaviye, hidayet önderi Hz. Ali (R.A.)'ye, düşündüğü planları uygulama imkânı bırakmadı. Hz. Ali'ye yapılan biata karşı savaş açtı. Müslümanlara karşı çıktı. Ona biat edenleri suçladı. Daha önce biat ettikleri halde sonradan Hz. Ali'ye karşı çıkan kimseler buldu. Böylece iş karmakarışık oldu.

Belki de bazı Arapları karşı tavır almaya sevkeden hususlardan biri de istişarenin, sadece Medinelilerle yapılmış olmasıydı. Aslında bu, Hz. Ali (R.A.) için kaçınılmaz bir yoldu. Medine'nin çevresi, fitne çıkarmak için yola çıkan ordularla kuşatılmış bir durumda iken, Hz. Ali'nin, Mısır, Şam, Irak ve Fars'da bulunan ve müslümanların

ileri gelenleri olan Arapların biat hakkındaki görüşlerini almak için beklemesi makul değildi. Yine, halifeyi seçme hakkı, umuma ait bir hak haline getirildikten sonra, Arap olmayan müslümanları bu haktan mahrum etmek doğru olmazdı. Bu sebeple Medine'nin dışında bulunan şehirlerdeki müslümanların ileri gelenlerini teşkil eden Arapların biat etmeleri yeterli idi. Artık onlarla istişareye gerek yoktu. Nitekim Şam hariç bütün şehirler Hz. Ali'nin hilafetini kabul edip, biat ettiler. Hz. Muaviye'nin de, İslâmın menfaatini, çoğunluğun görüşünü ve Hz. Ali (R.A.)'nın üstünlüğünü gözönünde bulundurarak onun halifeliğini kabul etmesi gerekirdi.

Aslında Hz. Ali (R.A.)'nin, o dönemde müslümanların önderi olduğu münakaşa götürmezdi. Zamanımızın deyimiyle «Günün adamıydı. Ne var ki iktidar hırsı, Arap ırkçılığı ve cahiliyet kinleri harekete geçti...

Bize düşen; «Lâ havle ve lâ kuvvete illa billah» demektir.

İstişaresiz başa geçen âmire itaat etme meselesini içine alan ikinci sorunun cevabına gelince deriz ki; İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, müslümanların halifesinin bulunmadığı bir zamanda halife olma şartlarını haiz herhangi bir insan müslümanların idaresini ele geçirir, insanlar arasında adaleti sağlar, insanlar da ona rıza gösterir ve biat ederlerse, artık o kişi halife sayılır. «Medarik» adlı kitapta şunlar zikredilir: İbn-i Nâfî diyor ki; «İmam Malik, harameyn (Mekke-Medine) halkının biatının bütün müslümanları bağlayacağı kanaatinde idi.»

Bu sözler, İmam Malik'in, halifenin seçimindeki görüşünü ifade etmektedir. İmam Malik, döneminde örnek halife olarak Ömer b. Abdülaziz'i görürdü. Ömer b. Abdülaziz, istişare ile seçilmiş değildi. Fakat, hilafete geldikten sonra adaleti sağladı, haksızlıkları giderdi ve dolayısıyle gerçek halife oldu. Anlaşıldığı gibi İmam Malik'e göre biatdan önce halifenin seçimi şart olmadığı gibi biat da şart değildir. İnsanların rıza göstermesi ve halifenin, hakkı ayakta tutması kâfidir.

İmam Şafii (R.A.)'de aynı görüşü paylaşıyor ve halifenin başa geçmesinden sonra halkın rıza göstermesini yeterli buluyordu.

İmam Şafii'nin talebesi Harmele, Şafii'nin şöyle söylediğini rivayet eder. «Kılıç zoruyla hilafeti eline geçiren ve insanların, çevresinde toplandığı Kureyş kabilesine mensup olan her kişi halifedir.» Evet Şafii, halifenin Kureyş kabilesinden olmasına, adaleti sağlamasına ve insanların ona rıza göstermelerine itibar eder. İnsanlar ha-

lifeden, ister başa geçmeden evvel razı olsunlar, isterse başa geçtikten sonra...

İmam Ahmed (R.A.) risalelerinin birinde şu açıklamada bulunuyor: «Kim hilafete geçer, insanlar da onun etrafında toplanır ve ona rıza gösterirlerse o, halifedir. Kim de kılıç zoruyla müslümanları sindirerek kendisini halife ilân ederse o da halifedir. İster günahkâr olsunlar, isterse müttakî olsunlar halifeler ile birlikte cihad etmek kıyamete kadar bakidir.»

İmam Ahmed, diğer bir sözünde şöyle demektedir: «Kim insanların, çevresinde toplandıkları, zorla veya rızalarıyla halifeliğini kabul ettikleri halifelerden birine karşı çıkarsa, bu kişi, İslâmın birlik ve beraberliğini zedelemiş ve Resulullah (S.A.V.)'den rivayet edilen hadislere muhalefet etmiştir. Karşı çıkan kişi, bu haliyle ölürse cahiliyet ölümüyle ölmüş olur.» [15]

Evet, İslâm hukuku âlimlerinin çoğunluğunun görüşü budur. Bunlara göre, başta adaletli davranma olmak üzere, bütün halifelik şartlarını haiz bir kişinin, hilafeti zorla ele geçirmesi halinde o kişi halifedir.

Hilafette aranılan şartlara bu durumda, şu iki şartı da ilave etmemiz gerekir. Hilafeti zorla eline geçirdikten sonra halifeliğine rıza gösterilen kişinin halife sayılacağını kabul eden, mezhep sahibi büyük imamlar, elbette ki şu iki şartı daima gözönünde bulundurmuşlardır.

aa) Ortada başka bir halifenin bulunmaması. Zira ortada adaletli, insanların rıza gösterdiği bir halife bulunursa, kendisini halife ilân eden ikinci kişi isyankâr sayılır. Onunla savaşmak hatta onu öldürmek gerekir. Çünkü, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: **«İşiniz bir adamın üzerinde toplandığı halde, kim size gelir de, birlik ve beraberliğinizi parçalamak isterse onu öldürün.»** [16]

bb) Seçme ve seçilme imkânlarının bulunmaması. Meselâ: Acele etmeyi gerektiren, harp halinde, imamın ölmesi gibi. Şayet, istişareden ve istişare neticesinde halifeyi seçmekten alıkoyan bu âcil durumlar bulunmazda, kişi kendisini zorla halife kabul ettirecek

---

(15) Menakib, İbn el-Cevzî Sh. 176
(16) Müslim, Kitab el-İmara bab; 59
Ebu Davud, Kitab es-Sünne bab; 27
Nesei, Kitab et-Tahrim bab; 6
Müsned-i İmam Ahmed C. 4, Sh. 161

olursa hakkaniyete dayanan İslâm prensiplerine karşı çıkarak günahkâr olur. Eğer meşruiyetine cevaz verecek herhangi bir sebep bulunmaksızın her zorbaya kapılar açılırsa, istişare müessesesi kökünden yıkılmış olur. Geçmişte olduğu gibi, hilafet meselesi idarecilerin arasında uzun çekişmelere ve müslümanların işlerinin sahipsiz bırakılmasına sebep olur.

d — Adaletli davranmak:

Peygambere halife olacak kişide bulunması gereken bir diğer vasıf ise, adaletli olmaktır. Şartların en önemlisi de budur.

Halifede bulunması istenen adalet, her çeşit adaleti içine alan geniş mânâda bir adalettir. Adalet duygusu halifeye hâkim olmalıdır. Halife herhangi bir kimseyi akrabası olduğu için tercih etmemeli veya hoşuna gittiği için herhangi bir kimseyi himaye etmemeli ve sevmediği bir kişiyi de kendsinden uzaklaştırmamalıdır. Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyurmaktadır: **«Ey iman edenler, Allah için şahitlik ederek adaleti ayakta tutanlar olun. Kendiniz veya anababanız ve akrabanız aleyhinde de olsa. Hakkında şahitlik yapacağınız kimse zengin de olsa, fakir de olsa. Allah onlara daha yakındır. Adaleti yerine getirebilmek için heva ve hevesinize uymayın. Eğer eğri davranır veya yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.»** [17]

Halifenin adaletli davranması, işi ehline vermesini, adaletli ve merhametli davrananlara vazife vermesini gerektirir. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) valileri seçme hususunda titiz davranarak şöyle buyurmuştur: **«Kim, müslümanların bir işini üzerine alır da adam kayırarak birini onların başında vazifelendirirse, Allah'ın lâneti o kişinin üzerinedir. Allah onun ne tevbesini, ne de fidyesini kabul eder.»** [18]

Halifenin, düşmanlara karşı dahi adaletli davranması, onun adaletinin gereğidir. İslâmın getirdiği adalet:

a) Hususi değil, umumidir. Hem dosta hem de düşmana tatbik edilir. Bunun içindir ki, Allah Tealâ şöyle buyuruyor: **«... Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin. Adaletli olun. Çünkü o, takvaya daha yakındır...»** [19]

---

(17) Nisa suresi âyet; 135
(18) Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel C. 1, Sh. 6
(19) Maide suresi âyet, 8

b) İslâmın adaleti, kanun önünde eşitliği sağlar. İslâmî hükümlerin bütün fertlere eşit şekilde tatbik edilmesini emreder. Öyle ki, bütün İslâm hukuku âlimleri, halifenin dahi bir cinayet işlediğinde kısasa tâbi olacağına, İslâm ceza hukukunun yasakladığı herhangi bir fiili işlediği takdirde cezaî müeyyidenin ona da uygulanacağına hükmetmişlerdir. Halifeden daha alt seviyede bulunan valiler için de, tabii olarak aynı şey söz konusudur.

c) İslâmın adaleti, sosyal dayanışmayı organize eden sosyal adaleti de kapsamaktadır.

d) Yine İslâm adaleti, her çalışana iş temin etme, âciz olanlara yardımda bulunma gayesini güden iktisadî adaleti de sağlamaktadır. Böylece herkes için fırsat eşitliği gerçekleşmiş olur.

Bunun içindir ki, Hz. Ömer (R.A.) Irak, Mısır ve Şam'ı fethettikten sonra topraklarını, oraları fetheden gazilere dağıtmamış, yerli halkın elinde bırakmıştır ki servet, sadece zenginlerin elinde dönüp duran bir nimet olmasın.

Yine, İmam Malik (R.A.) madenlerin mülkiyetinin devlete ait olduğuna, fertlere ait olamıyacağına dair hüküm vermiştir.

Halife Ömer b. Abdülaziz, Hasan-ı Basrî (R.A.)'den, adaletli bir halifenin vasıflarını saymasını istemiş, Hasan-ı Basrî de ona şunları yazmıştır:

«Ey müminlerin emiri! Şunu bil ki, Allah Tealâ, adaletli halifeyi, her yoldan çıkanı yola getiren, her haksızın haksızlığına engel olan, her bozulanı düzelten, her zayıfa güç veren, her mazlumun hakkını koruyan, her yardıma koşana el uzatan bir kimse kılmıştır.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, yanındaki devesini en güzel otlaklarda otlatan, onu, uçuruma düşecek yerlerden uzak tutan, yırtıcı hayvanlardan koruyan, sıcak ve soğuğun şiddetinden muhafaza eden, merhametli bir çobana benzer.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, çocuklarını küçük iken beslemeye çalışan, büyüdükten sonra eğiten, hayatta iken çalışıp kazanarak ölümünden sonra onlara mal bırakmaya çalışan şefkatli bir babaya benzer.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, çocuğunu karnında güçlüklerle taşıyan, daha sonra onu güçlüklerle doğuran, bebek iken ihtimamla besleyen, ağladığında telaşa kapılıp, sustuğunda onunla beraber sükûnet bulan, emzirilmesi icabettiği zamanlarda onu em-

ziren, emzirmenin fayda vermiyeceği zamanlarda ise onu sütten kesen, çocuğunun âfiyette oluşuyla sevinen, şikâyetinden ızdırap duyan, şefkatli, ince ruhlu, hassas bir anneye benzer.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, yetimler için vasiyette bulunan ve yoksullara himayeci olan, onları küçükken büyütüp, büyüdükten sonra maddi ihtiyaçlarını karşılayan bir koruyucuya benzer.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, vücuttaki organlar içinde kalbe benzer. Kalb düzgün olunca diğer organlar da düzgün olur. Kalb bozulunca diğer organlar da bozulur.

Ey müminlerin emiri! Adaletli bir halife, Allah ile kulları arasında bir vasıtadır. Allah'ın emirlerini dinler, kullarına dinletir. Allah'ı görüyormuş gibi ona itaat eder ve kullarını da itaat ettirir. Allah'a boyun eğer, kullarını da boyun eğdirir.

Ey müminlerin emiri! Sakın, şu köle gibi olma ki, efendisi kendisine herşeyi emanet eder, kendisinden malını ve çoluk çocuğunu muhafaza etmesini ister, fakat köle, efendisinin malını saçar savurur, çoluk çocuğunu sokaklarda bırakır, böylece efendisinin ailesi-

Ey müminlerin emiri! İyi bil ki Allah Tealâ, İslâm ceza sistemini gönderdi ki, bununla ahlâksızlıklara ve hayasızlıklara mâni olsun. Bu sistemin hükümlerini yürütmeyi üstüne alan kişinin, bu gibi çirkin şeyleri işlemesi hiç doğru olur mu?

Yine Allah Tealâ; kullarının hayatını korumak için katillerin kısasen öldürülmeleri hükmünü göndermiştir. Kısas hükmünü uygulayacak kişinin, insanları haksız yere öldürmesi hiç doğru olur mu?

Ey müminlerin emiri! Ölümü ve ölümden sonrasını hatırla. Ölüm ânındaki taraftarlarının azlığını ve ölüme karşı sana yardım edeceklerin kıtlığını düşün. Ölüm ve ölümden sonra gelecek en korkunç gün için hazırlık yap.

Ey müminlerin emiri! İyi bil ki senin, şu anda, içinde yaşadığın yerinden başka bir yerin vardır. Orada uzun zaman kalacaksın. Dost ve ahbaplarından ayrı düşeceksin. Seni sevenler, seni o yerin dibinde yalnız başına bırakacaklardır. O halde orada sana arkadaşlık edecek şeyleri hazırla. «O gün kişi, kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından kaçacaktır.» [20]

---

(20) Abese suresi âyet; 34-36

Ey müminlerin emiri! «Kabirlerdeki ölüler diriltilip çıkarıldığı ve kalblerde olanlar açığa çıkarıldığı zaman...» [21] sırlar ortaya çıkacaktır. Amel defteri «Küçük-büyük hiçbirşey bırakmadan herşeyi sayar.» [22]

Ey müminlerin emiri! Şimdi sana mühlet verilmiştir. Ecel gelmeden, ümit kapıları kapanmadan, sakın ey müminlerin emiri, cahiliyyet hükmüyle hüküm verme! Müminlere karşı zalimler gibi davranma! Güçlüleri zayıflara musallat etme! Çünkü o güçlüler «Bir mümin hakkında ne bir yemin gözetirler ne de bir vaad.» [23] Aksi takdirde hem kendi günahlarını hem de başkalarının günahını yüklenirsin. Hem kendi yükünü hem de başkalarının yükünü sırtlamış olursun.

Senin yoksul kalmana sebep olacak şeylerle zevkü safa sürenler ve senin, âhirette erişeceğin nimetlerin kaybolmasına vesile olacak şeyleri dünyada yiyenler seni aldatmasın. Bugünkü kuvvetine değil, yarınki kuvvetine bak. Yarın sen, ölümün pençesinde esir olacaksın. Meleklerin ve peygamberlerin de toplu olarak bulundukları, Allah'ın huzuruna varacaksın. O gün bütün yüzler, diri ve yarattıklarının işini yürüten Allah'a dönmüştür. [24]

Ey müminlerin emiri! Hernekadar ben, öğütlerimle, benden önce geçen akıllı insanların verdikleri öğütlere erişemediysem de, elimden gelen nasihat ve şefkati esirgemedim. Sen, beni bu mektubumla, sevgilisinin sıhhat ve âfiyete kavuşmasını ümit ederek, ona, hoşlanmadığı ilaçları sunan bir tedavici kabul et.

Allah'ın selâmı, rahmeti ve nimetleri, üzerine olsun ey müminlerin emiri.»

Bu fevkalâde kıymetli mektupta; o, takva sahibi tabiîn'in, adaletli halifede bulunması gereken bütün adalet ilkelerini zikrettiğini görmekteyiz. Öyle ki, mektup, Kur'an-ı Kerîm'in ve sünnet-i seniyyenin beyan ettiği hükümlere, sadece idare edilenlerin değil, idare edenlerin de boyun eğmelerini gerektiren hukukî adaleti ihtivâ etmektedir. Halife, bir suç işlediğinde cezadan muaf tutulamyaacak, herhangi bir kimsenin vücuduna bir zarar verdiğinde kısas yoluyla aynı zararın kendi vücuduna da verilmesinden kurtulamayacaktır. Bütün İslâm hukuku âlimleri bu hususta ittifak etmişlerdir.

---

(21) Adiyat suresi âyet; 9-10
(22) Kehf suresi âyet; 49
(23) Tevbe suresi âyet; 10
(24) Tâhâ suresi âyet; 111

Yine bu mektup, sosyal dayanışmayı organize eden, sosyal adaleti de ihtiva eder. Aynı şekilde bu mektup idarecilerin de adalet prensibine boyun eğmelerini, insanları sindirmek için ve müslümanları zillete düşürmek için tahakkümde bulunmamalarını gerektiren idarî adaleti de ihtiva etmektedir.

Mektup, son olarak, devletin gelirlerinin ölçülü harcanmasına ve devlet mallarının güzelce idare edilmesine işaret eder.

Kısaca, bu mektubu, adaletli idarecide bulunması gereken bütün adalet sıfatlarını bazan açıkça bazan bir işaretle ifade eder mahiyette bulmaktayız.

HİLAFET ŞARTLARININ DIŞINA ÇIKAN HALİFENİN DURUMU

Eğer halife, daha önce zikredilen şartlara sahip değilse, İslâm hukuku âlimlerinin çoğunluğuna göre böyle bir hilafet, peygamber hilafeti sayılmaz. Meselâ: Müslümanların rızası olmadan hilafeti ele geçirmek. Bu rıza ister hilafete geçmeden evvel elde edilen rıza olsun, isterse, İmam Malik, İmam Şafii ve İmam Ahmed b. Hanbel'in caiz gördükleri gibi hilafetten sonra elde edilen rıza olsun. Veya çoğunluğun görüşünün aksine, Kureyş kabilesinden olmamak, yahut biat, serbestçe yapılmazsa ya da halife adaletten ayrılırsa, bu durumlarda, İslâm hukuku âlimlerinin çoğunluğu, böyle bir hilafetin, peygamberlik hilafeti sayılamayacağına, sadece bir dünyevi iktidar sayılacağına karar vermişlerdir. Bu nedenle İslâm âlimleri, Hz. Muaviye'nin oğlu Yezid'in iktidarına, «Hilafet» dememişler, krallık iktidarı demişlerdir. Bu konuda İbn-i Teymiyye şöyle der: Ehl-i sünnet, Yezid'in, müslüman cemaatin başında bir kral, diğer Emeviler gibi onun da söz sahibi bir kişi olduğuna inanırlar. İbn-i Teymiyye şöyle devam eder: «Yezid de iktidarında gerçekte halife olmadığı halde insanlar tarafından halifeleştirilen, müslümanların başına geçmiş krallardan biridir.»

Acaba bu gibi idarecilere itaat etmek gerekir mi, gerekmez mi?

Eğer halifelik şartlarını haiz bir idareci ortada bulunur, insanlar onun çevresinde toplanır ve ona serbestçe biat ederlerse, şüphesiz ki ona herkesin itaat etmesi vaciptir. Çünkü bu kişi gerçekten halifedir.

Buna mukabil, şayet bir kişi zorla iktidarı ele geçirir ve o iktidarı Romalıların yaptığı gibi «Kayserlik» veya Farsların yaptığı gi-

bi «Şahlık» şekline sokarsa, böyle bir kişi «zalim» sayılır. Bunun öldürülmesi ve karşısındaki âdil olana yardım edilerek bu zalimin hakka boyun eğdirilmesi gerekir. Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyuruyor: **«Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını bulup barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine saldırmaya devam ederse, saldıran taraf Allah'ın hükmüne dönünceye kadar onlarla savaşın. Eğer Allah'ın hükmüne dönerse, aralarını adaletle bulup barıştırın. Her zaman âdil davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil olanları sever.»** [25]

Diğer yandan, halifelik şartlarını haiz olmayan kişiden başka, idareye talip olan âdil bir kişi bulunamazsa, yahut da ondan başkasına, korkarak veya isteyerek biat edilmiş olmazsa, artık şartları haiz olmayana itaat etmek vacip olur.

Hasan-ı Basrî, Emevî krallarına itaat etmenin vacip olduğu hakkında şunları söyler: «Onlar, şu beş işimizi yürütmeyi üzerlerine almışlardır. Cuma namazını kıldırmak, cemaatin birliğini korumak, ganimet mallarını sevk ve idare etmek, sınırları ve geçitleri korumak. Bunlar, haksız davranıp zulmetseler bile, bunlarsız din ayakta durmaz. Allah'a yemin olsun ki, Allah Tealâ bunların bozdukları şeylerin çoğunu yine bunlar vasıtasıyla düzeltir.»

Hasan-ı Basrî, başka bir sözünde de şöyle demiştir: «Bu krallar, meydanda at oynatsalar da, insanlar onların peşine takılsa da ve günah kalplerine yerleşmiş olsa da, Hakk, bizleri, onlara itaat etmeye mecbur kılar, onlara karşı isyan etmemizi yasaklar ve onların zararlarını tevbe ve dua ile gidermemizi emreder.

Zerkani'nin «Muvatta Şerhi» adlı kitabında şunlar anlatılır: İmam Malik'in ve ehl-i sünnet çoğunluğunun görüşü şudur: İdareci zulmederse, ona karşı isyan etmektense itaat etmek daha evladır. Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in aldığı ve içinde; **«İşi ehlinden almaya girişmeyeceğiz»** ifadesi de bulunan biatın izahını yapan «Muvatta» adlı kitabın sahibi şöyle der: İbn-i Abdil Berr der ki: İşin ehlinin kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları, bunların, adaletli davranan, iyilikte bulunan, fazilet sahibi ve dindar olan kimseler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, bu sıfatları taşıyan kişiler, işin ehli oldukları için, işin bunların elinden alınmasına girişilemez.

Diğer yandan, günahkâr, saldırgan ve zalimlerin, işin ehli sayılmayacaklarını, Allah Tealâ'nın **«... Zalimler benim vaadime erişe-**

---

(25) Hucurat suresi âyet; 9

mezler.»[26] buyurduğunu beyan etmişlerdir. Bu görüşü, Mutezile'nin bazı gurupları ve Hariciye mezhebine mensup olanların tümü ileri sürmüşlerdir.

Ehl-i sünnet ise şöyle demiştir: «Asıl olan şudur ki, idareci faziletli, adaletli ve iyiliksever biri olsun. Şayet böyle olmazsa, zalimin zulmüne karşı sabretmek, ona karşı isyan etmekten daha evladır. Çünkü isyanda, güven içinde olmayı bırakıp korkuya düşmek, kan akıtmak, saldırmak ve anarşi mevcuttur. Bu durumlar, zalimin zulmüne ve işlediği günahlara katlanmaktan daha ağırdır. Ana prensipler, akıl ve din, iki zorbanın en güçlüsünün şerrinden emin olmanın daha evla olduğunu ortaya koyar.[27]

İmam Ahmed b. Hanbel, zulme karşı sabretmenin vacip olduğunu, isyan etmenin ve aleyhte bulunmanın caiz olmadığını açıkça ifade etmiştir. İmam Ahmed'in şunları söylediği rivayet edilmiştir. «İdarecinin bayrağı altında, ondan görülen adalet veya zulme sabretmek icabeder. İdareciler zulmetseler dahi, onlara kılıçla karşı konmaz.»

Evet, ehl-i sünnet imamlarından İmam Malik, İmam Şafii ve İmam Ahmed'den nakledilen ve meşhur olan görüş budur.

Fakat İbn-i Teymiyye, şunları anlatır: Halife, adaletli sanılarak, müslümanların istişaresiyle seçilir de, daha sonra fâsık olduğu ortaya çıkarsa, bu halifeye itaat edilip edilmeyeceği hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, böyle bir halifeye itaat etmenin vacip olduğuna ve hilafetinin geçerli sayılacağına karar vermişlerdir. Çünkü bunlara göre; böyle bir halifeye yapılan biat, kişiyi bağlar ve bu husustaki mükellefiyet, üzerinden düşmez. Çoğunluğun tercih ettiği görüş te budur.

Diğer bazılarına göre ise, böyle bir halifeye yapılan biat bozulmuş sayılır, böyle bir kimseye itaat gerekmez. Bu görüş ise azınlığın görüşüdür.

Halife, serbestçe seçilmediği halde kendisine biat edilirse, bu halifenin durumu ihtilaflıdır.

a) Böyle bir halifenin bütün emirleri reddedilir. Allah'a itaat ettiği hususlarda dahi bu halifeye itaat edilmez. Çünkü bunun idaresi, bir zulüm idaresidir. Zira bu kişi gerçek bir biatla başa gelme-

(26) Bakara suresi âyet; 124
(27) Şcrh-i Muvatta, Zerkani, C. 2, Sh. 292

miştir. Haklı olduğu hususlarda dahi buna itaat etmek, zulmü kabullenmektir.

Bu görüş, Haricilerin görüşüne benzemektedir. Bunun için ehl-i sünnetten bazıları bunu benimsemişse de, çoğunluk bu görüşü tercih etmemiştir.

b) Bölye bir halifeye, haklı olduğu hususlarda itaat edilir, günah işlediği hususlarda itaat edilmez. Bu görüş, şu hadis-i şeriften kaynaklanmaktadır: **«Allah'a isyanın bahis konusu olduğu yerde kula itaat yoktur.»** [28]

Bu görüş, bu mevzuda en güçlü ve sağlam olan ve en çok taraftar bulan görüştür.

c) Serbestçe seçilmeden başa gelen kişi, halifelik makamını işgal ederse, böyle bir kişiye, Allah'a itaat etmesi ölçüsünde itaat edilir. Allah'a isyan etmesi halinde ise ona itaat edilmez. Şayet, seçimsiz başa gelen kişi, valilik gibi, halifelik makamı haricindeki bir makamı işgal ederse, böyle bir kişiye, haklı olduğu ve adaletli davrandığı hususlarda bile itaat edilmez. Bu görüşte olanlar, halifeliği zorla ele geçirenle, halifelikten başka bir makamı, zorla ele geçiren kişiler arasında farklı hükümler koymayı, şu gerekçeye dayandırmaktadırlar.

Halifelik makamında olanı değiştirmek, ancak fitne ve fesada sebep olacak bir hareketle mümkündür. Fitne ise, anarşi doğurur. Bir saatlik anarşi içinde, yıllarca devam eden bir diktatörlük idaresinde vuku bulan zulümden daha çok zulüm meydana gelir.

Fakat, halifelik mevkiinden daha alt derecede bulunanların vazifelerinden alınmaları, fitneye yol açmayacak bir şekilde mümkündür. Özellikle bu hususta halifelik makamında bulunan kimseyle yardımlaşılırsa, iş daha da kolay olur.

İbn-i Teymiyye mutedil görüşü seçerek, seçimsiz iktidara gelen kişiye, adaletli davrandığında itaat edileceğine, günah işlemesi söz konusu olunca da itaat edilmiyeceğine temas ederek şöyle der: «Bütün müslümanlar, Allah'a isyan edene itaatin söz konusu olamıyacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Aralarındaki ihtilaf, seçilmeksizin başa gelen kişinin haklı olduğu ve adaletli davrandığı hususlarda itaat edilip edilmiyeceği meselesindedir.» [29]

---

(28) Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel C. 5, Sh. 66/İbn-i Mâce Kitab el.Cihad bab; 40/Buharî, Kitab el-Âhâd.bab; 1/Müslim, Kitab el-İmara bab; 39/Ebu Davud, Kitab el-Ahkâm bab; 87

(29) Minhac es-Sünne, C. 2, Sh. 76, 87

Bu anlatılanlardan şu neticeye varılır: Gerçekten peygamber halifesi olan kişiye itaat vaciptir. Eğer bu makama seçilen kişi günah işlerse, bunun halifeliği peygamber halifeliğinden çıkar ve ısırıcı bir iktidar haline gelir. Bu kişi, hiç hilafete seçilmemiş kişi gibi olur. Bu kişi hakkında ulemanın çoğunluğu şu üç karara varmışlardır.

1 — Böyle bir halifeye karşı ayaklanma olamaz. Tâ ki böyle bir ayaklanma hak ve hukukun kaybolmasına, hırs ve tamahın ağır basmasına ve heva ve hevese kapılmaya yol açacak bir fitneye sebep olmasın.

2 — Böyle bir halifeye, günaha vesile olacak herhangi bir hususta itaat edilemez. Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde: **«Müslüman kişi Allah'a karşı günah işlemekle emredilmedikçe kendisine verilen emri dinlemek ve itaat etmekle mükelleftir. Şayet, Allah'a isyanla emredilirse artık onun dinlemesi ve itaat etmesi söz konusu değildir.»** [30] buyurmaktadır.

3 — Zalim bir idareci karşısında hakkı söylemek vaciptir. Çünkü Peygamber Efendimiz (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: **«Din, nasihattır. Kime nasihattır Ya Resulallah? diye sorulunca, Allah için, Peygamberi için ve müslümanların imamlarına nasihattır.»** [31]

Diğer bir hadis-i şerifte: **«En üstün cihad, zalim idareci karşısında hakkı söylemektir.»** [32] buyurmuştur.

Şayet müslümanın, hakkı açıkça söylemeye gücü yetmiyorsa, haksızlığı kalben reddetmesi gerekmektedir. Bu da imanın en zayıf derecesidir. Ümmü Seleme'den, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilir. **«Yakında başınıza âmirler geçecek,**

---

(30) Buhari, Kitab el-Ahkâm bab, 4/Ebu Davud Kitab el-Cihad bab, 87

(31) Buhari, Kitab el-İman bab, 42/Müslim, Kitab el-İman bab, 95/Tirmizi Kitab el-Birr bab, 17/Nesai Kitab el-Bey'a bab, 31

(32) Ebu Davud Kitab el-Melahim bab, 17/Tirmizi Kitab el-Fiten bab, 13/Nesai, Kitab el-Bey'a bab, 37/İbn-i Mâce; Kitab el-Fiten bab, 20/Ahmed b. Hanbel C. 3, Sb. 19

(33) Müslim, Kitab el-İmara bab, 62, 64/Ebu Davud, Kitab es-Sünne, bab, 27/ Tirmizi, Kitab el-Fiten, bab, 78

(34) Nesai, Kitab el-İman bab, 17/Ahmed İbn Hanbel C. 6, Sh. 295; Buhari, Kitab el-Fiten bab; 2/Müslim; Kitab el-İmara bab, 34/Nesai, Kitab el-Bey'a bab, 3/İbn-i Mâce; Kitab el-Cihad bab; 41/Müsned-i İmam Ahmed, C. 2, Sh. 318

(35) Müslim, Kitab el-İmara, bab, 66/Darimi, Kitab el-Rikak; bab, 78/Ahmed bin Hanbel C. 6, Sh. 24

siz onların ne yaptıklarını bilir ve hoş görmezsiniz. Kim onları hakkıyla tanırsa kendisini kurtarmış olur. Kim de onların yaptıklarını reddederse selâmete ulaşmış olur. Her kim de bunları hoş görür ve bunlara uyarsa... (Bunlardan olur). Ey Allah'ın Resul'ü bunlara karşı savaşmayalım mı? dediler. Peygamber Efendimiz de «Namaz kıldıkları müddetçe hayır.» [33] buyurdu.

Yine Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in şöyle buyurduğu rivayet olunur: «Sizler, benden sonra, şahsî menfaatlerin, başkalarının menfaatine tercih edildiğini ve hoş karşılamadığınız işler göreceksiniz. O halde ne emredersiniz Ya Resulallah? dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: «Üzerinizde bulunan başkalarına ait hakları ödeyiniz, kendi haklarınızı da Allah'dan isteyiniz.» [34] buyurdu.

Yine bir hadis-i şerifte, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Kimin başına bir vali tayin edilir de, o kişi, tayin edilen valinin, Allah'a herhangi bir isyanda bulunduğunu görürse; o valinin yaptığı bu isyanı hoş görmesin. Elini de itaatten tamamen çekmesin.» [35]

Allah'ım! Sen, idareciyi de, idare edilenleri de ıslah et. Dinin direğini ayakta tut. Müslümanların işini, güçlü ve salih kullara teslim et. Bizleri doğru yola iletecek olan akl-ı selim sahipleriyle beraber eyle!..

İTİKADÎ MEZHEPLER

GİRİŞ

Muhacir ve Ensardan oluşan ilk müminler ve samimiyetle bunlara tâbi olanlar, inançlarını, doğrudan Kur'an-ı Kerîm'den alıyorlardı. Allah Tealâ'nın zatına nelerin yakıştığını ve nelerin yakışmayacağını, âyet-i kerîme'lerden öğreniyorlardı. Bu sebeple, ilk müslümanlar arasında herhangi bir itikadî meselede tartışma olmamıştı.

Makrizî, «Hıtat» adlı eserinde şöyle der: «Şunu bil ki, Allah Tealâ, Arapların içinden elçisi Muhammed'i, bütün insanlara peygamber olarak gönderince Ruhülemîin Cebrail'in, Peygamber'e getirdiği Allah Tealâ'nın kitabında ve Allah Tealâ'nın doğrudan Peygamberine gönderdiği vahiyde Allah Tealâ, kendisini bizzat nasıl sıfatlandırmışsa, Peygamber de insanlara rablerini o şekilde anlattı. Bu sebeple köylü olsun, şehirli olsun hiçbir Arap, Peygamber Efendimiz'den, itikadî mevzular hakkında herhangi bir şeyin açıklanmasını islememişti. Halbuki namaz, zekât, hac ve Allah Tealâ'nın emir ve yasağı bulunan diğer hususlarda, kıyametin durumu, cennet ve cehennem hakkında çeşitli sorular soruyorlardı.

Eğer, itikadî meseleler hakkında da herhangi bir açıklama isten-seydi, helal-haram hakkında, teşvik ve sakındırma hususunda, kıyamet, savaş ve fitne mevzularında nakledilen hadisler gibi, Allah Tealâ'nın sıfatları hakkında da, sorulara cevap olarak, bir kısım hadisler rivayet edilmiş olurdu. Diğer mevzularda rivayet edilen hadisler, hadislerin mânâlarını izah eden, nakil yollarını açıklayan ve hadis-

lerin metinlerini toplayan hadîs kitaplarında mevcuttur. Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in hadislerini toplayan kitapları dikkatle inceleyen ve selefi salihîn'den gelen eserleri tedkik eden kimse görür ki, tabaka ve sayıları çok olmasına rağmen, herhangi bir sahabînin Resulullah (S.A.V.)'den, Allah Tealâ'nın Kur'an-ı Kerîm'de veya Peygamberinin lisanıyla kendisini vasfetttiği herhangi bir sıfat hakkında Peygamberimiz (S.A.V.)'den birşey sordukları, sağlam veya zayıf bir yolla rivayet edilmemiştir. Bilâkis, hepsi Allah Tealâ'nın sıfatları hakkındaki metinleri anlamışlar ve Allah Tealâ'nın sıfatları hakkında konuşmaktansa susmayı tercih etmişlerdir.

Evet, hiçbir sahabî, Allah Tealâ'nın sıfatları arasında, sıfat-ı zatiyye veya sıfat-ı fiiliyye şeklinde herhangi bir ayırım yapmamıştır. Bütün sahabîler, Allah Tealâ'ya, ilim, kudret, hayat, irade, semi', basar, kelâm, celal, ikram, cûd, inam, izzet, azamet gibi ezelî sıfatlar nisbet etmişlerdir. Sıfatların hepsi hakkında aynı sözü söylemişlerdir.»

İşte Makrizî bunları anlatmaktadır. Bu anlatılanlar, muhacir, ensar ve onlara samimiyetle tâbi olanlar hakkında tamamen doğrudur. Ancak, kendilerini tamamen Allah'a vermiş bu zatlar dışındaki bazı müslümanlardan fitne çıkarmak için ortaya soru atanlar görülmüştür. Allah Tealâ, bu gibi insanların durumlarını açıklayarak şöyle buyuruyor: **«Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir, mânâsı açıktır. Bu âyetler, kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir, anlaşılması güçtür. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve arzularına göre açıklamak niyetiyle müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklamasını sadece Allah bilir. İlimde ileri gitmiş olanlar ise «Biz bunlara iman ettik. Hepsi Rabbimizin katındandır.» derler. Bunları ancak, akıl sahipleri düşünür.» «Onlar, Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalbimizi haktan çevirme bize kendi katından rahmet ihsan et. Şüphesiz ki sen, çok bağışta bulunansın derler.»** [1]

Ortaya atılan meselelerden birincisi «Kader» meselesiydi.

1 — KADER MESELESİ:

Zaman zaman bazı tartışmalara yol açan meselenin, kader meselesi olduğu görülmektedir. Bu mesele, İslâmdan önceki dinlere mensup olanları da meşgul etmiştir. Hatta Allah'a ortak koşanlar bile,

---

(1) **Âl-i İmran suresi âyet, 7-8**

kader hususunda tartışmaya girişmişler ve Allah'a ortak koşma suçunu kadere yüklemeye kalkışmışlardır.

Bu hususta Allah Tealâ şöyle buyuruyor: **«Allah'a ortak koşanlar şöyle diyecektir. «Eğer, Allah dileseydi ne biz, ne de babalarımız ona ortak koşardık. Ve ne de bir şeyi haram kılardık.» Bunlardan öncekiler de böylece yalanlamışlardı. Nihayet azâbımızı tattılar. Onlara de ki: «Meydana çıkararak bize göstereceğiniz bir bilgi var mı? Siz sadece zanna tâbi oluyorsunuz ve siz yalan söylüyorsunuz.»** [2]

Âlûsi tefsiri bu âyet-i celilenin izahında şunları söyler: Müşrikler bu sözleriyle, işledikleri suçlardan dolayı özür dilemek istemiyorlardı. Çünkü onlar —Allah, yaptıklarını yüzlerine çarpsın— işlediklerinin suç olduğuna inanmıyorlardı. Halbuki yaptıkları şeyler, onlar için sokucu bir yılan idi. Onlar, âyet-i celilenin de beyan ettiği gibi **«Oysa kendileri, iyi bir iş yaptıklarını sanıyorlardı.»**[3] Onlar, kendilerini Allah'a yaklaştırması için putlara tapıyorlardı. Onlar, birşeyi haram kılmadıklarını, haram kılanın Allah olduğunu iddia ediyorlardı. Onların, bu sözlerden maksatları, yaptıklarının hak ve meşru olduğuna ve Allah'ın razı olduğuna dair delil getirmekti. Onlara göre, Allah onların yaptıklarının olmasını diliyordu. Bir şeyi dilemek ise, emretmeye eşitti. Ve o işten razı olmayı gerektirirdi.

Hasılı bunlar, kısaca şunu demek istiyorlardı. Onların, Allah'a ortak koşmaları, birtakım şeyleri kendiliklerinden haram saymaları ve benzeri davranışlarda bulunmaları, Allah'ın dilemesiyle gerçekleşiyordu. Onlara göre, Allah'ın dilediği şey ise meşru idi ve Allah'ın razı olmasını icabettiriyordu.» [4]

Görülüyor ki, bu müşrikler, kader meselesini ortaya atıyorlar ve Peygamber'e karşı bunu delil olarak ileri sürüyorlardı. Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in devrinde de, eskiden kalma bazı bilgilerin tesiriyle, kader meselesi dışında bir kısım meselelerin ortaya atıldığı görülmektedir.

Şehristani, «el-Milel ve en-Nihal» adlı eserinde şunları söylemektedir: «Allah Tealâ'nın zatı hakkında tartışmaya girişen, işlerine karışmaya çalışan bir taifenin durumunu gözönüne getir. Allah Tealâ onları şu kelamıyla bu davranışlarından men etmiş ve korkutmuştur. **«... Allah, yıldırımlar gönderir, onu dilediğine çarptırır.**

---

(2) En'am suresi âyet, 148
(3) Kehf suresi âyet, 104
(4) Ruhül Meanî C. 8, Sh. 50

Kâfirler, Allah hakkında mücadele ederler. Halbuki Allah, büyük kudret sahibidir.»[5]

Bu durum, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) zamanında cereyan etmiştir. Halbuki, o dönemde Peygamber Efendimiz duruma hakim, güçlü, kuvvetli, sıhhati tam yerinde idi. Münafıklar ise, içlerinde nifak tohumlarını taşımalarına rağmen, korkularından müslüman olduklarını açığa vurma zorunda kalıyorlardı. Münafıklıklarını her fırsatta Resulullah'ın davranışlarına itiraz etmekle belli ediyorlardı. Bu itirazlar birer çekirdek oluşturdu ve bu itiraz çekirdeklerinden, bitkiler misali şüpheler doğdu.

Ortaya atılan ve insanlar arasında tartışmalara sebep olan bu meseleler ne kadar çok olsa da, bunlar içerisinde en büyüğü «Kader» meselesiydi. Öyle ki, Peygamber Efendimiz (S.A.V.), kadere iman etmenin farz olduğunu beyan etmiş ve kader meselesi hakkında tartışmayı ise yasaklamıştır.

Cibril hadisinde, Cebrail aleyhisselâmın, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den şunları sorduğu rivayet edilmiştir: Cebrail: «Söyle bana iman nedir?» diye sordu. Peygamberimiz de: «Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'dan geldiğine iman etmendir.»[6] dedi.

Evet, kadere iman etmek, Allah'a boyun eğmek, onun ilminin şeyi ezelde takdir ettiğine inanmaktır. Bunun içindir ki, Peygamber şeyi ezelde takdir ettiğine inanmaktır. Bunun içindir ki Peygamber Efendimiz (S.A.V.) insanları kadere iman etmeye davet etmiş, fakat kader meselesini tartışmayı men etmiştir. Zira kader meselesini tartışmak, düşünceleri saptırır, ayakları kaydırır, mezhep ve görüşlerin çelişmesi ile akılları şaşırtır. Bu durum ise, bölünmelere ve ayrılmalara sebep olur.

Diğer taraftan, kader meselesi hakkında tartışmaya girişmek, tartışanların gücünü aşan bir meseleye girişmek demektir. Çünkü, hiçbir kimsenin elinde, ihtilafları sona erdirecek ve konuyu kesin bir hükme bağlayacak herhangi bir delil yoktur.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.), âhirete irtihal ettikten sonra müslümanlar, başka dinden olanlarla münasebetlerde bulundular. Bu dinlerin sahipleri arasında kadere inanan, kadere inanmayan ve

---

(5) Ra'd suresi âyet, 13
(6) Müslim, Kitab el-İman bab; 1/Ebu Davud Kitab es-Sünne bab, 16/Tirmizi Kitab el-Kader bab, 10/Nesai, Kitab el-İman bab, 5

kader hakkında ileri-geri konuşanlar bulunmaktaydı. Bunun neticesi olarak kader hakkında, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in, kader meselesine dalmayı yasaklamasına rağmen, bir takım tartışmalar ortaya çıktı.

Bu hususta şu hâdise anlatılır: Hz. Ömer (R.A.)'e bir hırsız getirildi, Hz. Ömer ona «Niçin hırsızlık yaptın?» diye sorunca hırsız: «Bunu Allah takdir ettiği için yaptım.» dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, hırsıza ceazsını verdi. Hırsızlık cezasının dışında ayrıca, adamı kamçı ile dövdü. Bu fazla cezasının sebebi kendisinden sorulunca, şu cevabı verdi: «Elinin kesilmesi, hırsızlığının cezasıdır. Dayak ise, Allah'a bir yalan iftira etmesindendir.»

Bazı insanlar, kadere iman etmenin, tedbirli olmaya ters düştüğünü zannetmişlerdir. Hz. Ömer (R.A.) Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı. «Serğ» denilen yere varınca, ona, Şam'da kolera bulunduğu haberi ulaştı. Abdurrahman b. Avf (R.A.) Hz. Ömer (R.A.)'e Resulullah (S.A.V.)'ın şöyle buyurduğunu haber verdi: «Koleranın, herhangi bir yerde bulunduğunu işittiğiniz zaman, oraya girmeyin. Bulunduğunuz yerde meydana geldiğinde ise, ondan kaçmak için oradan çıkmayın.» Bunun üzerine Hz. Ömer (R.A.) insanlara şöyle seslendi: «Ben, sabahleyin bineğime binerek Medine'ye dönüyorum.» Bu kararla sabahlayınca Ebu Ubeyde b. Cerrah (R.A.) Hz. Ömer (R.A.)'e şunu sordu: «Allah'ın kaderinden kaçmak için mi dönüyorsun?» Bunun üzerine Hz. Ömer (R.A.), şöyle dedi: «Ey Ebu Ubeyde, bunu başka biri söylemeliydi. Evet, Allah'ın kaderinden, yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz.»[7]

Hz. Ömer (R.A.) bu sözüyle, Allah Tealâ'nın kaderinin, kulu her yerde ve her zaman kuşattığını, bunun ise sebeplere başvurmaya engel teşkil etmediğini, sebeplerin de takdir edilen şeylerden olduğunu, bizlerin, emirleri yerine getirirken, işlerin zorluklarını üstlenirken, sebeplere başvurmamızın gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Şehit halife Hz. Osman (R.A.)'ın öldürülmesine katılan bazı inşanlar, Hz. Osman'ı kendilerinin öldürmediğini, Allah Tealâ'nın öldürdüğünü zannetmişlerdir. Hz. Osman (R.A.)'a taş atarken, bazıları şöyle demiştir: «Sana bunları Allah atıyor.» Hz. Osman (R.A.) ise şöyle cevap vermiştir: «Yalan söylüyorsunuz. Eğer Allah atsa, taşlar hedeften hiç şaşmaz.»

---

(7) Buhari, Kitab el-Merda, bab; 30/Müslim, Kitab es-Selame bab, 98/Muvatta' Kitab el-Medine bab; 22

Evet, bu gibi şüpheler, diğer dinlerde olan insanların, müslümanlar arasına saçtıkları karışıklık tohumlarından başka birşey değildi.

Kader meselesi, her tartışma konusu olduğunda hava elektrikleniyor, akıllar bocalıyor, tartışma ve mücadele için bir ortam buluyordu. İnsanlar kader meselesinde çeşitli yönlere yöneliyor, bu yolla tartışma arzularını tatmin ediyorlardı. Fakat, diğer yandan insanları aklî ve ruhî bakımdan kararsızlığa ve çelişkilere düşürüyorlardı.

Dinin, ruhlarına işlemediği bazı kişiler, kader meselesinde, yaptıkları kötülüklere bahane bulmaya ve bozgunculuklarını örtbas etmeye bir yol buldular. Herşeyi helâl sayma ve dinî yükümlülükleri ortadan kaldırmaya varacak bir yol izlediler. İslâmdan önce bazı müşriklerin ve putperestlerin yaptıkları gibi...

Kader meselesindeki münakaşalar, fitne yayıldıkça güçleniyordu. Bu sebeple kader çekişmeleri, Hz. Ali (R.A.) döneminde en had safhaya ulaşmıştı. İbn-i Ebil Hadid'in «Şerh-i Nehcül Belağa» adlı eserinde şunlar zikredilmektedir: Şamlı bir ihtiyar ayağa kalkarak Hz. Ali (R.A.)'ye şunları sordu: «Söyle bana Şam'a gidişimiz Allah'ın akza ve kaderiyle midir?» Hz. Ali (R.A.) şu cevabı verdi: «Tohumu yarıp ondan bitkiyi çıkaran, varlıkları yaratan yüce mevlaya yemin olsun ki, ayağımızı herhangi bir yere basmamız veya herhangi bir vadiye inmemiz mutlaka Allah'ın kaza ve kaderiyledir.» İhtiyar, tekrar şunları söyledi: «O halde yorulmamın mükâfatını Allah'dan isterim. Ben, herhangi bir ücret almış değilim.» Bunun üzerine Hz. Ali (R.A.): «Yeter ihtiyar! Allah Tealâ, yürüdüğünüz vakit yürümenize, geri döndüğünüz vakit dönmenize karşılık büyük bir mükâfat verecektir. Siz, herhangi bir durumda mecbur edilmiş veya zorlanmış değilsiniz.» dedi. İhtiyar ise şöyle dedi: «Bu nasıl olur? Bizi bu işe kaza ve kader sevketmedi mi?» Hz. Ali (R.A.) de şunları söyledi: «Vay haline! Sen, kaza ve kaderi, kulun iradesini elinden alan bir vasıta mı zannediyorsun? Eğer böyle olsaydı, ceza ve mükâfat, vaad ve tehdit, emir ve yasaklar bâtıl olurdu. Günah işleyen için, Allah tarafından herhangi bir kınama, sevap işleyen için de herhangi bir övülme sözkonusu olmazdı. İyilik yapan övülmeye, kötülük yapandan daha lâyık olmaz, kötülük yapan da yerilmeye, iyilik yapandan daha müstahak olmazdı. Bu söylediğin, putlara tapanların, şeytanın askerlerinin, yalan yere şahitlik edenlerin ve gerçeğe karşı gözleri kör olanların sözleridir. Bunlar, bu ümmetin kadercileri ve mecusîleridir. Allah Tealâ, kulu serbest bırakarak ona emirde bulunur ve

sakınması için bazı şeyleri yasaklar ve onu, gücünün yettiği şeylerle sorumlu tutar, Allah'a ne zorla karşı gelinebilir, ne de ona zorla itaat edilir. Peygamberlerini, yarattıklarına boşuna göndermemiş, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunan şeyleri boşuna yaratmamıştır. «... Bu, kâfirlerin kanaatidir. Cehennem ateşinden, vay o kâfirlerin haline!» (8)

Bunun üzerine ihtiyar, şunları söyledi: «O halde bizi yürüten kaza ve kader nedir?» Hz. Ali (R.A) şu cevabı verdi: «Bu, Allah Teâlâ'nın emri ve hükmüdür.» Sonra şu âyet-i kerimeyi okudu: **«Rabbin, ancak ona ibadet etmeni emretti.»**[9] İhtiyar sevinerek kalktı.[10]

Evet, İbni Ebil Hadid ve Şerif er-Radi, Hz. Ali (R.A.)'den bu hâdiseyi naklederler. Şayet bu rivayet doğru ise, Hz. Ali (R.A.) döneminde kader hakkında münakaşaların yoğunlaştığını ve Hz. Ali (R.A.)'nin, nassların zahirine baş vurarak bu meseleye dalmayı önlemeye çalıştığını gösterir.

2 — BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENİN DURUMU:

Hz. Ali (R.A.)'nin döneminde, kader meselesi yanında, büyük günah işleyenin durumu da, tartışmalara konu olmuştur. Büyük günah meselesini, hakem olayından sonra Hariciler ortaya çıkarmışlardır. Bu fırka, hakeme başvurmayı büyük günah kabul ederek buna başvuranların kâfir olduğuna hükmetmiştir.

Bunlar, bu noktadan hareket ederek, Hz. Ali ve taraftarlarını kâfirlikle itham etmişlerdir. Bu davranış, büyük günah işleyenin mümin olup olmadığı, cehennemde ebedî olarak kalacağı veya Allah'ın rahmetinin herşeyi kuşatması sebebiyle affedileceği hususlarında tartışmalara yol açmıştır. Giderek ihtilaflar daha da büyümüş, bir kısım âlimler, bu meseleyi, Mutezile'nin en çok önem verdiği ve onların «Mutezile» diye adlandırılmalarına sebep olan mesele olarak kabul etmişlerdir.

Emeviler dönemi gelince, daha başlangıçta, siyasî durum istikrarsız bir vaziyetteydi. Bu istikrarsızlık içinde, siyasî çalkantılardan geri kalmayan birtakım fikrî çalkantılar da ortaya çıktı. Daha doğrusu, bunlardan herbiri diğerini takviye etmekte ve ona canlılık kazandırmaktaydı.

---

(8) Sad suresi âyet, 27
(9) İsra suresi âyet, 23
(10) Şerh-i Nehcül Belağa, İbn-i Ebil Hadid C. 18, Sh. 227-228 - Kahire baskısı

3 — DÜŞÜNCELERİN FELSEFÎ BİR MÂHİYET ALMASI:

Bu dönemde müslümanların, Fars, Yunan ve Romalılarla münasebette bulunmaları dolayısiyle, aralarında felsefî görüşler yayılmaya başladı. Müslümanlarla ilişki kuran bu milletlerin nezdinde felsefî ilimlerin büyük bir önemi vardı.

İslâmdan önce, İran'da bulunan felsefî okullar gibi, Irak'ta da felsefî okullar meydana getirildi. Hâris b. Kelede ve oğlu Nadr gibi bir kısım Araplar bu felsefî okullarda tahsil gördü. Bu ülkelere İslâm geldiğinde ülke halkından, felsefî ilimleri bilenler vardı ve bunlar müslümanlara bu bilgileri aktarıyorlardı.

Süryanilerin, bu hususta büyük rolleri olmuştu. İbn-i Hallikân şunları anlatır: «Halid b. Yezid b. Muaviye, Kureyş kabilesinden, çeşitli ilim dallarını en çok bilen bir kimse idi. Bu şahsın kimya ve tıp hakkında bir takım görüşleri vardı. Halid, bu iki ilmi çok iyi biliyordu. Nitekim, Halid'in bilgisinin üstün olduğunu gösteren birçok misaller mevcuttur. Halid bu ilmi, Maryanüs er-Rumi adındaki bir papazdan öğrenmişti. Halid'in bu sahada yazılmış üç risalesi bulunmaktadır. Risalelerden biri, Halid'in, Maryanüs ile olan münasebetlerini, ondan ilmi nasıl aldığını ve bu ilimlerin sembollerinin neler olduğunu ihtiva etmektedir.»

Çeşitli felsefelerin, müslümanların arasına girmesi neticesinde, itikada dair birçok felsefî meseleler ortaya çıktı. Bazı âlimler, Kur'-an-ı Kerim'de zikredilen, «Allah Tealâ'nın sıfatlarının, zatının aynısı mıdır yoksa, ondan başka bir şey midir?» «Kelam, Allah Tealâ'nın sıfatı mıdır?» Kur'an-ı Kerim mahluk mudur?» gibi tartışmalara giriştiler. Böylece, anlaşmazlık konusu olan meseleler çoğaldı. Daha sonra tartışmalar, kader meselesine ve insanın iradesi meselesine yöneldi.

Ortaya şu soru çıkmıştı: İnsan, yaptıklarında serbest bir iradeye sahip midir? Yaptıklarını kendi gücüyle mi yapar? Yoksa insan, iradesiz olarak hareket eden ve başkası tarafından yönlendirilerek rüzgârın önünde uçuşan bir kuş tüyüne mi benzer?.. İşte böylece, düşünceler ve görüşler peşpeşe sıralanıp durdu.

Netice olarak, her âlimler topluluğunun, kendisine mahsus bir kısım görüşleri meydana geldi ve bu görüşler okunmaya ve incelenmeye elverişli, hakkında tartışmalar yapılabilecek ilmî mezhepler haline geldi ve ortaya «İtikadî Mezhepler» çıktı.

Yine, daha önce söylediğimiz kanaatimizi tekrar ederek deriz ki: Hiçbir zaman, itikadî mezheplerin ihtilaf etmesi, inancın cevher ve

özüne dokunmamıştır. İhtilaflar, Allah'ın birliğine, peygamberlere, âhiret gününe ve meleklere iman etme gibi, inancın temel prensiplerinden uzak bir takım fer'î meseleler üzerinde felsefî bir üslupla tartışmadan ibaretti.

Yine deriz ki: Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in getirmiş olduğu dinin hak olduğunda, asla şüphe meydana gelmemiş, ihtilaf şu meselelerde cereyan etmiştir: Kul, yaptığı işleri bir zorlama neticesinde mi yapar? Yoksa kendi iradesiyle mi yapar? Büyük günah işleyenin durumu nedir? Kur'an-ı Kerîm mahluk mudur, değil midir?

Böylece Eski Mezhepler, Cebriye, Mutezile, Mürcie, Eş'ariye, Matûridiye, Hanbeli gibi kısımlara ayrılmışlardır. Şimdi, tafsilatlı olmasa da, her mezhebi kısaca açıklamaya çalışalım:

1 — CEBRÎYE

Daha önce de, işaret ettiğimiz gibi, Sahabe-i Kiram ve Emeviler döneminde âlimler, Allah Tealâ'nın kudreti yanında, insanın kudreti ve kader meselesi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bir kısım âlimler, «Kul, yaptığı işlerin yaratıcısı değildir ve kula nisbet edilen işlerde kulun hiçbir katkısı yoktur.» demişlerdir.

Bu mezhebin temeli şudur: Herhangi bir iş yapmayı kuldan uzaklaştırıp bunu Allah'a nisbet eder. Çünkü bunlara göre kul, herhangi bir işe gücü yetmekle sıfatlandırılamaz. Çünkü o, yaptığı işleri, gücü, iradesi ve seçme serbestisi olmaksızın, mecburen yapar. Allah Tealâ, cansız varlıklarda görülen durumları yarattığı gibi, insanın diğer varlıklara mecazi olarak nisbet edildiği gibi, insana da mecazi olarak nisbet edilir. Mesela «Ağaç meyva verdi.» «Su aktı.» «Taş yuvarlandı.» «Güneş doğdu.» «Güneş battı.» «Gök bulutlandı.» «Gök, yağmur yağdırdı.» «Yerler yeşerdi.» «Yer mahsul çıkardı.» denildiği gibi...

«İnsan sevap kazanmaya veya ceza görmeye mecburdur.» İnsanın, mecbur olduğu ortaya çıktıktan sonra, artık kulun birtakım işlerle mükellef oluşu da cebr iledir. [1]

İbn-i Hazm, Cebriyecilerin delillerini izah ederek şöyle diyor: «Cebriyeciler delil getirerek dediler ki: Allah Tealâ herşeyi yaratan ve yarattıklarında kendisine benzer hiçbirşey bulunmayan bir mutlak güç sahibi olduğuna göre, ondan başka herhangi bir varlığın bir

(1) el-Milel ven Nihal, Şehristanî

iş yapmaması gerekir. Yine Cebrîyeciler dediler ki: «Bir işin yapılışını insana nisbet etmek «Zeyd öldü.» «Bina dikildi.» sözüne benzer. Aslında Zeyd'in kendisi ölmemiştir, O'nu Allah öldürmüştür. Bina dikilmemiştir, onu Allah dikmiştir.»

Tarihçiler, bu düşünceyi ilk önce kimin ileri sürdüğünü izah etmeye girişmişler ve mezhebe dönüşen bir düşüncenin, önce kimler tarafından ileriye atıldığını tesbit etmenin zor olduğu inancına varmışlardır. Bu sebeple, bu düşüncenin ne zaman başladığını veya ilk önce kimin ortaya attığını tayin etmemiz güçtür. Bununla beraber, Cebr hakkında söylenen sözlerin, Emevîler devrinin başında meydana çıktığını, yine Emevîler devrinin sonunda bir mezhep halini aldığını kesinlikle söyleyebiliriz.

Elimizde «Murtaza» adlı âlimin «el-Münyetu vel-Emel» adlı eserinde zikrettiği, Emevîlerin ilk dönemlerinde yaşayan iki büyük âlimin iki mektubu bulunmaktadır. Mektuplardan biri, Abdullah b. Abbas'a aittir. Abdullah bu mektubunda, Şam'da bulunan Cebrîyecilere sesleniyor ve onları bu gibi sözleri söylemekten men ediyor ve şöyle diyor: «İnsanlara takvayı mı emrediyorsunuz? Halbuki takva sahipleri, sizin bu görüşlerinizle yoldan sapmıştır. İnsanları kötülükten sakındırmak mı istiyorsunuz? Halbuki isyankârlar, sizin bu görüşlerinizle ortaya çıkmışlardır. Ey, geçmiş münafıkların çocukları, zalimlerin yardımcıları ve fâsıkların mescitlerinin bekçileri! İçinizden Allah'a iftira eden, suçlarını O'na yükleyen ve yaptıklarını O'na nisbet edenden başka kimse çıkmaz mı?»

İkinci mektup ise, Hasan'ı Basrî (R.A.) tarafından, Basra'da Cebrîye mezhebinin görüşlerini benimseyen bir kısım insanlara yazılmıştır. Mektupta şunlar yazılıdır. «Kim, Allah'a, kaza ve kaderine iman etmezse, o kişi küfre girmiştir. Kim, kendi günahını rabbine yüklerse, o da kâfir olmuştur. Allah Tealâ, kendisine zorla itaat edilen veya zorla isyan edilen değildir. Çünkü Allah, kullarına verdiği şeylerin gerçek sahibidir. Kullarının gücünü yettirdiği şeylere kendisi daha kaadirdir. Eğer kullar O'na itaat ederlerse, yaptıklarına mani olmaz. Şayet isyan ederlerse, dilerse yaptıklarına mâni olur. Eğer birşey yapmamışlarsa, onları birşey yapmamaya O zorlamış değildir. Eğer, Allah yarattıklarını itaat etmeye zorlamış olsaydı, onlardan sevabı kaldırırdı. Şayet onları günah işlemeye zorlamış olsaydı, onlardan cezayı düşürürdü. Eğer, onları başıboş bırakmış olsaydı, (hâşâ) kudretinde eksiklik olması icabederdi. Fakat, Allah Tealâ'nın, yarattıklarından gizli tuttuğu bir sırrı vardır. Eğer, kulları itaat ederlerse bu, Allah'ın kullarına bir lütfudur.

Bu anlatılanlardan anlaşıldığına göre, Cebrîyeciler o zamanda da bulunmuş, Abdullah b. Abbas ve Hasan-ı Basrî gibi büyük zatlar, bunlara cevap vermiş ve meselenin esasını açıklamaya çalışmışlardır. Abdullah b. Abbas'ın oğlu Ali'nin, şunları söylediği rivayet edilir: Bir defasında babamın yanında oturuyordum. Bir adam geldi ve şunları söyledi: «Ey Abdullah b. Abbas, şurda bir kısım insanlar var. Yaptıklarının, Allah tarafından yapıldığını söylüyor ve Allah'ın, onlara cebren günah işlettiğini iddia ediyorlar.» Babam buna şu cevabı verdi: «Eğer, burada onlardan biri bulunsaydı, boğazını sıkar, canı çıkıncaya kadar bırakmazdım. «Allah, kulları günah işlemeye zorlar» demeyin. «Allah, kullarının yaptıklarını bilmez» de demeyin.» [2]

Daha önce de izah ettiğimiz gibi bu görüş, sahabe döneminde ortaya çıkmıştı. Hatta, daha önce de, müşriklerin dilinde dolaşıp durmaktaydı. Nitekim, biraz önce de zikrettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerîm bu hususu beyan etmiştir.

Fakat, Emeviler dönemindeki Cebriyeciliğin önemi şuradan gelmektedir. Cebir hakkındaki sözler bu dönemde teorileşmiş ve mezhep haline gelmiştir. Bu mezhebi benimseyenler, başkalarını da ona davet edenler ve onu okuyup diğer insanlara açıklamaya çalışanlar bulunmuştur.

Cebriyeciliği ilk önce Yahudilerin icadettiği, daha sonra onu müslümanlara öğrettikleri, müslümanların da onu yaydıkları ileri sürülmektedir.

Müslümanlardan Cebriyeciliğe davet eden ilk adamın Ca'd b. Dirhem olduğu, bu adamın Cebriyeciliği, Şam'da bulunan bir Yahudiden öğrendiği ve Basra'da halk arasında yaydığı ve Cehm b. Safvan'ın da Cebriyeciliği bundan öğrendiği söylenilmektedir.

«Sarh el-Uyûn» adlı eserde Ca'd b. Dirhem hakkında şunlar anlatılmaktadır: Cehm b. Safvan, kendisine nisbet edilen Cehmiyye = Cebriyeciliği bu Ca'd'den öğrenmiştir. Ca'd'in de İban b. Sem'an'dan, İban'ın da Talût b. A'sam adlı bir Yahudiden öğrendiği söylenmektedir. [3] Bu sözlerden, bu görüşün Yahudilerden çıktığı ve Sahabe devrinde başladığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarda adı geçen Talût, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in döneminde hayattaydı, sahabe ve tabiin devrini de gördü. Talût, zehirlerini kusmak için fitne döne-

---

(2) el-Munyetu ve'l-Emel
(3) Sarh el-Uyûn

minde büyük bir fırsat bulmuş ve nifak tohumlarını saçmıştır. Bununla beraber, bu düşüncenin, sadece Yahudi kaynaklı olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü daha önceleri, Farslar arasında da bu gibi düşünceler vardı. Bunlar, «Zerdüştlük» «Mani» lik ve benzeri mezheplerin uğraştıkları meselelerdendi. «el-Munye ve'l-Emel» adlı kitapta şunlar anlatılmaktadır:

Hasan-ı Basri'den rivayet edilmektedir ki, Farslardan bir adam, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'e geldi ve şöyle dedi: «Farsların, kızlarıyla ve kızkardeşleriyle evlendiklerini gördüm. Onlara «niçin böyle yapıyorsunuz?» dendiğinde onlar, «Bu, Allah'ın kaza ve kaderidir.» diyorlardı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (S.A.V.) şöyle buyurdu: **«Her ümmetin «mecusî» olanları vardır. Benim ümmetimin mecusîleri de «kader yoktur» diyenlerdir. Eğer hasta olurlarsa, onları ziyaret etmeyin. Ölürlerse, onlara şahadette bulunmayın.»**[4]

Cebriye mezhebini, Cehm b. Safvan benimsemiş, kendisini o yola adamış ve insanları ona davet etmiştir. Cehm b. Safvan, Horasanlıdır, «Beni Rasip» kabilesinin dostlarındandır. Şüryh b. el-Haris'in kâtipliğini yapmıştır. Cehm, Şüreyh ile birlikte «Nasr b. Seyyar'a» isyan etmiştir. Ve Emevilerden Mervan oğullarının son zamanlarında, «Müslim b. Ahvaz el-Mâzinî» tarafından öldürülmüştür. Cehm, dâvâsını yaymak için, Horasan ve havalisini seçmiştir. Öldürüldükten sonra, kendisine tâbi olanlar «Nihavend» şehrini karargâh edinmişlerdir.

Cebrîye mezhebi bu havalide devam etmiş, nihayet «Ebu Mansur el-Matüridî» mezhebi bu civarda ona galip gelmiştir. Bu konuyu ilerde, inşallah daha tafsilatlı olarak anlatacağız.

Cehm'in mezhebi, sadece cebr meselesiyle kalmayıp kendisine ait başka görüşleri de içine almaktadır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

a) Cehm'in iddiasına göre, cennet ve cehennem fânidir. Hiçbirşey ebedi olarak kalmayacaktır. Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen «Ebedilik» ten maksat, uzun süre kalmaktır ve yok olduktan sonra, yokluğunun ebedî olmasıdır. Yoksa ebedilîk «devamlı kalmak» demek değildir.

---

(4) Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel C. 2, Sh. 86/Sünen-i Ebu Davud, Kitab es-Sünne, bab; 16/İbn-i Mâce Kitab el-Mukaddime bab; 10

Not : Bu hadisin tercümesinde kaynaklardaki metne itibar edilmiştir. Cebriyyecilerin, suçlarını kadere yükleyerek onun esasını inkâr ettikleri anlaşılmaktadır. Müellifin almış olduğu metin ise hadisin tamamına işaret etmemektedir.

b) Yine onun iddiasına göre, iman, bilmek demektir. İnkâr ise, bilmemek demektir.

Cehm'in mezhebinin dış görünüşüne göre, Resulullah (S.A.V.)'in sıfatlarını bilen Yahudiler, ve peygamberin peygamberliğini yakinen bildikleri halde onu inkâr eden müşrikler mümin sayılırlar. Ne var ki Cehm, «Boyun eğip kabul etmek bilgiyi gerektirir, iman kabul edilen bilgi, sadece bir tahmin değil, kabul edip boyun eğmeyi icabettiren kesin bir bilgidir.» der.

c) Cehm'in iddiasına göre, Allah'ın kelâmı kadîm (Başlangıcı olmayan, ezelî) değil, hâdistir. (Sonradan meydana gelmiştir.) Bazı âlimlerin, Kur'an-ı Kerîm'in, mahluk (yaratılmış) olduğu görüşleri, buna dayanmaktadır. Gerçi bu meselenin, inşallah yeri geldiğinde de izah edeceğimiz gibi, başka bir yönü daha vardır.

d) Cehm, Allah Tealâ'yı herhangi bir sıfatla tavsif etmez. Meselâ O'na «Dirilik» ve «ilim» sıfatını vermez. Ve der ki: «Ben, Allah'ı, yaratılmışlarda bulunan bir sıfatla sıfatlamam.»

e) Cehm, kıyamet gününde Allah Tealâ'nın, kulları tarafından görülmesini reddeder.

Birçok kimseler bu görüşlerde Cehm'e tâbi olmuşlardır. Ancak, Cehmiye mezhebini meşhur eden ve onu diğerlerinden ayıran özellik, bu mezhebin Cebrîyeciliği ve «İnsanın ne iradesi, ne de bir fiili vardır.» görüşüdür. Bunun haricindeki görüşlerinde bunlara daha başkaları da katılmaktadır. Meselâ: Kur'an-ı Kerîm'in mahluk (yaratılmış) olduğunu Mutezile de ileri sürmüştür. Allah Tealâ'nın «Kelam» sıfatının bulunmadığını, yine Mutezile de iddia etmiştir.

Eski ve yeni birçok âlim, Cehmiye taifesine cevap vermeye girişmiştir. Biraz önce Hasan-ı Basrî'nin ve ondan evvel de Abdullah ibn-i Abbas'ın, bunlara verdikleri cevapları nakletmiştik.

Evet, birçok büyük âlim, fıkıhçı ve hadisçi, «Cebir» düşüncesini reddetmiştir.

İbn-i el-Kayyım «Şifaul Alil» adlı kitabında, cebriyeciliğin, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in getirdiği İslâma nasıl ters düştüğünü, bir cebriyeci ile bir sünnî arasında tartışma şeklinde açıklıyor. Tartışmada şu hususlar anlatılıyor:

Cebriyeci — Allah'ın birliğine gölge düşürmemek için, kulun cebir altında bulunduğunu söylemek gerekir. Allah'ın birliği, ancak bu takdirde doğru olarak ifade edilmiş olur. Çünkü bizler, kulun ce-

bir altında bulunduğunu kabul etmezsek, hâdiselerin, Allah ile birlikte başka bir yapıcısının da bulunduğunu ve bu yapıcının, dilerse birşeyi yapacağını, dilemezse yapmayacağını ispat etmiş oluruz. Bu da açıkça, Allah'a ortak koşmaktır. Kurtuluş yolu ise, ancak kulun cebir altında bulunduğunu söylemektir.

Sünnî — Bilakis, kulun cebir altında bulunduğunu söylemek, Allah'ın birliğine ters düşer. Bu iddia, ilâhî dinlere, peygamberlerin davetlerine, sevap verme veya cezalandırma hükmüne aykırı düşer.

Eğer, kulun cebir altında bulunduğu kabul edilirse, bütün ilâhi nizamlar hükümsüz olur, emir ve yasakların mânâsı kalmaz, dolayısiyle ceza ve mükâfat diye birşey de söz konusu olmaz.

Cebriyeci — Kulun cebir altında bulunmasının, emir ve yasaklara, sevap ve cezalara ters düşmesini iddia etmen, şaşılacak birşey değildir. Çünkü, bu eskiden beri söylenmektedir. Şaşılacak husus, cebir meselesinin, Allah'ın birliğine ters düştüğü şeklindeki iddiandır. Halbuki cebir, Allah'ı birlemenin en güçlü belirtilerindendir. Nasıl olur da, birşeyi güçlendiren şey o şeye ters düşer?

Sünnî — Kulun cebir altında olduğunu söylemenden, Allah'ın birliğine ters düştüğü en açık meselelerdendir. Bu meselenin, Allah'ın birliğine ters düşmesi, ilâhî emir ve yasaklara ters düşmesinden daha açıktır. Bunun izahı şöyledir:

Tevhid inancının temeli, Allah'dan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed'in, Allah'ın peygamberi olduğunu kabullenmektir. Kulun cebir altında bulunduğunu söylemek ise, bu inanca ters düşmektedir. Çünkü, ilâh demek, kemâl ve azamet sıfatlarıyla muttasıf olan demektir.

İlâh, kalblerin gerçekten ilâh kabul ettiği, severek, korkarak ve ümit ederek bağlandığı zat demektir. Peygamberlerin getirdiği tevhid ilâhlığın yalnız âlemlerin rabbi olan Allah'a ait olduğunu ortaya koymak ve yalnız O'nun ilâh olduğunu kabul etmektir. Bu da Allah'a boyun eğmeyi, O'na karşı aczini itiraf etmeyi, O'nu tam bir muhabbetle sevmeyi, O'na itaat etmek ve rızasını kazanmak için en son gayreti kullanmayı, O'nun sevdiği ve dilediği şeyleri herhangi bir kulun sevdiği ve arzuladığı şeylere tercih etmeyi gerektirir.

Evet, peygamberlerin dâvetlerinin temeli budur. Onlar, insanlığı buna dâvet etmişlerdir. Tevhid de, işte budur. Allah, geçmişlerden de geleceklerden de bundan başka bir din kabul etmez. Allah, peygamberlerine bunu emretmiş, kitaplarında bunu indirmiş, kullarını

buna dâvet etmiş ve bunun için kullarına mükâfat ve ceza yurdu yaratmış ve bunun kemale ermesi ve gerçekleşmesi için bir nizam göndermiştir.

Ey Cebriyeci! Hal böyle iken, sen de kalkmış diyorsun ki; «Kulun bunda ne bir kudreti vardır, ne de bir tesiri. Kul, bunu yapmış da değildir. Allah Tealâ kula bunu emrederken ona, gücünün yetmediği birşeyi emretmiştir. Daha doğrusu, Rab kula, Rab olarak kendisinin yapması icabeden işi yapmayı emretmiştir. Yahut Allah Tealâ kula emirler vermiş de, daha sonra kulu, verdiği emirlerin aksini yapmaya zorlamış, kul ile kula emredilen işlerin arasına girmiş, onun bu emirleri yerine getirmesini engellemiş, kula bu emirleri yerine getirmesi için hiçbir yol bırakmamıştır.

Ey Cebriyeci! Sana göre kalbler, sevgi, muhabbet, aşk, istek ile Allah'a ulaşamaz, O'nun rızasını isteyemez.

Allah'ı birlemek, ilâhlık ve kulluğu ispat ve kabulle mümkündür. Sen ise ey cebriyeci! Allah'ın, sevilen, sevgisinde ve rızasına ulaşmada ve cemalini müşahade etmede kalblerin yarıştığı en büyük sevgili olduğunu inkâra kalkışarak ilâhlık mânâsını reddediyorsun. Kulun, bir iş yapan, ibadet eden ve Rabbini seven bir varlık olduğunu inkâra kalkışarak da kulluk mânâsını reddediyorsun. Böylece Allah'ı birleme meselesi, cebir ile Allah'ın sevgisini inkâr arasında kaybolup gidiyor. Çünkü sen, Allah'ı kula, yapmaya gücünün yetmediğini emreden ve terketmeye gücünün yetmediğini bırakmayı emreden bir zat olarak sıfatlandırıyorsun. Daha doğrusu, Allah Tealâ kula, kendisine ait olan işi yapmayı veya yapmamayı emrettiğini, daha sonra kul, emredileni yapmadığı takdirde onu ağır bir şekilde cezalandırdığını, yani, kulu kendisine ait bir işi yapmadığından dolayı cezalandırdığını ileri sürüyorsun.

Allah'ın, kulu, emrettiğini yapmadığı veya yasakladığını yaptığı takdirde cezalandırması, O'nun gökte uçmayı terketmesinden, dağları yerinden oynatmamasından, denizlerin suyunu boşaltmamasından dolayı cezalandırmasına benzediğini açıkça ileri sürüyorsun. Başka bir ifade ile, Allah'ın, kulu, bunlardan dolayı cezalandırmasının, kulun hiçbir payı bulunmadığını renginden, boyundan ve kilosundan dolayı cezalandırmasına benzediğini iddia ediyorsun.

Yine, Allah'ın, kendisine hiçbir şekilde isyan etmeyen bir kulu en şiddetli bir azapla cezalandırmasının mümkün olabileceğini, Allah'ın hikmet ve merhametinin buna mâni olmayacağını, hattâ, Allah, kendisine karşı gelmeyeni cezalandırmayacağını vaad etse bi-

le, yine de cezalandırabileceğini iddia ediyorsun. Allah Tealâ'yı böyle bir sıfattan tenzih etmiyorsun.

Yine sen, Allah'ın, kullarını yükümlü tuttuğu meselelerde, okuyup yazması olmayan bir körü okumakla mükellef tutması, kötürüm bir insanı koşmakla mükellef tutması gibidir, diyorsun. Böylece, dâvet ettiğin bu inanç metoduyla, Rabbi gazaplandırıyorsun. Ve insanların, yüce mevladan uzaklaşmasına sebep oluyorsun. Ayrıca, bu sözünle Allah'ın birliğini ifade ve ispat ettiğini zannediyorsun. Halbuki, sen, tevhid ağacını kökünden söküp atıyorsun.

Kulun, cebir altında bulunduğu şeklindeki iddianın, şeriata ters düşmesi meselesi açık ve seçiktir. Çünkü şeriatın temeli, emir ve yasaklara dayanır. Emredenin, bir şeyi başkasına değil, bizzat kendisine emretmesi ve bir işi başkasına değil, yine kendisine yasaklamasının, mânâsız olduğu açıktır. Çünkü emir ve yasaklar, kulun fiili ile, onun itaat ve isyanı ile ilgilidir. Fiili olmayan bir kimseden itaat veya isyan nasıl beklenebilir? İtaat ve isyan bahis konusu olmayınca da, mükâfat ve ceza sözkonusu olmayacaktır. Allah Tealâ'nın, kıyamet gününde kullarına bahşedeceği nimetler ve vereceği cezalar, kulun itaat veya isyanının karşılığı olmayıp, sadece, Allah Tealâ'nın irade ve kudretinden doğan bir muamele olacaktır.

Cebriyeci — Kul, herhangi bir davranışta bulunduğunda bu davranış, ya sadece Allah tarafından takdir edilmiş olur veya kul, sadece kendi gücüyle bunu yapmış olur. Yahut da, davranış, Rab ve kulun ortaklaşa katkılarıyla meydana gelir. Bu üç ihtimalden en sonuncusunun bâtıl olduğu kesindir.

Ne var ki, bu üç görüşten herbirini belirli bir gurup savunmuştur.

a) Eğer davranışın sadece Rabbın takdiriyle meydana geldiği görüşü kabul edilecek olursa ki, biz bu kanaatteyiz, bu durum cebrin tam kendisidir.

b) Şayet davranış, sadece kul tarafından yapılmış bir fiil kabul edilecek olursa, bu takdirde bazı şeylerin, Allah Tealâ'nın kudretinden uzaklaştırıldığı söz konusu olur. Böylece Allah Tealâ, herşeye kadir olmuş sayılmaz. Yaratılan âciz kul ise, yaratıcının kadir olamadığı bir kısım işlere kadir olmuş sayılır.

Kaderiyeciler, işte bu noktada tevhid inancından ayrılmışlar ve mecusilere benzemişlerdir.

c) Eğer «davranış, Rab ile kulun ortaklaşa katkısıyla meydana gelmiştir» denirse, Allah'a eş koşulur. Bir işin iki yapıcı tarafından

meydana getirildiği ve iki gücün katkısıyla oluştuğu ve bir eserin iki sanat sahibi tarafından yapıldığı kabul edilmiş olur ki, bu da imkânsızdır. Çünkü, iki eser sahibi bir eser üzerinde birleştikleri takdirde, o eser, kendisini meydana getirenlerden birinin bulunması halinde, diğerine muhtaç olmaz. Böylece birbiriyle çelişik iki durum ortaya çıkar. Bir eser, hem iki eser sahibine muhtaç kabul edilir, hem de hiçbirine ihtiyacı yokmuş kabul edilir.

Sünnî — Allah'ın kudretinin, zat, sıfat ve fiillerden mümkin olan herşeyi kapsadığını, herhangi bir şeyin, Allah Tealâ'nın kudretinin haricinde olmayacağını deliller göstermektedir. Keza, kulun kendi işini kendi güç ve iradesiyle yaptığını, yaptıklarının ise gerçekten kendisine ait bir fiil olduğunu, bu sebeple, akla, örfe ve dine göre bazen övülüp bazan da yerildiğini ve Allah Tealâ'nın, akıl sahibi kullarını, hatta hayvanları bu tabiatta yarattığını yine deliller göstermektedir.

Yine delillerle sabittir ki, muayyen bir işin, iki fail tarafından yapılması, belirli bir eserin iki müessir tarafından ayrı ayrı meydana getirilmesi mümkün değildir.

Yine deliller göstermektedir ki, olayı meydana getiren bulunmadıkça, olayın meydana gelmesi ve tercih eden bulunmadıkça birşeyin tercih edilmesi imkânsızdır. Allah Tealâ, bütün bunları akıllara yerleştirmiştir. Akl-ı selimden kaynaklanan deliller, asla birbirleriyle çelişmez ve birbirlerine ters düşmezler. Bunların bazılarına dayanarak, diğerlerini çürütmenin imkânı yoktur. Bilakis, bunların hepsine birden dayanılır ve bunların icabı yapılır. Çünkü bunlar, birbirlerini destekler mahiyettedir. Akl-ı selime dayanan delillerin birbirleriyle çelişik olduklarını, ancak basireti zayıf, şüpheci olanlar, tutarsız olarak çokça konuşanlar zannederler. İlim, şüphelerden ve tutarsızlıklardan beri olan bir şeydir.

Bu mesele hakkında doğru olan şudur: Kulda görülen fiil, Allah Tealâ'nın, kula verdiği kudret ve irade ile meydana gelmiştir. Allah Tealâ, kulun, bir işi yapmasını dilediği zaman kulda, o işi yapacak bir kudret ve o işe sevkedecek bir sebep yaratır ve kulda görülen iş, kula nisbet edilerek ona «kulun işi» denir. Bu ifade şekli, eseri, sebebe bağlama kabilindendir.

Diğer taraftan, kulda görülen bu fiil, yaratılma bakımından Rabbin kudretine nisbet edilir. O halde iki kudretin tesiriyle bir işin meydana gelmesi imkânsız değildir. Çünkü, iki kudret sahibinden kulun kudreti, Rabbin kudretinin bir eseri ve O'nun bir cüz'üdür. Rabbin

kudreti ise müstakildir, başka bir güce dayanmaksızın tesirini gösterir.

Bu meseleyi ifade ederken «İki kudret sahibinin bir eseri» şeklinde izaha kalkışmak, yanlış bir ifadedir ve işi karıştırmaktan ibarettir. Çünkü bu ifade şekli, her iki kudretin, eşit olduğu kanaatini verir. «Bu elbise, şu iki adamındır.» «Bu ev, şu iki ortağındır.» misalinde olduğu gibi...

Kulun fiili, kulun, sonradan yaratılan kudretiyle meydana gelir. Bu mesele, bir işin, sebebi tarafından meydana getirilmesine benzer. Sebep, sebebin meydana getirdiği olay, fail, vasıta... bütün bunlar, Allah Tealâ'nın, ezelî ve ebedî olan kudretinin bir eseridir. Böylece, Allah Tealâ'nın kudreti, kapsamından ve kemalinden uzaklaştırılmış olmaz ve mümkin olan herşeyi kapsamına almaktan berî kılınmış olmaz. Kâinatta yüce Rabbin irade ve kudretinden başka, kendi başına etken olan hiçbir güç ve kuvvet yoktur. Bütün varlıklar, Allah Tealâ'nın yarattığı mahluklardır. Bunlar, Allah Tealâ'nın kudretinin ve iradesinin bir eseridir. Bunu inkâr eden kişi, Allah Tealâ'dan başka bir yaratıcının varlığını veya yaratıcısız olarak yaratılanların bulunduğunu ispat etmek zorundadır.

Cebriyeci — Kaderiyecilere göre, kâfirin sapıklığı ve cehaleti, kâfir tarafından yaratılmış ve kâfirin isteği ile meydana gelmiş bir hadisedir. Bu ise imkânsızdır. Çünkü, böyle olacak olsaydı, kâfirin, bunları, kasıtlı olarak yapması icabederdi. Zira, kasıt, istekle yapılan işlerin gereklerindendir. Kâfirin sapıklık ve cehaletinde bile bile kasıtlı olması imkânsızdır. Çünkü akıl sahibi bir insan, kendisinin, sapıklık ve cehalet içinde olmasını istemez. O halde kâfir, kendi isteğiyle kendisinde görülen fiilin faili değildir.

Sünni — Sana şaşıyorum ey Cebriyeci! Kulu inkâr ve zulmü yapan bir kişi olmaktan tenzih ediyorsun ve bütün bunları Allah Tealâ'ya nisbet ediyorsun. Şu sözün de çok acaip. Diyorsun ki: «Akıllı bir kişi kendisi için inkâr ve cehaleti tercih etmez.» Halbuki sen, birçok insanların, sırf inat, taşkınlık ve çekemezlikten dolayı inkâr ve cehaleti kasıtlı olarak, kendisi için seçtiğini, hak ve doğruluğun, bunların dışında bulunduğunu bildiği halde heva ve hevesine, cehaletine ve insafsızlığına boyun eğdiğini, onu doğru yola ve hidayete götürecek sebeplere muhalefet ettiğini, sapıklık yolunu tuttuğunu, hidayet yoluna sırt çevirdiğini görmektesin. Söz söyleyenlerin en doğrusu olan yüce Allah şöyle buyurur: **«Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri, âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her âyeti görse-**

ler yine ona iman etmezler. Doğru yolu gördükleri zaman onu kendilerine yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu gördüklerinde onu kendilerine yol edinirler. Bunun sebebi ise, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil kalmalarıdır.»[5] Diğer bir âyet-i kerîmede: «Semud'a gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar, körlüğü, hidayete tercih ettiler...»[6] buyurmuştur.

Yine, Allah Tealâ, Firavun'un kavmini anlatırken şöyle buyurur: «Vicdanları, doğruluğuna kanaat getirdiği halde, sırf zulümleri ve büyüklenmeleri yüzünden o mucizeleri inkâr ettiler. Bozguncuların akıbeti nasıl oldu bir bak.»[7] Diğer bir âyet-i celilede de şöyle buyurur: «Biz, Âd ve Semud kavimlerini de helak ettik. Bu, geride kalan yerlerinden de size belli olmaktadır. Şeytan, yaptıkları kötülükleri, kendilerine süsleyip güzel göstererek, onları doğru yoldan uzaklaştırmıştı. Halbuki kendileri bunu anlayacak durumdaydılar.»[8] Bir başka âyet-i kerîmede: «... Halbuki onlar, o sihri satın alan kimsenin, âhiretten bir nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı...»[9] buyurmaktadır. Yine diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: «Allah'ın, kullarından dilediğine lütfundan birşey indirmesini kıskanarak, O'nun indirdiklerini inkâr etmekle, kendilerini, karşılığında sattıkları şey, ne kötüdür!..»[10] Başka bir âyet-i celilede: «Ey kitap ehli, gözünüz gördüğü halde, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?»[11] «Ey kitap ehli, niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz?»[12] Yine bir âyette: «... Ey kitap ehli, niçin iman edeni Allah'ın yolundan men ediyorsunuz? Hak olduğuna şahitken, o yolu eğri göstermeye çalışıyorsunuz.»[13] buyurulmaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'de bu gibi âyetler pek çoktur. Allah Tealâ, bunlarla inkârcıların, bile bile, kasten, sapıklık ve inkârı tercih ettiklerini beyan etmektedir. Diğer yandan, herhangi bir şeyin sapıklık ve körü körüne bir saplantı olduğu ortada açıkken kişi, bunun doğru birşey olduğunu sanarak, kasten onu yapmak ister.[14]

---

(5) Araf suresi âyet; 146
(6) Fussılet suresi âyet; 17
(7) Neml suresi âyet; 14
(8) Ankebut suresi âyet; 38
(9) Bakara suresi âyet; 102
(10) Bakara suresi âyet; 90
(11) Âl-i İmran suresi âyet; 70
(12) Âl-i İmran suresi; 71
(13) Âl-i İmran suresi âyet; 99
(14) Şifa el-Alil; Kaza, Kader ve Hikmet mevzuları, bkz.

2 — KADERİYE

Daha önce de anlattığımız gibi, Müslümanlar, Hulefa-i Raşidin döneminin sonlarında ve Emeviler döneminde «Kaza ve Kader» meselelerini tartışmaya girişmişlerdi. Bunlardan bazıları çok aşırı giderek, insanın, yaptığı işlerde hiçbir iradesi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlar, daha önce açıkladığımız Cebriyecilerdir.

Bunlara mukabil, Kaderiyeciler de, diğer bir cihetten aşırı gitmişler, insanın yaptığı bütün işlerin, Allah'ın iradesinden müstakil olarak, tamamen kulun kendi iradesinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. «Mutezililer» de bu görüştedirler. Ancak «Mutezililer» ilm-i kelâmın başka meselelerinde de meşhurdurlar. Bu sebeple, «Mutezililik» ayrı bir mezheptir. Kaderiye mezhebine dahil değildir. «Kaderiyeciler» «Mutezililerle» birleştikleri bu aşırılıklarıyla kalmamışlar, içlerinden, daha aşırı giderek, «ilim ve takdir» anlamına gelen ilâhi kaderin bulunmadığını iddia edenler çıkmış ve «İşler, kendiliğinden, takdirsiz olarak meydana gelir ve onu Allah, meydana geldikten sonra bilir» diyenler bulunmuştur.

Bunların liderlerinden Ma'bed b. Halid el-Cüheni'nin, «Kadere» sarılarak günahlardan kurtulmak isteyen bir kişinin sözlerini duyunca ona şu cevabı verdiği rivayet edilir: «Kader diye bir şey yoktur. İşler, takdirsiz olarak, kendiliğinden meydana gelir.» Cüheni, bu sözleriyle, Allah Tealâ'nın, ezeli iradesini ve ezeli ilmini inkâr etmiş olur. Buda Kur'an ilmini, yüce Yaratıcı'nın kudretinin dışına çıkarmak olur.

Bazı tarihçiler, bu fırkanın, «Kaderiye» diye adlandırılmasına hayret etmişlerdir. Çünkü bunlar, kaderi inkâr eden kişilerdir. Nasıl olur da, kader'e nisbet edilerek «Kaderiyeciler» denir?

Bazıları, bunların söylediklerinin tam aksi ile isimlendirilmelerine engel bir durum bulunmadığını, zira bazı şeylerin, zıtlarıyla isimlendirilmesinin bir vakıa olduğunu söylemişlerdir.

Diğer bir kısım insanlar ise bu durumu şöyle izaha çalışmışlardır. «Kaderiyeciler kaderin Allah Teâlâ tarafından olmadığını ve kullara ait olduğunu iddia ettikleri için «Kaderiyeciler» diye adlandırılmışlardır. Çünkü bunlar, herşeyi, insanın irade ve kudretine dayandırmışlar ve böylece bir nevi insanı kadere hakim olan bir varlık kabul etmişlerdir.»

Bazı yazarlar ise, bunlara «Kaderiyeci» adının, muhalifleri tarafından takıldığını «**Bu ümmetin mecûsileri de Kaderiyecilerdir.**» [1] hadis-i şerifinin kapsamına girmeleri için böyle yaptıklarını ileri sürmüşlerdir.

Türkiye'nin eski Şeyhülislâmı merhum üstad Mustafa Sabri hoca efendi, Kaderiyecilere bu ismin verilmesine başka bir sebep göstermektedir. O sebep te şudur: «Kaderiyecilerin inançlarının, mecûsilere benzemesidir. Mecûsiler, ilâhın iki tane olduğunu, hayırı yaratan ilâhın NUR, şerri yaratan ilâhın ise KARANLIK olduğunu iddia etmektedirler. Kaderiyeciler ise, hayır ile şerrin arasını ayırmakta, hayrın Allah'tan olduğunu, şerrin ise şeytandan kaynaklandığını ve Allah'ın, şerri dilemediğini ileri sürmektedirler. [2]

Tarihçiler, insanları bu mezhebe davet eden kişinin kim olduğu ve bu mezhebin nerede meydana çıkıp yayıldığı hakkında derin araştırmalara girişmişlerdir.

Bizim kanaatimize göre, insanlar arasında ortaya çıkıp yayılan görüşlerin, bir takım tahminlere dayanmaksızın, başlangıç noktasını kesin olarak tesbit etmek çok zordur. Kaderiyecilik konusunda da durum bundan ibarettir. Ancak, araştırıcıların çoğu, bu düşüncenin, görüşlerin çarpıştığı, fikirlerin çeliştiği ve inançların karmakarışık olduğu bir dönemde ilk defa Basra şehrinde ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir.

Bütün Irak toprakları bu tip çatışmalara sahne olmuştu. «Sarh el-Uyûn» adlı kitapta şunlar anlatılır: «Kader meselesinde ilk önce konuşan kişi Irak'lı birisidir. Bu adam daha önce hristiyan idi. Sonradan müslüman oldu. Ma'bed el-Cühenî ve Ğaylan el-Dımışkî, Ka-

---

(1) Ebu Davud Kitab es-Sünne bab; 17, El-Müstedrek, Hâkim/Şerh-i Nevevi C. 1, Sh. 153-156

(2) Not: Son paragrafın tercümesinde, Müslim şarihi Nevevi'nin ifadesi, Kitaptaki ifadeye tercih edilmiştir.

deriyeciliği bu adamdan öğrenmişlerdir. Bundan da anlaşılıyor ki, Kaderiyecilik düşüncesi sonradan İslâma sokulan bir fikirdir. Müslümanlar arasında, yabancı birisi tarafından, İslâm adına yayılmıştır. Bu fikri yayan yabancı ise, art niyet taşımaktadır.»

Daha önce hristiyan olan bu Iraklı adamdan «Kadercilik» düşüncesini iki kişi almıştır. Bunlardan biri, bu düşünceyi Irakta yayma vazifesini üzerine alan Ma'bed el-Cüheni'dir. Diğeri ise, Şamda halkı bu mezhebe davet eden Ğaylan el-Dımışkî'dir.

Ma'bed el-Cüheni, insanları kısa bir süre bu fikre davet etme imkânı buldu. Abdurrahman b. el-Eş'as'ın isyanı ortaya çıkınca, hemen ona katıldı. Eş'as mağlup olunca Ma'bed, bu fikre davet eden ve yardım eden bir kişi olduğu için Haccac tarafından öldürülen kişiler arasında bulunuyordu. Görülüyor ki, Ma'bed, ortaya çıkan her fitnede sinsice yer alıyor ve çeşitli tuzaklara başvuruyordu. Nihayet boynu vuruldu.

Ğaylan el-Dımışki'ye gelince: Bu adam, Şam'da halkı kaderciliğe çağırmaya devam etti. Bu mevzuda Ömer b. Abdülaziz ile dahi münakaşa etmişti. Ğaylan, Ömer b. Abdülaziz'e mektuplar yazarak onu adaletli olmaya davet etti. Ona yazdığı mektuplardan birinde şöyle diyordu: Ey Ömer! Bakıyorsun fakat göremiyorsun, farkediyor ama tam anlamıyorsun. İyi bil ki Ömer, sen, İslâmda çürümüş kalıntılara ve silik bir takım izlere yetiştin.

Ey ölüler arasında bulunan ölü! Ne takibedecek bir iz bulabiliyorsun, ne de faydalanacak bir ses işitebiliyorsun. Sünnetler çiğnendi, bid'atlar ortaya çıktı, âlimler sindirildi konuşamaz oldular, cahillere nasihat edilecekken, meseleler onlardan sorulur oldu. Halife vardır ki, ümmet onunla kurtuluşa erer. Yine halife vardır ki, ümmet onunla helâk olur. Ey Ömer! Sen, bunların hangisindensin? Allah Tealâ buyuruyor ki; **«Onları, emrimizle, doğru yolu gösteren önderler yaptık.»** [3]

İşte bu sıfatta olan bir halife, hidayet önderidir. Ona uyanlar da hidayettedir. Bunun aksi olan halife hakkında ise, Allah Tealâ şöyle buyuruyor: **«Biz onları dünyada cehennem ateşine çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de yardım edilmeyeceklerdir.»**

«Ateşe gelin» diye çağıran hiçbir davetçi bulamazsın. Aksi takdirde ona kimse uymaz. Burada «ateşe davet edenler» den maksat, insanları Allah'a isyana davet edenlerdir.

---

(3) Enbiya suresi âyet; 73
(4) Kasas suresi âyet; 41

O halde ey Ömer! Ayıpladığı bir şeyi yapan veya yaptığı bir şeyi ayıplayan yahut uyguladığı hükümlere uyanları cezalandıran, yahut da suç saydığı hükümleri tatbik eden herhangi bir hikmetli davrananı gördün mü?

Yine sence, kullarını, güçlerinin yetmediği şeylerle mükellef tutan yahut, takdirine boyun eğenleri cezalandıran bir merhametli yüce mevla olur mu?

Yine sana göre, insanları zulmetmeye, zulme karşı zalimce davranmaya sevkeden, âdaletli bir ilâh bulunur mu?

Ve yine sana göre, insanları yalan söylemeye, birbirlerini aldatmaya sevkeden, doğru sözlü bir mevla mevcut mudur?

Bu kadar izah, açıklama olarak yeter. Kör'ün körlüğünü artırmak için de kâfidir.» [5]

Evet, işte bunlar, Ğaylan el-Dımışkî'nin Ömer b. 'Abdülaziz'e yazmış olduğu mektup veya mektuplardan bir kısmıdır.

Ömer b. 'Abdülaziz'in Ğaylan'ı davet ederek, düşünceleri hakkında onunla tartıştığı, neticede Ömer'in, Ğaylan'ın delillerini çürüttüğü ve Ğaylan'ın, Ömer'e şunları söylediği anlatılır. «Ey müminlerin emiri, ben sana sapık bir kişi olarak geldim, sen ise beni hidayete erdirdin. Kör olarak geldim, basiretimi açtın. Cahil olarak geldim, bana ilim öğrettin. 'Allah'a yemin olsun ki bu mesele hakkında artık hiçbirşey konuşmayacağım.»

'Ancak, anlaşılmaktadır ki Ğaylan, müminlerin emiri Ömer b. 'Abdülaziz öldükten sonra tekrar eski düşüncelerine dönmüştür. Murtaza, «el-Munye vel Emel» adlı eserinde Ömer b. 'Abdülaziz'in Ğaylan'a şunları söylediğini anlatır. «Yapmakta olduğun vazifede bana yardımcı ol.» Ğaylan ise Ömer'den şunu istemiştir. «Beni, hazine mallarını satmaya ve haksızlıkları giderme vazifesine tayin et.» Ömer, Ğaylan'ı, bu vazifeye tayin etti. Ğaylan, hazine mallarını satıyor ve insanlara şöyle diyordu: «Gelin hainlerin malına! Gelin zalimlerin malına! Gelin Resulullah'ın sünnetine ve davranışlarına uymayarak onun ümmetine halife olanların yığdıkları dünya metaına!» [6]

Ğaylan, Ömer b. 'Abdülaziz vefat ettikten sonra da insanları bu dâvâsına davet etmiştir. Nihayet, Hişam b. 'Abdülmelik dönemi başlamış, bu düşünceler çokça yayılmış, Fars ve Horasan bu düşüncele-

---

(5) **El-Münye vel-Emel, Murtaza**
(6) **El-Munye vel-Emel**

rin temerküz ettiği yerler haline gelmiştir. Hişam b. 'Abdülmelik, buralarda devletine karşı tehlikeler hissetmiş, Horasan ve Fars'tan esen her rüzgâr'a karşı savaş açmıştır. Daha önce, Horasan'da bulunan valisinin, Ca'd b. Dirhem'i «Kur'an-ı Kerîm mahluktur» dediği için öldürdüğünü anlatmıştık. Tabii ki Hişam b. Abdülmelik Ğaylan'ın peşini bırakamazdı. Onu, dâvâsını yaymaya devam etmekte serbest bırakmazdı.

Fakat Hişam, delilsiz, dâvâsız bir şekilde Ğaylan'ı öldürmek istemiyordu. Bu sebeple onu, zamanının en büyük fıkıhçısı olan İmam Evzaî ile tartışmaya davet etti. «Ikd el-Ferid» ve «Serh el-Uyün» adlı eserlerde zikredildiği gibi, İmam Evzaî, Ğaylan ile tartışmış ve onu susturmuştur. Bu tartışmayı «Mehasin el-Mesaî fî Menakıb-i Ebu Ömer el-Evzaî» adlı kitabın sahibi zikretmiş ve «Bu, bir kaderiyeci ile yapılan münakaşadır.» demiştir.

Bu tartışma «Ikd el-Ferid» ve «Serh el-Uyûn» adlı eserlerdeki ile karşılaştırıldığı zaman, Kaderiyecinin, Ğaylan el-Dımışkî olduğu anlaşılır. «Mehasin el-Mesaî» adlı kitapta zikredilen tartışma ve o tartışmanın girişi şöyledir:

«Hişam b. Abdülmelik döneminde Kaderiyeci bir adam vardı. Hişam, birgün ona bir kişi göndererek onu huzuruna çağırdı ve şunları söyledi: «Senin hakkında çok, dedikodu edildi.» Kaderiyeci şu cevabı verdi: «Evet, Ey müminlerin emiri, dilediğini çağır onunla tartışalım. Eğer onun vasıtasıyla benim hatalı olduğumu ortaya koyabilirsen boynumu sana teslim ederim.» Hişam, «İnsaflı konuştun.» dedi. İmam Evzai'ye bir kişi gönderdi. Evzaî gelince, Hişam ona «Ey Ebu Ömer, bu Kaderiyeci ile bizim adımıza tartış.» dedi. Bunun üzerine:

Evzaî — (Ğaylan'a hitaben) İster üç, ister dört, istersen tek bir mesele seç.

Kaderiyeci Ğaylan — Üç mesele olsun.

Evzaî — Söyle bakalım. Allah Tealâ yasakladığı birşeyin yapılmasına müsaade eder mi?

Kaderiyeci Ğaylan — Bu mesele hakkında hiçbir fikrim yoktur.

Evzai — Birinci mesele bu idi. İkinci olarak, söyle bakalım 'Allah Tealâ emrettiği bir şeyin yapılmasına mâni olur mu?

Kaderiyeci Ğaylan — Bu mesele birincisinden daha zor. Benim, bu hususta da bir fikrim yoktur.

Evzaî — Ey müminleri emiri, bu ikinci meseledir, dedi ve Kaderiyeciye hitaben şöyle söyledi. «Söyle bakalım, Allah Tealâ, haram kıldığı birşeyin yapılmasına yardım eder mi?

Kaderiyeci Ğaylan — Bu mesele birinci ve ikinci meseleden daha zordur. Benim, bu hususta da herhangi bir düşüncem yoktur.

Evzaî — Ey müminlerin emiri, işte üç mesele, bundan ibaret. Bunun üzerine Hişam emretti ve Kaderiyecinin boynunu vurdurdu. Sonra da Evzaî'ye yönelerek «Bize bu üç meseleyi izah et bakalım.» dedi. Evzaî: «Peki, ey müminlerin emiri!» dedi ve şöyle devam etti: «Ey müminlerin emiri bilmiyormusun ki, Allah Tealâ, yasakladığı bir şeyin yapılmasına müsaade etti. Hz. Âdem'in, ağaçtan yemesini yasakladı, daha sonra ise ondan yemesine müsaade etti. Âdem'de yedi. Ey müminlerin emiri, yine bilmiyor musun ki, Allah Tealâ bir şeyi emretti, sonra da yapılmasına mani oldu. İblis'e, Hz. Âdem'e secde etmesini emretti, sonra da onun secde etmesine mâni oldu. Ve yine bilmiyor musun-ki, ey müminlerin emiri, Allah Tealâ birşeyi haram kıldı, sonra da onun işlenmesine müsaade etti. Leş, kan ve domuz etinin yenmesini yasakladı, sonra da, zaruret halinde bunların yenmesine müsaade etti.

Bunun üzerine Hişam; «Söyle bakalım, ona soracağın tek mesele hangisiydi?» dedi. Evzaî şu cevabı verdi: «Ona diyecektim ki; «Söyle bakalım, Allah Tealâ, seni yaratırken kendi dilediği gibi mi, yoksa senin istediğin gibi mi yarattı? Kaderiyeci; «Kendi istediği gibi yarattı.» diyecekti. Ben de ona diyecektim ki; «Allah seni, senin istediğin zaman mı, yoksa kendi dilediği vakit mi öldürecektir?» O da diyecekti ki; «Kendisi dilediği zaman.» Bunun üzerine ben ona diyecektim ki; «Söyle bakalım, Allah Tealâ seni öldürdükten sonra nereye gideceksin? Onun dilediği yere mi, senin dilediğin yere mi?» O diyecekti ki, «Onun dilediği yere.»

Ey müminlerin emiri! Şurası bir gerçek ki, kendi yaratılışını güzelce yapmaya, kendi rızkını artırmaya, ecelini ertelemeye ve kendisini dilediği yere koymaya gücü yetmeyen bir varlığın elinde hangi güç ve kudret bulunur?

Kaderiyeciler ne Allah'ın kelamına, ne peygamberlerin sözlerine, ne cennettekilerin sözlerine, ne cehennemliklerin sözlerine, ne meleklerin sözlerine, ne de kardeşleri İblis'in sözüne rıza gösterirler.

Allah Tealâ'nın kelamı şudur: «**Rabbi onu seçerek salih kullardan eyledi.**» [7]

---

(7) Kalem suresi âyet; 50
(8) Bakara suresi âyet; 32
(9) Hud suresi âyet; 88
(10) En'am suresi âyet; 77

Meleklerin ki işe şudur: **«Bize öğrettiklerinin dışında hiçbir bilgimiz yoktur.»** [8]

Peygamberlerin sözüne gelince, Şuayb (A.S.) şöyle demiştir: **«... Muvaffakiyetim ancak Allah'tandır. Sadece ona güvenirim ve ona yönelirim.»** [9]

İbrahim (A.S.) de şöyle demiştir: **«Eğer rabbim beni doğru yola sevketmeseydi yemin olsun ki sapık kavimden olurdum.»** [10]

Nuh (A.S.) ise şöyle demiştir: **«Eğer, Allah sizi azdırmayı dilerse, öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O, sizin rabbinizdir.»** [11]

Cennetlikler şöyle demişlerdir: **«Bizi, buna erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer, Allah bizi doğru yola sevketmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık.»** [12]

Cehennemliklerin sözü ise şudur: **«... Eğer, Allah bizi doğru yola sevketmiş olsaydı, biz de sizi o yola sevkederdik...»** [13]

Şeytanın sözüne gelince; O da; **«Rabbim, beni saptırdığın için...»** [14] demiştir.

Şayet bu tartışma doğruysa, — ki bize göre doğru olmaması için bir sebep yoktur. — bu, eşit olmayan iki taraf arasında cereyan eden bir tartışmadır. Taraflardan biri, soru sormakta tam olarak serbest iken, diğeri, hiçbir açıklama isteyemeden sorulara olduğu gibi cevap vermek zorundadır. Ya cevap verecektir, yahut da boynu kılıçla kesilecektir. Tartışmanın başlangıcından da anlaşılmaktadır ki, tartışmaya girişilmeden önce idama karar verilmiş, daha sonra insanların huzurunda kararı haklı göstermek için tartışma açılmıştır. Yoksa, Kaderiyecinin öldürülmesinin sebebi bu tartışma değildir. Bu mesele, önce hüküm verip, daha sonra onu uygulamak için şahitleri dinlemeye benzer.

Diğer yandan bütün sorular tek amaca yöneliktir, rumuzlar kadar kapalıdır. Öyle ki; Hişam b. Abdülmelik'in kendisi bile soruları anlayamamıştır. Eğer Hişam, meselenin gerçek yüzünü öğrenmek için tartışma açtırmış olsaydı, adamı öldürmeden önce, soruların ne demek olduğunu öğrenmek isterdi. Sorular, soru olmaktan ziyade

---

(11) Hud suresi âyet; 34
(12) A'raf suresi âyet; 43
(13) İbrahim suresi âyet; 21
(14) Hicr suresi âyet; 39

bilmecelere benziyorlardı. Bu, bir tartışma değil, daha önce kararlaştırılmış ölüme bir bahane ve bir gerekçe hazırlamaktı.

Münakaşa nasıl olursa olsun bu, Evzai'nin, Kur'an-ı Kerim'i inceliklerivle bildiğini ve tartışmadan önce buna hazırlandığını göstermektedir. Evzaî, tartışma esnasında, zahirleriyle Kaderiyeciliği reddeden birçok âyet-i kerîme zikretmiştir.

Ğaylan öldürüldü ama, mezhep te öldü mü? Tek kelimeyle; hayır ölmedi. Bazı âlimlerin söyledikleri gibi başka mezhepler içinde de erimedi. Çünkü bu mezhep daha sonraları Mutezile mezhebine karışmasına rağmen Basra'lılar arasında uzun süre yaşamış, dallanmış-budaklanmış, hatta Kaderiyecilerin bazı fırkalarının «Dualizm» anlayışına benzeyen bir mezhebe dönüşmelerine sebep olmuştur. «Dualizm» mezhebine mensup olanlar, kâinatın, aydınlık ve karanlık olmak üzere iki güce boyun eğdiğine, hayırın aydınlık, şerrin karanlık tarafından meydana getirildiğine karar vermişlerdir. Kaderiyeciler ise; hayırın Allah'dan, şerrin ise Allah'ın iradesinin bir katkısı olmaksızın, kendi nefislerinden kaynaklandığına hüküm vermişlerdir. Böylece Kaderiyeciler, Allah Tealâ'nın iradesine karşı inatlaşmışlardır. «Allah, onların iddialarından münezzehtir, çok yücedir.» [15]

Bir Kaderiyeci ile bir Sünnî arasındaki tartışma [16]

İbnül Kayyim, bir Kaderiyeci ile bir Sünnî arasında şöyle bir münazara tasavvur eder. Münazarada taraflardan herbiri, diğerine karşı deliller ileri sürer. İbnül Kayyim, tartışmada her iki mezhebe yer vermesine rağmen, Sünni'yi Kaderiyeciye galip getirmeye çalışır. Biz burada bu tartışmanın bir bölümünü zikredeceğiz:

Kaderiyeci — Allah Tealâ, amelleri, kullara bazan genel olarak, bazan da özel olarak nisbet etmiştir: Kulun genel olarak her ameli yapmaya gücünün yettiğini beyan eden deliller şunlardır.

a) Allah Tealâ şu âyet-i celilede kulun, amelleri yapmaya güç yetirebileceğini beyan eder: «Sizden hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse...» [17]

b) Şu âyet-i kerimede de kulların herhangi bir şeyi dileyip dilememe gücünün bulunduğunu beyan eder: «Bilhassa, içinizden, doğru yolu bulmayı dileyenler için.» [18]

---

(15) İsra suresi âyet; 43
(16) Bu münazara, İbn-i Kayyim'in «Şifaül Alîl fî mesailil kaza vel Kader vel Hikmeti ve etta'lîl» adlı kitabında tasavvur ettiği şekildedir.
(17) Nisa suresi âyet; 25
(18) Tekvir suresi âyet; 28

c) Allah Tealâ şu âyet-i kerimede de bir şeyi isteyip istememe gücünün bulunduğunu beyan ederek şöyle buyurur: **«Onu kusurlu (arızalı) yapmak istedim.»**[19]

d) Şu âyetlerde de kulun, birşeyi yapmaya, kazanmaya ve imal etmeye gücünün yetebileceğini beyan ederek şöyle buyurur: **«... Yaparlar.»** [20] «... Amel **ederler.»** [21] «... **O halde kazandıklarınızdan dolayı...»** [22] **«Bu işledikleri ne kötü bir şeydir.»** [23]

Kulun, sadece bazı işleri yapmaya gücünün yettiğini beyan eden deliller ise şunlardır: Kulun namaz kılması, oruç tutması, hacc etmesi, temizlenmesi, zina işlemesi, hırsızlık yapması, cana kıyması, yalan söylemesi, kâfir olması, günahkâr olması ve benzerleri...

Bu çeşit fiilleri, kullara değil de sadece Allah'a nisbet etmek, yahut hem kullara hem de Allah'a nisbet etmek mümkün değildir. O halde, bu fiiller sadece kullara nisbet edilir.

Sünni — Bu sözde hak da var bâtıl da. «Allah fiilleri kullara nisbet etti.» şeklindeki sözün, şüphesiz ki doğrudur. Fakat, «Bu fiillerin kullara nisbet edilişi, Allah'a nisbet edilmelerine engeldir.» şeklindeki sözün, anlaşılmayacak kadar kısa ve karışıktır.

Şayet sen, bu işlerin Allah'a nisbet edilemeyeceği sözünde, bunları Allah'ın bizzat yapmadığını, bunlarla sıfatlanamıyacağını, bunlara terettüp eden hükümlerden, Allah'ın yükümlü olmayacağını ve bu fiillerden isimler türetilerek, Allah'ın bu isimlerle isimlendirilemiyeceğini kastediyorsan, doğru söylüyorsun. Bu itibarla bu fiillerin hiçbiri Allah'a nisbet edilemez.

Fakat, «Bu fiillerin Allah'a nisbet edilmesi mümkün değildir.» sözünle, Allah'ın, bunları bilmediğini, gücünün bunlara yetmediğini, bunları dilemediğini ve bunları yaratmadığını kastediyorsan, şüphe yok ki bu sözün bâtıldır. Çünkü Allah Tealâ bu fiilleri bilmekte, takdir etmekte ve yaratmaktadır. Bu fiillerin kullara nisbet edilişi, bu son izah tarzıyla Allah'a nisbet edilmelerine engel değildir. Bu durum şu misâle benzer: «Bütün mallar Allah Tealâ tarafından yaratılmıştır ve gerçekte onun mülküdür. Buna rağmen Allah Tealâ, malların mülkiyetini kullara nisbet eder.»

(19) Kehf suresi âyet; 79
(20) Yunus suresi âyet; 36, 46
(21) Yusuf suresi âyet; 19
(22) A'raf suresi âyet; 39
(23) Maide suresi âyet; 63

Evet, bütün ameller ve mallar, Allah'ın yarattığı ve mâlik olduğu şeylerdir. Allah Tealâ bunları kullarına nisbet eder. Kullarını, mallara sahip kılan ve onlara amelleri yaptıran O'dur. Bu sebeple amellerin, hem Allah'a hem de kullara nisbet edilmesi, doğrudur.

Ameller de, mallar da kulların kesb ve iradeleriyle meydana gelir. Malları ve onları kazananları, amelleri ve onları işleyenleri yaratan Allah'tır. O halde kulların mal ve amellerinin gerçek sahibi ve mutasarrıfı, Allah'dır. Kulların duymalarının, görmelerinin ve ruhlarının sahibi ve mutasarrıfı olduğu gibi...

Kullarına işittiren, kullarını gördüren ve kullarına amel yaptıran O'dur. Duyma ve görme organları ve gücünü, duyma ve görme fiilini kullarına veren O'dur.

Yine, amel etme vasıtasını, gücünü ve amelin kendisini kullara, Allah vermiştir. Bir işin yapılmasını el'e nisbet etmek, bir sözün söylenmesini dil'e nisbet etmek, duymayı kulağa, görmeyi göze nisbet etmek gibidir. Görme ve duymanın, gören ve duyan organlara nisbet edilmeleri, konuşma ve herhangi bir şeyi tutmanın dil ve el'e nisbet edilmesi gibidir. Şayet kullar, görmeyi ve duymayı yarattıysalar, görme, duyma organlarını ve gücünü ve görmeye duymaya vasıta olan birçok sebepleri de kullar mı yaratmıştır? Yoksa tek ve kahhar olan, her şeyin yaratıcısı olan Allah mı yaratmıştır?

Kaderiyeci — Eğer kulların fiillerini Allah yapmış olsaydı, yapılan fiillerden isimler türetilerek onların Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi. Bu fiillerden türetilecek isimlerle anılmaya Allah, kullardan daha lâyık olurdu. Çünkü, dinleri, dilleri ve örfleri değişik olmasına rağmen bütün insanlar, ayakta durana «ayakta» derler. Yemek yiyene «yiyen» derler. Hırsızlık yapana «hırsız» derler. Diğer bütün işler bunlar gibidir.

Siz, işi tersine çevirdiniz. Gerçekleri alt-üst ettiniz. Kullarda görülen fiillerden isimler türetilerek, o fiillerin gerçek yapıcısı olarak kabul ettiğiniz Allah Tealâ'ya, türetilen isimlerin nisbet edilemiyeceğini, aslında bu fiilleri yapmayan kullara nisbet edilebileceğini iddia ettiniz. Bu ise, akla, lügatlara ve milletlerin örflerine ters düşmektedir.

Sünnî — Fiilin gerçek yapıcısı kul, onu yaratan ve onun gizli ve aşikâr vasıtalarını halkeden, Allah'tır. Bu fiillerden isimler türetilerek onları yapan kullara nisbet edilir ve meselâ: Ayağa kalkana «ayakta», oturana «oturan», namaz kılana «namaz kılan», hırsızlık yapana «hırsız», zina edene «zânî» denir. Çünkü iş, kim tarafından yapılırsa o işin hükmü başkasına değil ona aittir. O fiilden isim tü-

retilerek, onu yapmayana değil, yapana nisbet edilir. Ortada dört husus vardır. İkisi mânevidir, ikisi de maddî. Mânevî olanlar, birşey hakkında olumlu veya olumsuz hüküm koymaktır. Bu ise Allah'a aittir.

Maddî olanlara gelince: hükümden sorumlu olmak veya olmamaktır. Yeme, içme, zina etme, hırsızlık yapma fiilleri kul tarafından yapıldığı için, bu fiillerin hükümleri kula aittir ve kul, bunlardan türetilecek isimlerle adlandırılır. Bu fiillerin hükümlerinin Allah'a ait olması ve bunlardan türetilecek isimlerin ona nisbet edilmesi mümkün değildir. Fakat bu hal, hiçbir zaman bu fiillerin, Allah'ın bilgisi ve kudreti dışında meydana geldiklerini ve Allahın, kullarına verdiği bir güçle meydana gelmediklerini ve bunları, Allah'ın yaptırmadığını ifade etmez.

Kaderiyeci — Eğer Allah, bu işlerin yaratıcısı olsaydı, bu sayılanlar, Allah için de söz konusu olurdu.

Sünni — Senin bu iddian bâtıldır ve yalan bir dâvâdır. Çünkü, Allah Tealâ'nın, mahlukatında yarattığı fiillerden isimler türetilerek ona nisbet edilmez ve bu fiillerin neticeleri Allah'a izafe edilemez. Bilakis, o fiillerden türetilen isimler o filleri bizzat işleyenlere izafe edilir. Meselâ: Allah Tealâ renkleri, çeşitli tatları, kokuları ve hareketleri yaratmıştır. Fakat bunlardan türetilen isimler ve bunların hükümleri Allah'a izafe edilmemiştir.

Hükümlerin izafe edilmesi demek «falan oturuyor», «falan yiyor», «falan içiyor» şeklinde ifadelerde bulunmak demektir.[24]

Burada, İbnül Kayyim'in, ehl-i sünnet vel cemaat mezhebini kendi görüşü ve hocası İbni Teymiyye'nin görüşüne göre tasvir ettiği görülmektedir. Çünkü İbnül Kayyim, kulun fiillerinin, yaratıcısının Allah Tealâ olduğunu, buna rağmen onların kula nisbet edileceğini, zira, Allah Tealâ'nın kulda yapıcı bir güç yarattığını ve işin, kul tarafından başarıldığını ileri sürdüğünü görmekteyiz. İbnül Kayyim'e göre, kulun, kendisine nisbet edilen fiillerle ilgisi, Allah Tealâ'nın, yarattığı şeyleri bizzat kesbedenin o işle olan ilgisi kadardır. Kesbetmek (kazanmak) de yine, Allah Tealâ'nın kula verdiği bir güç ile gerçekleşir.

İbnül Kayyim, bu izahatıyla bu mesele hakkındaki İmam Eşari'nin görüşünü, ehl-i sünnet vel cemaatin görüşü olarak kabul etmemekte, bilakis, bunları Cebriyecilerden saymaktadır. İleride bu meseleyi anlatırken, Sünnilerin görüşlerini izah edeceğiz.

---

(24) Bkz. Şifaul Alil; Bu eserde münazaranın tümü mevcuttur.

3 — MÜRCİE

Bu fırka, büyük günah işleyenin mümin sayılıp sayılmayacağı hakkındaki tartışmaların çoğaldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır.

Hâriciler, büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, Mutezililer ise bunların mümin olmadığını, fakat kendilerine «müslüman» denebileceğini ileri sürmüşler, Hasan el-Basrî ve tabiinden bir gurup da, büyük günah işleyenin münafık olduğunu, çünkü yapılan amellerin, kalbin delili sayılacağını, dille söylenen sözün imana delil olmayacağını söylemişlerdir.

Müslümanların çoğunluğu ise, büyük günah işleyenin günahkâr, fakat mümin olduğunu, durumunun Allah'a kaldığını, Allah dilerse ona, günahı kadar azap edeceğini, dilerse onu affedeceğini beyan etmişlerdir.

İşte bu ihtilaflı ortam içerisinde «Mürcie» fırkası ortaya çıkmış, kâfirlikle birlikte yapılan itaatin hiçbir faydası olmadığı gibi, günah işlemenin de imana herhangi bir zararı olmayacağını açıkça ileri sürmüşlerdir.

Bu fırkaya mensup olanlardan bazıları da, büyük günah işleyen kişinin durumunun, kıyamet gününde Allah'a bırakıldığını beyan etmişler ve bunlar, ehl-i sünnet vel cemaat âlimlerinin, birçoğu ile pekçok noktalarda birleşmişlerdir. Hatta, görüşler, incelikleriyle tetkik edildiği zaman, bunların görüşlerinin, aynen ehl-i sünnetin görüşleri olduğu ortaya çıkar.

Bu fırkanın asıl çekirdeği, Hz. Osman döneminin sonlarına doğru, Hz. Osman'ın idaresi, valileri hakkında ortaya atılarak bütün İs-

lâm âlemine yayılan dedikodulardır. Bu dedikodular neticesinde ortaya çıkan fitne, Hz. Osman (R.A.)'ı öldürmeye kadar varmıştır.

İşte bu dönemde, Sahabe-i Kiram'dan bir kısmı susmayı tercih etmiş ve müslümanların birbirlerine girmelerine sebep olan bu fitneye katılmamayı daha uygun bulmuşlar ve Ebubekir (R.A.)'ın, Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den rivayet ettiği şu hadis-i şerife sıkıca sarılmışlardır.

Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bu hadiste şöyle buyurmuştur: «Yakında ortaya fitneler çıkacaktır. O fitneler ortaya çıktığı zaman, oturan kişi bu fitneye yürüyenden, yürüyen ise, buna koşandan daha iyidir. Dikkat edin, bu fitne meydana geldiğinde, devesi olan devesinin peşine, koyunu olan koyununun peşine, arazisi olan, onunla meşgul olmaya gitsin.» Orada bulunan bir kişi: «Ey Allah'ın Resulü, ya kişinin devesi, koyunu ve arazisi yoksa?» diye sordu. Peygamber Efendimiz ona şu cevabı verdi: «Kılıcını alsın ve onun ağzını taşa vursun. Sonra kurtulma imkânı varsa kendini kurtarsın.» [1]

Evet, bu cemaat, Hz. Osman (R.A.) döneminde ortaya çıkan ve onu öldürmeye kadar giden fitneden uzak kalmıştır.

Hz. Ali (R.A.) dönemine kadar uzayan bu fitneye karışmamışlar ve Hz. Ali (R.A.) ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen savaşlar hakkında hiçbir görüş ileri sürmemişlerdir.

Sa'd b. Ebi Vakkas, yukardaki hadisin ravisi Ebubekr, Abdullah b. Ömer ve İmran b. Husayn bu cemaattendir. Bu Sahabiler, çarpışan iki guruptan hangisinin haklı olduğu hükmünü peşinen vermiyerek geri bırakmışlar ve bunların durumlarını Allah Tealâ'ya havale etmişlerdir.

Bu hususta İmam Nevevi şöyle der: «Mesele. Sahabe-i Kiram arasında tereddütlü bir durumdaydı. Hatta, sahabe-i kiramdan bir cemaat bu mesele hakkında kararsızlığa düştü. Çarpışan her iki topluluktan da uzaklaştı. Savaşmadı ve hangi tarafın haklı olduğunu kesin olarak bilemedi.

Bazı büyük sahabilerin, ortaya çıkan fitne hakkında peşin hüküm vermeyip, mesele hakkındaki yargılarını ertelemeleri, birçok gazilerin şüpheye düşmesine sebep olmuştur. Bu sebeple İbn-i Asakir, tarihinde bunlara, «Şüpheciler» adını vermiş, yani; meydana ge-

---

(1) Buhari, Kitab el-Fiten bab; 9/Müslim, Kitab el-Fiten bab. 10/Ebu Dabud, Kitab el-Fiten bab; 2/Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel, C. 2, Sh. 282

len ihtilafla hakkın hangi tarafa ait olduğunda şüphe edenler demek istemiş ve şunları söylemiştir. «Onlar şekk içinde bulunan şüphecilerdir. Onlar Resulullah'ın zamanında gazvelere katılmışlardı. Bunlar, Hz. Osman'ın ölümünden sonra Medine'ye döndüklerinde, giderken, birlik ve beraberlik içinde bıraktıkları insanları ihtilaf içinde bulmuşlar ve şunları söylemişlerdir: «Biz, sizi birlik ve beraberlik içinde ihtilafsız olarak bıraktık, geri döndüğümüzde ise sizi ihtilaf içinde bulduk. Bazınız diyor ki «Osman haksız yere öldürüldü. O ve taraftarları insaf edilmeye daha lâyıktılar.» Diğer bir kısmınız ise diyorki: «Ali ve taraftarları daha haklıdır.»

Bize göre, onların hepsi güvenilir zatlardır, hepsi doğru söyler. Biz, kendimizi onlardan ayırmayız. Onlara lânet okuyamayız. Ve onlar arasında şahitlik te etmeyiz. Onların durumlarını Allah'a havale ederiz. Onlar arasında Allah hüküm versin.»

Müslümanlar arasındaki ihtilaflar had bir safhaya varıp sadece anlaşmazlıklar hakkında hüküm verme safhasında kalmayıp, büyük günah işleyenin durumu da bunlara eklenince, ortaya meseleler hakkında peşin hüküm vermeyen ve işi Allah'a havale eden bir kısım sahabilerin yolunu izleyen yepyeni bir gurup çıktı. Bu yeni gurup, büyük günah işleyenin durumu hakkında peşin hüküm verilemeyeceğini, bunların durumlarının, gaybları bilen Allah'a bırakıldığını beyan etmişler, siyasî tartışmalardan uzak kalmışlar ve günah işleyen kişi hakkında herhangi bir şey söylemekten kaçınmışlardır. Çünkü, günah işleyenler hakkındaki dedikoduların, siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklandığı kanaatine varmışlardır.

Çünkü bu ihtilafın kaynağı, Hariciye mezhebine mensup olanların kendilerine muhalif olanlar hakkındaki düşünceleridir.

Mürcie mezhebine mensup olanlar, birbirleriyle ihtilaf edenler için şunları söylemişlerdir. «Onlar, «Lailahe illallah Muhammedun Resulullah» diyerek, Allah'dan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed (S.A.V.)'in onun peygamberi olduğunu kabul ederler. O halde onlar, ne kâfirdir, ne de müşrik. Bilakis, onlar müslümandır. Onların durumlarını Allah'a havale ederiz. İnsanların gizliliklerini ancak Yüce Mevla bilir ve onları, ona göre hesaba çeker.» Şüphe yok ki, bu, doğru bir metottur. İhtilaflara karışmama ve büyük günah işleyenin durumunu Allah'a bırakma metodudur. Belki de büyük günah işleyenlerden bazılarının günahları affedilir, kötülükleri iyiliklere çevrilir.

Ne var ki daha sonra bazı insanlar zuhur etti, büyük günah işleyen kimse hakkında yukarda geçen olumsuz tavırla yetinmedi, da-

ha ileri giderek, iman bulunduğu sürece günahın hiçbir zararının olmayacağına hükmetti.

Bu düşüncede olanlar, şöyle dediler: «İman; ikrar, tasdik, itikad ve bilgiden ibarettir. Bunların bulunmasıyla birlikte, günahların hiçbir zararı yoktur. İman, amelden tamamen ayrı bir şeydir.» Hattâ, bunlardan bir kısmı iyice aşırı giderek, imanın, sadece kalble tasdik etmekten ibaret olduğunu iddia etmişler ve şöyle demişlerdir: «Şayet imanı sadece kalben kabul eden bir kişi, dili ile kâfir olduğunu açıkça söylese veya putlara tapsa yahut İslâm diyarında Yahudi ve Hristiyanlardan ayrılmasa veya haç'a tapsa yahut İslâm ülkesinde, teslis (Allh'ı üçlü kabul etme) inancını açıklasa ve bu hal üzere ölse bile, böyle bir kişi, Allah katında tam imanlı bir mümindir ve cennetliktir.» [2]

Hatta bu fırkaya mensup bazı kişiler şu iddiada bulunmuşlardır. «Eğer bir kişi, Allah Tealâ'nın, domuz etini yemeyi haram kıldığını biliyorum, fakat, onun haram kıldığı domuz, şu koyun mu yoksa başka birşey mi bilmem» dese bile o kişi yine mümindir.

Yine onlara göre bir kişi: «Allah Tealâ'nın, Kâbe'yi hac etmeyi farz kıldığını bilirim. Fakat Kâbe'nin nerde olduğunu bilmem. Belki de o, Hindistanda'dır.» dese böyle bir kişi mümindir.» Bu sözleri söyleyenler şunu kastetmektedirler: Bu gibi meseleler, imanın haricinde olan meselelerdir. Yoksa gerçekten «Bu meseleler hakkında şüphe edilir.» demek istememektedir. Çünkü, aklı olan bir kişinin, Kâ'be'nin nerde olduğu hususunda şüphe etmesi imkânsızdır. Yine koyunla domuzu birbirine karıştırmak mümkün değildir. [3]

Bunlardan da anlaşılıyor ki, Mürcie fırkasına mensup olanlar, amelin imanla ilişkisi olması mevzuunda, ameli küçümsemede son derece ileri gitmişler, amelin, cennete girip girmemede bir fonksiyonu olup olmadığı konusunda da ameli basit görmüşler, hattâ imanın aslını bile hafife almışlar, onu hakikatinden saptırmışlar ve imanın sadece kalben kabulden ibaret olduğunu, bütün dış hareketlerin kişinin kalbine iman girmediğini gösterse bile sadece kalbin kabulünün iman sayılacağını ileri sürmüşlerdir. Hatta, daha da aşırı giderek, açıkça görülen ve bilinen şeyler hakkında şüphe etmenin, imanın tek temel şartı olarak kabul ettikleri «kalb ile kabul» e zarar vermiyeceğini, çünkü zahirde görülen bu şeylerin, imanın esasından olmadığını iddia etmişlerdir. Meselâ, onlar, «Kâ'be'nin nerede

---

(2) **El-Fisal fil milel ve el-Nihal, Mürcie bahsi**
(3) **El-Milel ve el-Nihal - Şehristani**

olduğu hakkında şüphe etmek ve domuzun hangi hayvan olduğunda tereddüt etmek, imana zarar vermez, fakat akla zarar verir.» demişlerdir.

İşte, bu doğru olmayan sözlerin tartışıldığı bir dönemde, bu mezhebe tâbi olanların içinden, imanın esaslarını ve itaatları hafife alan, faziletleri küçümseyen kişiler çıkmış, her müfsit, heva ve hevesine uyan laubali kimse bu mezhebe girmiştir. Öyle ki, mezhep içindeki müfsitler gitgide çoğalmış, mezhebi, yaptıkları kötülüklere âlet etmiş, fesatları için bir kaynak edinmiş ve art niyetlerini devam ettirmeye uygun bulmuşlardır. Bu mezhep, birçok müfsitlerin isteklerine tam uygun düşmüştür.

Bu konuda Ebul Ferec el-Isfahani «el-Ağani» adlı kitabında şu hadiseyi anltaır: «Bir Şii ile bir Mürcie aralarında anlaşamamışlar ve ilk karşılaşacakları kişiyi, aralarında hüküm vermesi için hakem seçmeyi kararlaştırmışlardır. Onlar, herşeyi helal sayma görüşünde olanlardan bir kişiye rastlamışlar ve şunu sormuşlardır: «Şii bir kişi mi daha iyi bir kimsedir, yoksa bir Mürcie mezhebine mensup olan mı?» O kişi şu cevabı vermiştir: «Bakın, benim üst tarafım Şii'dir, alt tarafım ise Mürcieci.»

Bütün bu anlatılanlardan şu neticeye varabiliriz: Mürcie, değişik anlayışlarda iki gurup insanın mezhebi idi. Birinci gurup, sahabe-i kîram döneminde ve sahabe-i kiramdan sonra Emevîler döneminde ortaya çıkan ihtilaflar hakkındaki hükümlerle yetinmişler, başkaca ihtilaflara düşmemişlerdir.

İkinci gurup ise, Allah'ın affının herşeyi kapsadığına inanan ve Allah'ın, inkârdan başka bütün günahları affedeceğine hüküm veren, inkârla birlikte itaatin hiçbir faydası olmadığı gibi, imanla beraber de herhangi bir günahın zararı olmayacağına inanan kişilerdir.

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin, bu gurubu kastederek, «Fâsıkları, Allah'ın affı ile ümitlendiren Mürcie mezhebinden ben uzağım.» demiştir.
Bu son fırka, «Mürcie» ismini lekelemiş ve birçok âlimlerin bu isimle ayıplanmalarına sebep olmuştur.

Büyük günah işleyenin, «cehennemde ebedi olarak kalacağını» iddia eden Mutezilîler, (bu görüşlerini paylaşmayan) büyük günah işleyenin cezasını çektikten sonra cehennemde ebedi olarak kalmayacağını, belkide Allah Tealâ'nın, onu affedip rahmetine kavuşturacağını beyan eden ve bu husustaki görüşlerine katılmayan her kişiye «Mürcie» adını takarlardı.

İşte bu sebeple Mutezililer, birçok fıkıh ve hadis âlimlerini «Mürcieci» olarak nitelemişler, Ebu Hanife ve talebeleri İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'i v.b. «Mürcieci» olarak adlandırmışlardır.

Bu hususta Şehristanî şöyle söylemiştir. «Yemin ederim ki İmam Ebu Hanife ve arkadaşlarına «Mürcieci» denilirdi. Belki de bunun sebebi, Ebu Hanife'nin, imanın, kalb ile ikrardan ibaret olduğunu, artıp eksilemeyeceğini söylemesidir. Ebu Hanife'nin bu sözünden, ameller hakkında hüküm vermeyi ertelediği anlaşılmıştır. Bu zat, ameller hakkında çok titiz davrandığı halde onların terkedilmesine nasıl fetva vermiş olabilir?

Ebu Hanife'ye «Mürcieci» denilmesinin başka bir yönü daha vardır. O da, Ebu Hanife'nin, hicrî birinci asırda ortaya çıkan «Kaderiyecilerin» «Mutezilî»lere muhalefet etmesidir. Çünkü Mutezilîler, kader meselesi hakkında kendilerine muhalefet eden herkese «Mürcieci» derlerdi. Haricîler de aynı şeyi söylerlerdi. Bu ad Ebu Hanife'ye, mutlaka Mutezile ve Haricî fırkaları tarafından takılmıştır.

Bu şekilde «Mürciecilik» ile suçlanan kişi sadece Ebu Hanife ve arkadaşları olmamış, Hasan b. Muhammed b. 'Ali b. Ebi Talib, Sa'd b. Cübeyr, 'Amr b. Mürre, Muharib b. Dessar, Mukatil b. Süleyman, Ebu Hanife'nin hocası Hammad b. Ebî Süleyman ve Kadid b. Cafer de «Mürcieci» olarak adlandırılmıştır. Bu zatlar hadis imamlarıdır, büyük günah işleyenin kâfir olduğuna ve ebedî olarak cehennemde kalacağına hüküm vermemişlerdir.

Bir kısım âlimler, Mürcie mezhebini iki kısma ayırmışlardır.

a) Sünnete tâbi olan Mürcieciler: Bunlar, büyük günah işleyenin, sadece günahı kadar azap göreceğini, cehennemde ebedî olarak kalmayacağını belki de Allah Tealâ'nın, onu affedip rahmetine gark ederek ona hiç azap etmeyeceğini ve bunun, 'Allah tarafından bir lütuf olduğunu, Allah'ın ise dilediğine lütufta bulunacağını ve 'Allah'ın büyük lütuf sahibi olduğunu söylemişlerdir. Fıkıh ve hadis âlimlerinin çoğu bu guruptandır.

b) Bid'atlara uyan Mürcieciler: Bunlar, inkârla beraber itaatin fayda vermediği gibi, imanla birlikte günahın bir zararı olmayacağını iddia edenlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre, aslında «Mürcie» ismi bunlara mahsustur. Herkes tarafından kınanması gerekenler de bunlardır.

Buna göre «Mürcie» ismini büyük imamlardan uzaklaştırmak gerekir. Böylece, herşeyi mübah gören şu ibahiyeciler bu zatlarla karıştırılmasın. Şüphesiz ki doğruyu en iyi bilen 'Allah'dır.

4 — MUTEZİLE

Bu fırka, Emeviler döneminde ortaya çıkmış, fakat Abbasîler döneminde uzun bir zaman İslâm düşünce âlemini işgal etmiştir.

Âlimler, bu mezhebin ilk ortaya çıkış tarihinde ihtilaf etmîşlerdir.

Bazılarına göre bu mezhep Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın, hilafeti bırakıp, Hz. Muaviye'ye devretmesi üzerine Hz. Ali taraftarlarından bir gurubun siyaseti bırakarak kendilerini itikadi meselelere vermeleri sırasında ortaya çıkmıştır.

Bu hususta Ebu Hüseyin'in el-Taraîfi, «Ehlül ehvai ve el-Bida'» adlı kitabında şunları anlatır. «Bunlar, kendilerine «Mutezile» adını taktılar. Bunun sebebi ise, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın, hilafeti Hz. Muaviye'ye bırakması üzerine, birtakım insanların Hz. Hasan, Hz. Muaviye ve bütün insanlardan ayrılıp evlerinden ve camilerden dışarı çıkmamaları ve «Biz, ilim ve ibadetle meşgulüz.» demeleridir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre ise, Mutezile fırkasının başı, Vâsıl b. Ata'dır. Vâsıl b. Ata, Hasan-ı Basrî'nin ilmi sohbetlerinde hazır bulunurdu. Bir gün, daha sonra asırlar boyu insanların zihnini meşgul eden «Büyük günah işleyenin durumu» meselesi ortaya çıktı. Vâsıl b. Ata, Hasan-ı Basrî'ye muhalefet ederek, «Ben, büyük günah işleyenin, kesinlikle mümin olmadığını, müminlikle kâfirlik arasında bir derecede «Elmenziletu beynel menzileteyn» bulunduğunu söylüyorum.» dedi. Ve Hasan-ı Basrî'nin meclisinden ayrıldı, camide kendisine başka bir meclis kurdu.

Mutezililere göre, mezhepleri, Vâsıl b. 'Ata'dan çok evveldir. Onlar, ehl-i beyt'ten çoklarını kendi mezheplerinin mensubu sayarlar. Hattâ Hasan-ı Basri'yi bile kendi mezheplerinin mensuplarından biri olarak kabul ederler. Hasan-ı Basri, kulun fiili hakkında Kaderiyecilerin sözünü söylüyordu. Bu söz ise, daha ilerde açıklanacağı gibi, Mutezililerin sözüdür. Yine, Hasan-ı Basri büyük günah işleyen kimse hakkında, Mutezililerin görüşüne yakın birşey söylüyor ve onların görüşünün zıddını söylemiyordu. Çünkü o, büyük günah işleyeni münafık sayıyordu. Münafık ise, iman ehlinden sayılmaz. O, ebedî cehennemliklerdendir.

Murteza, «El-Münye ve el-Emel» adlı kitabında Mutezilileri, tabaka tabaka zikretmektedir.

Bize göre, Mutezile mezhebi Vâsıl b. 'Ata'dan daha önce ortaya çıkmıştır. Ehl-i beytten bir çoğu, Vâsıl b. 'Ata'nın yolundan gitmişlerdir. Meselâ, Vâsıl'ın samimi dostu olan Zeyd b. 'Ali bunlardandır. Vâsıl, bu mezhebe dâvet edenler içerisinde en belirgin kişi olduğu için, birçokları bunu, mezhebin başı kabul etmişlerdir.

Bu fırkaya, neden «Mutezile» adı verilmiştir? Bunun cevabı ihtilaflıdır. Mutezililerin, Hz. Ali (R.A.)'nin ordusunun içinde türediklerini, daha sonra da siyasetten ayrıldıklarını ileri sürenlere göre «Mutezile» adı bunların, ortaya çıkış şekillerinden alınmıştır. Mutezililerin, Hasan-ı Basri'nin meclisinden ayrıldıklarını ileri süren görüşe göre de «Mutezile» adı yine bunların ortaya çıkış şekillerinden alınmıştır.

Bazı misyonerlere göre ise, bunlara «Mutezile» denmesinin sebebi, bunların takva sahibi, dünyaya önem vermeyen, hayatın zevklerini terkeden kişiler olmasıdır. «Mutezile» kelimesi, bu kelimeyle sıfatlananların, dünyaya önem vermeyen kişiler olduklarını ifade eder.

Gerçek şudur ki, bu fırkaya mensup olanların hepsi, misyonerlerin söyledikleri sıfatta değildir. İçlerinden bazı takva sahibi olduğu halde, diğer bazıları, günahkârlıkla suçlanan kişilerdir. Bazıları salih kişi, diğer bazıları ise fâcir idi.

Merhum Dr. 'Ahmed Emin «Fecrûl İslâm» adlı kitabında şöyle der: «Bize göre, bu fırkanın «Mutezile» diye adlandırılmasının başka bir sebebi de vardır. Bu sebep, Makrizi'nin «Hıtat» adlı eserini okurken dikkatimizi çekti. Bu sebep şudur: Mutezileliğin ortaya çıktığı ve daha önceki dönemlerde yaygın bulunan Yahudî fırkalar arasında «el-Feruşim» adlı bir fırka bulunuyordu. Makrizî, bunun, «Mu-

tezile» mânâsına geldiğini söyler. Bazı âlimler, «Feruşim» fırkasının, kader meselesi hakkında görüşler ileri sürdüğünü ve bunların, «bütün fiillerin Allah Tealâ tarafından yaratılmadığını» iddia ettiklerini söylemişlerdir. «Mutezile» adının, bu fırkaya, Müslüman olan Yahudiler tarafından takılınası ihtimali uzak değildir. Çünkü, bu, Müslüman olan Yahudiler, Yahudi fırkası «el-Feruşim» ile «Mutezililer» arasında büyük bir benzerlik görmüşlerdir.[1]

Gerçekten, Yahudi Mutezilesi ile İslâm Mutezilesi arasında büyük bir benzerlik vardır. Yahudi Mutezilileri Tevrat'ı felsefecilerin mantığına göre tefsir etmişlerdir. Müslüman Mutezililer ise, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Allah'ın sıfatlarını felsefecilerin mantığına göre yorumlamaya kalkmışlardır.

Makrizi, «Mutezile» diye adlandırdığı «Feruşim» ler hakkında şöyle der: «Tevrat'ta bulunan hükümleri, ataları filozofların izahlarına göre tefsir ederler.»[2]

A — Mutezile mezhebinin mahiyeti:

Ebu Hasan el-Hayyat, «İntisar» adlı kitabında şunları söyler. «Hiçbir kimse şu beş temel prensibi bir arada kabullenmedikçe «Mutezile» ismine lâyık olamaz. Bu prensipler şunlardır: Tevhid, adalet, vaad, vaid, el-menziletu beynel menzileteyn, emr-i bil ma'ruf ve nehy-i anil münker. İşte Mutezile, bu prensipleri birlikte kabullenen kimsedir.

Evet, bu esaslar, Mutezile mezhebinin temel prensiplerinin tamamıdır. Bunlardan şaşan veya başka bir yol tutan kimse Mutezililerden değildir. Mutezililer onun günahını yüklenmezler. O da sorumluluğunu, Mutezil4lerin üzerine yıkamaz. Şimdi bu prensiplerden herbirini kısa kısa izah edelim:

a) Tevhid = Allah'ı birleme:

Tevhid, Mutezile mezhebinin cevherini ve düşüncelerinin esasını teşkil eder. İmam Eş'ari «Makalatül İslamiyyin» adlı kitabında tevhid meselesini izah ederek şöyle der: «Şüphesiz ki Allah Tealâ birdir, tektir. Onun, hiçbir benzeri yoktur. O, herşeyi işiten ve görendir. O ne cisimdir, ne gölge, ne bedendir, ne suret, ne kandır, ne de et. O, bir şahıs değildir. O, ne cevherdir ne ârâz. O'nun ne rengi

---

(1) Fecrul İslâm'dan kısaltılarak alınmıştır.
(2) el-Hıtat, Markizi

vardır, ne tadı, ne kokusu vardır, ne de elle tutulabilecek şekli. O, ne sıcaktır ne soğuk, ne yaştır ne de kuru. O'nun ne boyu vardır ne eni, ne de derinliği. O, ne toplanır ne dağılır, ne hareket eder ne sakin kalır ne de bölünür. O'nun ne kısımları vardır ne de parçaları ne organları vardır ne de âzâları. O'nun için yön söz konusu değildir. O'nun ne sağı vardır ne solu, ne arkası vardır ne de önü. O'nun ne üstü vardır ne de altı. Hiçbir yer onu kaplayamaz. O'nun için «zaman» diye bir kavram yoktur. O'nun, bir şeye dokunması veya birşeyden uzaklaşması yahut herhangi bir yere girmesi mümkün değildir. O, yaratılanların, sonradan yaratıldıklarını gösteren herhangi bir sıfatla sıfatlandırılamaz. O'na, herhangi bir mesafe isnat edilemez. Ve O, herhangi bir yöne gitmekle sıfatlanamaz. O, sınırlanmış bir şey değildir. O, ne babadır ne oğul. Kudretler O'nu kuşatamaz, perdeler kapatamaz. Duygular O'nu algılayamaz. O, insanlarla kıyaslanamaz. Hiçbir yönde yaratılanlara benzemez. O'nun için âfetler ve felâketler sözkonusu değildir. O, hatıra gelen ve hayal edilen hiçbir şeye benzemez. O, herşeyden önce var olan, sonradan icat edilenlerden evvel bulunan, bütün yaratılanlardan evvelce mevcut olandır. O, herşeyi bilendir, herşeye kadir olandır. Diridir ve ilelebed böyle devam edecektir. Gözler O'nu görmez amma, O, gözleri görür. Hayaller dahi O'nu kuşatamaz. O, kulaklarla dinlenemez. O, bir «şey» dir ama, bizim bildiğimiz «şey» lerden değildir.

Allah Tealâ âlimdir, kadirdir, diridir. Fakat kendisinden başka âlimler, kadirler ve diriler gibi değildir. Kadim olan (başlangıcı bulunmayan) ancak O'dur. O'ndan başka kadim yoktur. İlâh, yalnız O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. Mülkünde O'na ortak yoktur. Saltanatında veziri, icad ettiklerinde ve yarattıklarında yardımcısı yoktur. O, yaratılanları geçmiş bir örneğe göre yaratmamıştır. Herhangi bir şeyi yaratmak O'na, diğer birşeyi yaratmaktan ne kolaydır ne de zor. O'nun için, menfaat elde etmek sözkonusu değildir. O'na hiçbir zarar dokunamaz. O'nun için ne sevinme sözkonusudur, ne de lezzetler. Acı ve elemler O'na erişemez. O, sona eren bir gaye sahibi değildir. O, fâni değildir. O'na, âcizlik ve eksiklik ulaşamaz. Kadınlara dokunmaktan, eş ve çocuk edinmekten beridir.[8]

Mutezilîler temel prensip olan tevhid noktasından hareket ederek, Allah Tealâ'nın, kıyamet gününde görülmesinin mümkün olmayacağını, çünkü Allah'ı görmenin, cisim ve yön icabettirdiğini ileri sürmüşlerdir.

---

(3) Eşari «Makalatûl İslâmiyyin» Mutezile bölümü.

Yine Mutezililer, bu prensibe dayanarak, Allah Tealâ'nın sıfatlarının, zâtından ibaret olduğunu, O'ndan başka birşey olmadığını, aksi takdirde «kadim» liğin çoğalmasının sözkonusu olacağını iddia etmişlerdir.

Yine Mutezililer, tevhid prensibine dayanarak, Kur'an-ı Kerim'in, Allah Tealâ'nın yarattığı bir mahluk olduğunu ve Kur'an'ın mahluk olduğunu söylemenin, «kadim» sıfatının çoğalmasını önleyeceğini iddia etmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm'e «mahluk» demelerinin diğer bir sebebi de, bunlardan çoğunun, Allah Tealâ'nın «kelâm» sıfatının bulunmadığı düşüncesini taşımalarıdır.

b) Adalet:

Mes'udi, «Müruc el-Zeheb» adlı kitabında, adaleti, Mutezililerin görüşlerine göre açıklayarak şöyle der: «Adalet şu demektir: Allah Tealâ bozgunculuğu sevmez. Kulların fiilini O yaratmaz. Kullar. Allah'ın, kendilerine verdiği bir güçle, emredilen veya yasaklanan şeyi yaparlar. Allah, ancak dilediğini emreder ve ancak, sevmediğini yasaklar. Allah, emrettiği her iyiliğin mükâfatını üzerine almıştır. Yasakladığı her kötülükten ise beridir.[4] Kullarını, güçlerinin yetmediği hiçbirşeyle sorumlu tutmaz. Onlar için, güçlerinin yetmediği birşeyi dilemez. Herkes, herhangi bir şeyi ancak, Allah'ın kendisine vermiş olduğu güçle alabilir veya bırakabilir. Kullardaki gücün asıl sahibi kullar değil Allah'tır. Dilerse o gücü yok eder. Yine dilerse, kullarını zorla kendisine itaat ettirir. Ve onları zorla günahlardan uzaklaştırır. Fakat, Allah bunu yapmaz. Çünkü böyle yapmak, imtihanı kaldırmak ve zorlukları gidermektir.»

Mutezililer bu prensibe dayanarak; «Kul, yaptığı işlerinde irade sahibi değildir.» diyen Cebriyecilere cevap vermişlerdir. Çünkü; kulu, iradesiz olarak yaptığı işlerden dolayı cezalandırmak, zulüm olur. Kula, karşı gelmeye mecbur olduğu bir şeyi emretmenin veya yapmaya mecbur olduğu bir şeyi yasaklamanın hiçbir anlamı yoktur.

Mutezililer, bu prensibe dayanarak, kulun, işlerini kendisinin yarattığını ileri sürmelerine rağmen, Allah Tealâ'yı âcizlikten tenzih etmeyi ihmal etmemişler ve şunu söylemişlerdir: «Kul, işlerini, Allah'ın ona verdiği ve onda yarattığı bir güçle yapar. Gücü veren

---

(4) Mutezililer bu görüşlerini şu âyetten almışlardır. «Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendi nefsindendir.» (Nisa Suresi âyet; 79)

Allah'dır. Allah'ın, kula vermiş olduğu o gücü geri almaya kudreti tamdır. Kula bu gücü vermesinin sebebi, onu tamamen mükellef tutmak içindir.

c) Va'd ve Vaîd = Vaad ve Korkutma:

Mutezililer, vaad ve vaidin, mutlaka gerçekleşeceğine inanırlar. Allah Tealâ'nın vaadettiği sevap ve korkuttuğu ceza, mutlaka gerçekleşeceği gibi, samimi tevbeyi kabul edeceğine dair olan vaadi de mutlaka gerçekleşecektir. Bu sebeple, iyilikte bulunan iyilikler mukâfatlandırılacak, kötülük yapan ise kötülüğün karşılığı olarak, can yakıcı bir azapla cezalandırılacaktır. Tevbesiz büyük günahlar affedilmeyeceği gibi, iyi amel işleyen de sevabından mahrum edilmeyecektir.

Mutezililer, bu prensiplere dayanarak, «İnkârla birlikte itaatin bir faydası olmadığı gibi imanla birlikte günahın da bir zararı yoktur.» diyen Mürcie fırkasına cevap vermişlerdir. Çünkü Mürciecilerin iddiaları doğru kabul edilecek olursa, Allah Tealâ'nın korkutması (vaidi) boşuna olur. «Allah, onların iddialarından münezzehtir, çok yücedir.» [5]

d) Elmenziletu beynel menzileteyn (İmanla inkâr arasında bir derece)

Şehristani «el-Milel ve el-Nihal» adlı eserinde, günahkâr müslümanın, müminlikle kâfirlik arasındaki bir mertebede bulunduğu meselesini izah ederek şöyle der:

«Bu mesele şöyle izah edilmiştir: Vâsıl b. Atâ demiştir ki: «İman, iyi meziyetlerden ibarettir. Bu meziyetlerin birlikte bulunduğu kişiye «mümin» denir. Ve bu isim onu övme mahiyetindedir. Yoldan çıkan fâsık ise, hayırlı meziyetler kendisinde bulunmadığı için, övülecek bir isme lâyık olmaz ve kendisine «mümin» denilemez. Bu kimseye «kâfir» de denilemez. Çünkü bu kişi, kelime-i şehadet getirmekte ve daha başka hayırlı ameller de işlemektedir. Bunun bu yaptıklarını inkâr etmek mümkün değildir. Ne var ki böyle bir insan, tevbe etmeden dünyadan ayrılırsa, ebedi olarak cehennemde kalacaktır. Çünkü âhirette iki fırka insan vardır. Biri cennetlik, diğeri ise cehennemliktir. Fakat böyle bir günahkâr kişinin cehennem ateşi hafifletilir.»

---

(5) İsra Suresi âyet; 43

Mutezililer, ehl-i kıble olan bir günahkârın, kâfirlikle müminlik arasında bir mertebede bulunduğuna inanmalarına rağmen, böyle bir kişiyi, gayr-i müslimlerden ayırdetmek için buna «müslüman» denilebilir. Bu ad ona, ikram için veya övülmek için takılmaz. Böyle bir kişiye dünyada müslüman muamelesi yapılır. Çünkü böyle bir kimsenin tevbe etmesi beklenir ve doğru yolu bulması umulur.

Şii olmasına rağmen, Mutezililerin ileri gelenlerinden biri olarak kabul edilen İbn-i Ebil Hadid bu hususta şunları söyler: «Hernekadar biz, «büyük günah işleyene mümin ve müslüman denilemez.» diyorsakta; böyle bir kişiyi ehl-i kitab olan gayr-i müslimlerden ve putperestlerden ayırmak için buna «müslüman» denileceğini kabul ederiz. Büyük günah işleyene «müslüman» adı ancak, bu adın, kendisine saygı için veya kendisini övmek için takılmadığını ifade eden bir karinenin veya bir kelimenin bulunduğu vakit takılır.»

e) Emr-i bil ma'ruf ve Nehy-i anil münker:
(İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak)

Mutezilenin, üzerinde ittifak ettiği temel prensiplerden biri de budur.

Mutezililer, İslâm dâvâsını yaymak, sapıklara doğru yolu göstermek, müslümanların dinini bozmak için hakk ile bâtılı birbirine karıştıranların hücumlarını önlemek için, iyiliği emretme ve kötülüğe mâni olmanın, bütün müminler için kaçınılmaz bir vazife olduğuna inanmışlardır.

Bu sebeple Mutezililer, Abbasiler döneminde ortaya çıkarak, İslâmi gerçekleri yıkmaya çalışan, İslâmın tutulacak kulplarını teker, teker kırmaya girişen zındıklık akımı önünde kendilerini hakkı savunmaya adamışlardır. İlerde açıklayacağımız gibi, Mutezilileri bu işe, Abbasi haliflerinden Mehdi koşmuştu.

Diğer taraftan Mutezililer, hadis âlimlerine ve fukahaya karşı çıkmış, kendi görüşlerini, bazan delilller ileri sürerek, bazan da zor kullanarak onlara kabul ettirmeye çalışmışlardır. Kur'an-ı Kerim'in «mahluk» olup olmaması konusunda bu noktaya işaret edeceğiz.

İşte Mutezilenin, üzerinde ittifak ettiği beş temel prensip bunlardır. Bunların hepsine birlikte iman etmeyen kişi «Mutezile» ismine lâyık değildir.

B — Mutezile mezhebinin, itikadî meselelerde delil getirme sistemi:

Mutezililer, inanç meselelerini ispat için delil getirirken, hakkında nass bulunan meseleler hariç, diğer meselelerde akli hükümlere

dayanırlardı. Bunları, şeriata saygı göstermek dışında hiçbirşey, akla güvenmekten uzaklaştıramazdı. Her meseleyi önce aklen düşünürlerdi. Aklın kabul ettiğini kabullenirler, aklın kabul etmediğini ise terkederlerdi.

Mutezililerin, bu şekilde akli metoda kapılmalarına sebep şunlardır.

a) Mutezililerin, eski medeniyet ve kültürlerin kaynaştığı Irak ve Fars bölgelerinde bulunmaları.

b) Bunların, Arap soyundan olmayışları. Mutezililerin çoğunluğu, Arap asıllı olmayan kimselerdendi.

c) Mutezililerin, Yahudi, Hristiyan ve felsefi düşünceleri Arapçaya nakletmeye çalışan diğer gayr-ı müslimlerle çok sık temasta bulunmaları sebebiyle eski filozofların görüşlerinin bunların arasına sızmasıdır.

Mutezililerin, kayıtsız, şartsız akıllarına güvenmelerinden şu netice doğmuştur: Onlar, birşeyin iyiliği veya kötülüğü hususunda akla dayanarak hüküm verirler ve şöyle derlerdi: «Bütün bilgiler akıl ile elde edilir ve akla göre vâciptir. Nimetler bahşedene şükretmek, nakli delillerle bildirilmeden önce de gereklidir. İyilik ve kötülük, iyi ve kötü şeylerde bulunan birer zâti sıfattır.» [6] (İyi olan bir şeyin iyiliğini ve kötü olan birşeyin kötülüğünü, nakli deliller gelmeden de akıl ile, bizzat kendi durumlarından anlayabiliriz.)

Mutezililerin hocalarından biri olan «Cübbai» şöyle der: Allah Tealâ'nın yasakladığı şeyler iki kısımdır.

aa — Allah Tealâ'nın yasakladığı fakat, yasaklamayıp emretmesi de mümkün olan şeyler. Bunlar, sırf Allah tarafından yasaklandıkları için kötüdürler.

bb — Allah Tealâ'nın yasakladığı ve aksini emretmesi mümkün olmayan şeyler. Bunların kötülüğü kendiliğindendir. Meselâ, bir kimse yasaklanan bu şeyin yasak olduğunu bilmese dahi bunun kötü bir şey olduğunu anlayabilir.

Yine, Allah Tealâ'nın emrettiği şeyler de iki kısımdır.

cc — Allah Tealâ'nın, yapılmasını emrettiği, fakat emretmeyip yasaklaması da mümkün olabilen şeyler. Bunlar, sırf Allah tarafından emredildikleri için iyidirler.

---

(6) Şehristani, el-milel ve el-Nihal

dd — Allah Teala'nın emrettiği ve emretmemesi mümkün olmayan şeyler. Bunların iyiliği, kendiliğindendir.[7] (Emredilmeseler dahi kişi aklı ile bunların iyi olduğunu bilebilirdi.)

Mutezililer, bu görüşe dayanarak, Allah Teala'nın, iki şeyden iyi olanını yapmasının ve iyi olan iki şeyden daha iyi olanını yapmasının onun için gerekli olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar, şu gerekçeyi ileri sürmüşlerdir. Madem ki eşyanın içinde, kendiliğinden iyi ve kötü olanlar bulunmaktadır, o halde kendiliğinden kötü olan bir şeyin yapılmasını, Allah'ın emretmesi imkânsızdır.
Yine, kendiliğinden iyi olan bir şeyin yapılmamasını emretmesi imkânsızdır.

Allah Teala, kendiliğinden iyi olan bir şeyi hükümsüz bırakmaz. Yapılmasını emreder. İşte buna; «iyi olanı yapma mecburiyeti» denir.

Mutezililerin çoğunluğu bu görüşü kabul etmiş ve şöyle demişlerdir. «Allah Teala, ancak iyi olan şeyleri yapar. İyi olanı yapmak O'nun üzerine vâciptir. İyi olmayan bir şeyi yapmak ise Allah Teala için imkânsızdır.»

C — Mutezilenin, bazı görüşlerini, Yunan felsefesi ve diğer felsefelerden alması:

Emevilerin son dönemlerinde ve Abbasiler devrinde Arap-İslâm düşüncesine, yavaş yavaş Hint ve Yunan felsefesi girmeye başladı.
Yunan felsefe akımları müslümanlara Farslar yoluyla geldi. Çünkü İslâmdan önce Fars kültürü, Yunan felsefesinin etkisinde kalmıştı.

Yine müslümanlara Yunan felsefesi, Süryaniler kanalıyla intikal etti. Çünkü Süryaniler, Yunan felsefesinin mirasçısı olmuşlar ve onu dini kisvelerine büründürmüşlerdi.

Yunan felsefesi, bizzat Yunanlılar eliyle de müslümanlara intikal etmişti. Çünkü, Arap olmayan bazı müslümanlar, Yunancayı çok iyi biliyorlardı.

Mutezililer, görüşlerinde bu felsefenin tesiri altında kalmışlar, delil getirme metodlarının çoğunu bunlardan almışlardır. Yunan felsefesi, Mutezililerin delillerinde ve kıyaslarının önermelerinde apaçık görülmüştür.

---

(7) **Makalatül İslamiyyin, el-Eş'ari**

Mutezilîleri, Yunan felsefesini incelemeye sevkeden iki sebep vardır:

a) Mutezilîler, Yunan felsefesinde aklî açlıklarını giderecek ve fikrî boşluklarını dolduracak düşünceler bulmuşlar, bunlarla fikrî eğitimler yapmışlar ve kendilerini, delil ileri sürme hususunda güçlendirmişlerdir.

b) Filozoflar ve diğerleri, bazı İslâmî prensiplere hücum edince, Mutezilîler bunlara karşı çıkmışlar ve onların tartışma ve münazara usullerini kullanarak cevap vermeye çalışmışlardır. Filozoflara galip gelmek için, onlardan çok şeyler öğrenmişler ve bu yolla, gerçekten müslüman filozoflar olmuşlardır.

D — Mutezililerin, İslâmı savunmaları:

Mecusî, Yahudi, Hristiyan ve diğerlerinden birçok guruplar, İslâm dinine girmişlerdir. Bunların kafaları, eski dinlerine ait fikirlerle doluydu ve bu eski fikirler, damarlarındaki kanlarına kadar işlemişti. Diğer yandan bunların bazıları, müslüman olduklarını açığa vuruyor, fakat ya korktuğu ya bir dünya menfaati gözettiği, yahut da fitne çıkarmak suretiyle müslümanları saptırmak istediği için asıl inançlarını gizliyorlardı. Bu tip insanlar müslümanların arasında, onları inançlarında şüpheye düşürecek şeyleri yaymaya girişmişlerdi. Bunun neticesi olarak, görünüşte İslâm ismini taşımalarına rağmen aslında İslâmın temelini baltalayan bir takım guruplar ortaya çıkmıştır.
Mücessime (Allah'a cisim isnad eden), Allah'ın bazı imamlara hulül ettiğini (girdiğini) iddia eden Rafiziler ve zındıklar bu guruplardandır. İşte bu guruplara karşı kendini İslâm dinini savunmaya adayan, aklî ve naklî delilleri inceleyen yepyeni bir gurup ortaya çıkmıştır. Bu da Mutezile fırkasıdır.

Evet Mutezilîler, kendilerini dini savunmaya adamışlardır. Mutezililerin birlikte destekledikleri ve zafere ulaşması için el ele verdikleri beş temel prensip, kendileriyle muhalifleri arasında geçen şiddetli tartışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunların, yukarıda izah ettiğimiz şekliyle tevhid inançları, Mücessime ve Müşebbihe fırkalarına cevap vermek için ortaya çıkmıştır. Adalet prensipleri «Cüheymiye» fırkasına, «vaad» prensipleri «Mürcie» fırkasına, «Elmenziletu beynel menzileteyn» prensipleri ise hem «Mürcie» hem de «Hariciye» fırkalarına cevap vermek için ortaya çıkmıştır.
Abbasi halifesi Mehdî döneminde, ruhların tenasuhunu (ölen canlıların ruhlarının yeni doğan diğer canlılara girdiğini) iddia eden

«Mukanna' el-Horasani» adlı bir kişi ortaya çıkmış, insanlardan bazılarını kandırmış ve Maveraünnehr tarafına doğru gitmişti. Halife Mehdi, bunu bastırabilmek için büyük zorluklarla karşılaşmıştı. Bu sebeple Mehdi, zındıkların ve zındıklığın peşini bırakmamış, devlet kılıcıyla bunların kökünü kurutmak için peşlerini takibetmiştir. Fakat kılıç, her görüşü yok etmeye ve her mezhebi öldürmeye kadir olmadığı için, Mehdi, bu zındıklara cevap vermek, onları delillerle susturmak, ortaya attıkları şüpheleri yok etmek ve sapıklıklarını ortaya çıkarmaları için, Mutezile mezhebine mensup olanları ve benzerlerini teşvik etmiştir. Onlar da usanmadan, yılınadan bu yolda çalışmışlardır.

E — Abbasilerin Mutezileye yardım edişi:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mutezililer, Emeviler devrinde ortaya çıkmışlardır. Bunlar, Emeviler tarafından herhangi bir reaksiyonla karşılaşmamışlardır. Çünkü bunlar, Emeviler aleyhinde anarşi meydana getirmemişler ve onlara karşı savaş açmamışlardır. Zira bunlar, sadece düşünce ile meşgul olan, ilmi deliller peşinde koşan ve meseleleri sıhhatli ölçülerle değerlendiren bir fırka idi. Emeviler, bunlara karşı çıkmamışlarsa da yardım da etmemişlerdir.

Abbasiler dönemi başlayınca, inkârcılık ve zındıklık akımları her tarafa yayılmış, Abbasi halifeleri, Mutezilileri, zındıklar karşısında yalın bir kılıç gibi bulmuşlar, bunları köreltmek istememişler, bilakis kendi yollarında devam etmelerini teşvik etmişlerdir.

Kendisini, Mutezile âlimlerinden biri olarak sayan Abbasi halifesi Memun, iktidara gelince, Mutezililerle sıkı ilişkiler kurdu, onları kendisine yaklaştırdı. Vezirlerini ve muhafızlarını bunlardan seçti. Memun, Mutezililerle fıkıhçılar arasında, bir görüş üzerinde ittifak etmeleri için, karşılıklı münazaralar tertipler idi. Bu durum, Mehdi'nin ölüm tarihi olan Hicrî 218 yılına kadar devam etti. Bu tarihte ilmi tartışmalar, tehdit ve işkencelere dönüştü. Bunun sebebi, ve planlayıcısı Memun'un veziri ve kâtibi olan Ahmed b. Ebi Dûad el-Mutezili'dir.

Şüphesiz ki bu davranış, bir düşüklüktür. Memun gibilerin, iktidar dönemlerinde bu hadiselerin meydana gelmesine razı olmamaları gerekirdi. Bu davranışlarla, fıkıhçılara ve hadis âlimlerine zorla Mutezilenin görüşü kabul ettirilmek isteniyordu.

İktidar gücü, belli görüşleri destekleyerek, insanları inançları dışındaki görüşleri kabullenmeye zorlayan bir güç değildir. Dinde

zorlamanın haram olduğuna göre, insanları, dine ters düşmeyen görüşlerinden zorla ayırıp özel bir görüşe sevketmek nasıl helâl sayılabilir?

Mehdi, fıkıhçılara, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu zorla söyletmeye çalışıyordu. Bazı âlimler, Mehdi'nin şerrinden korkarak ve onun cezalarından çekinerek onun arzusuna uygun cevap vermişlerse de; diğer bir kısım âlimler, işkencelere, haksızlıklara ve uzun süren mahkumiyetlere katlanmışlar ve inançlarına ters düşen bir sözü söylememişlerdir.

Bu fitne, Memun'un vasiyeti üzerine, Abbasi halifeleri Mutasım ve Vâsık dönemleri boyunca devam etmiştir. Ayrıca Vâsık, Mutezilenin görüşü olan, kıyamette Allah'ın görülemiyeceği meselesini kabullendirmek için de zora başvurmuştur.

Abbasi halifesi Mütevekkil iktidara gelince bu musibeti ortadan kaldırmış, işleri normal seyrinde yürümeye terketmiş ve görüşleri kendi istikametlerinde yürümeye bırakmıştır. Hatta Mutezililere karşı çıkmış ve onlara iyi bir gözle bakmamıştır.

F — Çağdaşlarına göre Mutezile:

Fıkıhçılar ve hadis âlimleri Mutezililere karşı şiddetli bir savaş açmışlardı. Böylece Mutezililer iki güçlü hasım arasında kalmışlardı.

Bir tarafta Zındıklar, Müşebbihe'ler, Mücessimler ve bunlara benzeyenler, diğer tarafta ise fıkıh ve hadis âlimleri bulunmaktaydı. İnsan, fıkıh ve hadis âlimlerinin sahalarına baktığı zaman, bunların, her fırsatta Mutezilileri şiddetle eleştirdiklerini görür. İmam Şafii ve İmam Ahmed b. Hanbel'in Tevhid ilmini ve tevhidçilerin metoduyla bu ilmi öğreneni kınadıklarını gördüğün zaman, bunların aslında Mutezilileri ve metodlarını eleştirdiklerini bil. Fakat, fıkıh ve hadis âlimlerinin, Mutezile görüşlerini destekleyen Memun tarafından kendilerine işkence yapılmasından önce de Mutezilileri sevmemelerinin sebebi nedir?

Bana göre, birkaç sebep bir araya gelerek bu düşmanlığı ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Mutezililer, inanç meselelerini anlama mevzuunda selef-i salihîn'in (önceki ihlaslı müslümanların) yolundan ayrılmışlardı. Selef-i salihîn'in devamlı olarak okuduğu zikri, Kur'an-ı Kerîm idi. Allah Teâlâ'nın sıfatlarını ve itikadî meselelerden, iman edilmesi ge-

rekenleri öğrenmek isteyen herkes, Kur'an-ı Kerim'e ve sünnet-i seniyye'ye başvurur, bunların dışına taşmazlar ve bunlardan başkasına güvenmezlerdi.

Evet, inanç meselelerini açık seçik olan Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinden öğrenirlerdi. Herhangi bir mesele hakkında tereddüte düştükleri zaman ise, çok iyi bildikleri, Arap dilinin ifadelerinden anlamaya çalışıyorlardı. Bütün bunlara rağmen birşey anlayamazlarsa işi Allah'a havale ederler, mesele hakkında herhangi bir şey konuşmazlar, fitne ve şüphe tohumlarının saçılmasına razı olmazlardı.

Bu durum, Arapların mizacına uygundu. Çünkü Araplar, aslında mantık, ve felsefe bilmiyorlardı ve ilim adamı değillerdi. Araplar arasında ilim gelişip, özellikle felsefi bilgiler yayılınca, ortaya, Arapların bu durumuna karşı Mutezile fırkası çıktı. Mutezililer, herşeyde aklı hakem tayin etmeye başladılar. Onu, araştırmalarının temeli kabul ettiler. Akıllarının ihtirası onları herşeyin mahiyetini öğrenmeye sevketti.

Mutezililerin dinî öğrenimde başvurdukları bu yeni metod, fıkıhçılar ve hadis âlimlerince dinî tahsilde görmedikleri yepyeni bir metod idi. Bu sebeple fıkıh ve hadis âlimleri, Mutezililere karşı, eleştiri kılıçlarını çekmişler ve onlar aleyhine kötü sözler yaymaya girişmişlerdir.

b) Mutezililer, Zındıklarda, Rafizilerle ve Dualistlerle (iki tanrı kabul edenlerle) ve benzerleriyle tartışma yapmakla meşgul idiler.

Tartışma bir çeşit savaşa benzer. Savaşan kişi, karşısında savaşanın taktiğine göre davranır, onun silahına göre tedbir alır, onun planlarını ve amacını öğrenmeye çalışır. Bütün bunlar ise, iki düşmanın, birbirinden etkilenmesine ve birbirlerinin metodlarını taklit etmelerine sebep olur. İşte bu nedenle, Mutezile fırkasına mensup olanlara da muhalifleri tarafından bir kısım düşünceler sızmıştır.

Ancak bu düşünceler, Mutezililerin, inançlarını değiştirecek veya onları İslâmdan çıkaracak, yahut, İslâma saldıranlara karşı mücadelelerini zayıflatacak derecede köklü düşünceler değildi. Nyberg'in «İntisar» adlı kitabını neşrederken yazdığı şu önsöz ne güzeldir: «Bir savaşta büyük bir düşmanla karşılaşan kişi, düşmanı ve savaş şartları ile bağlı kalır. Savaşın seyrine göre vaziyet alır. Bu kişinin, oturmasında, kalkmasında, hareketinde ve durmasında, düşmanı takip etmesi gerekir. Böyle bir kişi bazan, bizzat düşmanından ve düşmanın taktiklerinden etkilenir. Düşünce sahsaındaki çarpışmalar da böyledir. Genellikle düşüncelerin oluşmasında, düşmanın etkisi ta-

raftarların etkisinden daha az değildir. Hattâ, Hanbelî mezhebine mensup olan bazı insanlar, arkadaşlarının, kendilerini inkârcılara cevap vermeye adamalarının, bizzat onların da inkâra sapmalarına sebep olduğundan, şikâyetçi olmuşlardır.

Bu sebeple, Mutezile mezhebine mensup olanların görüşleri içinde acaip bazı görüşlerin de yer almasına şaşmamalıdır. Çünkü bunlar, düşmanlarıyla yaptıkları tartışmalardan etkilenmişlerdir.

c) İnanç meselelerini öğrenme hususunda Mutezilîlerin metodu sırf akılcı bir metoddu. Hernekadar onlar, Kur'an'ın nasslarına muhalefet etmemeye çalışıyorlar idiyse de...

Mutezilîlerin görüşü ile Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinin zahiri, birbiriyle çeliştiği takdirde onlar, Kur'an-ı Kerim'i kendi görüşlerine ters düşmeyecek ve zâhiri mânâsından da uzaklaşmayacak bir şekilde te'vil ederlerdi.

Bu metodun temelini, akla güven teşkil eder. Halbuki aklın temayülleri ve aldanmaları vardır. Bu sebeple Mutezililer, sırf aklî temayüllerine uyarak birçok hatalara ve kötülüklere düşmüşlerdir.

Meselâ: Mutezilîlerin imamlarından olan Cübbaî'nin «Allah, kulunun duasını kabul ettiği vakit kuluna itaat etmiş olur.» sözüne sımsıkı sarılması bu kabildendir. Cübbai'nin bu görüşte direnmesinin sebebi şu idi: Bir zaman ona Ebu Hasen el-Eş'ari şu soruyu sormuştu: Sana göre, itaat etmek ne demektir?» Cübbai: Başkasının istek ve iradesine muvafakat etmektir. Kim, başkasının isteğini yerine getirirse ona itaat etmiş olur.» dedi. Bunun üzerine Ebul Hasen: «Bu prensibe göre, Allah Tealâ'nın, kulunun isteğini yerine getirdiği takdirde, ona itaat etmiş olması gerekir. Allah Tealâ'nın kuluna itaat etmesi caiz görüldüğü vakit ise, onun, kuluna boyun eğmesi de caiz görülmüş olur.» «Allah bundan münezzehtir, çok yücedir.» [8]

Yine Mutezilîlerin imamlarından olan Ebu el-Huzeyl'in şu söğü bu kabildendir. «Cennet ehli hür iradeye sahip değildir. Çünkü onlar, hür iradeye sahip olmuş olsalardı, mükellef olmaları icabederdi. Âhiret ise ceza ve mükâfat yurdudur, yükümlülük yurdu değildir.»

Şüphesiz ki bu söz, gerçeklerden uzak bir akılcılıktır. Çünkü, hür iradeye sahip olmak, her zaman yükümlülüğü gerektirmez. «Hayyat» adındaki âlim, Ebu el-Huzeyl'in bu görüşten döndüğünü söyler. [9]

---

(8) el-Fark beyn el-Firak, Bağdadî
(9) El-İntisar İbn-i Ravendiye cevap bölümü.

İşte Mutezililerin bazılarında görülen bu tip garip düşünceler, halk arasında, bütün Mutezililerin görüşü gibi yayılıyor ve aleyhlerinde kötü sözler söylenilmesine vesile oluyordu.

d) Mutezililer, İslâm ümmeti nezdinde büyük mevkileri bulunan birçok zatlarla münakaşa ve mücadele etmişler, hasımlarıyla tartışmalarında ölçüyü kaçırmışlar, her türlü sözü söylemekten çekinmemişlerdir.

Yine, Mutezililerin imamlarından sayılan Câhiz'in, fıkıh ve hadis âlimleri hakkında söylemiş olduğu şu sözlere bir bakın: «Hadis âlimleri, avam tabakasındandır. Onlar, taklitçidirler. Delil çıkarmaya çalışmazlar ve serbestçe hareket edemezler. Taklit ise, aklî deliller karşısında kendisinden uzak durulan ve Kur'an'da yasaklanan bir husustur.» Câhiz, sözlerinin sonunda şunları söyledi: «Hadisçilerin «zâhitler, âbidler bizdendir» şeklindeki sözlerinin cevabı şudur:
— «Sayıca kendilerinden daha az olan Haricîlerin âbidleri, hadisçilerin âbidlerinden daha çoktur. Buna ilaveten, Hariciler iyiniyet sahibidirler. Daha hoş, çıkarcılıktan çok uzak, takva yönünden daha samimi, kıyafet bakımından daha mütevazi, yollarında daha kararlı, dâvâ uğrunda canlarını ve kanlarını daha fazla feda eden, kendilerine daha az mal toplayan ve başkalarını daha az mahrum eden, daha fazla zâhid ve daha çok gayret sarfeden insanlardır.» [10]

Câhiz'in, haklarında böyle konuştuğu zatlar, bütün halk nezdinde ve ulemadan birçoklarına göre mevki ve makamları üstün olan kişilerdir.

İşte bu sebeple, yapılan bu tenkidler, müslümanların çoğunluğunun, Mutezililerden nefret etmelerine sebep olmuştur. Hernekadar mücerred gerçekleri araştırmak isteyen kişiler nzdinde takdir edilmiş olsalarda...

e) Birçok inkârcılar, Mutezile mezhebinde fitne tohumlarını ve bâtıl görüşlerini yayabilecek ve İslâma vesveselerini sokabilecekleri yuvalar buldular. İnkârcıların gerçek maksatları ortaya çıkınca Mutezililer, bunları kendilerinden uzaklaştırmışlardır.

Meselâ: İbn-i Ravendî, Ebu İsa el-Verrak, Ahmed b. Hait ve Fadl el-Hadesî bunlardandı. Bu adı geçen kişiler, bir kısım, İslâmî prensipleri yıkıcı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları, müslümanların inancını bozmak için Yahudiler tarafından kiralanmakla suçlanmışlardır.

---

(10) Câhiz, el-Füsul el-Muhtar.

Mutezililer, hernekadar, kötülükleri ortaya çıkan bu tip insanlardan daha sonraları uzaklaşmışlarsa da, daha önce bunların, Mutezilîlerin arasında bulunmaları, kendilerini bulaştırdıkları murdarlıkların, Mutezilîlere de sıçramasına sebep olmuşlardır. Hernekadar, Mutezilîlerin hocaları, kendilerinin, bu gibi insanlardan uzak olduklarına dair yeminler etmişlerse de, yine de suçlamalar, Mutezililerin üzerinde kalmıştır. Çünkü, akla, suçsuzluktan daha önce suçluluk gelir.

f) 'Abbasilerden, Mutezililere arka çıkan, onlara yardım eden, onların mezheplerini benimseyen ve onların görüşlerine taassup derecesinde bağlı olanlar çıkmıştır. Bu gibi insanlar halkı Mutezililiği kabullenmeye zorlamışlar, fıkıh ve hadis âlimlerine işkence yapmışlar, onların başına çeşitli musibetler getirmişlerdir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, fıkıh ve hadis âlimleri, bu işkence ve musibetlere sabretmişlerdir.

Fıkıh ve hadis âlimlerinin, içine düştükleri bela ve musibetler, halkın onlara acımasına ve Mutezililere kızmasına vesile olmuştur. Böylece, takva sahibi bu zatların çektikleri elem ve ızdıraplar, Mutezililerin itibarını düşürmüş ve günahları Mutezililerin boynunda kalmıştır.

Mutezililerin içinde, risaleler yazarak bu gibi işkence ve eziyetlerin, fıkıh ve hadis âlimlerine yapılmasını destekleyen kişilerin de bulunması, durumu iyice kötüleştirmiştir. Câhiz'in, halife tarafından, fıkıh ve hadis âlimlerine yapılan işkenceyi savunur mahiyette söylediği şu sözü bu kabildendir: «Biz, ancak, hakkında çokça delil gösterdiğimiz kişinin, kâfirliğine hükmederiz. Ve biz, ancak, itham altında bulunanları imtihan ederiz. Sanıkları ortaya çıkarmak, tecessüs (kusur aramak) değildir. Yine, sanıkları sorguya çekmek, gizlilikleri teşhir etmek değildir. Eğer, her suçu ortaya çıkarmak bir teşhir ve her sorguya çekmekte bir «tecessüs» sayılsaydı, hâkimler, insanların gizliliklerini en çok ifşa eden ve onların kusurlarını bulmaya en çok çalışan kimseler olurlardı.

Zorbalığa dayanan görüşlerin, yıkılmaya mahkum olduğu, bir gerçektir. Çünkü kaba kuvvet kördür, ahmaktır. Doğruluktan sapmak, serserice hareket etmek kaba kuvvetin şânındandır. Kaba kuvvete dayanan her görüş, neticede mağlup olur. Çünkü insanlar, kaba kuvvete dayanan görüşün gerçekliği hususunda şüpheye düşerler. Zira, gerçekten, sağlam delillere dayalı, güçlü bir görüş, hiçbir zaman kaba kuvvete ihtiyaç hissetmez.»

G — Fıkıh ve hadis âlimlerinin Mutezileyi eleştirmeleri :

Câhiz'in sözlerinden de anlaşıldığı gibi mutezililer, fıkıh âlimlerini tenkid etmişler. Ahmed b. Hanbel gibi bir zatı dini yönden itham etmişlerdir. Tabii olarak bu ithamlara karşılık ithamlarla cevap verilmiştir.

Mutezililerin, fıkıh ve hadis âlimlerini suçlamaları, 'Abbasilerin, bunları destekledikleri dönemlerde meydana gelmişti. Elbetteki suçlamalara cevap aynı dönemde meydana gelecekti. İşte bu sebeple, fıkıh ve hadis âlimleri, mutezile fırkasına mensup olan insanları dinen suç sayılan her şey ile itham etmişlerdir. Öyle ki, İmam Ebu Hanife'nin talebesi, İmam Ebu Yusuf, mutezilileri zındıklıkla itham etmiş, İmam Malik ve İmam Şafii, bunların şahitliklerinin kabul edilmiyeceğine dair fetvalar vermiş ve Ebu Hanife'nin talebesi, Muhammed b. Hasen el-Şeybanî, mutezilî bir kişinin arkasında namaz kılanın, namazını iade etmesinin gerekli olduğuna fetva vermiştir. Mutezililer hakkındaki kötü sözler, bu büyük imamlara mensup olan insanlara da sirayet etmiş, dolayısıyle bunlar mutezilileri fâsıklıkla (doğru yoldan ayrılmakla), haram işlemekle suçlamışlardır.

Şurası bir gerçektir ki, hararetli tartışmalara kadar giden anlaşmazlıklar, elbetteki birtakım çamur atınalara ve haksız suçlamalara yol açacaktır.

Mutezile fırkasına yöneltilen suçlamalardan birçoğu tarafsız bir görüşten kaynaklanmıyor, bilakis tarafgirlikten ve görüşlerdeki taassuptan kaynaklanıyordu. Her taassup, idrak kapılarından birisini mutlaka kapatır.

Şüphesiz ki mutezililer, hatalı olsunlar veya olmasınlar, ortaya koymuş oldukları tutumlarıyla, dinin çerçevesinden çıkmış değillerdir. Mutezililere, insanları davet ettikleri doğru şeylerden ve İslâmı savunmalarından dolayı sevap vardır. İslâmı savunma husunda mutezililerin, öncülük yapmaları sebebiyle üstünlükleri vardır.

Vâsıl b. 'Ata'ya tâbi olanlar, çeşitli İslâm beldelerine dağılmışlar, oralarda bulunan, heva ve hevesine uymuş kişilere karşı mücadele vermişlerdir. Vâsıl'ın arkadaşı Amr b. Ubeyd, zındıklara karşı savaş açmış, ehl-i hak ile dost ve ehl-i heva ve heves ile düşmandı. 'Amr, şair Beşşar b. Burde'nin arkadaşı idi. Beşşar'ın zındık olduğunu anlayınca, arkadaşı olması, onu Bağdat'tan sürdürmesine engel olmadı. Beşşar, sürgünden sonra Bağdat'a ancak, 'Amr'ın vefatından sonra Ebu Cafer el-Mansur devrinde dönebilmiştir.

'Amr, müttaki bir kişiydi. Câhiz, bunun hakkında biraz da taassuba kaçarak şöyle demiştir: «Amr'ın ibadeti, bütün fıkıh ve hadis âlimi âbidlerin ibadetlerine denktir.»

Mutezililerin devam eden her kuşağında, kendilerini ibadete veren ve takva sahibi olan bir gurup bulunmuştur. Mutezililerden bazılarının müttaki oluşu, aşırı ihtiyacına rağmen devletten herhangi bir mal almamalarına sebep olmuştur.

'Anltaıldığına göre, 'Abbasi halifesi Vâsık, veziri 'Ahmet b. Duad'a şunu sormuştur: «Niçin, başkalarını hâkim tayin ettiğin gibi, arkadaşlarım mutezilileri hakim tayin etmiyorsun?» Duad ise şu cevabı vermiştir: «Ey müminlerin emiri, senin arkadaşlraın bundan kaçınıyorlar. Meselâ: Cafer b. Bişr... Kendisine onbin dirhem gönderdim kabul etmedi. Daha sonra bizzat ben gittim, yanına girmek için izin istedim, bana izin vermedi. İzinsiz olarak içeri girdim. Kılıcını yüzüme dayadı ve «İşte şimdi seni öldürmek bana helâl oldu.» dedi. Bunun üzerine oradan uzaklaştım. Böylelerini nasıl hâkim tayin edeyim?»

Ne gariptir ki bu Cafer'e bazı arkadaşları iki dirhem vermiş o da kabul etmiştir. Bunun üzerine Cafer'e «Nasıl oluyor da onbin dirhemi reddediyor ve iki dirhemi kabul ediyorsun?» diye sorulunca, şu cevabı vermiştir. «Bu onbin dirheme, tarafgir yaltakçılar benden daha çok lâyıktır. Ben ise bu iki dirheme daha çok lâyıkım. Çünkü bu iki dirheme benim ihtiyacım var. Ve 'Allah Tealâ bunları bana dilenmeden gönderdi.»

Şüphesiz ki bu davranış, iffetli ve onurlu bir şahsiyetin davranışıdır. Bu onurlu kişi, devletin malının helâl olmayan yollardan toplandığı kanaatinde olduğu için, şüphe etmiş ve onu reddetmiştir. Diğer taraftan helâl ve temiz olan iki dirhemi kabul etmiştir.

H — Mutezilenin münazaraları:

İlm-i kelâm, mutezile fırkasına mensup olanların, gerek mecusi, dualist, heva ve hevesine uyan sapıklarla gerekse, fıkıh ve hadis âlimleriyle ve İmam Eş'arî, İmam Matüridi ile yaptıkları tartışmalardan doğmuştur.

Mutezililer, ilm-i kelamda dairenin merkezini, değirmen çarkının milini teşkil etmektedirler. Bunlar, tartışmalarıyla İslâmî düşünceyi iki asra yakın bir zaman meşgul etmişler ve tartışma meclislerinde halifelere, vezirler ve âlimler bulunmuş, görüşler birbiriyle çar-

pışmış, İslâmî düşünce Fars veya Yunan yahut Hint felsefeleriyle donatılmaya çalışılmıştır.

Mutezililer, münakaşalarında belirli özellikleriyle seçilmişler, kendilerine özel bir renk veren hususiyete bürünmüşler ve kendilerine mahsus özel bir anlayış ortaya koymuşlardır. Hernekadar hüküm çıkarma yolları ve hüküm çıkarmak için kullandıkları mukaddimeleri, diğer İslâm cemaatlerinin mukaddime ve metodlarına muhalif idiyse de bunların anlayışları genellikle dinin davet ettiği prensiplere ters düşmemekteydi.

Mutezilenin, araştırma ve tartışmalardaki en belirgin özellikleri şunlardır.

a) Başkalarını taklitten kaçınmaları, incelemeden, delilleri değerlendirmeden ve işleri ölçüp-tartmadan başkalarına kayıtsız şartsız tâbi olmamaları.

Mutezilîler, görüş sahiplerinin şahıslarına değil görüşlere saygı gösterirlerdi. Söyleyene değil, söylenen hak söze ihtiram ederlerdi. Bu sebeple mutezilîler birbirlerini dahi taklit etmemişlerdir.

Mutyezilenin devamlı uyduğu kural şu idi. «Her mümin, dinin temel meselelerinde yapacağı ictihadı ne gerektiriyorsa onu yapmakla mükelleftir.»

Belki de mutezilîlerin, şu guruplara bölünmelerinin sebebi budur.

VÂSILIYE: Bunlar, mutezile mezhebinin en önde gelen adamı olan Vâsıl b. Ata'nın görüşlerini tercih edenlerdir.

HUZEYLİYE: Bunlar, Hicrî ikinci yüzyılda mutezilîlerin hocalığını yapan Ebul Huzeyl el-Allaf'ın taraftarlarıdır.

NAZZÂMİYE: Bunlar, Ebul Huzeyl el-Allaf'ın talebesi olan İbrahim b. Seyyar el-Nazzam'a tâbi olanlardır.

HÂİTİYE: Bunlar, Ahmed b. Hait'in taraftarlarıdır.

BİŞRİYYE: Bunlar, Bişr b. el-Mu'temir'in taraftarlarıdır.

MUAMMERİYE: Bunlar, Muammer b. Ubbad el-Selemî'ye tâbi olanlardır.

MİZDARİYE: Bunlar, «Ebu Musa» diye adlandırılan ve «Mizdar» diye lakap takılan İsa b. Subeyh'in taraftarlarıdır.

SUMÂMİYE: Bunlar, Sumame b. Eşres el-Numeyri'nin tarfatarlarıdır.

HİŞAMİYE: Bunlar, Hişam b. Ömer el-Fûtî'nin taraftarlarıdır.

CAHİZİYE: Bunlar, meşhur edip, Câhiz'in taraftarlarıdır. Câhiz, edipliğiyle birlikte mutezile mezhebine mensup olan âlim bir kişiydi.

HAYYÂTİYE: Bunlar, Ebul Hüseyin el-Hayyat'ın taraftarlarıdır.

CÜBBAÎYE: Bunlar, Ebul Hasen el-Eş'arî'nin hocası ve Hicri üçüncü yüzyılda mutezililerin hocası olan Ebu Ali el-Cubbai'nin taraftarlarıdır.

BEHŞEMÎYE: Bunlar da, Cübbâîye fırkasının hocası olan Cübbâî'nin oğlu Ebu Haşim Abdüsselam'a tâbi olanlardır.

b) Mutezililerin özelliklerinden biri de, itikadi meseleleri ispat hususunda akla dayanmalarıdır.

Mutezililer, Kur'an-ı Kerim'in yolundan sapmamak için imdadı Kur'an'dan almışlardır. Fakat bunların pek fazla hadis bilgileri yoktu. Çünkü bunlar, inanç meselelerinde hadislere dayanmıyor ve onları delil olarak kullanmıyorlardı.

Mutezililerin akla dayanmaları, onları, devirlerinde Arapçaya tercüme edilen akli ilimleri tahsile sevketmiştir. Bunlar, bu ilimleri incelemişler ve bunlardan, düşmanlarıyla çarpışabilecek ve delil çıkarabilecek kadar nasiplerini almışlardır. Bu sebeple birçok filozofluk taslayanlar, bunlara katılmışlardır. Çünkü bu gibi insanlar, mutezililerin görüşlerini kendilerine uygun bulmuşlardır. Zira mutezililerin görüşleri, kendilerini ihata eden dini ruhu ve onlara hakim olan Allah'ı tenzil etme düşüncesi yanında, insan aklının açlığını doyuran felsefi görüşleri de kapsamaktaydı. Bu sebeple, mutezile fırkasına mensup olan kişiler arasında birçok seçkin yazarlar, büyük âlimler ve akıllı filozoflar bulunmuştur.

c) Mutezililer, güzel konuşma ve meseleleri iyi izah etme özellikleriyle de seçilmişlerdir.

Mutezililerin arasında çok güzel hatipler ve münazara usullerini iyi bilen tartışmacılar mevcuttu. Bunlar, devamlı mücadele yaptıkları için nasıl tartışma yapılacağanı çok iyi biliyorlardı. Yine bunlar, düşmanın nasıl mağlup edilebileceğini öğrendikleri için mücadele usullerini çok iyi biliyorlardı.

İşte mutezilenin lideri olan Vâsıl b. Ata büyük bir hatip, karşısındakinin ne düşündüğünü sezebilen, hazırcevap ve hazırlıksız konuşabilen bir kimse idi.

İşte, mutezilenin hocalarından biri olan İbrahim b. Seyyar el-Nezzam. Bu zat zeki, çok güzel konuşan, konuşması tesirli, edip ve şair bir kimse idi.

Yine mutezililerden biri olan Ebu Osman Emr el-Câhiz hakkında, Sabit b. Kurra el-Saibi şunları söyler. «Ebu Osman el-Câhiz, müs-

lümanların hatibi, ilm-i kelamcıların hocası, eskilerin ve bütün hatiplerin efendisi, konuştuğu zaman belagatıyla meşhur hatiplerden «Sahban» a benzer, münazaraya giriştiğinde ise, meşhur münazaracı «Nazzam» gibidir. Arap dilinin ve edebiyatın üstadıdır. Kitapları, gül bahçeleri, izah ettiği meseleler, çeşitli meyvelerdir. Onunla tartışmaya giren herkes, daha önce onu görmek zorunda kalırdı. Ona sataşan herkes ise sonunda ona boyun eğerdi.»

I — Mutezilenin tartıştığı hasımları:

Mutezile fırkası;

a) Mecusi, dualist, cebriye ve bidatçılarla.

b) Fıkıh ve hadis âlimleriyle.

c) Eş'ari ve Matüridi'lerle.

Mücadele ve münazaralarda bulunmuşlardır.

Şimdi, mutezil'lerin, sırasıyla, heva ve heveslerine uyanlarla, bidatçılarla, kâfirlerle mücadele ve Kur'an-ı Kerim'in mahluk olup olmadığı hususunda da fıkıh ve hadis âlimleriyle geçen tartışmalarını anlatmaya çalışalım. Eş'ari ve Matüridilerle olan münakaşalarını ise, bu mezheplerin bahsine bırakalım.

a) Mutezilenin, şehevani arzularına uyanlarla ve kâfirlerle yaptıkları münakaşalar:

Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Emeviler döneminin sonlarında ve Abbasilerin ilk zamanlarında, Zındıklar çoğalmış, müslümanların arasına, kalblerinde Farsların ve başkalarının dinlerinden kalıntılar taşıyanlar sızmış, bu kişiler, müslümanlara karşı kin beslemiş, bazan yüzlerinden maskeyi kaldırmışlar, bazan da İslâm kisvesine bürünerek, hiçkimse farkına varıp tedbir almadan zehirlerini saçmak için, kendilerine ait bâtıl inançları aşılamışlardır.

Evet, zındıklardan birçoğu sinsice faaliyet gösterenlerdi. İslâm için en büyük tehlikeyi bunlar meydana getiriyordu. Çünkü bazı insanlar bunlara aldanıyorlardı.

Mutezile fırkası bunların karşısına dikildi, zındıkların, İslâma karşı saldırıya geçtiklerini kabul ettikleri her alanda onlarla çarpıştılar.

Daha sonra mutezililer, kendilerini gizlemeyen, dualist ve dehrîlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Mutezilenin lideri Vâsıl, arkadaşlarını, zındıklarla savaşmaları için çeşitli şehirlere göndermiştir. Vâsıl, bizzat kendisi de İslâmı savunmaya girişmiştir. Yazmış olduğu eserlerden biri de «Elf Mesele» (Bin Mesele) adlı kitaptır. Bu kitabı,

Hristiyanlıkla Mecusîlik birleştirilerek ortaya çıkartılan, Fars mezhebi «Manikeizm» e[11] cevap olarak yazmıştır. Vâsıl b. Ata'dan sonra gelen talebeleri de aynı yolu takip etmişlerdir.

Mutezililerin tartışma metodları güçlü, delilleri sağlam, konuşmaları fasih ve açık, kendileri ise, tahsil ettikleri ilimlerden ve yaptıkları tartışmalardan elde ettikleri büyük bir ikna gücüne sahiptiler. Öyle ki, müslüman olmayan bazı hasımları bunlarla yaptıkları tartışmalardan sonra müslüman oluyorlardı.

Mutezile tarihini yazan yazar şöyle der: «Ebu Huzey el-Allâf vasıtasıyla üçbinden fazla Mecûsî müslüman olmuştur. Çünkü Allâf, tartışmada çok mâhir ve güçlüydü. İnsanları dâvet ettiği şey, kuvvetli, insanların kendisini davet ettikleri şey ise zayıftı.»

«İntisar» adlı kitapta, bu tartışmaların bir kısmı nakledilmektedir. Bunlardan biri de, bir «Manikeizm» mezhebine mensup olanla bir Mutezilî arasında geçtiği söylenen şu tartışmadır:

Manikeistler, doğru söylemenin yalan söylemeye zıt olduğunu, doğru söylemenin iyi olduğunu ve «Nur» dan geldiğini, yalan söylemenin ise kötü olduğunu ve «Karanlık» tan geldiğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple Ebul Huzeyl'in talebesi İbrahim Nazzâm şunları sormuştur:

Nazzâm — Söyleyin bakalım, bir insan tutar bir yalan söylerse bu durumda yalancı kimdir?

Manikeistler — Yalancı olan «karanlık» tır.

Nazzâm — Şayet yalan söyleyen kişi, daha sonra yalan söylediğine pişman olur da «Ben yalan söyledim. Kötü bir şey yaptım.» derse bu takdirde «yalan söyledim» diyen kimdir?

Manikeistler — (Bunun üzerine birbirlerine girmişler, ne söyleyeceklerini bilememişlerdir.)

Nazzâm — Eğer, «Ben yalan söyledim, kötü bir iş yaptım» sözünü «Nur» un söylediğini zannediyorsanız «Nur» yalancı olmuş olur. Çünkü yalan söyleme onun tarafından meydana gelmedi ve onun ağzından çıkmadı. Buna ilâveten yalan söylemek bir kötülüktür. Bu takdirde, «Nur» tarafından bir kötülük meydana getirilmiş olur. Bu

---

(11) Manikeistler, bir Mecusî taifesidir. Esaslarını Mecusîlik ve Hıristiyanlıktan almışlardır. Bunlar da Mecusîler gibi Hayır ve Şerrin birer ilahı bulunduğuna inanırlardı. Onlara göre Hayır ilahı NUR, Şer ilahı ise ZULMET idi. Günümüzdeki Yezidiye mezhebi bunların kalıntısıdrı. Bunlar, Zinayı terketmek, dünyada zahid olmak ve benzeri bazı iyi şeylere davet etmişlerse de et yemeyi haram saymak, zararlı hayvanları öldürmemek gibi şeyleri de benimsemişlerdir.

da sizin iddialarınızı yıkar. Eğer siz, «Ben yalan söyledim, kötü bir iş yaptım.» diyenin «karanlık» olduğunu kabul ediyorsanız, karanlığın doğru söylemiş olduğu ortaya çıkar. Doğru söylemek bir iyiliktir. Bu takdirde karanlıktan hem doğru söz hem de yalan söz meydana gelmiş olur ki bu da sizin inancınıza göre birbirine zıt olan hayır ve şerrin birleşmesidir.»

Bu tartışmadan anlaşılmaktadır ki, büyük bir araştırma, zındıkları takip söz konusudur. Ve mutezililerle tartışanların bütün yolları kesilmektedir.

Serh el-Uyûn adlı eserin sahibi, adı geçen bu Nazzâm ile, her şeyde şüphe eden ve varlıkların bir gerçeği olduğunu inkâr eden sofist Salih b. Abdülkuddus'un arasında geçen diğer bir muhavereyi anlatır.

Adı geçen Salih'in bir çocuğu ölmüştü. Ebul Huzeyl el-Allâf, sofist arkadaşına gitti. Yanında, henüz küçük bir çocuk olan ve yanından ayrılmayan Nazzâm bulunuyordu. Ebul Huzeyl, sofist arkadaşının ölen çocuğuna yanıp yakıldığını görünce ona şunları söyledi: «Sana göre insanlar, bitkiler gibiyse, oğluna acımana bir sebep göremiyorum.» Burada Huzeyl şunu demek istiyordu: (Sofistlere göre insanlar ve bitkilerin varlıkları bir gerçeğe dayanmaz. İnsanın değerlendirmesine tâbidir. Çünkü salih insanın gerçek mahiyetinde şüphe etmekteydi.) Bunun üzerine Salih şu cevabı verdi: «Ey Ebul Huzeyl, oğlum «Şükuk» adlı kitabı okumadığı için ona acıyorum.» Ebul Huzeyl: «Şükuk» kitabı nedir?» dedi. Salih, «Benim telif ettiğim bir kitaptır. Onu okuyan, var olan şeyler hakkında şüpheye düşer, neticede ona, bunlar yokmuş kanaati gelir. Olmayan şeyler hakkında da şüphe eder. Neticede ona, o şeylerin var oldukları kanaati gelir.» dedi. Bunun üzerine Nazzâm müdahale ederek şunları söyledi: «Sen de oğlunun ölmesinden, şüphe et. Ölmüş olsa dahi onu ölmemiş kabul et. Yine sen, oğlunun bu kitabı okuduğunda şüphe et. Hernekadar onu okumadıysa da sen, onu okuduğu kanaatine var.»

Bu son hadise ve benzerleri, Mutezile fırkasına mensup olanların ufuklarının geniş olduğunu, gönüllerinin dar olmadığını, dolayısıyla, kendileriyle mücadele eden gayr-i müslimlerle veya sapıklıklarını düzeltmek istedikleri sapıklarla dahi iyi ilişkiler kurmayı bilmişlerdir. Bu, âlimlerin davranış şeklidir. Âlimlerin gönlü, inanç bakımından kendilerine muhalif olanlara bile açıktır. Tâ ki Allah Teâlâ onları hidayete erdirsin.

Biz, Mutezililerle, zındık ve mürtedler arasında geçen bazı tartışmaları anlatmadan geçemiyeceğiz.

aa) 'Abbasi halifesi Memun'un, Horasanlı bir mürtedle tartışması.

Memun, Mutezililerden sayılır. Bu sebeple o Mutezililerden bahsederken «arkadaşlarımız» tabirini kullanırdı. Bu nedenle Memun'un, bu tartışması, Mutezile üslubuyla cereyan etmiştir.

Mehdi döneminde Horasanda bir kişi dinden çıkmış, bu kişi Halife Memun'a gönderilmiş ve aralarında şu tartışma geçmiştir:

Memun — Seni, haklı olarak öldürmekten ise, yine seni haklı olarak sağ bırakmayı daha çok isterim. Seni itham altına sokmaktan ise, senin beraatine karar vererek serbest bırakmam benim için daha hoştur. Sen daha önce Hristiyan iken, sonra müslüman oldun. Sen orada daha fazla imkâna sahip olan ve çok yaşayan biriydin. Fakat sen, alışıp ısındığın şeyi yadırgadın, daha sonra bize sırt çevirerek kaçtın. Söyle bakalım, seni, daha önce sevdiğin ve ısındığın şeylerden nefret ettiren ve onları yadırgamana sebep olan şey nedir? Eğer, bizde hastalığının ilacını bulursan, kendini onunla tedavi etmiş olursun. Hasta doktorlar dahi istişareye muhtaçtır. Şayet şifa bulamazsan, ilaçlar derdine çare olamazsa, kendine karşı mazur sayılırsın. Artık kendi kendini kınamazsın. Eğer seni öldürürsek, şeriatın hükmüyle öldürürüz. Yahut da sen, meseleyi yeniden gözden geçirir ve sağlam bir karara varırsın. Ve böylece ictihadında, elinden geleni yaptığını, meseleyi ciddiyetle ele almada herhangi bir ihmalde bulunmadığını bilmiş olursun.

Mürted — Beni nefret ettiren şey, aranızda gördüğüm çokça ihtilaflardır.

Memun — Bizde iki türlü ihtilaf mevcuttur. Birincisi, ezan hakkında, cenaze namazında alınan tekbirler hakkında, teşehhüd hakkında, bayram namazları hakkında ve bayramdan önce, farz namazlarının arkasından getirilen tekbirler hakkında ve fetva şekilleri hakkında ve benzeri meselelerdeki ihtilaflar.

'Aslında bunlar ihtilaf değil, alternatifler arasından birini seçmek, dar kalıplardan kurtulup meseleleri genişletmek ve zorlukları hafifletmektir. Meselâ: Ezanda ve kamette «Hayye alessalah» «Hayye alelfelah» cümlelerini ikişer defa söyleyen kimse günah işlemiş olmadığı gibi, sadece ezanda iki defa söyleyip kamette bir defa söyleyen kimse de günahkâr değildir. Bunlar birbirlerini ayıplamazlar ve kınamazlar. Bunu sen de gözünle görmekte ve bizzat şahit olmaktasın.

İkinci ihtilafımız ise, bize indirilen Kur'an-ı Kerîm'in ve bize bildirilen hadis-i şeriflerin aslında tam bir ittifak içinde bulunmakla

birlikte, Kur'an'ımızın âyetlerinin ve Peygamberimiz (S.A.V.)'in hadislerinin izahlarında ettiğimiz ihtilaflardır.

Eğer seni bu tip ihtilaflar nefret ettirdi de, ondan dolayı bu kitabı inkâra kalkıştıysan, şunu iyi bilmelisin ki, bu takdirde, Tevrat ve İncil'in lafızlarının indirilmesinde ittifak edildiği gibi, onlarda bulunan lafızların tevilinde de ittifak edilmesi, Yahudi ve Hristiyanlar arasında, lafızların tevili hususunda hiçbir ihtilafın bulunmaması gerekirdi. Ve yine senin, sadece lafızlarının tevili bulunmayan bir dile başvurman gerekirdi. Eğer, Allah Tealâ, kitaplarının, peygamberlerinin sözlerinin ve peygamberlerin vârisleri olan âlimlerin sözlerini tevile muhtaç olmayacak şekilde yaratmak isteseydi, elbetteki yapardı.

Fakat bizlere, çaba harcamayı lüzumlu kılmayan bir din ve dünya verilmemiştir. Eğer durum böyle olsaydı zorluklar, mükellefiyetler ortadan kalkar, yarışmalar, rekabetler bulunmaz ve insanların birbirlerinden üstün olması sözkonusu olmazdı. Allah, dünyayı böyle bir esas üzerine kurmamıştır.

Mürted — Şahadet ederim ki, Allah birdir, O'nun ne bir benzeri, ne de bir çocuğu vardır. İsa Mesih O'nun kuludur. Muhammed haktır ve sen de gerçekten müminlerin emirisin.

bb) Afşin b. Kâvs'ın muhakemesi.

Bu muhakemeyi, İbn-i Cerîr el-Taberî'nin tarihinde anlatıldığı şekliyle anlatıyoruz. Bu muhakeme, İslâm düşmanlarının, İslâma karşı taşıdıkları kötü niyetleri tasvir ediyor. Bu muhakemeyi Mutezililerin yürüttüğünü beyan ediyor ve devlet idaresinde «büyük idareci» mertebesine ulaşan bir kişinin kâfirliğini nasıl gizlediğini, devranışlarıyla sezdirdiği halde diliyle ikrar etmediğini ortaya koyuyor.

Bu muhakemeyi anlatmaya başlamadan evvel, doğuda İslâm memleketlerinde Fars iktidarını isteyen İranlılarla, İslâm devleti içinde eski dinlerini ihya etmeye çalışan putperestler arasında yayılan zındıklıktan biraz bahsedelim:

İslâmın, kökünden söküp attığı devletlerin kalıntılarından meydana gelen güçler, İslâmın nurunu söndürmek için harekete geçmişler, fakat eski hakimiyetlerini kuvvet kullanarak, tekrar elde edemedikleri için müslümanların kalbinde İslâmın gücünü zayıflatmaya, eski dinleri tekrar ihya ederek müslümanların arasında yaymaya çalışmışlardır.

Farslar, Hristiyanlıkla Mecûsîliği, hatta bir kısım Hint felsefesinin de karışımı olan «Manikeizm» mezhebini yaymaya çalışmışlar-

dır. Yine bunlar, Mecusîliği yeniden organize eden ve güç kullanmayı tavsiye eden Zerdüştlüğü yaymaya çalışmışlardır.

Yine Farslar, Deysan ve Markiyun adlı kişilerin fikirlerini yaymaya çalışmışlar ve malların, kadınların ortak olması lâzım geldiğini, herhangi bir şeyin kimseye özel olarak tahsis edilemiyeceğini iddia eden «Müzdek» in görüşlerine davet etmişlerdir. Böylece Farslar, İranda yayılmak suretiyle orayı tahrip eden bu mezhep vasıtasıyla İslâm devletini de tahrip etmek istemişlerdir.

Halife Memun devrinde «Babek el-Hurremi» adlı bir kişi ortaya çıkmış, Manikeizm'i yaymaya çalışmıştır. Memun, Babek'e karşı kılıçla, düşüncelerine karşı ise, fikrî tartışmalarla mücadele etmiştir. Bu tartışmaları bizzat Memun yaptığı gibi, gerek devlet idaresinde nüfuzları bulunan, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyad ve Ahmed b. Ebi Duad gibi Mutezililerin ileri gelenleriyle, gerekse devlet idaresinde nüfuzu bulunmayan, Bişr el-Mutemir, Cafer b. Mübeşşir, Câhiz ve benzerleriyle yardımlaşmıştır.

Memun, kardeşi Mutasım'a, kendisinden sonra Babek el-Hurremi'ye uyanlarla savaşmasını vasiyet etmiştir. Mutasım da kardeşinin vasiyetini yerine getirmiş, en ileri gelen komutanlarından biri olan Afşin'i Babek'in üzerine göndermiş, Afşin, Babek ile savaşmış ve onu öldürmüştür.

Fakat ne gariptir ki, Babek'i öldüren Afşin de mümin değildi. Müslüman görünüyor, kendisinin ve Semerkantlıların çoğunluğunun, İslâmdan önceki dini olan putperestlik inancını taşıyordu. Afşin, Babek'e karşı yaptığı savaşta zafere ulaştıktan sonra, kendisi de muhakeme edilmiştir.

Afşin'i, tartışma hususunda mütehassıs olan, delilleri ortaya koymada ve güçlü deliller bulmakta usta olan Mutezililerden iki kişi muhakeme etmiştir. Şimdi, Taberi tarihinin zikrettiği şekliyle bu muhakemeyi görelim.

Afşin huzura getirildi. O zamana kadar ağır bir mahkum muamelesi görmüyordu. Muhakeme salonuna, yaptıklarından dolayı Afşin'i kınamaları için ileri gelen bazı kişiler de getirilmiş, mevki sahiplerinden hiçbiri unutulmamıştı.

Afşin'le, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyad münazara yapmıştı. Taberistan âmiri Mazyar, Mubez, Sefed krallarından biri olan Merzuban b. Türkeş ve Sefed halkından iki kişi, Afşin'in muhakemesinde hazır bulunanlardandı.

Abdülmelik, Sefed halkından olan ve üzerlerindeki elbiseleri eski ve yırtık olan o iki kişiyi çağırdı ve onlara «Size ne oldu?» diye sordu. Bunun üzerine o iki kişi sırtlarını açtılar ve etlerinin dayaktan çürümüş olduğunu ve sadece kemiklerinin kaldığını gösterdiler. Abdülmelik Afşin'e «Bunları tanıyor musun?» diye sordu. Afşin «Evet tanıyorum. Şu imam, şu da müezzindir. Bunlar, «Eşrusene» denilen yerde bir mescit yapmışlar. Bunun üzerine, ben de onlara biner değnek vurdum. Çünkü Sefed kralı ile aramızda, herkesi, dininde serbest bırakacağımıza dair bir anlaşma vardı. Bunlar ise «Eşrusene» halkının putlarının bulunduğu bir binaya zorla girmişler ve putları çıkararak orayı mescit yapmışlardır. Bu nedenle ben de onların herbirerine biner sopa vurdum. Bu cezayı, tecavüzde bulunmaları ve halkın anlaşmasını ihlal ettiklerinden dolayı verdim.

Muhammed b. Abdülmelik — İçinde, Allah'ı inkâr ifadeleri bulunan, altın, mücevherat ve kumaşlarla süslediğin yanındaki şu kitap nedir?

Afşin — Bu, babamdan bana miras kalan bir kitaptır. İçinde Farslara ait edebiyat, hem de senin anlattığın inkâr meseleleri bulunmaktadır. Ben bu kitaptaki edebiyata ait bölümlerden faydalanıyor, diğer kısımlarıyla ilgilenmiyorum. Ben bu kitabı bu şekilde süslü olarak miras buldum. İhtiyacım olmadığı için de onun süslemelerini bozup almadım, olduğu gibi bıraktım. Bu kitap, senin evinde bulunan Müzdek'in kitabına ve Kelile ve Dimne kitaplarına benzemektedir. Bunun, insanı dinden çıkaracağını sanmıyordum.»

Daha sonra Mubez ileri çıkarak şunları söyledi:

Mubez — Bu adam, boğulan hayvanları yiyor ve beni de yemeye zorluyordu. Boğulan hayvanların etinin, kesilen hayvanların etinden daha tatlı olduğunu iddia ediyordu. Bu adam ayrıca, her şarşamba günü siyah bir koyun öldürür, onu kılıcıyla iki parçaya böler, parçalarının arasından yürüyerek geçer, daha sonra onun etini yerdi.

Bu adam, birgün bana şunları söyledi: «Ben bu milletin içine girdim ve sevmediğim herşeyi yapmak zorunda kaldım. Bunların yüzünden zeytinyağı yedim, deveye bindim ve takunya giydim. Fakat, bu ana kadar benden hiçbir tüy düşmedi. (Yani avret mahalli ve diğer yerlerin pis kıllarını hiç temizlemedim.)»

Afşin — Söyler misiniz bana? Bunları anlatan kişi, dinen, kendisine güvenilen bir kimse midir? (O anda Mubez, henüz müslüman olmamıştı. Halife Mütevekkil döneminde İslâma girdi.)

Orada bulunanlar «Hayır» dediler. Bunun üzerine:

Afşin — Kendisine güvenmediğiniz ve adaletli kabul etmediğiniz bir kişinin şahitliğini kabul etmenizin anlamı nedir? dedi ve son-

ra Mubez'e yönelerek, ona şunları söyledi. Benim evimle senin evinin arasında, herhangi bir kapı veya pencere mi var da, ordan beni gözetliyor ve yaptıklarımı biliyorsun?

Mubez — Hayır.

Afşin — (Mubez'e yaklaşarak) Ben seni evime alıp sırlarımı sana açıklayıp, Farsçaya ve Farslara karşı sevgim olduğunu anlatıyor muydum? (Neden şimdi benim aleyhimde bulunuyorsun?)

Mubez — Evet.

Afşin — Eğer, sana gizli olarak anlattığım sırlarımdan birini açıklarsan, o takdirde sen, dinine güvenilmeyen, sözünde durmayan biri olursun.

Bunun üzerine Mubez geri çekildi. Merzuban b. Türkeş ileri geçti. Orada bulunanlar Afşin'e: Bunu tanıyor musun? dediler. Afşin de: Hayır, dedi. Bunun üzerine Merzuban'a: Peki, sen bunu tanıyor musun? dediler. O da: Evet bu Afşin'dir, dedi. Sonra oradakiler Afşin'e; Bu, Merzuban'dır. dediler.

Merzuban — (Afşin'e) Ey yalancı! Sen, nasıl kendini savunuyor ve birtakım hilelere başvuruyorsun?

Afşin — Ne diyorsun sen ey uzun sakallı?

Merzuban — Memleketinin halkı sana yazdıkları yazılarda nasıl hitap ediyorlar?

Afşin — Babama ve dedeme hitap ettikleri şekilde yazıyorlar.

Merzuban — O halde nasıl yazdıklarını söylesene.

Afşin — Hayır söyleyemem.

Merzuban — Onlar sana Eşrusene diliyle şöyle şöyle yazmıyorlar mıydı?

Afşin — Evet.

Merzuban — Bunların mânâsı; «Kul olan filan oğlu falandan İlaha...» demek değil midir?

Afşin — Evet, öyledir.

Muhammed b. Abdülmelik — Hiç, müslümanlar, böyle bir sözün kendilerine söylenilmesine katlanabilirler mi? «Ben, sizin en yüce Rabbinizim.» [12] diyen Firavundan ne farkın kaldı?

Afşin — Bu, dedeme, babama ve İslâma girmeden önce halkın bana karşı bir davranış şekliydi. Bana itaatten ayrılmamaları için kendimi onlardan aşağı düşürmek istemedim.

Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan İshak b. İbrahim b. Mus'ab, Afşin'e şunları söyledi: Ey Haydar, sen, Firavunun iddia ettiği şeyleri iddia ettiğin halde, nasıl olur da Allah'a yemin edersin,

---

(12) Naziat Suresi âyet; 24

biz de sana inanırız, yeminini kabul edebiliriz ve sana müslüman muamelesi yaparız?

Daha sonra Taberistan âmiri Mazyar ileri geçti. Orada bulunanlar Afşin'e: Bunu tanıyor musun? dediler. Afşin: Hayır, dedi. Bu defa Mazyar'a: Sen bunu tanıyor musun? diye sordular. Mazyar: Evet tanıyorum. Bu, Afşin'dir, dedi. Orada bulunanlar Afşin'e «Bu, Mazyar'dır.» dediler. Afşin: «Şimdi onu tanıdım» dedi. «Hiç onunla yazıştın mı?» diye sordular. Afşin: «Hayır» dedi. Mazyar'a dönerek: «Bu sana herhangi bir şey yazdı mı?» dediler.

Mazyar: «Evet, bunun kardeşi Hâşin, benim kardeşim Kûhiyar'a şunları yazdı. «Şüphesiz ki bu aydınlık dine benimle senin babandan ve Babek'den başkası yardım etmiyordu. Babek, ahmaklığından, kendi kendini öldürttü. Öldürülmesine engel olmak için elimden gelen herşeyi yaptım. Fakat ahmaklığı, onu, düştüğü sonuca sürükledi. Eğer sen bu işe karşı çıkarsan, insanların, senin üzerine salacakları, benden başka herhangi bir kimse yoktur. Benimle beraber ise, süvariler ve cengaverler bulunmaktadır. Şayet seninle birleşirsem, bizimle, Araplar, Mağripliler ve Türklerden başka savaşacak kimse yoktur.

Bir Arap bir köpek gibidir. Önüne bir parça ekmek at, sonra başını demir topuzla ez. Su sinek Mağripliler ise, başları yenecek kimselerdir. Şeytanın çocukları Türklere gelince, bir saat içerisinde okları biter. Sonra suvariler onlara bir hamle yapar ve köklerini kurutur. Böylece din, Farsların dini olur.»

Bunun üzerine Afşin şöyle söyledi.

Afşin — Bu adamın, kendi kardeşi ile benim kardeşime isnad ettiği olayla benim uzak ve yakından hiçbir alâkam yoktur. Kaldı ki, ben bu mektubu, onu kendime çekmek ve güvendirmek için yazmış olsaydım, kötü bir şey yapmış olmazdım. Çünkü, halifeye güç ile yardım ettiğim gibi, taktik ve hile ile de yardım etmem çok yerindedir. Bu yolla onun kafasını koparır, halifeye getirirdim. Ve büyük bir mükâfat elde ederdim. Nitekim, halifenin nezdinde, Abdullah b. Tâhir böyle bir mükâfat kazanmıştır.

Bundan sonra Mazyar geri çekildi. Afşin'in Merzuban b. Türkeş'e söyledikleri ve İshak b. İbrahim'in de konuştukları bitince İbn-i Ebî Duad Afşin'i azarladı. Bunun üzerine Afşin Ebu Duad'a şunları söyledi: «Ey Ebu Abdullah! Sen, öyle bir adamsın ki, boyun bağını açıyorsun, onu tekrar boynuna bağlayıncaya kadar bir topluluğu imha ediyorsun.

İbn-i Ebi Duad — (Afşin'e) Sen sünnet oldun mu?

Afşin — Hayır.

İbn-i Ebu Duad — Bunu yapmana engel neydi? Halbuki kişinin müslümanlığı bununla tamamlanır.

Afşin — İslâm dininde takıyye yapmak yok mudur? [13]

İbn-i Ebu Duad — Evet vardır.

Afşin — Korktum ki, vücudumdaki bu organın ucunu kesersem ölürüm.

İbn-i Ebu Duad — Sen, savaşlarda oklar atıyor ve kılıç sallıyorsun. Bu durum seni harpten geri bırakmıyor da, küçük bir deri parçasını koparmaktan mı çekiniyorsun?

Afşin — Savaş, beni zorlayan bir zaruret halidir. Ortaya çıktığı zaman ona katlanırım. Bu mesele ise, kendi kendime yapacağım birşeydir. Ayrıca, sünnet yaptırırsam canımın güvenlik içinde olacağına güvenemiyorum. Sünnet olmamanın, kişiyi İslâmdan çıkaracağını da şimdiye kadar bilmiyordum.

İbn-i Ebu Duad — Artık Afşin'in durumu anlaşılmıştır. dedi ve hapsedilmesini emretti. [14]

İşte bu, Afşin'in muhakemesi ve tartışmalarıdır. Bu muhakeme, Mutezile mezhebine mensup olanların, sapıklık ve zındıklıkla itham edilenlerin karşısına nasıl dikildiklerini gösteriyor. Ve cereyan ettiği çağın durumunu tasvir ediyor. Öyle ki, bazı topluluklar, kendilerini İslâm'a girmiş gibi göstermişler ve içlerinde başka bir din gizlemişlerdir.

Eğer Afşin'e yöneltilen ithamlar doğruysa bu, kalpleri bozuk olanların komutanlık mertebesine kadar ulaştıklarını göstermektedir. Ve bu muhakeme bizleri, Afşin hakkında şu üç neticeye vardırmaktadır.

1 — Şu bir gerçektir ki, Afşin'in kalbine iman girmemiştir. O, savaşçı ve gözü pek bir askerdi. Allah'a iman etmediği gibi, putlara da iman etmiyordu. Onun tek amacı devlet kademelerinde en yüksek mertebelere ulaşmaktı. İşte bu sebepledir ki Afşin, Babek el-Hurremî ile savaşma teklifini hiç tereddüt etmeden kabul etmiş ve onu yok etmiştir. Böylece, halife nezdinde itibar kazanmak istemiştir.

2 — Afşin'in Babek el-Hurremî'ye karşı takındığı tavır, Babek'in galip gelmesini arzu edenleri kızdırmış ve onların Afşin'i ihbar etmelerine ve ele vermelerine sebep olmuştur. Muhakemede hazır bu-

(13) Takıyye : Kişinin dini inancına ait bazı meseleleri tehlike hissettiği anlarda gizlemesidir.
(14) Taberi Tarihi, C. 9, sh. 107-111, Dâr el-Maarif baskısı

lunan bütün şahitlerin, putperest oluşları bizleri bu neticeye vardırmıştır. Zira insanın hatırına şöyle bir soru gelmektedir: Niçin görünüşte müslüman olan Afşin'in aleyhine şahitlik etmek için, dinleri İslâma ters olan kişiler seçilmiştir?

3 — Muhakemeden çıkardığımız üçüncü sonuç ta şudur. 'Afşin'-in 'Araplara karşı büyük bir kini vardı. Ve çok sert, çok merhametsiz ve çok zorba bir adamdı. Eğer böyle olmasaydı, imama ve müezzine, ancak iman ve insanlıktan nasibi olmayan bir kişinin yapabileceği bu ağır işkenceyi yapmazdı.

b) Mutezilenin, fıkıh ve hadis âlimleriyle münakaşaları. (Kur'an'ın mahluk olup olmadığı meselesinde)

Kur'an-ı Kerîm'in mahlûk (yaratılmış) olup olmaması meselesi Mutezilenin tarihi ile paralel yürür. Mutezililer her anlatıldığında hatıra bu mesele gelir. Çünkü, 'Abbasiler döneminde bu meseleyi onlar ortaya atmışlar ve 'Abbasî halifesi bunların görüşüne dayanarak fıkıh ve hadis âlimlerini, Kur'an-ı Kerîm'in «mahluk» olduğunu söylemeye zorlamış ve bu âlimlerin bir kısmının başına birçok musibetler gelmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı meselesi, üç 'Abbasi halifesi; Memun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde bütün insanların zihinlerini meşgul etmiş ve düşüncelerin çarpışmasına, inanç hürriyetinin yok edilmesine sebep olmuştur.

Yine bu mesele yüzünden, bu konu hakkında görüş beyan etmekten çekinenler ve dinî nassların sınırlarını aşmak istemeyenler, büyük işkenceler görmüşlerdir. Bunların hiçbir günahı yoktu. İşkence görmelerinin tek sebebi, çeşitli düşünce akımları ve fikri yanılgılar içinde doğru yoldan sapacaklarından korkarak, kendilerini 'Allah Tealâ'nın kitabına ve Resulullah'ın sünnetine vermeleri idi.

Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı meselesi, yukarıda anlatılan üç halifenin dönemlerinden daha önce mevcuttur. Kur'an'ın mahluk olduğunu Ca'd b. Dirhem söylemişti. Ve bu sözünden dolayı onu, Kûfe valisi, Halid b. 'Abdullah el-Kasrî öldürmüştü.

Yine bu sözü Cehm b. Safvan da söylemişti. Bu adam, Cebriye mezhebini anlatırken izah ettiğimiz gibi, Allah'ın «Kelâm» sıfatını inkâr ediyordu. Cebriyecilerin inançlarına göre, «Kelâm» sıfatının inkâr edilişinin sebebi, Allah'ı, yaratılanlara benzetmekten uzaklaştırmaktır. İşte aynı bu nedenle Kur'an-ı Kerîm'in, Allah tarafından yaratıldığı ve «Kadim» olmadığı meselesi ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Mutezililer ortaya çıktılar. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Allah Tealâ'nın «Sıfat-ı subutiyesini» bütünüyle reddettiler. Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen «Sıfat-ı subutiyelerin» bizzat, Allah'ın zatının isimleri olduğunu ve Allah'ın sıfatları olmadığını iddia ettiler. Bu sıfatlar, «Hayat», «İlim», «Semi», «Basar», «İrade», «Kudret», «Kelam» ve «Tekvin» sıfatlarıdır.

Mutezililer, Allah Tealâ'nın «Kelâm» sıfatını da inkâr ettikleri için, Allah'ın konuştuğunu kesinlikle reddettiler.

«Allah Musa ile konuştu.» [15] âyetinde beyan edildiği gibi, Kur'an-ı Kerîmde Allah'a konuşmayı isnad eden âyeti şöyle yorumlamışlardır: «Allah Tealâ herşeyi yarattığı gibi, konuşmayı da ağacın içinde yarattı ve ağaç konuştu.»

Mutezililer, «Kelâm» Allah Tealâ tarafından yaratılmıştır. «Kur'an, Allah'ın mahlukudur» sözlerini bu esasa dayandırmışlar ve Abbasiler döneminde Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı meselesinde yoğun bir tartışmaya girişmişlerdir. Bir kısım fıkıh âlimleri de bunlara katılmıştır. Meselâ: «Bişr b. Gayyas el-Mureysi» Mısır fukahası arasında büyük bir mevkii bulunmasına rağmen, Kur'an-ı Kerim'in «mahluk» olduğunu söylemiştir. Bu zatın hocası ve İmam Ebu Hanife'nin talebesi olan İmam Ebu Yusuf, Bişr'e, bu iddiasından vazgeçmesini telkin etmiş, fakat Bişr vazgeçmemiştir ve Ebu Yusuf onu bu yüzden meclisinden kovmuştur.

Kur'an'ın mahluk olup olmadığı hakkındaki tartışmalar, Harun er-Reşid döneminde başlamıştır. Harun er-Reşid, inanç mevzularında tartışmayı ve felsefelerin görüşleri ışığı altında münakaşa yapmayı teşvik eden bir zat değildi. Bilakis onun, inanç meselelerinde tartışanları hapsettiği, Mutezililerin de bunlardan olduğu rivayet edilmektedir. Bu sebeple Harun er-Reşid, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı hakkındaki konuşmaları teşvik etmemiştir. Kendisine, Bişr b. Gayyas el-Mureysi'nin, Kur'an-ı Kerim hakkındaki sözleri ulaşınca şunları söylemiştir: «Eğer, Allah onu benim elime düşürürse yemin olsun ki onu öldürürüm.» Bu yüzden Bişr, Harun er-Reşid dönemi boyunca gizlenmiştir.

İktidara Memun gelince, Mutezililer çevresine toplanmış, Memun en önemli adamlarını bunlardan seçmiş ve onlara en büyük ikramlarda bulunmuştur. Öyle ki, Memun'un yanına, Mutezile mezhebinden olan Ebu Hişam el-Futi gelince Memun onu takdir ettiğinden yerinden kımıldayarak ayağa kalkmaya dahi yeltenirmiş. Halbuki Me-

(15) Nisâ Suresi âyet; 164

mun başka hiçbir kimseye böyle davranmazmış. Bunun sebebi, Memun'un, Mutezile imamlarından olan Ebul Huzeyl el-Allaf'ın, «Dinler ve mezhepler tarihinde» talebelerinden oluşudur. Memun bu talebeliği ve halifeliği boyunca ilimle meşgul olmasıyla Mutezileden sayılmıştır.

Memun, dinler ve mezhepler tarihi mevzularında münazara meclisleri tertip ederdi. Bu yarışmanın gözde adamları ve bu sahanın ileri gelenleri Mutezililerdi. Çünkü bunlar, akli ilimleri çokça okumuşlardı. Mutezililer, Memun'un yanında itibar gördüklerini anladılar. Memun'un özellikle ileri gelen adamlarını bunlardan seçmesi ve Ahmed b. Ebî Duad'ı en yakın adamlarından yapmsaı, Mutezililere daha fazla güç kazandırdı. Hatta Memun, vefatı esnasında, kardeşi Mu'tasım'a Ahmed b. Ebi Duad'ı tavsiye ederek ona şunları söyledi: «Ebu Abdullah Ahmed b. Ebî Duad» senden ayrılmasın. Onunla her işinde istişare et. Çünkü o, bu işe lâyık bir kimsedir.»

Memun ile Mutezililer arasındaki bu fikri beraberlik ve Memun'un özel ve umumî işlerinde bunları kendisine yaklaştırması Mutezililerin, Memun'a, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu açıkça ilan ettirmelerine sebep olmuştur.

Memun Hicri ikiyüzoniki tarihinde Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu ilân etmiş, bu hususta meclisinde bulunanlarla tartışmalar yapmış ve delillerini öne sürmüştür. Bununla beraber Memun, insanları, inanç ve görüşlerinde serbest bırakmış ve onları benimsemedikleri bir görüşe, tartışmak istemedikleri bir düşünceye zorlamamıştır. Ne yazık ki Memun ölüm yılı olan Hicrî ikiyüz onsekiz tarihinde, Mutezililerin teşvikleri sonunda, insanları zorla Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğu inancını benimsemeye zorlamış hatta bu hususta kuvvete başvurmuştur.

Memun bu girişimine, «Rakka» [16] şehrinde bulunduğu bir sırada, Bağdattaki yardımcısı İshak b. İbrahim'e mektuplar göndererek, fıkıh ve hadis âlimlerini imtihana çektirip, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu zorla söyletmekle başlamıştır.

Memun, evvelâ devlette vazifeli olanları veya idarecilerle, idarî emirleri uygulayanlarla ilişkileri bulunanları meselâ; mahkemelerde şahitlik edenleri zorlamakla başladı. Memun'un, İshak b. İbrahim'e gönderdiği birinci mektubun son bölümünde şunlar anlatılmaktadır. «Çevrende bulunan kadıları topla, müminlerin emirinin

---

(16)

mektubunu onlara oku. Önce onları imtihan et. Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğu ve sonradan yaratıldığı hususundaki inançlarını ortaya çıkar ve onlara deki: Müminlerin emiri dinine, Allah'ı birlemedeki samimiyetine ve kesin inancına güvenmediği kimselerle, yaptığı işlerde yardımlaşamayacak ve halkının işlerini emanet ettiği bu gibi kimselere artik güvenmeyeecktir. Onlar bu inancı kabullenir, müminlerin emirinin görüşüne katılır ve hidayet ve kurtuluş yolunda bulunurlarsa onlara emret, insanlara şahitlik için kendilerine gelen şahitleri çok iyi tedkik edip, Kur'an hakkındaki bilgilerini sorsunlar ve Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu, sonradan meydana getirildiğini kabul etmeyen ve bu görüşü benimsemeyenin şahitliğini kabul etmesinler ve bunların şahitlik ettikleri hadiselerin altına imza atmasınlar. Müminlerin emirine, tayin ettiğin hakimlerden gelen bu husustaki bilgileri ve onlara bu hususta emirler verdiğini yaz. Sonra işi bizzat sen yürüt. Peşlerini takip et ki, Allah Tealâ'nın gönderdiği hükümler, dinde basiret sahibi olanların ve Allah'ı birlemede ihlaslı olanların şahitlikleriyle tatbik edilmiş olsun.» [17]

Bu mektuptan anlaşılıyor ki Memun, bu sözü söylemeyeni devlet vazifesinden mahrum etme, şahit ise şahitliğini kabul etmeme cezasından başka bir ceza ile cezalandırmamaktadır.

Memun, ikinci mektubunda, devlet idaresinde görevi bulunan ve bunlarla münasebeti olanlara ilaveten, fıkıh ve hadis âlimlerinin, fetva, eğitim ve irşad makamında bulunan herkesin sorguya çekilmesini, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olup olmadığı hakkındaki cevaplarının, kendisine gönderilmesini emretmiştir. İshak İbn-i İbrahim, bunları sorguya çektikten sonra cevaplarını Memun'a gönderiyordu. Çoğunluk, bu mesele hakkında kesin karar vermemeyi ve susmayı tercih ediyordu.

Memun yazdığı üçüncü mektupta ise, sert davranmıştır. Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı hakkında çekimser kalanları küçümsüyor, onları tenkid ediyor ve haklarında acı sözler söylüyordu. Memun, bununla da yetinmedi, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu söylemeyenlere ağır cezalar koydu.

Üçüncü mektupta şunlar anlatılmaktadır: «Mektubunda, emirel müminine adlarını yazdığın ve emirel mümininin bu mektubunda sana zikrettiği, yahutta zikretmek istemediği kişilerden, Allah'a ortak koşmaktan vazgeçmeyenleri, ellerini kollarını bağlayarak emirel mümininin ordusuna gönder. Bunlarla birlikte, kendilerini yollarda

(17) Taberi tarihi c. 8, sh. 633, 634, Darül maarif baskısı Kahire

koruyacak ve emirel mümininin ordusuna varıncaya kadar onlara bekçilik edecek muhafızlar gönder. Muhafızlar bunları güvenilir ellere teslim etsinler. Böylece müminlerin emiri bunlara nasihatta bulunsun. Şayet, düşüncelerinden vazgeçmez ve tevbe etmezlerse, inşallah bunların hepsini kılıçtan geçirecektir. Kuvvet ancak Allah'ındır.»[18]

Bu mektuptan da anlaşılıyor ki Memun, devlet vazifelerinden mahrum etme cezasını ağırlaştırarak, idam tehditleri savurmaktadır.

İshak b. İbrahim, düşünmeden derhal Memun'un emrini uygulamaya başladı. Fıkıh ve hadis âlimlerini, müftüleri topladı, onları, kendilerinden istediğini ikrar etmez, söylemek istediğini söylemezlerse, ağır bir cezaya çarptıracağını, çekinmeden Memun'un reva gördüğü hükmü yerine getireceğini ve ağır cezalar vereceğini anlattı. Bunun üzerine âlimler, onun istediği gibi konuştular ve o mezhebi kabullendiklerini ilân ettiler.

'Ancak, 'Allah Tealâ, dört kişinin kalplerini pekiştirdi ve onlara cesaret verdi. Haklarında, 'Allah Tealâ'nın emir ve hükümlerine dayandılar, cesaretle sözlerinde ısrar ettiler. Bunlar, 'Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, el Kavarirî ve Seccade idi. Bu zatlar iplerle bağlandılar ve zincirlere vuruldular. İlk geceyi zincirlere bağlı olarak geçirdiler. Ertesi sabah Seccade Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu kabul etti. Onun zincirlerini çözdüler ve serbest bıraktılar. Diğerleri ise aynı durumlarında devam ettiler.

İkinci gün aynı sorular tekrar soruldu. Kavarirî'nin iradesi zayıfladı. Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etti. Bunun üzerine onun da zincirleri çözüldü. Geriye iki kişi kaldı. Onların üçüncüsü ise, 'Allah idi. Bu iki zat, Tarsusta Memun'un huzuruna çıkmak üzere, zincirlerle bağlı olarak gönderildiler. Muhammed b. Nuh, yolda şehid oldu. İshak b. 'Ahmed, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu kabul edenlerin serbestçe Memun'un huzuruna çıkmalarını istedi. Bunlar, Tarsusa gidip Memun'un huzuruna çıkacaklarına dair kefiller bıraktılar. Yolda giderlerken Memun'un ölüm haberini duydular. Fakat, ('Allah onu affetsin) Memun, dünyayı kardeşi 'Mutasım'a bir vasiyet bırakmadan terketmedi. Vasiyetinde kardeşine, Kur'an-ı Kerîm hakkındaki görüşlerine sımsıkı sarılmasını, insanları zorla buna davet etmesini tenbih etti.

Memun, kafasını şartlandıran bu düşüncenin, uyulması gereken bir dinî hüküm olduğunu, buna davet edilmeyip, insanlar bunu ka-

(18) Taberi tarihi C. 8. sh. 642-644

bule zorlanmadıkça, sorumluluğundan kurtulunamayacak bir dinî vecibe olduğunu zannediyordu.

Vasiyetinde şunlar vardı. «Ey Ebu İshak, bana yaklaş, dilediğin gibi öğütte bulun. Kur'an-ı Kerîm'in mahluk oluşu meselesinde kardeşinin yolunu tut.»

İşte bu vasiyet sebebiyle Memun'un ölümünden sonra fitne fesat bitmemiş, bilakis daha da genişlemiş, fitnenin doğurmuş olduğu kargaşa ve sızlanmalar artmış ve bu mesele, takva sahibi, âlim, fıkıh ve hadis bilginleri ve fetva makamında bulunanlar için dönüp dolaşan bir bela haline geldi.

Ahmed İbn-i Hanbel, bu belanın içinde kalmaya devam etti. Vücudu kamçılarla yara bere içinde bırakıldı. Buna rağmen bu zat, musibetlere göğüs gerdi, hiçbir zaman inancından taviz vermedi. Onsekiz ay hapiste kaldı. Boyun eğmeyeceğinden ve isteklerini kabul etmeyeceğinden ümitlerini kestiler. Nihayet onu serbest bıraktılar.

Ahmed İbn-i Hanbel tekrar fetva makamına ve hadis hocalığına döndü. Mutasım ölünceye kadar aynı vazifeye devam etti.

Vâsık iktidara gelince, aynen bu hususta babasının izinde yürüdü. Görüşüne katılmayanlara büyük işkencelerde bulundu. Fakat Vâsık, İmam Ahmed'e daha fazla işkence yapmayı uygun bulmadı, onu sürgün etti. Fetva vermesine mâni oldu ve ona şunları söyledi. «Kimseyle görüşmeyeceksin. Benim bulunduğum şehirde kalmayacaksın.» Bundan sonra İmam Ahmed, gizli olarak yaşadı. Namaza dahi çıkamıyordu. Nihayet, bu haldeyken vefat etti.

Vâsık dönemindeki zulüme, sadece İmam Ahmed uğramamış, başkaları da bundan kurtulamamışlardır. Diğer şehirlerde bulunan âlimler, Bağdat'a gönderiliyor, bu meselede sorguya çekiliyor ve kalblerinde sakladıkları inançlarını açıklamaya zorlanıyorlardı. Bunlardan biri de İmam Şafii'nin arkadaşı, Mısırlı fıkıh âlimi, Yusuf b. Yalı el-Buveytî idi. Bu zat, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğunu söylemeye davet edildi. Fakat o, bunu söylemeyince, zincire vuruldu ve, mükâfatını Rabbından bekleyerek, zincirler arasında ruhunu Hakk'a teslim etti.

Yine bu âlimlerden biri de Naim b. Hammad idi. Bu zat, eli kolu bağlı olarak Vâsık'ın zindanlarında can verdi.

Yine, bu âlimlerden biri de Ahmed b. Nasr el-Huzaî idi. Vâsık, bu zatı, kendi görüşlerini benimsemediği için öldürdü ve astı.

Mutezilîlerden olan Sümame b. Eşres'in, Ahmed'i, Vâsık'a şikâyet ettiği ve Vâsık'ın da, sonunda Ahmed'i öldürdüğüne pişman olduğu ve Sümame'ye ve onun öldürülmesine teşvik eden herkese sitemde bulunduğu rivayet edilmektedir.

Âlimler, Hakkın sesini boğan bu kör fitnede, merhamet sadasını susturan bu şiddetli bela içinde yıllarca yaşadılar. Bu meseleye dalmamak büyük bir suç sayılıyor, herhangi bir müslüman bu hususta mazur görülmüyor, bir mümin, geçmişteki iyiliklerinden veya güzel ahlâkından yahut güzel davranışlarından ve insanların, kendisine karşı saygı duymasından dolayı dahi affedilmiyordu. Musibetler gittikçe arttı, fitne fesat devam etti. Öyle ki, insanlar bu durumdan iyice usandı. Hattâ bu düşünceyi savunanlar bile bu işten bıktılar. Bir takım insanlar yanında bu mesele artık alay konusu edilir oldu.

Komikliği ile meşhur Ubade adında bir kişinin, birgün, halife Vâsık'ın huzuruna gelerek onunla şunları konuştuğu anlatılır:

Ubade — Kur'an-ı Kerim hususunda Allah, sana büyük bir mükâfat versin. (Bu deyim, Arapçada «Başın sağ olsun» demektir.)

Vâsık — Vay senin haline! Hiç, Kur'an-ı Kerim ölür mü?

Ubade — Ey müminlerin emiri! Her mahluk (yaratılan) ölmeye mahkumdur. Vallahi ey emir! Kur'an-ı Kerîm öldükten sonra insanlara teravihi kim kıldıracak?

Vâsık — (gülerek) Allah kahretsin seni, yeter sus!

Muhammed Kemaleddin el-Demiri «Hayatül hayvan» adlı kitabında şunları anlatır: «Vâsık, hayatının sonlarına doğru, Kuran-ı Kerim'in mahluk olduğu görüşüne katılmayanlara işkence yapmaktan vazgeçmiştir. Bunun sebebi ise; birgün işkence görenlerden ihtiyar bir hoca, Vâsık'ın huzuruna çıktı ve, muhakemeyi yürüten Ahmed b. Ebi Duad'a şunları söyledi: «Sen, Resulullah (S.A.V.)'in, Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin dâvet etmedikleri bir şeye insanları davet ediyorsun. Sen ya «Onlar bunu biliyorlardı» yahut ta «Onlar bu meseleyi bilmiyorlardı» demek zorundasın. Eğer «Onlar bunu biliyorlardı, fakat söylemeyip sustular» dersen bana da, sana da, onların yaptıkları gibi susmak gerekir. Şayet dersen ki, «Onlar bu meseleyi bilmiyorlardı, fakat ben bildim.» Ey ahmak oğlu ahmak! Peygamber (S.A.V.)'in ve Hulefa-i Raşidi'nin bilmediği bir şeyi sen mi bileceksin?» Vâsık bu sözleri işitince yerinden fırladı ve ihtiyarın bu sözlerini tekrarlamaya başladı... İhtiyarı affetti. Ve oğlu Muhtedi'nin de anlattığı gibi, ısrarla sürdürdüğü bu davranışından vaz geçti.

Bu mesele hakkındaki asıl ihtilaf noktası:

Bu mesele hakkındaki ihtilafta bir taraf Mutezililer, diğer taraf ise fıkıh ve hadis âlimleriydi. İhtilafın şiddetli dalgaları bizlere, bizzat mevzuu ve mevzudaki ihtilaf noktasını unutturmamalıdır.

Belki de İmam Ahmed'in görüşü, fıkıh ve hadis âlimlerinin görüşüyle birleşmekte ve onların görüşünü de bize yansıtmaktadır. Bu nedenle, İmam Ahmed'in görüşünü izah etmek, fıkıh ve hadis âlimlerinin görüşünü izah etmek demek olacaktır.

İmam Ahmed'in görüşünü ve Mutezililerin, katı tutumlarını izaha girişmeden önce şunu iyi bilmeliyiz ki, İmam Ahmed b. Hanbel'in de içlerinde bulunduğu, görüşlerine itibar edilen âlimler;

a) Kur'an-ı Kerîm'i okumanın hâdis olduğu (sonradan yaratıldığı), onun harflerini telaffuz etmenin (söylemenin) hâdis olduğu hakkında ittifak etmişlerdir.

b) Kur'an-ı Kerîm'de, yazılarla şekillendirilmiş harflerin hâdis olduğunda hiçbir şüphe olmadığı hususunda da ittifak etmişlerdir. Bu âlimler, Kur'an-ı Kerîm'e iki açıdan bakılacağını söylemişlerdir.

a) Bu noktadan hareket edilirse, Kur'an-ı Kerîm'in kaynağına bakış açısı Kur'an-ı Kerîm'in kaynağının, Allah Tealâ olduğunu, Allah Tealâ'nın konuşma sıfatının bulunduğu ve Kur'an-ı Kerîm'in, onun kelamı olduğu ortaya çıkar.

b) Kur'an-ı Kerîm'deki harflere ve harflerden meydana gelen kelimelere, kelime ve cümlelerden anlaşılan mânâlara bakış açısıdır.

İşte, ihtilafın esas noktası bu son iki bakış açısıdır.

Birinci bakış açısı bakımından Mutezililer, Allah Tealâ'nın, konuşma sıfatının olmadığını, çünkü böyle bir sıfatın, ancak yaratılanda bulunabileceğini iddia etmişler, Kur'an-ı Kerîm'de Allah Tealâ'ya «konuşma» isnad edilen her âyeti, «Allah Tealâ konuşmayı, konuşulan yerde yarattı.» şeklinde te'vil etmişlerdir. Meselâ; Allah Tealâ'nın, Hz. Musa ile konuşmasını, «Allah Tealâ, konuşmayı ağaçta yarattı.» şeklinde te'vil etmişlerdir.

Mutezili olmayan fıkıh ve hadis âlimleri ise, Allah Tealâ'nın, «Konuşma» sıfatının bulunduğunu, bu sebeple, Kur'an-ı Kerîm'in, Allah kelâmı olduğu, dolayısıyle Kur'an'ın, diğer yaratılanlar gibi mahluk olmadığı görüşünü benimsemişlerdir.

İkinci bakış açısına göre ise, ki bu da Kur'an-ı Kerîm'de okunan harflere ve harflerden anlaşılan mânâlara bakış açısıydı. Mutezili-

ler kendilerine has metodlarla hareket ederek, okunan harflerin ve anlaşılan mânâların, Allah tarafından yaratılan şeyler olduğunu söylemişlerdir.

İmam Ahmed ve ehl-i sünnetten onun görüşünü benimseyenler, Kur'an-ı Kerim'in harf ve mânâlarının, Allah Tealâ tarafından yaratılan bir mahluk olmadığını, çünkü bunlar, Allah Tealâ'nın kelâmının bir dış görüntüsü olduğunu söylemişlerdir.

O halde Kur'an-ı Kerim'in harf ve mânâları «Kadim» (başlangıcı olmayan) mıdır? Bu soru hakkında İmam Ahmed, daha önceleri, herhangi bir cevap vermiyor, susmayı tehcih ediyormuş. Daha sonra ise, açıkça görüşünü beyan ederek şunları söylediği rivayet edilmiştir. «Kim, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu zannederse, o kişi «Cehmiye» (Cebriye) mezhebindendir. Kim de «mahluk değildir» derse o da bidatçı (dinde olmayanı dinden gösteren) dir.» Evet, İmam Ahmed, bu meseleye girişmenin, bidat olduğu görüşündedir. Fakat, fitne ve fesat her tarafa yayılınca, açıkça görüşünü belirtmiş, Kur'an-ı Kerim'in lafız ve mânâlarının «mahluk» olmadığını söylemiştir. İmam Ahmed, Mütevekkil adlı halifeye yazdığı mektupta bu görüşünü açıklamıştır. Mektupta şunlar zikredilmektedir:

«Birçokları, geçmişlerimizden «Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı olduğunu ve mahluk olmadığını» söylediklerini rivayet etmişlerdir. Ben de bu görüşe katılıyorum. Bu mesele hakkında, Allah Tealâ'nın kitabında, Resulullah (S.A.V.)'in sünnetinde, Sahabe-i Kiram'ın ve tâbiin'in sözlerinde mevcut olan görüşlerden başka hiçbirşey söylemek istemiyorum. Çünkü bu konuda konuşmak, hoş bir şey değildir.»

Bunlardan, şu neticeye varılır; İmam Ahmed uzun bir süre sustuktan sonra görüşünü ortaya koyarak, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olmadığını söylemiştir. Bununla beraber İmam Ahmed, hiçbir zaman Kur'an-ı Kerim'in «Kadim» olduğunu söylememiştir. Bu hususta susmayı tercih etmiştir. Zira bu mesele, ilm-i kelamın özünü teşkil eden meselelerden biridir. İmam Ahmed ise, kelâmcı değildir.

Bu izah ve incelemelerle, Mutezilîlerin görüşlerine ters düşen ve Mutezililerin, karşısında savaştıkları görüşü beyan ettik. Mutezililerin, kendi görüşlerini ve çizdikleri planlarını izah etmiş olduk. Kısaca Mutezililer, Kur'an-ı Kerim'in «mahluk» olduğunu, sonradan meydana getirildiğini ve kadim olmadığını söylemişlerdir.

Görüldüğü gibi bunlar, iki ayrı görüştür. Her görüş sahibinin, kendisine göre bir yöntemi vardır. Bunlardan herhangi biri, diğerini kâfirlikle itham etmemiştir. Ancak, burada hatıra şöyle bir soru

gelebilir: Niçin Mutezililer, iktidar ellerine geçince, tartışma usulünü bırakıp tehdit ve işkence metoduna başvurmuşlardır? Halbuki onlar, münazaracı ve münakaşacı bir topluluktur. Memun, Mutasım ve Vâsık halifeleri bir yana bırakalım. Çünkü bunlar icraatta bulunan kişilerdi. Asıl görüş ise Mutezile'nindi. Hatta bu hususta yazılan yazı ve vasiyetlerin hepsi Ahmed b. Duad'ın eliyle kaleme alınmıştı. Belki de Ahmet, Memun'un ölüm hastalığındaki zayıf durumunu istismar etmiş, yazabildiği şeyleri yazmış ve onun namına emirler vermiştir. Bunu, akla yakın gösterecek bir delil de şudur: İşkenceler ve işkenceyi emreden mektupların hepsi, Memun'un, Bağdat'ın dışında bulunduğu ve hasta olduğu zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, yukarıda sorulan soruya muhatap olarak Mutezilileri kabul etmek zorundayız. Onların bu hususta mazur sayılıp sayılamıyacaklarını araştırmak lâzımdır. Ancak, hiçbir zaman onların özürleri, işkence ve zulümlerini haklı gösteremez. Zira bu işkence ve zulümler, Ahmed İbn-i Hanbel gibi takva sahibi zatlara asla reva görülemez.

Mutezililerin günahlarını hafifletebilecek veya onlara yöneltilen tenkidleri giderebilecek tek özür, şu husus gösterilebilir: Ehl-i sünnet vel cemaatin «Kur'an-ı Kerim mahluk değildir, o Allah'ın kelamıdır.» sözü, Kur'an-ı Kerim'in «Kadim» olduğu görüşüne yol açmaktadır. Bu da Hristiyanların, müslümanları şüpheye düşürmek ve İsa-eMsilı'in ilâh olduğuna yahut ilah gibi «Kadim» olduğuna müslümanları inandırmak için bir delil edinmelerine sebep oluyordu. Evet, Hristiyanlar, bu gibi düşüncelerini müslümanların arasında yayıyorlardı. «Turasil İslâm» adlı kitapta, Halife Hişam b. Abdülmelik dönemine kadar Emevilerin hizmetinde bulunan «Yuhanna el-Dımışki» hakkında şunlar anlatılır: «Bu zat, bazı Hristiyanlara, müslümanların itikadlarını bozmak için Hristiyanlara, müslümanlarla mücadele edecekleri bazı hususları Hristiyanlara öğretiyor ve şunları söylüyordu: «Eğer bir Arap (Müslüman) sana İsa-Mesih hakkında ne dersin?» diye sorarsa ona şu cevabı ver: «O, Allah'ın kelimesidir.» Sonra; «Hristiyan olan kimse, müslümana şunu sormalıdır: «Kur'an-ı Kerim'de İsa-Mesih nasıl isimlendiriliyor?» Bu sorudan sonra, müslüman cevap verinceye kadar, Hristiyan hiçbirşey konuşmasın. Çünkü Müslüman, şunları söylemeye mecburdur: «Mesih, Meryem oğlu İsa'dır. Allah'ın peygamberi ve kelimesidir. Allah onu Meryem'e ilka etmiştir. Ve o, Allah'dan bir ruhtur.» Bunun üzerine Hristiyan, Allah'ın kelimesi ve ruhunun, mahluk olup olmadığını sormalıdır. Şayet müslüman «Mahluktur» derse Hristiyan ona şu cevabı vermelidir. «Allah Tealâ varken, «kelime» ve «ruh»

yok muydu?» Evet, sen, bunları söyleyecek olsan Arap (müslüman) ister istemez mağlup olacaktır. Çünkü, müslümanların görüşüne göre böyle bir sözü söyleyen zındıktır.»

Evet, müslümanların arasında bu gibi sözler yayılıyordu. Bunlar, gayr-i müslimlerle ve zındıklarla mücadele eden Mutezililerin gözünden kaçmıyordu. Bu sebeple onlar, biliyorlardı ki, «Kur'an-ı Kerim mahluk değildir» denilmesi, onun, «Kadim» olduğu inancına götürüyor. Bu da Hristiyanlara, tartışabilecekleri delilller temin ediyordu. Bunun için, bu gibi sözler söylenilmemeliydi ki, müslümanlar aleyhine delil olmasın ve İslâma saldırmak isteyenler için bir gedik meydana getirmesin. Bununla beraber Mutezililer, kendi görüşlerinin, şüphe götürmeyen bir gerçek olduğuna inanıyorlardı. Hadis âlimlerinin görüşlerini benimseyenlerin sözleri, İsa-Mesih hakkındaki Hristiyanların sözlerine benziyor ve «kadim»lerin birden çok olmasına yol açıyor ve insanların okudukları Kur'an-ı Kerim'in, Allah Tealâ gibi «kadim» sayılmasına sebep oluyor zannediyorlardı.

Mutezililerin görüşlerinin bir kısmını yansıtan bu bakış açıları İslâma karşı titiz davranmalarından pek uzak değildir. Onları bu davranışa iten sebep, saf bir imandır.

Ahmed İbn-i Hanbel ve onun arkadaşları olan fıkıh ve hadis âlimleri, dinleri için ihtiyatlı davrandıkları gibi, Mutezililer de dinleri için ihtiyatlı davranmaya ve İslâma kem gözle bakan herkesin önüne set çekmeye çalışıyorlardı. Böylece dinden çıkmış olmuyorlardı.

Evet, bu meseleye hiç dalmasalar daha iyi olurdu. Fakat, İslâm için hayır dilemeyenler, bu meseleyi her tarafa yaydılar. Böylece her müslümanın İslâmı savunması, gerçeği olduğu gibi anlatması ve insanları ona davet etmesi gerekirdi.

Mutezililer, Memun adına gönderilmiş mektuplarda bunu açıkça beyan ediyorlardı. Ve «Kur'an-ı Kerim kadimdir.» diyenlerin, Hristiyanların, İsa aleyhisselam hakkında iddiada bulundukları gibi bir iddia içinde bulunduklarına dair deliller ileri sürüyorlardı. Bu mektupların birinde şu ifadeler bulunmaktadır. «Kur'an-ı Kerim'in Kadim olduğunu söyleyenler, bu sözleriyle, Meryem oğlu İsa hakkında Hristiyanların «O, mahluk değildir. Çünkü o, Allah'ın kelimesidir.» iddialarına benzemektedirler.»

Bu sözlerden, Mutezililerin, Hristiyanların, Kur'an-ı Kerim'deki «İsa, Allah'ın kelamıdır» âyet-i kerimesinden kendilerine delil çıkarmaya çalıştıklarını gözden kaçırmadıkları anlaşılmaktadır. Belki de

Mutezililerin hatırına, Kur'an-ı Kerim'in «Kadim» olduğu düşüncesinin veya Allah Tealâ'nın kelamı olması itibariyle «Kur'an-ı Kerim mahluk değildir.» sözünün, dolaylı yolla, Kur'an'ın «Kadim» olduğunu ifade eden iddianın, bir Hristiyan düşüncesi olduğu ve müslümanlar arasına yayılan bozuk düşüncelerden biri olduğu gelmiştir. Bu düşünce, Kur'an-ı Kerim'in takdis etmesi hasebiyle, müslüman topluluklar arasında da kabul görmüştür.

Biz, Hristiyanların, müslümanların, Allah'ın kelamının «Kadim» veya «Hadis» olduğu hakkında tartışmadan kaçınma düşüncelerini müslümanları susturmak için istismar ettiklerini görmüştük. Hz. İsa'nın «Kadim» olduğu tartışılmak istenilmemiştir. Çünkü Hristiyanlara göre Hz. İsa'nın uluhiyet makamı vardır. Mutezililerden biri olan Câhiz, «Hristiyanlar» adlı risalesinde şunları ifade eder. «İslâma kem gözle bakanlar, fıkıh ve hadis âlimlerinin sözüyle, Kur'-an-ı Kerim'in mahluk olmadığı iddiasından hoşlanırlar. Ve bu iddianın, hadis âlimlerinin peşinden giden avam tabakası arasında kabul görmesini dilerler.»

Yuhanna el-Dımışki gibilerin, İslâma sokuşturmak istedikleri meselelerin, ehl-i sünnete yapılan işkence ile bir alâkası olmadığını kabul etsek bile, yazılan mektuplarda «Kur'an-ı Kerim mahluk değildir.» sözünün, Hristiyanların iddialarına benzediği düşüncesini açıkça görürüz. Mutezililer, «Kur'an-ı Kerim kadimdir» sözünün, ilahın birden çok olduğu iddiasına yol açtığını açıkça söylemişlerdir. Çünkü Hristiyanlar, aynen bu yolu tutmuşlar, evvela, İsa-Mesih'in «Kadim» olduğunu iddia etmişler, sonra ona tapmışlar, daha sonra da onu ilah edinmişlerdir.

Mutezililer, Kur'an-ı Kerim'in «Kadim» olduğu düşüncesi avam tabakası arasında yayılınca ve İslâm ümmetinin çoğu bunu kabul edince, nasıl ki sonradan gelen Hz. İsa'ya tapmışlarsa, müslümanların, geriden gelecek nesillerinin de Kur'an-ı Kerim'e tapabileceklerinden korkmuşlardır. Özellikle Mutezililer, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olmadığını söyleyen hadis ve fıkıh âlimlerine, halkın büyük bir güven duyduğunu görmeleri ve bu güvenin, korktukları şeye sürükleyeceğine kuvvetle ihtimal vermeleri, onları daha da telaşa düşürmüştür.

Bize göre, Mutezililere yöneltilen tenkidleri tamamen bertaraf etmese de onların yaptıkları işleri hafifletecek gerekçe bunlar olabilir. Fakat zulüm ve işkenceler, Mutezililerin ve onlarla beraber, haksızlıkların günahlarını yüklenenlerin isteklerini gerçekleştirdi

mi? Bilakis bu davranışlar, işkence görenlerin yücelmesine, düşüncelerinin yayılmasına ve insanların, işkence ânında dahi söylemeyecekleri aşırı sözleri söylemelerine sebep olmuştur. Ahmed İbn-i Hanbel, Kur'an-ı Kerîm'deki okuduğumuz harf ve kelimelerin «Kadim» olmadığını söylüyordu. İmam Ahmed ve onun arkasından gidenler, bu sözü söylemeken de imtina ettiler.

Evet, daha sonra mesele titizlikle incelendi. Sonra gelen ulema tarafından tetkik edildi. İslâm düşünürlerinden birçoğu, Mutezilenin görüşünü benimsedi. Fakat bu, baskı ve işkence ile olmamıştı. Bilakis, âlimlerin münazaraları ve Mutezilîlerin yayınladıkları risalelerle gerçekleşmişti. Eğer iş, baştan serbest bırakılacak olsaydı, Mutezilenin düşüncesi daha fazla yayılma şansı bulabilecekti ve tarihleri bu gibi işkencelerle kirlenmiş olmayacaktı.

Bu anlatılanlar, Mutezilîlerin düşüncelerinden, görüşlerinden, araştırmalarından ve tartışmalarından bazı örneklerdir. Bunlardan açıkça üç netice meydana çıkmaktadır.

1 — Mutezilîler, gerçekten, İslâm filozofları sayılırlar. Çünkü bunlar, İslâm inancını aklî yönden incelemişler ve İslâmî gerçeklere de bağlı kalmışlardır. İslâmın gölgesinden dışarı çıkmamışlardır. Bunlar, Kur'an-ı Kerîm'in, itikada ait âyetlerini, felsefi bir yorumla anlamaya ve bu âyetlerin ifade ettiği gerçeklere nüfuz etmeye çalışmışlar, hiçbir zaman şeriattan sıyrılmamışlar ve onun nasslarından kopmamışlardır.

2 — Mutezilîler, İslâmın emrettiği, «iyiliği emretme ve kötülüğe mâni olma» vazifesini yapmışlar, zındıkların, dinden çıkanların, kâfirlerin hile ve tuzaklarını başlarına geçirmişlerdir. Abbasî devletinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan «Zındıklık» akımının önünde durmaları için, bu gibi insanların varlığı gerekliydi. İşte b unedenle Abbasi devletinin ilk halifeleri, bunları teşvik etmişlerdir. Harun er-Reşid, daha önceleri bunları takib etmiş ve bazılarını hapsetmişse de, daha sonra bunları serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Çünkü o, Mutezilîlerin, «Sumniye» ve benzeri putperestler ile tartışabileceklerini anlamıştır.

3 — Mutezilîlerin, bir takım garip düşünceleri ve davranışları mevcuttur. Bu gibi haller, nasslardan ayrılmasa dahi, akla geniş hürriyet veren kişilerde görülen şeylerdir.

EŞ'ARİLİK

Mutezililerin fıkıh ve hadis âlimlerine karşı giriştikleri hücum şiddetlenmişti. Bunların hücumlarından ne bir tanınan fıkıh âlimi, ne de meşhur bir muhaddis kurtulabilmişti. Bu sebeple insanlar Mutezililerden nefret etmişlerdi ve bunların adları belâ ve musibetlerle anılırdı. Gitgide düşmanlık daha da kökleşmişti. Öyleki insanlar Mutezililerin iyiliklerini İslâmı savunmalarını, İslâm uğrunda çektikleri eziyetleri, zındıklara ve nefsine uyanlara karşı koymalarını unuttular. Bunları, insanlar; halifeleri, her takva sahibi imamı ve her doğru yolu gösteren muhaddisi sorguya çekmeleri için kışkırtanlar şeklinde anıyorlardı.

Mütevekkil adlı halife, iktidara gelip Mutezilileri çeşresinden uzaklaştırıp, hasımlarını kendisine yaklaştırınca ve âlimlerden zincirleri çözünce fıkıh âlimleri ve inanç meselelerini sünnetin ışığında anlamaya çalışan hadis âlimleriyle bunlara karşı koymaya girişti. Mutezililerin tartışma usulünü iyi bilen ve onların görüşlerini kabullenmeyen bazı âlimler onlarla sert tartışmalara giriştiler. Arkalarından avam tabakası bunları destekliyor, bir kısım havas da bunlara katılıyordu. Ayrıca halifeler de bu âlimlere yardım ediyordu.

H. 3. yüzyılın sonlarına doğru ortaya gayret ve metânetleri ile seçilen iki âlim zât çıktı. Bunlardan biri Basra'da ortaya çıkan Ebu el-Hasen el-Eş'arî, diğeri ise Semerkant'da bulunan Ebu Mansur el-Mâtüridî idi. İmam-ı Eş'arî ile İmam-ı Mâtüridî'nin Mutezile mezhebine yakın ve uzak olma derecelerine göre aralarında ihtilaf bulunmasma rağmen, bunların her ikisi de Mutezileye karşı çıkmakta tam bir ittifak içinde idi.

Şimdi Ebu el-Hasen el-Eş'ari'yi anlatalım; daha sonra söz Matûridi'ye gelsin. İmam-ı Eş'ari H. 260 da (M. 873) Basra'da doğdu. H. 330 küsurda M. 935) vefât etti. İmam-ı Eş'ari ilm-i kelâmı Mutezililerden tahsil etti. Onun devrindeki Mutezili hocası Ebu Ali el-Cübbâi'ye talebelik yaptı. İmam-ı Eş'ari konuşmasını çok iyi bildiği ve yaşlı bir kimse olduğu için, hocasının yerine kendisi tartışmaları yürütürdü.

İmam-ı Eş'ari, Mutezililerin sofralarından gıdalanması ve düşünce ürünlerinden faydalanmasına rağmen, Mutezililerden düşünce bakımından uzaklaşmaya karar verdi. Fıkıh ve hadis âlimlerinin görüşlerine meyletti, halbuki Eş'ari fıkıh ve hadis âlimlerinin meclislerinde bulunmamış ve akaid ilmini bunların metoduyla okumamıştı. İşte bu nedenle İmam-ı Eş'ari belirli bir süre evinden dışarı çıkmadı. Mutezile ve ehl-i sünnet fırkalarının delillerini karşılaştırdı. Neticede belirli bir görüşe vardı, bunun üzerine evinden dışarı çıktı. İnsanları bir araya toplanmaya çağırdı, cum'a günü Basra şehrinde bulunan «el-Mescid el-Câm» adlı caminin minberine çıktı ve insanlara şunları söyledi:

«— Ey insanlar! Şüphesiz ki beni tanıyan tanımıştır, tanımayana ise şimdi kendimi tanıtacağım. Ben filan oğlu filanım. Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu, Allah'u Tealâ'nın âhiretde gözle görülemeyeceğini, kötü fiillerin benim gibi kullar tarafından yapıldığını söylerdim. Şimdi ise ben tevbe ettim, kesinlikle vaz geçtim. Mutezililere karşı çıkmaya ve onların rezilliklerini ortaya koymaya karar verdim.

Ey insanlar topluluğu! Bu müddet zarfında sizin gözünüzden kayboldum. Çünkü ben delilleri inceliyordum, bana göre deliller birbirine denk geldi ve bunlardan herhangi biri diğerine tercihe şâyan olmadı. Bunun üzerine Allah'ü Tealâ'dan bana doğru yolu göstermesini diledim. O da bana şu kitaplara yazdığım itikadı ilham etti. Şu elbisemden soyunduğum gibi, şimdiye kadar inandığım eski şeylerden soyundum.» Eş'ari bunları söyledi ve üzerinde bulunan elbisesini çıkardı, fıkıh ve hadis âlimlerinden oluşan ehl-i sünnet vel-cemaat yoluna göre yazdığı şeyleri insanlara dağıttı.

Eş'ari «el-İbâne» adlı kitabının önsözünde kısaca mezhebini ve Mutezileye karşı tenkidlerini izah etmiştir. Kitabın önsözünde Allah'a hamd ve senâdan sonra şunlar zikredilmektedir: «Bundan sonra... Mutezililer ve Kadercilerden bir çoğu heva ve heveslerine uyarak ileri gelenlerini ve geçmişlerini taklid etmeye girişmişlerdir. Bunlar Kur'an-ı Kerim'i kendi görüşlerine göre yorumlamışlardır. Bu gö-

rüşlerine dâir Allah'u Tealâ ne bir delil indirmiş ne de onu açıklamıştır. Onlar bu görüşlerini ne âlemlerin Rabbi'nin Peygamberi olan Hz. Muhammed'den ve ne de selef-i sâlihinden almışlardır... Bunlar, Allah'u Tealâ'nın, âhirette gözle görüleceğine dair sahabe-i kiram'ın Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'den rivayet ettiği hadis-i şeriflere muhalefet etmişlerdir. Halbuki bu rivayetler çeşitli yollarla gelmiş, bu husustaki nasslar mütevâtir derecesine ulaşmış ve haberler bolca intikal etmiştir.

Yine bunlar Resulullah (S.A.V.)'in şefaatini inkâr etmişler bu hususta selef-i sâlihin'den gelen rivayeti kabul etmemişlerdir. Yine bunlar kabir azâbını inkâr etmişler, kâfirlerin kabirlerinde azâb gördüklerini kabul etmemişlerdir. Halbuki bu hususta sahabe-i kiram ve tâbiin ittifak etmişlerdir. Kezâ bunlar, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olduğuna inanmışlar, böylece «Bu sadece bir insan sözüdür.»[1] diyen müşrik kardeşlerinin benzeri bir söz söylemişlerdir. Bunlar, Kur'an-ı Kerim'in insan sözü gibi olduğunu zannetmişlerdir.

Bu Mutezililer, kötü işlerin kullar tarafından yaratıldığına inanmışlar ve isbat etmeye çalışmışlardır. Böylece iki yaratıcının bulunduğunu bunlardan birinin hayrı, diğerinin ise şerri yarattığını iddia eden mecûsilerin inancına benzer bir söz söylemişlerdir.

Bunlar, Allah'u Tealâ'nın, olmayan bir şeyi dileyebileceğinive dilediği bir şeyinde olmayabileceğini zannetmişler, böylece bütün müslümanların — Allah'ın dilediği olur, dilemediği ise olmaz — şeklinde üzerinde ittifak ettikleri inançlarına muhâlefet etmişler ve Allah'u Tealâ'nın şu âyet-i celilelerini reddetmişlerdir:

«Allah dilemedikçe siz hiçbirşey dileyemezsiniz.»[2]
«Eğer biz dileseydik mutlaka herkese hidâyet verirdik.»[3]
«O dilediğini mutlaka yapandır.»[4]
Rabbimiz olan Allah'ın dilemesi müstesnâ sizin dininize dönmemiz mümkün değildir.»[5]

İşte bu sebeple Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bunların İslâm ümmetinin mecûsileri olduklarını beyân ederek şöyle buyurmuştur:

«Her ümmetin bir mecûsîsi vardır, benim ümmetimin mecûsîleride kader yoktur diyenlerdir. Bunlar hastalandığında kendilerini zi-

---

(1) Kur'an-ı Kerîm Müddessir, 25
(2) Kur'an-ı Kerîm İnsan, 30. âyet
(3) Kur'an-ı Kerîm Secde, 13. âyet
(4) Kur'an-ı Kerîm Buruç, 16. âyet
(5) Kur'an-ı Kerîm A'raf, 89. âyet

yâret etmeyin, öldüklerinde onların haklarında iyi şehâdette bulunmayın ve onlarla karşılaştığınızda kendilerine selâm vermeyin.»[6] Evet bunlar Mecûsilerin inancı gibi bir itikad sahibi oldular. Sözleri Mecûsilerin sözlerine benzedi. Şerrin ve hayrın ayrı ayrı birer yaratıcısı bulunduğunu zannettiler. Mecûsilerin iddia ettiği gibi, bunlar da Allah'u Tealâ'nın dilemediği işlerin şer olduğunu zannettiler.

Mutezililer, kendi kendilerine zarar veya menfaat verebileceklerini zannettiler. Böylece Allah'u Tealâ'nın şu kelâmını reddettiler: **«De ki: Allah'ın dilediğinin dışında ben kendim için bir** menfaat elde **etmeye ve bir zarar vermeke** kadir değilim.»[7] Ve, bütün müslümanların, üzerinde ittifak ettikleri yoldan ayrılmış oldular.

Yine Mutezililer, yaptıkları işleri, sadece kendi güçleriyle yaptıklarını ve Rablerinin, herhangi bir katkısı bulunmadığını zannettiler. Böylece, kendilerini Allah Tealâ'ya muhtaç olmaktan beri gördüler. Allah Tealâ'nın kudretiyle olduğunu kabul etmedikleri şeylerin, kendi kudretleriyle olduğunu zannettiler. Nitekim, mecûsiler de şerrin, şeytanın kudretiyle olduğunu, Allah Tealâ'nın kudretiyle olmadığını iddia etmişlerdir. Böylece Mutezililer, bu ümmetin Mecûsileri olmuşlardır. Çünkü onlar Mecûsilerin itikadına girmişler, onların sözlerine sarılmışlar, kendilerini, onların saptırmalarına kaptırmışlar, insanlara, Allah'ın rahmetinden ümit kestirmişler, onun lütfundan ümitsizliğe düşürmüşler, günahkârların, ebedi olarak cehennemde kalacaklarına hüküm vermişler ve Allah Tealâ'nın şu kelâmına muhalefet etmişlerdir. «Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında, dilediğini bağışlar...»[8] Mutezililer, cehennem ateşine girenin, bir daha oradan çıkmayacağını sanmışlardır. Böylece, Resulullah (S.A.V.)'den rivayet edilen şu hadis-i şerifi reddetmişlerdir: «Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikten sonra, Allah Tealâ şöyle buyurur: «Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunanı cehennemden çıkarın.» Bunlar cehennemden yanıp kömürleşmiş olarak çıkarlar. Hayat ırmağına atılırlar ve orada sel kalıntısı topraklarda biten dere otu gibi biterler.»[9]

---

(6) İbn. Mâce Kit. Mukaddime bab. 10 Müsned İmam-ı Ahmed c. 2 sh. 86. Bu hadisi şerifin tercümesinde asıl kaynaklar göz önünde bulundurulmuştur.

(7) Araf suresi âyet, 188

(8) Nisa suresi, âyet; 116

(9) Buhari, Kitab el-Rikak, bab; 51/Müslim Kitab el-İman bab; 302 Nesai, Kitab-el Cehennem bab; 10 - Not : Bu hadis, asıl kaynaktaki metnine göre tercüme edilmiştir.

Mutezililer, Allah Tealâ'nın, vechi olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Halbuki Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: **«Yeryüzünde bulunan herşey fânidir. Baki olan, sadece azamet ve hikmet sahibi olan Rabbinin vechidir.»**[10]

Mutezililer, Allah Tealâ'nın, yed-i kudreti bulunduğunu inkâr ettiler. Halbuki Allah Tealâ: **«Ey İblis, bizzat yed-i kudretimle yarattığına secde etmekten seni alıkoyan nedir?»** [11] buyurmaktadır. Mutezililer, Allah Tealâ'nın gözü olduğunu inkâr ettiler. Halbuki Allah Tealâ, **«İnkâr edilen Nuh'a bir mükâfat olarak o gemi nezaretimizde akıp gidiyordu.»**[12] **«Seni sevimli kıldım ki, nezaretim altında yetişesin.»**[13] buyurmaktadır.

Mutezililer, Resulullah (S.A.V.)'den rivayet edilen şu hadisi inkâr ederler: **«Şüphesiz ki Allah Tealâ, gecenin son üçte bir bölümünde dünya semâsına iner...»**[14]

Not: Allah Tealâ'ya mekan veya uzuv vb. şeyler isnad eden âyet ve hadislere «Müteşabihat» denir. Yani, mânâları kesin olarak anlaşılamayan metinler demektir. Mutezililer, bu gibi âyetleri tevil ederken, bu mahiyyetteki hadisleri inkâr ederler. Ehl-i sünnet vel cemaat ise, âyet ve hadis ayırımı yapmaksızın hepsinin doğruluğunu kabul ederler ancak, ehl-i sünnetin önce geçen âlimleri «Biz bunları olduğu gibi kabul eder, gerçek mânâlarının ne olduğunu Yüce mevlaya bırakırız.» demişlerdir. Sonra gelen âlimleri ise, bu gibi metinleri münasip bir şekilde tevil etme yolunu tutmuşlardır. Böylece, kötü niyetlilere fırsat vermek istememişlerdir. Meselâ: Allah'ın, dünya semasına inmesini; Onun rahmetinin inmesi şeklinde tevil etmişlerdir.

Ben, Mûtezilenin bu davranışlarını inşallah bölüm bölüm zikredeceğim, yardım ve destek, başarı ve doğruyu buldurmak Allah'ındır.

Eğer bir kimse dese ki; «Siz, Mutezilenin, Kaderiyenin, Cüheymiyenin, Haruriyenin, Rafiziyenin ve Mürcienin sözlerini red ettiniz. Kendi görüşünüz nedir? İnancınız hangisidir? Onu bize söyleyin.» Buna denilir ki: «Bizim sözümüz ve inancımız şudur: Allah Tealâ'nın kitabına, Resulullah'ın sünnetine, sahabe-i kiramdan, tabiinden ve hadis âlimlerinden nakledilenlere, sımsıkı sarılırız.» Keza, Ahmed ibn-i Hanbel'in (Allah onun yüzünü ağartsın, derecesini yüceltsin ve

---

(10) Rahman suresi âyet, 27
(11)) Sa'd suresi âyet; 75
(12) Kamer suresi âyet; 14
(13) Tâhâ suresi âyet;39
(14) Buhari Kitab el-Teheccüd bab; 14/ Müslim, Kitab; Salatül müsafirin bab; 167/ Tirmizî Kitab el-Salat, bab; 211/Ebu Davud, Kitab el-Sünne bab; 21/İbn-i Mace Kitab el-İkame bab; 182/Muvatta İmam Malik, Kitab el-Kur'an; bab;30

sevabını bol versin) tuttuğu yolu tutarız ve onun sözüne ters düşen davranışlardan uzak dururuz. Çünkü o, faziletli bir imam, mükemmel bir önderdir. Allah, onun vasıtasıyla, sapıklık döneminde hakkı ortaya çıkardı. Onun vasıtasıyla izlenilecek yolu açıklığa kavuşturdu. Ve onunla, bidatçıların bidatını, sapıkların sapıklığını, şüphecilerin şüphesini bastırdı. Allah ona rahmet etsin. O, öncü bir imam, tanınmış bir büyük idi. Allah, müslümanların diğer bütün imamlarına da rahmet eylesin.»

Bu ifadelerden de anlşaılıyor ki, İmam Eş'arî, İmam Ahmed İbn-i Hanbel'in görüşlerini diriltmek için ortaya çıkmıştır. Çünkü Eş'arî, İmam Ahmed'in metodunu, kendisine metod kabul etmektedir. Bu sebepledir ki Eş'ari, tercih ettiği İmam Ahmed İbn-i Hanbel'in metodu ile şunları söylemiştir: İtikad hususunda kısaca görüşlerimiz şunlardan ibarettir: Allah Tealâ'ya, meleklere, kitaplara, peygamberlere, Allah katından bize gelenlere, güvenilir zatların, Resulullah (S.A.V.)'den naklettikleri şeylere iman ederiz. Bunlardan herhangi birini reddetmeyiz. Yine Allah Tealâ'nın yalnız bir tek ilah olduğuna, hiçbir kimseye muhtaç olmadığına, O'ndan başka hiçbir ilah bulunmadığına, eş ve çocuk edinmediğine, Muhammed'in, O'nun kulu ve peygamberi olduuğna, cennet ve cehennemin hak olduğuna, kıyametin mutlaka kopacağına, Allah Tealâ'nın, kabirlerde bulunanları mutlaka dirilteceğine iman ederiz.

Yine biz, Allah Tealâ'nın; «Rahman olan Allah, arşı kuşatmıştır.» [15] buyurduğu gibi, O'nun, arşın üzerinde bulunduğuna ve yine şu âyette buyurduğu gibi «Bâkî olan sadece azamet ve ikram sahibi olan Rabb'in yüzüdür.»[16] Allah Tealâ'nın vechi bulunduğuna, şu âyette buyurulduğu gibi «Yahudiler, «Allah'ın eli sıkıdır» dediler... Aksine, Allah'ın iki eli açıktır...»[17] elleri bulunduğuna, ve şu âyette buyurduğu gibi «İnkâr edilen Nuh'a bir mükâfat olarak o gemi, nezaretimizde akıp gidiyordu.» [18] bilmediğimiz bir keyfiyette, gözü bulunduğuna iman ederiz.

Keza biz, Allah Tealâ'nın, şu âyet-i kerîmede bildirdiği gibi «... Allah onu bilerek indirmiştir...» [19] O'nun ilmi olduğuna, şu âyet-i celilede beyan ettiği gibi «Kendilerini yaratan Allah'ın, onlardan da-

(15) Taha suresi âyet; 5
(16) Rahman suresi âyet; 27
(17) Maide suresi âyet; 64
(18)Kamer suresi âyet; 14
(19) Nisa suresi, âyet; 166

ha kuvvetli olduğunu görmüyorlar mıydı?..» [20] Allah'ın kudret ve kuvveti olduğuna iman ederiz.

Biz, Allah Tealâ'nın, işitme ve görme sıfatlarının bulunduğunu ikrar ederiz. Mutezile ve Cûheymiye gibi, bu sıfatları inkâra kalkışmayız ve deriz ki; «Allah Tealâ'nın kelamı mahluk değildir. O, yarattığı herhangi bir şeye sadece «ol» demiştir. O da hemen oluvermiştir. Yeryüzünde herhangi bir hayır veya şer, O'nun iradesi dışında bulunamaz. Bütün eşya, O'nun iradesiyle olmuştur. Allah Tealâ birşeyi yapmadıkça herhangi bir güç, o şeyi yapamaz. Biz, hiçbir zaman, Allah'a muhtaç olmaktan beri kalamayız. Allah'ın ilminin dışına çıkamayız. Allah'dan başka hiçbir yaratıcı yoktur. Kulların amelleri, Allah tarafından yaratılmış ve takdir edilmiştir. Nitekim Allah Tealâ bir âyet-i kerimede şöyle buyurmuştur: **«Sizi de, işlediğiniz amelleri de Allah yaratmıştır.»** [21] Kullar, herhangi birşey yaratmaya kadir değillerdir. Kendileri de Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: **Onlar, bir yaratıcıları olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendi kendilerini mi yarattılar?»** [22] Bu gibi âyetler Kur'an-ı Kerim'de pek çoktur.

Müminleri kendine itaat etmeye muvaffak kılan, Allah'dır. Onlara lütufta bulunan ve onları gözeten O'dur. Eğer Allah, kullarını, zorla düzeltmeyi dilese, onlar düzelirler. Ve onları, zorla doğru yola iletecek olsa, doğru yolu bulurlar. Nitekim; Allah Tealâ şöyle buyuruyor: «Allah, **kimi hidayetine erdirirse, muhakkak ki o, doğru yolu bulmuştur.** Kimi de **saptırırsa işte onlar, hüsrana uğramış kimselerdir.** [23]

Biz, Allah'ın kazasına kaderine, hayırına şerrine, acısına tatlısına iman ederiz. Ve biliriz ki, bizim başımıza gelecek şey, mutlaka gelecektir. Bize dokunmayan bela ise, bize dokunmayacağı takdir edilenlerdendir. Ve deriz ki; Kur'an-ı Kerim, Allah kelâmıdır. O, yaratılmamıştır. Kim, Kur'an-ı Kerim'in yaratıldığını söylerse, o kimse, Kur'an-ı Kerim'i inkâr etmiş olur.»

Allah Tealâ'nın, kıyamet gününde ayın ondördünde açıkça görüldüğü gibi, mü'minler tarafından görüleceğine inanırız. Nitekim Resulullah (S.A.V.)'den bu hususta birçok hadis-i şerifler rivayet edilmiştir. Ve deriz ki, kâfirler, kıyamet gününde Allah'ı göremiye-

(20) Fussilet suresi âyet; 15
(21) Saffat suresi âyet; 96
(22) Tur suresi âyet; 25
(23) A'raf suresi âyet; 178

cektir. Allah Tealâ bu hususta şöyle buyurmuştur. **«Hayır, hayır o gün yalancılar, Rablerini görmekten mahrum olurlar.»**[24]

Biz, ehl-i kıbleden herhangi bir kimseyi zina, hırsızlık ve içki içme gibi günahlarından dolayı kâfir saymayız. Haricîler, bu işleri yapanların kâfir olduklarını iddia ederler.

Biz deriz ki; «Büyük bir günah işleyen herhangi bir kişi, ancak o haram işin, helâl olduğunu iddia ederse kâfirdir.» Yine deriz ki; «Allah Tealâ cehennemde yandıktan sonra, belirli bir topluluğu, Muhammed (S.A.V.)'in şefaatı ile oradan çıkaracaktır.»

Kabir âzabının varlığına iman ederiz. İmanın, dil ile ikrar, amel ile ispattan ibaret olduğuna, artıp eksilebileceğine inanırız.[25]

Biz, Allah Tealâ'nın, Peygamberinin sohbetine mazhar kıldığı selef-i salihîn'i severiz. Biz onları, Allah Tealâ'nın övdüğü gibi överiz. Onları önderler kabul ederiz ve deriz ki: «Resulullah (S.A.V.)'den sonra ilk halife Hz. Ebubekir'dir. (Allah, onunla dini aziz kılmış ve onu mürtedlere karşı galip getirmiştir.) Bundan sonraki halife Hz. Ömer, ondan sonra Hz. Osman'dır. (Allah, yüzünü ak eylesin. Bu zatı haksızca ve düşmanca bir kısım caniler öldürmüştür.) Bundan sonraki halife ise Hz. Ali (R.A.)'dir.

Evet, Resulullah (S.A.V.)'den sonra, imam ve halifeler, bu zatlardır. Ve bunların hilafeti, peygamberlik hilafetidir. Resulullah (S.A.V.)'in, cennetle müjdelediği on kişinin, cennetlik olduklarına şehadet ederiz.[26] Resulullah (S.A.V.)'in diğer sahabîlerini, önderler kabul ederiz. Aralarında geçen ihtilaflara karışmayız. Dört halifenin, doğru yolda bulunan, güzel ahlâklı ve faziletli kimselre olduklarına başkalarının, fazilette bunlara erişemeyeceklerine inanırız.

Müslümanların imamlarınca, iyi olarak tanınan rivayet âlimlerinin bütün rivayetlerini tasdik ederiz. Bunların imamlığını kabul eder, bunlara karşı gelenleri, doğru yolu terketmeleri halinde sapık kabul ederiz. Bunlara kılıçla karşı çıkmayız, fitne ânında savaşmayız.

---

(24) Mutaffifîn suresi âyet; 15

(25) İmam Eş'arî'ye göre, iman, artıp eksilebilir. Çünkü amel imandandır. İmam Matüridi'ye göre ise; imanın artıp eksilmesi söz konusu değildir. Çünkü iman, «kalb ile tasdiktir.» tasdikin ise eksilip artması söz konusu değildir.

(26) «Aşere-i mübeşşere» diye adlandırılan bu zatlar şunlardır; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Sa'd b. Zeyd ve Hz. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'dır.

Deccalın çıkacağına, kabir azâbına, Münkir ve Nekir diye iki meleğin bulunduğuna iman ederiz. Muhammed (S.A.V.)'in mirac'a çıktığını bildiren hadisi tasdik ederiz. Uykuda görülen rüyalardan bir çoğunu hak olarak kabul ederiz. Müminlerin ölüleri için dua edilebileceğine ve bunlar için sadaka verilebileceğine, Allah Tealâ'nın, bunları, faydalandıracağına inanırız. Allah Tealâ'nın, salih kullarına bazı özel haller ihsan edeceğini kabul ederiz. Müşriklerin çocukları hakkında şöyle deriz: «Âhirette, Allah, bunlar için bir ateş yakacak, sonra bunlara bu ateşten geçin diyecek.» Nitekim rivayetler bunu beyan etmektedir. Her fitneye dâvet edenden ayrılma, heva ve hevesine uyandan uzak durma görüşündeyiz. Bu sözlerimize deliller göstereceğiz.»

Bu sözleri uzun uzun naklettik. Çünkü bu sözler, Eş'arî'nin mezhebinin ve seçtiği yolun çok güzel bir özetidir. Bu özetin ifade ettiği önemli hususlar şunlardır:

1 — Salih kulların kendilerine ait birtakım halleri olabilir. Bu hallere, âlimler, mucizelerden ayırarak, «Keramet» adını vermişlerdir. Ölü için dua edilmesi ve sadaka verilmesi caizdir. Bunlar, ölüye fayda sağlayabilir.

2 — Eş'ari, sünnet yoluyla gelen bütün itikadî meselelerin kabul edilmesi görüşündedir. Ona göre, mütevatir bir hadisle, tek yoldan rivayet edilen hadis arasında bu hususta fark yoktur.

İmam Eş'ari, sünnet ile sabit olan bütün itikadî meselelere her türlü delili getirir ve tek yolla gelen hadislerle sabit olan hususlara inandığını ilan eder.

3 — Eş'ari, müteşabih âyetlerde, nassların zahirlerini alır, nassların zahirini almanın, benzetmeye yol açacağı kanaatinde değildir. Eş'arî'ye göre, Allah'ın yüzü vardır, fakat kulların yüzü gibi değildir. Eli vardır, fakat yaratılanlardan herhangi birinin eline benzemez.

4 — İmam Eş'ari, inançlarının, İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine mutabık olduğu kanaatindedir. Eş'arî'ye göre, İmam Ahmed öncü bir imam ve büyük bir âlimdir.

İmam Eş'arî'nin mezhebi, Mutezililerle ihtilaf eden fıkıh ve hadis âlimlerinin görüşlerine uygundur. Eş'ari, nassların mutlaka zahirini alır. Herhangi bir tevile başvurmaz. Eş'ari'nin mezhebi, heva ve heveslerine uyanların görüşlerinden kesinlikle uzaktır. Aslında İmam Eş'arî'nin görüşleri, ifrat ve tefritten uzak, orta yolu tutan görüşlerdir. Onun görüşleri, aşırı gidenlerle inkâr edenler arasında orta bir görüştür. Tartışmalarda aşırı uçları teşkil eden Mutezile, Haşviye ve Cebriyenin ortasında bir yol tutmuştur.

İmam Eş'arî'nin hayatını inceleyen araştırıcı, Eş'arî'nin geniş araştırmalarının, aşırı olmaktan uzak, orta bir mezhep seçmesini gerektirdiğini görür. Eş'arî'nin «Makalâtül İslâmiyyîn» adlı kitabı, bu zatın, bütün İslâm fırkalarının görüşlerini genişçe mütalâa ettiğini ve bu görüşleri titizlikle naklettiğini gösterir. Eş'arî, Kur'an-ı Kerîm ile ilişkisi olan felsefî görüşlerin orta yolunu tutmuşsa da hakkında âyet veya hadis bulunan bütün mevzularda fıkıh âlimleriyle ittifak etmiştir. Araştırıcı, Eş'arî'nin bütün görüşlerinde orta yolu tuttuğunu görmekte hiçbir güçlük çekmez.

a) Eş'arî'nin, Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkındaki görüüş, Mutezile ve Cüheymiyye ile Haşviye ve Mücessime arasında orta bir yol tutmuştur. Birinciler, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından sadece, vücud, kıdem, beka ve vahdaniyeti kabul etmişler; semi, basar, kelâm ve diğer sıfat-ı zatiyeleri inkâra kalkışmışlar, «Bunlar zatın aynıdır» demişler, bu sıfatlar, Kur'an-ı Kerîm'de zikredilen «rahman» ve «rahim» gibi, Allah Teâlâ'nın isimleridir, şeklinde iddiada bulunmuşlardır.

Haşviye ve Mücessime ise, Allah Teâlâ'nın, zatını sıfatlandırırken onu, mahlukların sıfatlarına benzetmeye kalkışmışlardır. Allah Teâlâ bundan beridir, yücedir, büyüktür.

İmam Eş'arî ise, Kur'an-ı Kerim ve sünneti seniyyede zikredilen Allah'ın bütün sıfatlarının varlığını kabul etmiş, bunların, Allah'ın zatına yakışan sıfatlar olduğuna ve yaratılanlardaki sıfatlara asla benzemediklerine karar vermiştir. Meselâ, Allah Teâlâ'nın görmesi, işitmesi ve konuşması, yaratılanların görmesine, işitmesine ve konuşmasına benzemediğini ifade etmiştir.

b) Eş'arî'nin, Allah Teâlâ'nın kudreti ve insanın fiilleri hakkındaki görüşü de Cebriye ile Mutezile arasında orta bir görüştür.

Mutezile, «Kul, Allah'ın, ona verdiği bir güçle kendi işlerini kendi yaratır.» demiş. Cebriye ise «İnsanın, herhangi bir şeyi icadetmeye veya kazanmaya gücü yoktur. İnsan, rüzgârın önündeki tüy gibidir.» demişlerdir.

Eş'arî ise, «İnsanın bir şeyi icadetmeye gücü yetmez ama, kazanma kudreti vardır» demiştir.

c) Kıyamet gününde, Allah Teâlâ'nın görülmesi hususunda da Mutezile, «Allah görülmez» demiş, bu husustaki Kur'an-ı Kerîm âyetlerini tevil etmiş ve Peygamberimiz (S.A.V.)'in hadislerini «âhad» (Tek yolla geldikleri gerekçesiyle) oldukları için kabul etmemişlerdir.

Müşebbihe fırkası ise, Allah Tealâ'nın âhirette, belirli bir şekilde görüleceğini iddia etmişlerdir.

İmam Eş'ari ise, orta yolu tutarak «Allah Tealâ'nın, kıyamette, herhangi bir şekle girmeyerek ve herhangi bir sınır tayin edilmeyerek görülmeyeceğini söylemiştir.»

d) «Allah'ın eli, onların elinin üstündedir.» [27] âyeti gibi, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen âyetler ve benzeri müteşabih hadisler hakkında Mutezile şöyle demiştir: «Allah'ın kudreti, kulların kudretinin üzerindedir.», Haşviye ise; «Allah'ın, bir organ olarak elinin bulunduğunu» söylemiştir.

Eş'ari ise, «Allah Tealâ'nın «eli»nin bulunmasından maksat, «semi» ve «basar» gibi bir sıfatının bulunmasıdır» demiştir. Nitekim «İbane» adlı kitapta bu husus zikredilmiştir. Eş'ari, «el» in varlığını kabul etmiş, fakat diğer mahlukatın eline benzediğini reddetmiştir. Ancak, Mutezileye karşı çıkarak, şiddetle savunduğu bu görüşünden, daha sonra vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Çünkü «Lem'a» adlı kitapta, Eş'ari'nin, Mutezile gibi «Allah'ın elini «Kudret» ile tefsir ettiği anlatılmaktadır.

e) Kur'an-ı Kerim hakkında Mutezile «Kur'an mahluktur. Allah tarafından, sonradan yaratılmıştır.» demiştir. Haşviye ise «Mukatta'» harfler, Kur'an-ı Kerim'in, üzerine yazıldığı maddeler ve harflerin yazıldığı maddeler ve iki kapak arasında bulunan herşey mahluk değildir.» demiştir. Eş'ari ise, yine orta yolu tutmuş ve şunları söylemiştir: «Kur'an, Allahın kelamıdır, asla değişmez. Mahluk değildir. Sonradan meydana gelmemiş ve icadedilmemiştir. Mukatta' harfler, renkler, Kur'an'ın, üzerine yazıldığı maddeler ve kelimelerden çıkan sesler, mahluktur, sonradan icadedilmiştir.»

f) Büyük günah işleyen kimse hakkında Mutezile, iman ve itaatiyle beraber, günahlarından tevbe etmezse, cehennemden ebediyyen çıkamaz.» demiştir.

Ehl-i sünnetten olmayan Mürcie ise, «Allah'a samimiyetle iman eden kişiye, büyük günahları ne olursa olsun, zarar vermez.» demiştir.

İmam Eş'ari, bu hususta da orta yolu seçmiş ve şöyle demiştir: «Allah'ı birleyen ve doğru yoldan ayrılan günahkâr bir mü'min, Allah'ın iradesine havale edilmiştir. Allah, dilerse onu affedip cenne-

---

(27) Fetih suresi âyet;10

tine koyar, dilerse, yoldan çıkmasından dolayı onu cezalandırır, fakat daha sonra yine cennetine koyar.»

g) Şefaat hususunda «İmamiyye» fırkası, hem Hz. Muhammed'in hem de imamlarının, şefaat edeceklerini söylemişlerdir. Mutezile ise, hiçbir kulun şefaat edemiyeceğini iddia etmişlerdir.

İmam Eş'ari ise, orta yolu seçmiş ve şunları söylemiştir: Peygamber Efendimiz (S.A.V.), mü'minlerden, cezaya layık olanlara makbul bir şefaatte bulunacak, Allah'ın emri ve izni ile, şefaatçi olacak ve diğer peygamberler gibi, ancak, kendisinden razı olduğu kimselere şefaat edecektir.»

Görülüyor ki; İmam Eş'ari, sapıklıklardan uzak kalmak için orta yolu seçmiştir. Matüridiye mezhebini anlatırken, Eş'ari'nin görüşlerini, başka görüşlerle de karşılaştırarak anlatmaya çalışacağız.

İmam Eş'ari, itikadi meselelere delil getirirken, hem nakli ve hem de akli metodları kullanmıştır. Eş'ari, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde zikredilen, Allah'ın sıfatlarını, peygamberlerini, âhiret gününü, melekleri, hesabı, cezayı, sevabı olduğu giib kabul eder, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde zikredilen bu hususları ispat etmek için akli ve mantıki delillere başvurur.

Eş'ari, akli delilleri, hiçbir zaman, nakli delillerden üstün sayarak onları te'vile kalkışmaz veya zâhirlerinden uzaklaştırmak istemez. Bilakis o, akli delilleri nakli delillere hizmetçi olarak kullanır.

Eş'ari, bu hususta felsefi kaziyelerden mantıkçıların ve felsefecilerin daldıkları akli meselelerden istifade etmiştir. İmam Eş'ari'nin, nakli deliller yanında akli metodu da işletmesi, şu sebeplerden ileri gelmektedir.

1 — İmam Eş'ari, Mutezile âlimlerinden ilim tahsil etmiş, bunların sohbet meclislerinde yetişmiş ve bunların kaynaklarından su içmiş, Kur'an-ı Kerim'deki itikadi meselelere delil getirme hususunda bunların yolunu seçmiş, fakat Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin metinlerini anlamakta bunların metodlarını kullanmamıştır. Malûm olduğu üzere, Mutezililer, delil getirme bakımından, mantıkçıların ve felsefecilerin yolunu tutmuşlardır.

2 — Eş'ari, Mutezililere karşı çıkmış ve bunlara cevap vermeye girişmiştir. Bu sebeple Eş'ari'nin, onların delilleri gibi delillere başvurması gerekmiş, onlara galip gelmesi, onların ortaya attığı şüpheleri bertaraf etmesi, onları susturması ve onların delillerini çürütmesi için, Mutevililerin, delil getirme metoduna uyması icabediyordu.

3 — Eş'ari, felsefecilere, «Karamita»lara, Batınilere ve benzeri guruplara cevap vermeye girişmişti. Bunların çoğu ise, ancak mantıki kıyaslarla susturulabiliyordu. Yine, bunlardan bazıları felsefeci idi, ancak akli delillerle önleri kesilebiliyordu.

Şurası bir gerçektir ki, Hicri III. ve IV. yüzyıllarda Mutezililik akımı zayıflamıştı. Mutezililer, arzu ve heveslerine uyanlara ve İslâma karşı saldırıya geçenlere cevap vermek için ortaya çıkmışlar ve bu hususta, büyük gayretler göstermişlerdir.

Mutezililer zayıflayınca, ehl-i sünnet âlimlerinin arasında bu vazifeyi yürütecek zatlar ortaya çıkmalıydı. Bu, ağır ve tehlikeli işe, Ebu Hasan el-Eş'ari'nin sahip çıkması gerekmiştir. Çünkü o, Mutezililerin talebesi idi. Bu hususta Mutezililerin gayretlerini biliyordu. Ayrıca o, zamanında, Mutezililerin otoriteleri sarsıldıktan sonra, ehl-i sünnet vel cemaatin tanınan bir imamı olmuştu.

İşte bu sebeplerle İmam Eş'ari, büyük bir itibar kazanmış, pek çok taraftar bulmuş ve idareciler tarafındanda yardım ve destek görmüştür. Bunun üzerine Eş'ari, hasımları olan, Mutezilileri, heva ve heveslerine uyanları ve kâfirleri takibetmiş, bütün bölgelere taraftarlarını göndererek, ehl-i sünnet vel cemaatin hasım ve muhaliflerine karşı savaş açtırmıştır. Asrında yaşamış olan âlimlerin çoğu onu, «ehl-i sünnet vel cemaat imamı» diye adlandırmışlardır. Bununla beraber, Eş'ari'den sonra gelen bir kısım âlimler, ona muhalefet etmişlerdir. Meselâ; İbn-i Hazm, İmam Eş'ari'yi, kulun fiilleri hususundaki görüşünde, Cebriyecilerden saymış, çünkü ona göre Eş'ari, kulun seçme hakkına sahip olduğunu tesbit etmemiştir. İbn-i Hazm, Eş'ari'yi, büyük günah işleyen kişi hakkındaki görüşünden dolayı da «Mürcie» fırkasından saymıştır. İbn-i Hazm, bu iki meselenin dışındaki bazı meselelerde de Eş'ari'nin peşini bırakmamıştır.[28]

Bununla beraber, Eş'ari'nin muhalifleri, İslâm tarihinin dalgaları arasında kaybolup gitmiş, taraftarları ise nesilden nesile güçlenmiş ve onun yolunu izlemişlerdir. Eş'ari'nin taraftarları, onun gibi, Mutezililere ve dinden çıkanlara karşı, her alanda savaşmışlar ve her itikadi meselede, karşı koymuşlardır.

Eş'ari'nin, bu büyük nüfuzuna rağmen, az sayıda da olsa büyük İslâm âlimlerinden, muhalifleri bulunmuştur. «Selefiyecileri» anlatırken izah edeceğimiz gibi, Hanbeli mezhebine mensup olanlardan bazı zatlar, Eş'ari'ye karşı çıkmışlardır.

---

(28) El-Fisal C. 3, sh. 22

İMAM EŞ'ARİ'DEN SONRA EŞ'ARİ MEZHEBİ

Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Eş'ari mezhebinin taraftarları pek çoktu. Eş'ari mezhebi, Irak ve Irak'ın batısında (daha önce de işaret ettiğimiz gibi) ehl-i sünnet vel cemaat mezhebi sayılmıştı. Daha sonra ortaya güçlü âlimler çıktı. Eş'ari'nin görüşlerini daha da kuvvetlendirdiler. Bazıları, Eş'ari'nin görüşlerine aşırı bir şekilde bağlandı. Öyle ki, sadece Eş'ari'nin varmış olduğu neticeleri kabullenmekle kalmayıp, Eş'ari'nin neticelere varmak için sevkettiği önsözlere bile sımsıkı bağlı kaldılar. Eş'ari'nin, hem vardığı neticelere, hem de neticelere ulaşmak için zikrettiği mukaddimelere tâbi olmanın vâcib olduğunu söylediler. Bu guruptan olan âlimlerin önde gelenleri şunlardır.

a) H. 403 M. 1013 de vefat eden Ebu Bekir el-Bakıllâni. Bu zat, büyük bir âlimdi. Eş'ari'nin araştırmalarını süzgeçten geçirdi. İlm-i kelâmın akli delillerinin mukaddimelerinden bahsetti. Cevher ve ârâz hakkında konuştu. Ârâzın, kendisi gibi ârâz olan şeylerle bulunamıyacağını ve ârâzın iki zamanda bir yerde bulunamıyacağını ve buna benzer meseleleri izah etmiştir. Daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Bakıllâni, sadece Eş'ari'nin vardığı neticeleri kabullenmekle yetinmemiş, Eş'ari'nin, bu neticelere varmak için ileri sürdüğü önsözlerden başka bir yol kullanmanın da caiz olmadığını ileri sürmüştür. Böylece Bakıllâni, Eş'ari'ye tâbi olmada, ona yardım etme ve onu desteklemede aşırı gitmiştir. Çünkü, akli mukaddimeler, ne Kur'an'da zikredilmiştir, ne de hadislerde. Bu hususta saha geniştir, kapılar açık, yollar işlektir. Belki insanlar, düşünceleriyle; tecrübeleriyle ve özel kabiliyetleriyle, Eş'ari'nin başvurmadığı bir kısım delil ve ispat vasıtalarına ulaşabilirler.

Eş'ari'nin ulaştığı neticelere, kendisine bahşedilen düşünce mahsullerine ters düşmedikçe, diğer insanların elde ettiği delilleri almak, aslında kötü birşey değildir.

b) M. 1059'da doğan ve M. 111, Hicri 505 de vefat eden İmam Gazali, Bakillâni'den sonra gelmiş, fakat tam olarak onun yolunda yürümemiş ve onun dâvet ettiği şeylere dâvet etmemiştir. Bilakis Gazâli, delil getirmede, Bakillâni'ye muhalefet etmenin, varılacak aynı neticeleri iptal etmeyeceğini, dinin, belirli kişilerin değil, bütün insanların akıllarına hitabettiğini, insanların, kitap ve sünnette zikredilenlere iman etme mecburiyetinde ve onları diledikleri delillerle kuvvetlendirebilme hürriyetine sahip olduklarını söyletmiştir.

Aslında Gazâli, ne Eş'ari'ye, ne de Matûridi'ye tâbi olmuştur. Bilakis o, meselelere serbest araştırıcı nazarıyla bakmış, bir tâbi veya bir mukallit görüşüyle bakmamıştır.

Gazâli, bu iki zatın, varmış oldukları birçok neticelerde onların görüşlerine katılmış, bazı, dinen uyulması gereken mesele saydıkları hususlarda da onlara muhalefet etmiştir. Bu sebepledir ki, Eş'ari taraftarlarından birçoğu, Gazâli'yi küfür ve zındıklıkla itham etmişlerdir. Gazâli'nin «Feysal el-Tefrika beyn el-İslâm ve el-Zendeka» adlı eserinde söylediklerini görelim: Bu eserde şunlar zikredilmektedir: «Ey şefkatli kardeşim ve mutaassıp dostum! Seni oldukça kızgın ve fikren dağınık görüyorum. Bunun sebebi, dini muamelelerin sırları hakkında yazılmış bazı kitaplarımıza, bir kısım hasetçi zümrenin dil uzatmalarının, kulağınıza gelmesi ve bunların, bu kitaplarımızda önceki sahabilerin ve ilm-i kelâm âlimlerinin mezheplerine ters düşen şeylerin mevcut olduğunu sanmaları, Eş'ari mezhebinden kıl payı kadar uzaklaşmanın kâfirlik olduğunu zannetmeleri ve çok az dahi olsa, onun mezhebine muhalefet etmenin, sapıklık ve hüsran olduğunu iddia etmeleri, senin kulağını tırmalamasıdır.

Ey şefkatli ve mutaassıp kardeşim! Kendini yorma, bunlarla canını sıkma. Seni aldatanlara aldırma. Sana söylenenlere karşı sabret. Onlarla güzellikle anlaş. Kendisine haset edilmeyeni ve dil uzatılmayanı, büyük bir kimse sanma. Küfür ve sapıklıkla itham edilmeyeni gözünde büyütme.

Hangi davetçi, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'den daha mükemmel ve akıllı idi? O'na «bir deli» dediler. Hangi söz, âlemlerin Rabbi olan Alalh'ın kelâmından daha doğru olabilir? Halbuki O'na da «öncekilerin masallarıdır» dediler. Kendi nefsini ve arkadaşını hesaba çek, ondan, kâfirliği tarif etmesini iste. Eğer o, sana, kâfirliği, «Eş'ari mezhebine muhalefet etmektir.» yahut «Mutezile mezhebidir.» veya «Hanbeli mezhebidir.» ya da «Buna benzer bir şeydir» şeklinde tarif ederse, bil ki o, aldanmış bir ahmaktır. Taklitçilik, onun elini, kolunu bağlamıştır. O, artık bir kördür. Onu düzelteyim diye zaman kaybetme. Böylesinin iddiasıyla hasımlarının iddialarını, birbiriyle karşılaştırınak, onu susturmak için sana delil olarak yeter. Çünkü bu kişi, kendisiyle muhalifleri arasında önemli bir fark ve önemli bir ayırım bulamayacaktır. Belki de senin arkadaşın, mezhepler içinde Eş'ari mezhebine meyleden biri olabilir. Eş'ari'den her rivayet edilene ve ağzından çıkana muhalefet etmenin, açıkça kâfirlik olduğunu sanabilir. Sen, ona sor ki; Hakkın, Eş'ari'ye tahsis edildiğini nasıl ispatlıyor da, Bakıllâni'nin küfrüne hü-

küm veriyor? Çünkü Bakıllânî, Allah Tealâ'nın «Beka» sıfatında, ona muhalefet ediyor ve bu sıfatın, Allah'ın zatından başka olan bir sıfat olduğunu zannediyor. Yine ona sor ki: Niçin, Bakıllânî, Eş'arî'ye muhalefet etmekle, kâfir olmaya Eş'arî'den daha lâyık oldu?

Niçin, hak, bunlardan birine tahsis edildi de diğerine verilmedi? Yoksa hak, daha önce gelene mi tahsis edilir? Bu takdirde, Eş'arî'den önce de Mutezililer gelmiştir. Bu sebeple, hakkın onlara tahsis edilmesi gerekirdi. Yoksa, hakkın tahsis ediliş sebebi, ilim ve fazilet bakımından üstün olmak mıdır? Böyle olduğu takdirde hangi terazi ve ölçülerle faziletin derecelerini ölçtü de, kendisinin tâbi olduğu ve taklid ettiği zattan da daha üstün bir zatın mevcut olmadığı görüşü doğdu ona.

Eğer bu arkadaşın, Eş'arî'ye, Bakillânî'nin muhalefet etmesine müsade ediyorsa, diğerlerine niçin yasaklıyor? İzin verme yetkisinin kendisine tahsis edildiğine dair delili nedir?

Eğer arkadaşın, Bakillânî'nin, Eş'arî ile olan ihtilafının, lafzî bir ihtilaf olduğunu, öze yönelik olmadığını zannediyorsa (Nitekim, bazı mutaassıplar, Bakillânî ile Eş'arî'nin, devamlı olarak ittifak içinde olduklarını zannederek, kendilerini zorlamak suretiyle bu iddiada bulunmuşlar, Allah'ın sıfatlarının, zatının aynı veya gayri olduğu hususunda ihtilafın, basit bir ihtilaf olduğunu, üzerinde durulması gerekmediğini iddia etmişlerdir.) niçin Allah'ın sıfatları olmadığını söyleyen Mutezililere karşı bu derece sert davranıyor? aHlbuki Mutezililer, Allah'ın âlim olduğunu, ilmiyle bütün malumatları kuşattığını ve bütün mümkinata kadir olduğunu söylerler. Mutezililer, Eş'arî'ye sadece şu hususlarda muhalefet ederler. Meselâ; İlim ve kudret, Allah'ın zatı mıdır, yoksa zatına ilâve olarak birer sıfat mıdır?

Mutezililerin ihtilafı ile, Bakillânî'nin ihtilafı arasında ne fark vardır?»

Bu risaleden anlıyoruz ki, Gazâlî, itikadî meselelere, taklitten uzak, objektif bir bakışla bakıyordu. Herhangi bir imamı taklit etmiyor ve itikatta kabul edilen mezheplerden herhangi birine tâbi olmuyordu. Hernekadar vardığı sonuçlar, Eş'arî'nin vardığı sonuçlara yakın olsa da...

Gazali'den sonra da birçok âlimler geldiler. Eş'arî mezhebinin vardığı sonuçları kabul ettiler. Ve bu mezhebin delillerini çoğalttılar. Bunlar da, Eş'arî'nin, neticeye varmak için kullandığı mukaddimelere bağlı kalmayı tavsiye etmediler, sadece varılan neticelere bağlı kaldılar. Bu âlimlerden bazıları:

a) Hicri 701, M. 1282 de vefat eden «Beyzavi» diye tanınan Abdullah b. Ömer'dir. Bu zat, münazara ilminde çok usta, takva sahibi bir imam, Şafii mezhebinde derin bir fıkıhçıydı. Bu zatın, kelâm ilminde «Kitab el-Tevalih» adlı bir eseri mevcuttur.

b) Hicri 816, M. 1413 tarihinde vefat eden Esseyyid Şerif el-Cürcani'dir. Bu zat, Hanefi mezhebinin fakihlerinden biridir. Aklî ilimlere âşina idi. Bu hususta birçok kitaplar yazmış ve insanlar, bunlardan istifade etmiştir.

Bu zatlardan daha önce ve daha sonra birçok dâhî âlimler gelmiş, aklî ve naklî ilimleri tahsil etmişlerdir. Bunların ileri sürdükleri deliller, Mutezile ve diğerlerine verdikleri cevaplar kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu kayıtların sicili, zamanımıza kadar okutulan ilm-i kelâmdır.

EŞ'ARÎ İLE CÜBBAÎ'NİN TARTIŞMASI

Eş'ariler hakkındaki sözlerimizi, Ebul Hasan el-Eş'arî ile, Mutezileden olan hocası Ebu Ali el-Cübbai'nin arasında geçen ve elimizde bulunan şu münazara ile bitirelim. Tartışmanın konusu, Allah Tealâ'nın, en iyi olanı yapmasının, O'na vacip olup olmadığı meselesi idi.

Eş'arî — Şu üç kişi hakkında ne dersin, bunların biri mümin, diğeri kâfir, üçüncüsü ise çocuktur.

Cübbaî — Mümin cennetin yüksek derecelerine erenlerden, kâfir ise, cehennemin alçak derecelerine düşeceklerden, çocuk ise kendisini kurtaranlardandır.

Eş'arî — Şayet çocuk, yüksek derecede olanların mertebesine ulaşmak isterse (yani çocukken öldüğü halde) bu, onun için mümkün müdür?

Cübbaî — Hayır, çünkü ona denilir ki «Mümin bu derecelere, yaptığı amellerle ulaştı. Senin ise, bu gibi amellerin yoktur.

Eş'arî — Çocuk, kusur benîm değildir. Eğer beni yaşatsaydın, mümin gibi iyi ameller işlerdim.» derse?

Cübbai — Allah; «Biliyordum ki, yaşasaydın günah işleyecektin ve cezaya çarptırılacaktın. Senin menfaatini gözettim ve seni, mükellef olma yaşına ulaşmadan önce vefat ettirdim.» der.

Eş'ari — Şayet kâfir, derse ki, çocuğun durumu gibi, benim durumumu da biliyordun. Onun gibi, benim de menfaatimi gözönünde bulundursaydın ya.

Bunun üzerine Cübbai sustu ve verecek bir cevap bulamadı.[29]

M A T Ü R İ D İ L İ K

Bu mezhep, Ebu Mansur el-Matüridi diye meşhur olan «Muhammed b. Muhammed b. Mahmud»'a nisbet edilmektedir.

Matüridi, Semerkant'da, «Matürid» mahallesinde doğmuştur. Hicri 333, Miladi 944 de vefat ettiği tesbit edilmiştir. Hicri üçüncü yüzyılın son üçtebirinde ilmini tahsil etmiştir. Yani Mutezililerin, Hicri 3. yüzyılın ilk üçtebirinde fıkıh ve hadis âlimlerine kötü muamelelerinden dolayı halkın nefretini kazandıkları ve gazaplarına uğradıkları bir dönemde ilmini tahsil etmiştir.

Matüridi'nin, hangi tarihte doğduğu, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hicri 3. yüzyılın ortalarında doğduğu anlaşılmaktadır. Matüridi'nin, Hanefi fıkhını ve ilm-i kelâmı Hicri 268 de vefat eden Yahya el Belhi'den okuduğu, kesinlikle sabittir.

Matüridi'nin memleketi fıkıh ve usul-i fıkıh dallarında tartışma ve münazaraların çokça yapıldığı bir memleketti. Hanefi fıkıhçıları ile Şafii fıkıhçıları arasında münazaralar yapılırdı. Öyleki, matemler esnasında dahi mescitlerde bu tip münakaşalar yapılırdı.

Fıkıh ve hadis âlimleriyle, Mutezililer arasında fikri savaşlar şiddetlenince, fıkıh ve usul-i fıkıh sahalarında tartışmalar yapıldığı gibi, bu defa tartışmalar ilm-i kelâm sahasına kaydı. İşte Matüridi, akli düşüncelerle elde edilen neticeler sayesinde yarışların kazanıldığı böyle bir ortamda yaşadı.

Matüridi, Hanefi mezhebindendi. Bunun ilm-i kelâmda geniş araştırmaları yanında, fıkıh ve usul-ü fıkıh dallarında da geniş araştırmaları vardı. İlm-i kelâm ile, fıkıh ve hadis âlimlerine yardım etti. Fakat Matüridi, hernekadar Eş'ari'nin vardığı neticelerin tamamında olmasa dahi, çoğunda onunla birleşmiş ise de, onun metodundan başka bir metod izlemiştir. İnşallah bu hususu ilerde daha açık olarak izah edeceğiz.

Hanefi âlimlerinin çoğunluğu, İmam Matüridi'nin varmış olduğu neticelerin, Ebu Hanife'nin, inanç hususunda tesbit ettiği neticelerle

---

(29) Haşiyetül Kestelî, Ala şerhil Akaid sh. 16.

tam olarak birleştiği görüşündedirler. Ebu Hanife (R.A.)'nin ilm-i kelâm dalında da geniş araştırmaları bulunmaktadır. Bu ilim dalında da parmakla gösterilecek kadar meşhurdu. Bunu, bizzat kendisinin ifade ettiği de anlatılmaktadır. Ebu Hanife'nin, itikadî meselelerde tartışmak için yirmi iki defa Basra'ya yolculuk yaptığı rivayet edilmektedir. Bu da, kendisini, tamamen fıkhî incelemelere vermesinden öncedir. Ebu Hanife'nin, eski araştırmalarından tamamen ayrıldığı söylenemez. Özellikle, İslâm inancını söküp atmak isteyen zındıklar ve benzerleri, Ebu Hanife'nin döneminde fikrî sapıklıkları yaymayı teşvik ediyorlardı. Ebu Hanife'den bu ilim dalında küçük risaleler kalmıştır. Bu risalelerdeki malumatların, Ebu Hanife'ye ait olduğunda şüphe yoktur. Hernekadar bu risalelerin kim tarafından te'lif edildiği âlimler arasında münakaşa konusu olsada... Bu risalelerden bir kısmı şunlardır:

— el-Fıkhul Ekber
— el-Fıkhul Ebsad
— Risaletu Ebî Hanife ila Osman el-Bettî
— Vasiyyet-i Ebu Hanife li-tilmizihî Yusuf b. Halid es-Semti
— Kitabul ilm, berren ve bahren ve şarkan ve garben ve bu'dan ve kurba.

Bu risalelerin bütününden, ortaya atılan şu meseleler hakkında, Ebu Hanife'nin, kendisine mahsus müstakil bir görüşü bulunduğu neticesine varılır. Bu meseleler, Allah Tealâ'nın sıfatları, imanın mahiyeti, Allah'ı bilmenin, akıl ile mi, yoksa nakil yoluyla mı gerekli olduğu meselesi? İnsanın yapmış olduğu işlerin, kendiliğinden iyi veya kötü olup olmaması, Allah Tealâ'nın, bütün mahlukat üzerindeki mutlak hakimiyetini kabul etmekle beraber, kulun fiilinin, kulun kendisine nisbetinin derecesi, kaza ve kader meselesi ve benzeri meselelerdir.

Iraklı fıkıh âlimlerinin hocası, İmam Ebu Hanife'den nakledilen bu görüşlerle, Ebu Mansur el-Matürîdî'nin, kitaplarında tesbit ettiği görüşler arasında ilmi bir karşılaştırma yapıldığı zaman, bu düşüncelerin, aslında birleştikleri ortaya çıkar. Bu nedenle âlimler, İmam Matürîdî'nin görüşlerinin, Ebu Hanife'nin, inanç hususundaki görüşlerinden kaynaklandığını ve Ebu Hanife'nin görüşlerinin esas olduğunu anlatmışlardır.

Irak âlimleri, çevrelerinde bulunan Şam âlimleri ve benzerleri, Ebu Hanife'nin fıkhî görüşlerini teferruatlandırmaya girişmişler, onun, itikad hakkındaki görüşlerine ise, önceleri yanlarında bulunan, fıkıh ve hadis âlimlerinin görüşleriyle, daha sonra da İmam

Eş'ari'nin bu husustaki görüşleriyle yetinerek pek önem vermemişler. Fakat, Maveraünnehr âlimleri, fıkhi görüşlere çok önem vermeleriyle birlikte, Ebu Hanife'nin, itikad hakkındaki görüşlerine de özel bir itina göstermişler, bu görüşleri şerh etmeye, bunlar üzerinde yorumlar yapmaya ve bunları akli delillerle ve mantıki kıyaslarla desteklemeye çalışmışlardır.

Matüridi, kendi görüşleriyle Ebu Hanife'nin görüşleri arasındaki irtibatı araştırmayı bize bırakmıyor, bizzat kendisi, Ebu Hanife'nin şu kitaplarını rivayet ettiğiin söylüyor. Bu kitaplar; «Fıkhul Ebsat, Risale ilelbetti, el-Âlim vel Müteallim, Vasiyyetü Ebu Hanife li Yusuf b. Halid» adlı kitaplardır.

Matüridi bu kitapları, Ebu Nasr Ahmet b. el-Abbas el-Eyadi'den, Ahmed b. İshak el-Cürcani'den ve Nasr b. Yahya el-Belhi'den rivayet ettiğini, bu zatların da bu kitapları, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin talebesi, Ebu Süleyman Musa el-Cürcani'den rivayet ettiklerini, Ebu Süleyman'ın da bu kitapları, Ebu Hanife'nin talebesi ve kendisinin hocası olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'den rivayet ettiğini anlatır.

«İşârâtül Meram» adlı kitabın sahibi, bu rivayet silsilesinin sonunda şöyle der: Matüridi, bu temel kaynakları, kendi kitaplarında kesin delillerle tahkik etmiş ve bunları, açık delillere dayandırarak, sağlam bir şekilde detaylandırmıştır.

Dostumuz, merhum, Zahidül Kevseri «İşârâtül Meram» adlı eserin mukaddimesinde şunları söyler: «Maveraünnehr ülkeleri, heva ve heveslerden ve bidatlardan uzaktı. Çünkü bu memleketlerde, insanlar üzerinde istisnasız bir tesir ve hakimiyeti vardı. Orada bulunanlar, hadisleri nesilden nesile naklederlerdi. Nihayet, «İmamül Hüda» diye tanınan, ehl-i sünnet imamı, Ebu Mansur Muhammed el-Matüridi ortaya çıktı. Kendisini, bu meseleleri tahkik etmeye ve delillerini tedkik etmeye vakfetti. Böylece, hem aklı hem de şer'i memnun edecek eserler yazdı. Buradan anlaşılıyor ki, Ebu Mansur el-Matüridi, itikad hakkındaki görüşlerini, Ebu Hanife'den rivayet ettiği bu risalelerde nakledilen fikirlere dayandırmış ve bunları daha da detaylandırmış, açıkça izah edilmeyen hususları da izah edilen hususlar ışığında geliştirmiştir. Matüridi, dini mevzuları, akli ve mantıki delillerle ispat eder ve şüpheye mahal bırakmazdı. Matüridi, incelediği konularda birçok kitaplar yazmıştır. Bu kitaplardan bir kısmı şunlardır:

— Tevilül Kur'an
— Me'haz eş-Şeraya

— Kitab el-Cedel
— El Usul fi Usul ed-Din
— El-Makalât fil Kelâm
— Kitab el-Tevhid
— «Ka'bi»nin Evailül Edilleye Reddiye adlı kitabı
— «Kâ'bi'nin» Tehzibül Cedel adlı eserine reddiye
— Ebu Muhammed el-Bâhili'nin «Usulül Hamse» adlı kitabına reddiye
— Bazı Rafizilerin «Kitabül İmame» adlı eserine reddiye
— Karamitaya Reddiye.

Bir kısım âlimler, Matâridi'nin, Ebu Hanife'ye nisbet edilen «Fıkhul Ekber» adlı kitaba şerh yazdığını söylemişlerse de ilmi incelemeler neticesinde bu şerhin, meşhur Hanefi fıkıhçısı Ebu el-Leys es-Semerkandi'ye ait olduğunu ortaya koymuştur.

MATÜRİDİ'NİN METODU VE GÖRÜŞLERİ

a) Metodu:

Ebu Mansur el-Matüridi ile Ebu el-Hasan el-Eş'ari ayni devirde yaşamışlardır. Herbiri, diğerinin gerçekleştirmek istediği gayeyi gerçekleştirmeye çalışıyordu. Ancak, İmam Eş'arî, hasımlarının bulunduğu bölgeye daha yakındı. Evet, İmam Eş'ari, Mutezililerin vatanı ve türedikleri yer olan Basra'da bulunuyordu. Fıkıh ve hadis âlimleriyle Mutezililer arasındaki fikri savaş, Basra'nın da bağlı bulunduğu Irak bölgesinde cereyan ediyordu. Ebu Mansur el-Matüridi ise, savaş alanından uzaktı. Fakat bu savaşın yankısı, bulunduğu bölgeye de ulaşıyordu. Maveraünnehr ülkelerinde de Iraklı mutezililerin sözlerini durmadan tekrarlayan Mutezililer bulunuyordu. Matüridi bunlara karşı koyuyordu. Matüridî ile Eş'ari'nin karşılaştıkları hasım aynı olduğu için, her ikisinin de vardığı neticeler birbirine yakındı, fakat birbirinin aynı değildi. Birçokları, Eş'ari ile Matüridi'nin, aralarındaki ihtilafın büyük olmadığını sanmışlardı. Hatta, Şeyh Muhammed Abduh «el-Akaidül Adudiyye» adlı eserin yorumunu yaparken, Matüridi ile Eş'ari'nin arasındaki ihtilafın on meseleyi aşmayacağını ve aralarındaki ihtilafın, gerçekte bulunmayıp, dış görünüşte bulunduğunu söylemiştir.

Ancak, Matüridi'nin ve Eş'ari'nin görüşleri son şekilleriyle, derince incelendiği vakit, her iki imamın düşünceleri ve varmış oldukları neticeler arasında farkların bulunduğu ortaya çıkar.

Şüphesiz ki, her iki imam da Kur'an-ı Kerîm'in kapsadığı inanç meselelerini, akılla ve mantıki delillerle ispat etmeye çalışıyordu. Ve Kur'an-ı Kerîm'in getirdiği itikadi meselelere bağlı kalıyorlardı. An-

cak, bunlardan biri, akla, diğerinden daha fazla önem veriyordu. Mesela; Eş'arî'ler, Allah Tealâ'yı bilmenin, nakil yoluyla vacip olduğunu kabul ederken, Matürîdi'ler, Ebu Hanife'nin metoduna uyarak, Allah'ı bilmenin akıl ile vacip olduğunu söylemişlerdir. Eş'arî'ler, şer'an bir delil olmadıkça eşyanın akıl ile idrak edilebilecek bir iyiliği bulunduğunu kabul etmezler. Matüridî'ler ise, eşyanın, akıl ile idrak edilebilecek, kendiliğinden bir iyiliğe sahip olduğunu kabul etmişlerdir.

İşte bu çeşit ihtilafları birçok meselelerde bulabiliriz. Bu sebeple şu niteceye varırız ki; Matüridî'nin metodunda, israfa kaçmaksızın ve tökezlemeksizin, aklın büyük bir otoritesi bulunmakta, Eş'arîler ise, nakil ile bağlı kalmış, nakli delilleri geçmişteki uygulamalarla desteklemişlerdir. Öyle ki, araştırıcı bir kişi, Eş'arilerin, fıkıh ve hadis âlimleriyle, Mutezililerin arasında orta bir yol tuttuklarını, Matüridi'lerin ise, Eş'arîler ile Mutezililer arasında bir yol izlediklerini görür.

Müslümanların, mü'min olduklarında ittifak ettikleri şudört fırkanın bir meydanda bulundukları kabul edilecek olursa, meydanın bir ucunda Mutezile, diğer ucunda hadis âlimleri, ortanın Mutezile, tarafında Matüridiler, hadisçiler tarafında ise Eş'ariler görülür.

Matürîdi, şeri delillerin irşadıyla akla dayanır, akli araştırmanın gerekli olduğunu söyler. Böylece, nakli delillere dayanmayı, gerçeği, nakli delillerden çıkarmayı ve aklın, hataya düşüp sapacağından korkarak, nakli delillerden başkasına başvurulmamasını gerekli gören fıkıh ve hadis âlimlerine muhalefet etmiştir.

Matüridi, «Tevhid» adlı kitabında bu hususa cevap vererek şöyle demiştir: Bu iddia, şeytanın, hatıra getirdiği bir kuruntu ve vesvesedir. Akli araştırmayı inkâr edenin, akli araştırmayla elde ettiği delilden başka bir delili yoktur. Bu da, bu gibi insanlara, akli araştırmanın zorunlu olduğunu söylemeye mecbur kılar. Bunlar, akli araştırmayı nasıl inkâr edebilirler? Halbuki Allah Tealâ kullarını, akli araştırmaya davet etmiş ve onlara düşünmeyi ve muhakeme etmeyi emretmiş, onları öğüt ve ibret almaya mecbur kılmıştır. Bu da, akli araştırmanın ve düşünmenin, ilmi kaynaklardan biri olduğuna dair delildir.

Görülüyor ki Matüridi, Akaid ilmini öğrenmek hususundaki ihtilafın tam esasına temas ediyor. Akaid ilmini öğrenmenin tek kaynağı nakil midir, yoksa, naklin yanında akıl da diğer bir kaynak mıdır? sorusuna, naklin kaynak olduğunu kabul ettiği, bunun yanında, aklın da bir kaynak olduğu şeklinde cevap verdiği görülür.

Ancak, Matüridi, aklı, bilgi kaynaklarından biri kabul etmesine rağmen, aklın sapıklığa düşeceğinden korkmaktadır. Fakat, bu korku onu, fıkıh ve hadis âlimleri gibi akli araştırmayı men etmeye götürmüyor, akli araştırmanın yanında nakle dayanılmasını ileri sürerek sapma ihtimaline karşı birtakım tedbirler almaya ve ihtiyatlı davranmaya sevkediyor.

Evet, Matüridi şöyle der: «Kim, nakli delillere dayanıp ihtiyatlı davranmanın gerekliliğini reddederse, o, Resulullah'dan bir işaret olmadan eksik ve sınırlı aklıyla, insanın aklından gizli kalan meselelerin mahiyetini bilmeye ve ilâhi hikmetlerin tümünü kuşatmaya kalkışırsa, o kimse, akla zulmetmiş olur. Ve ona taşıyamıyacağı bir yükü yüklemiş olur.» Bu sözlerden şu netice çıkarılır: Matüridi, nakle ters düşmeyen hususlarda, aklın vereceği hükümleri kabul eder. Şer'a muhalif düşen akli hükümlerde ise, şer'a boyun eğmenin gerekliliğini kabullenir.

Matüridi'nin, Kur'an-ı Kerim'i tefsirde kılavuzu, «nakli delillerle yardımlaşarak akli delillere başvurmanın gerekli olduğu» prensibidir. Matüridi, Kur'an-ı Kerim'i tefsir ederken, müteşabih âyetleri, müteşabih olmayan âyetlere göre izah eder. Müteşabih olanları, müteşabih olmayanların ifade ettikleri mânânın ışığı altında tevil etmeye çalışır. Bir müminin akli tevile gücü yetmiyorsa, bundan vaz geçmesinin daha doğru yol olduğunu söyler. Matüridi, mümkün olduğu nisbette, Kur'an-ı Kerim'i yine kendi âyetleriyle tefsir etmeye çalışır. Çünkü Kur'an'ın âyetleri birbiriyle çatışmaz. «... Eğer Kur'an, Allah'dan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, O'nda, birbirine zıt olan şeyler bulurlardı.» [1]

Bu metod, Matüridi'yi, akli metodları bakımından bazan Mutezililerle birleşmeye sevketmiş, birçok yönlerde ise onlara muhalefet etmesine sebep olmuştur. Matüridi ile Mutezililer, akli araştırma yapmanın gerekliliği, Allah'ın akıl ile bilinmesinin gerekliliği, eşyanın, iyi veya kötü olduğunun aklen bilinebileceği hususlarında aynı görüştedirler.

b) Görüşleri:

Daha önce de anlattığımız gibi, Matüridi'nin görüşleri, H. 3. yüzyılın başlarında, birbirleriyle ihtilâf eden Mutezililerle fıkıh ve hadis âlimlerinden, mutezililere daha yakındı. Bu sebeple, dostumuz, merhum Zâhidül Kevseri'nin şu sözü yerindedir: «Eş'ariler, Mutezile ile hadis âlimleri arasında bir yol tutmuş, Matüridiler ise Mutezile

---

(1) **Nisa suresi âyet; 82**

ile Eş'arîler arasında bir yol izlemiştir. Hakkında nass bulunmayan bütün temel meselelerde, naklî delillerin yanında aklî görüşlerinin bulunduğu açıkça görülür. Matürîdî, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, varmış olduğu neticelerin çoğunda Eş'arî ile ittifak etmiş fakat bazılarında da ona muhalefet etmiştir. Şimdi ise hangi hususlarda ittifak edilip edilmediğini de açıklayarak, Matürîdi'nin, topluca görüşlerine, kısaca bir göz atalım.

a) Matürîdî, Allah'ı bilmenin gerekli olduğunu idrak etmenin aklen mümkin olacağı görüşündedir. Nitekim, Allah Tealâ; Kur'an-ı Kerîm'in bir çok âyetlerinde, bakıp düşünmeyi emreder. İnsanlara, göklerin ve yerin hükümranlığına bakmayı emreder. Allah Tealâ insanları, akıl doğru yola yönelir, heva ve hevesten ve taklitten uzak kalırsa, Allah'a iman etmeye ulaşabileceğine ve onu tanıyabileceğine dair uyarıyor.

Akıl ile Allah'ı bilmeye çalışmak, Kur'an-ı Kerîm'in âyetlerinin hükümlerine uymak demektir. Buna mukabil aklî araştırmayı bırakmak, Kur'an-ı Kerîm'in âyetlerini ihmal etmek olur. Aklı, Allah'ı bilmek için bir vasıta kabul etmemek, Allah Tealâ'nın, aklî araştırmaya bağladığı neticeleri hiçe saymak demek olur. Eğer, Allah'ı bilmek, bakıp araştırmaya bağlı olmasaydı, Allah Tealâ'nın, bakıp araştırmanın neticeleri olduğunu beyan ettiği şeyler reddedilmiş olur.

Ancak, Matüridî aklın, yalnız başına Allah'ı bilebileceğini kabul etmesine rağmen kulların mükellef oldukları hükümleri bilemiyeceğini beyan etmiştir. Bu da Ebu Hanife (R.A.)'nın görüşüdür.

Bu, Mutezilenin görüşüne yakın bir görüştür. Ancak, iki görüş arasında çok ince bir fark vardır. O da şudur:

Mutezile, Allah'ı bilmenin, aklen gerekli olduğu görüşündedir. Matürîdîlerse, bu görüşü aynen kabul etmezler. Allah Tealâ'yı bilmenin gerekliliğinin akıl ile mümkün olabileceğini, ancak kesin olamayacağını söylerler. Allah'ı bilmenin gerekliliğinin, ancak, bu gerekliliği icadedecek bir güç tarafından meydana getirilebileceğini kabul ederler. O güç de, Allah'dır.

b) Matürîdî mezhebi, varlıkların, kendiliklerinden kötü olabileceklerini ve insan aklının, birtakım varlıkların iyi veya kötülüklerini bilebilecek güçte olduğunu söylerler.

Matürîdilere göre, sanki varlıklar üç kısma ayrılmaktadır:
— İnsan aklının, tek başına, iyi olduklarını bilebileceği varlıklar.
— İnsan aklının, tek başına kötü olduklarını bilebileceği varlıklar.

— İyi veya kötü oldukları gizli olup, aklen bilinemiyen ve ancak Allah'ın bildirmesiyle iyi veya kötülüğü anlaşılan varlıklar.

Daha önce de Ebu Hasan el-Eş'arî'nin hocası Ebu Ali el-Cübbaî'den naklettiğimiz gibi, Mutezililer de varlıkları böyle bir tasnife tâbi tutarlar. Fakat Matüridiler, Mutezililerin, bu ayırımla varmış oldukları neticeleri kabul etmediler. Mutezililer, bu ayırımla şu neticeye varmışlardır:

Akıl, birşeyin iyiliğini idrak ederse, aklın emriyle o şeyi yapmak gereklidir. Buna mukabil, akıl, birşeyin kötülüğünü anlarsa, o şey, yasaklanmış olur. Matüridî, aynı yoldan yürümemiş, İmam Ebu Hanife'ye uyarak şunları söylemiştir. «Akıl, birşeyin, ne olduğunu idrak edebilse de, o şeyin, yapılıp yapılmaması, ancak, hikmet sahibi olan Allah'ın emriyle bilinir. Çünkü akıl, tek başına, dini emir ve yasakları bilemez. Zira, dini emir ve yasakları ancak Allah Tealâ koyar.

Matüridi'nin, kabul ettiği bu görüşe, İmam Eş'arî katılmamaktadır. Çünkü Eş'arî, varlıkların, kendiliklerinden iyi veya kötü olduklarını kabul etmez. Eşyanın, ancak Allah'ın emri veya yasağıyla iyi veya kötü olduğunun anlaşılabileceğini söyler. Ona göre, bir şey Allah'ın emrettiği için iyidir. Başka bir şey de, Allah yasakladığı için kötüdür.

Görülüyor ki, Matüridî mezhebi, Mutezile ile Eş'arî'nin ortasındadır.

c) Matüridi metodunun, Eş'ari ve Mutezile metodundan ayrıldığı üçüncü bir nokta da, Allah Tealâ'nın, yaptığı işlerdir.

— Eş'ariler, Allah Tealâ'nın yapmış olduğu işlerin sebebi sorulmaz. Çünkü Allah Tealâ Kur'an-ı Kerim'inde; «Allah, yaptıklarından dolayı sorguya çekilemez.»[2] buyurmaktadır, derler.

— Mutezile, «Allah Tealâ, yaptığı şeyleri bir kısım maksat ve gayelerle yapar. Çünkü O, hikmet sahibidir. O'ndan, gelişigüzel bir iş meydana gelmez. Bilakis, herşeyi bir plana bağlamıştır.» derler. Ve bundan şu neticeye varırlar: Allah Tealâ'nın, iki şeyden, iyisini ve iki iyi şeyden daha iyi olanını yapması kendi üzerine gereklidir. Çünkü varlıkların, kendiliklerinden iyi veya kötü olmaları ve, Allah Tealâ'nın hikmetsiz hiçbirşey yaratmaması şunu gerektirir: Allah Tealâ'nın, iyi olmayan birşeyi emretmesi, veya iyi olan bir şeyi ya-

---

(2) Enbiya suresi âyet; 23

saklaması, imkânsızdır. O halde, Allah Tealâ'nın, iki şeyden iyi olanını yapması ve iyi olan iki şeyden daha iyi olanını yapması, onun üzerine vaciptir.

— Matüridi'nin, her iki guruba, muhalefet eden bir görüşte olduğu görülür. Matüridi, Allah Tealâ'nın, boş davranışlardan uzak olduğunu ve yaptığı işlerin bir hikmete dayandığını, çünkü Allah Tealâ'nın, kendi kendini sıfatlandırdığı gibi hikmet sahibi ve herşeyi bilen bir zat olduğunu söyler.

Matüridi şöyle der: «Allah Tealâ koymuş olduğu hükümlerde ve yapmış olduğu işlerde bu hikmetini murad eder. Fakat, Allah Tealâ bu hikmetini dilerken, buna mecbur edilmiş değildir. Çünkü O, mutlak bir iradeye sahiptir. Dilediğini yapandır. Bunun için, Allah Tealâ'nın, iyi olan birşeyi veya daha iyi olan bir şeyi yapmasının, onun için gerekli olduğu söylenilemez. Çünkü birşeyin yapılmasının gerekli oluşu, serbest iradeyi ortadan kaldırır. Başkasının, Allah Tealâ'nın üzerinde bir hakkı olduğunu icabettirir. Halbuki, Allah Tealâ bütün yaratıkların üstündedir. Yaptıklarından hesaba çekilemez. O'nun üzerine, bir şeyin vacip olduğunu söylemek, O'nun hesaba çekilebileceğini gerektirir. Allah Tealâ bundan çok uzaktır, çok yücedir.

Şurası bir gerçek ki, bu mevzuda Matüridi ile Mutezile arasındaki anlaşmazlık, temelde bir anlaşmazlık olmayıp, sadece, temel düşünceyi ifadede ihtilaftır. Çünkü temel düşünce; Allah Tealâ'nın işlerinin, dilediği ve takdir ettiği bir hikmete binaen olduğu ve Allah Tealâ'nın, boşuna bir iş yapmayacağıdır.

Fakat Mutezililer, bu temel düşünceyi ifade ederken, Allah'ın böyle yapmasının, Allah'ın üzerine vacip olduğunu söylemişler. Matüridiler ise, bu şekilde ifadeyi kabul etmemişlerdir. Çünkü, Matüridilere göre bir şeyin yapılmasının gerekli olduğunu söylemek, o şeyin yapılmasından önce, hükmünün var olmasını gerektirir. Halbuki, Allah Tealâ'nın yaptığı işlerin, bir hikmete göre olduğuna hüküm verme, işin meydana gelmesinden önce değil, sonradır.

Ancak, Mutezile ile Eş'ariler arasındaki ihtilaf, düşüncenin özündedir. Bu ihtilaf, «iyilik ve kötülük, varlıkların kendisinde midir? Yoksa Allah'ın bildirmesiyle mi bilinir?» meselesinden kaynaklanmaktadır.

Eş'ari ile Matüridiler arasında, Allah Tealâ'nın yaptığı işleri ve yaptığı işlerde hikmet arama hususundaki ihtilafları, beklenmedik birtakım fer'i meselelerde dahi ihtilaf etmelerine yol açmıştır.

Eş'ariler, «Allah Teala'nın, insanları, hiçbirşeyle mükellef tutmadan yaratabilirdi. Yaratılanları mükellef tutması, Allah Teala'nın bir iradesidir. Dilerse başka birşey de murad edebilir.» derler.

Matürîdîlerde; «Allah Teala, yaratılanları mükellef tuttuğu şeyleri dilediği bir hikmete binaen murad etmiştir. Allah Teala, dilediği ve kararlaştırdığı hikmetten başkasını murad etmez.» demişlerdir.

Bu sebeple;

— Eş'ariler, nakli bir delil olmaksızın, sırf akli bir faraziye ile Allah Teala'nın, kendisine itaat edeni cezalandırabileceğini ve kendisine isyan edeni de mükâfatlandırabileceğini mümkün görmüşler ve şunu söylemişlerdir: «Zira, Allah Teala'nın, itaatkâr kulu mükâfatlandırması, sadece onun merhametinden kaynaklanan bir lütuftur. Günahkâr olanı cezalandırması ise, sadece onu dilediğindendir. Allah Teala'nın yaptığı ve murad ettiği bir şey için yorum yapılamaz.»

— Matüridiler ise şöyle derler: İtaatkâr kula sevap verilmesi, günahkâr kulun cezalandırılması, Allah Teala'nın hikmeti ve iradesine binaendir. Allah Teala, hikmet sahibidir, herşeyi bilendir. Allah Teala, birçok âyetlerde sevap ve cezayı zikrettikten sonra kendisinin, hikmet sahibi olduğunu beyan eder. Meselâ şu âyet-i kerîme bunu ifade eder: «Erkek ve kadın hırsızların, yaptıklarının karşılığı ve Allah tarafından bir ceza olarak ellerini kesin. Allah, azizdir, hakîmdir. Herşeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.»[3]

— Eş'ariler, nakli bir delil olmaksızın sırf akli bir faraziyeden hareket ederek, Allah Teala'nın, sakındırdığı bir cezadan vazgeçebileceğini söylerler. Buna mukabil Matüridiler, buna cevaz vermezler. Allah Teala'nın, hikmeti gereğince böyle bir sakındırmada bulunduğunu ve âyet-i kerîmesinde; «Şüphesiz, Allah vaadinden dönmez.»[4] buyurduğunu, bu sebeple Allah Teala'nın, vaad ettiği mükâfattan, sakındırdığı cezadan dönmeyeceğini söylerler.

d) Bu meselelerden sonra, problemlerin en büyüğü olan, «Cebir ve ihtiyar» (yapmış olduğu işlerde kulun, mecbur ve serbest oluşu) meselesine geçelim. Bunun, Mutezile, Eş'arî ve Matürîdiler arasında nasıl çekişme ve münakaşa konusu olduğunu görelim.

— Daha önce, Mutezililerin bu konudaki düşüncelerini görmüştük. Mutezililer, «Kul, kendi işini kendi yaratır. Böylece o hükümle-

(3) Maide suresi âyet; 38
(4) Âl-i İmran suresi âyet; 9

re muhatap ve mükellef olur. Kulda bulunan, kendi işlerini yapma gücü, Allah tarafından yaratılmış ve kula verilmiştir.» derler.

— Eş'ariler ise, «Kulda görülen işleri, Allah yaratır. Kul, sadece cüz'i iradesiyle o işi kesbeder. Kul; «kesb»i sebebiyle mükellef olur. Sevaba erer veya cezalandırılır.

— Matüridiler ise bu mevzuda, Allah Tealâ'nın, bütün varlıkları yarattığını, kâinatta mevcut olan herşeyin, Allah'ın mahluku olduğunu, Allah'ın hiçbir ortağı bulunmadığını, yaratmayı O'ndan başkasına nisbet etmenin, O'na ortak koşmak olduğunu, bunun ise hiçbir zaman kabul edilemiyeceğini ve akla sığmayacağını beyan etmiş ve sonra da şunları söylemiştir. «Allah Tealâ'nın hikmeti ancak kulun, cüzî iradesiyle yapacağı hayırlı şeylerin sevap olacağını, yine cüzî iradesiyle yapacağı kötü işlerin günah olacağını gerektirmektedir. Allah'ın hikmeti yanında, adaleti de bu durumu gerektirmektedir. Böylece, Allah Tealâ'nın, «Sizi de, yaptıklarınızı da yaratan Allahtır.» [5] kelamı mucibince kulların işlerinin Allah tarafından yaratılmış olduğu ortaya çıkmaktadır.»

İşte, Matüridî ile Mutezilenin arası bu noktada açılır. Çünkü Mutezililer, kulların işlerinin, Allah'ın kula verdiği bir güçle, kullar tarafından yaratıldığını söylerler. Fakat, kulun cüzî iradesi bulunduğu düşüncesiyle, kulda görülen işlerin, Allah tarafından ve Allah'ın verdiği güçle yaratıldığını söylemek nasıl bağdaştırılacaktır? Bu hususta Matüridî, aynen Eş'arinin sözlerini söyler ve şöyle der: «Kulun, yaptığı işlerde katkısı, sadece (kesb) kazanmaktır. Kul, bu hususta serbesttir. Kul, sevaba ve cezaya bu kazanma vasıtasıyla layık olur.» Matüridî, bu görüşte tamamen Eş'arî ile birleşir, ancak şu noktada yine ayrılırlar.

— Eş'arî'ye göre kesb (kazanma), Allah tarafından yaratılan işle, kulun ihtiyarının (seçmesinin) birleşmesidir. Fakat kulun bu kesbde hiçbir etkisi yoktur.

Eş'arî'nin bu ifade şekline göre, kulun işi gibi kesbi de Allah tarafından yaratılmıştır. Âlimler bu görüşün cebre yol açtığı kanaatindedir. Çünkü kulun herhangi bir katkısı olmayan bir seçimin hiçbir mânâsı yoktur. Bu sebepledir ki, Eş'arî'nin bu görüşüne «orta derecede bir cebr» denilmiştir. Selefiye mezhebini açıklarken de izah edeceğimiz gibi, İbn. Hazm ve İbn. Teymiye bu görüşün «mükemmel bir cebr» olduğunu söylemişlerdir.

---

(5) Saffat suresi âyet; 96

Evet, Eş'ari'ye göre kesb anlayışı ve bu anlayışın yol açtığı mânâ budur.

— Matüridi'ye göre kesb (kazanma), Allah Tealâ'nın kula verdiği bir güçle yapılır. Matüridi'ye göre kul, Allah'ın onda yarattığı bir güçle herhangi bir işi yapabilir veya yapmayabilir. Kul hürdür, bir işi yapmada seçme yeteneğine sahiptir. Dilerse bir işi yapar ve bu yapışı, Allah Tealâ'nın yarattığı işle birleşir, dilerse yapmaz. Sevap ve günah bu yolla kazanılmış olur. Kesb böyle izah edilince, Allahutealâ'nın kullarının seçmelerine göre fiillerini yarattığını söylemek, kulların kesbi bulunduğunu söylemekle çelişmez.

Görülüyor ki, Matüridi, bu görüşü ile Mutezile ile Eş'ari'ler arasında orta bir yol tutar.

— Mutezile, «İşler, Allah'ın kula verdiği bir güç ile kul tarafından yaratılır.» der.

— Eş'ariler ise, «Fiilin yaratılmasında kulun «Kesb» den başka herhangi bir katkısı yoktur. «Kesb» ise, kulun, tesiriyle meydana gelmeyen, sadece kulun isteğinin, Allah'ın yaratmasıyla birleşmesi demek olan bir şeydir» der.

— Matüridi ise, «Kesb, kulun gücü ve tesiriyledir» der.
Kesb'e tesir eden ve fiiller meydana geldiğinde eseri görülen, kuldaki bu güce «İstitaat» (güç yetirme) denir. Ebu Hanife'ye göre kulun mükellef olmasının sebebi budur. Bu hususta, Matüridi de Ebu Hanife'ye tâbi olmuştur. Kuldaki bu «istitaat» fiillerin vukuunda görülür. Çünkü bu, sonradan yaratılan ve yenilenen bir güçtür. Bu sebeple «istitaatın» fiilden evvel bulunması gerekmemektedir.

Mutezililer, insandaki bu güç yetirmenin, fiillerin meydana gelmesinden önce insanda mevcut olduğunu, çünkü insanın, gücü yettiği için mükellef oluşu ve emir ve yasaklara muhatap oluşu, fiilin meydana gelmesinden öncedir.

e) Allah Tealâ'nın sıfatları: Daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Mutezile, Allah Tealâ'nın sıfatları bulunduğunu kabul etmemişlerdir. Eş'ari ise, Allah Tealâ'nın sıfatlarının var olduğunu ve bu sıfatların, zatın aynısı olmadığını söylemişler. «Allah'ın, kudret, irade, ilim, hayat, sem'i, basar, kelam gibi sıfatları vardır ve bunlar, onun zatının aynı değildir.» demişlerdir.

Muteziliier ise, «Allah Tealâ'nın zatından başka birşey yoktur. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen, «Alim», «habir», «hakim», «semi», «basir» gibi kelimeler, Allah Tealâ'nın isimleridir.» demişlerdir.

Daha sonra, Matüridi geldi, Allah Tealâ'nın, bu gibi sıfatları bulunduğunu ispat etti. Fakat o, «Bu sıfatlar, Allah'ın zatından başka bir şey değildir.» dedi. Matüridi'ye göre, bu sıfatlar, Allah Tealâ'nın zatıyla birlikte vardır. Zatından ayrılamazlar. Ve bunların, zat'dan ayrı, müstakil bir mahiyetleri yoktur ki, sıfatların birden fazla oluşunun, «Kadim» olan Allah'ın birliğine gölge düşürdüğü zannedilsin.

Matüridi bu görüşü ile, Mutezileye yaklaşmış, daha doğrusu, hemen hemen Mutezile ile birleşmiştir.

Müslümanlar arasında, Allah Tealâ'nın, âlim, semi, basir, kadir, murid (irade edici) olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Aralarındaki ihtilaf sadece bu kelimelerin, Allah'ın zatından ayrı, kendilerine mahsus bir mahiyetleri bulunup bulunmaması hususundadır.

Mutezililer, onların, herhangi bir mahiyeti olacağını kabul etmemektedir.

Eş'ariler ise, bu kelimelerin, ancak, zatla bulunabileceğini, bununla beraber, zattan başka birşey olduklarını söylemişlerdir.

Matüridiler ise, bu sıfatların, zattan başka birşey olmadıklarını kararlaştırarak, hemen hemen Mutezile ile birleşmişlerdir.

Meselâ: «Kelam» sıfatı ve Kur'an-ı Kerim'in, mahluk olup olmadığı hususunda şöyle izahlarda bulunmuşlardır:

— Mutezile; Allah Tealâ'nın, ister zatından başka birşey olsun, isterse zatının tam aynı olmasın, «Kelâm» diye bir sıfatının olduğunu kabul etmez. Ve «Kur'an-ı Kerim mahluktur» der.

— Eş'ariler ise bu meselede, fıkıh ve hadis âlimlerinin metodunu izlediler. Kur'an-ı Kerim'in, «Kadim» olduğunu söylemedilerse de, O'nun, Allah'ın kelamı olduğunu ve mahluk olmadığını ileri sürdüler.

— Sonra Matüridi geldi. Engelleri aştı, Kur'an-ı Kerim'in, mânâsının, Allahu Tealâ'nın kelâmı olduğunu, bu itibarla kelamın, Allahu Tealâ'nın zati sıfatlarından biri olduğunu ve Allah'ın zatının kadimliği ile kadim olduğunu ve kelamının, harf ve kelimelerden meydana gelmediğini, çünkü harf ve kelimelerin, sonradan icadedildiklerini, sonradan icad edilen bir şeyin, varlığı gerekli, kadim bir zat'a sıfat olamayacağını, bir de sonradan icadedilen bir şeyin ârâzdan olduğunu, ârâzın ise, Allah'ın zatı ile kaim olamayacağını söylemiştir.

Bu izaha göre, Kur'an-ı Kerim'in mânâsını gösteren harf ve ibareler hâdistir (sonradan yaratılmıştır). Bundan şu neticeye varılır:

Kur'an-ı Kerim'in, kadim olan mânâsını ifade eden harfleri, lâfızları ve ibareleri hâdistir.

Matüridî, bu izah tarzıyla Mutezile ile birleşmiştir. Çünkü o, Kur'an-ı Kerim'in, mahluk olduğunu söylememiş ise de, hâdis olduğunu söylemiştir.

Hülâsa, Kur'an-ı Kerim, üç vasıfla sıfatlandırılmıştır.

— Mutezililer, Kur'an-ı Kerim'i «mahluk» olarak sıfatlandırmışlardır.

— Eş'ariler, fıkıh ve hadis âlimleriyle, Kur'an-ı Kerim'in «mahluk» olmadığını söylemişler, fakat onu, «kadim» olarak sıfatlandırmamışlardır.

— Matüridiler ise, Kur'an-ı Kerim'in «hâdis» olduğunu söylemişler ve O'nun «mahluk» olduğunu söylememişlerdir. İşte ihtilaf konusu budur. İhtilaflar, herhangi bir neticeye varmamaktadır. Zira görüldüğü gibi ihtilaflar yüzeyseldir.

f) Matüridi, Allah Tealâ'nın, kendisini sıfatlandırdığı bütün sıfatları ve halleri, olduğu gibi kabul edip, asıllarını reddederek, onları değiştirmeye girişmemesiyle beraber Allah Tealâ'nın, cisimden, mekandan ve zamandan beri olduğunu kabul eder. Allah Tealâ'nın «yüz», «el», «göz» gibi uzuvlara sahip olduğunu zahiren ifade eden âyet-i kerimeleri, te'vil eder ve daha önce beyan ettiğimiz prensibine göre hareket eder. O da; «Müteşabih âyetleri, mânâsı açık muhkem âyetlerle izah prensibidir.» Meselâ; Matüridi, «... **Ve sonra Allah arşı istiva etmiştir...**»[6] âyet-i celilesindeki «istiva» kelimesini «Düzgünce yarattı» şeklinde izah etmiş. «... **Biz ona şah damarından daha yakınızdır.**»[7] âyet-i celilesini, «Allah Tealâ'nın azametine ve kudretinin kemaline işaret ediyor.» diyerek izah etmiştir. Böylece Matüridi, her teşbihi veya cisim nisbet etmeyi, yahut yer ve zaman izafe etmeyi te'vil eder, böylece Mutezililere yaklaşır, yahut onlarla birleşir.

— Eş'ari'den ise, bu hususta iki görüş nakledilmektedir. Birinci görüşünü «İbane» adlı eserde zikreder. Bu görüşe göre Eş'ari, müteşabih âyetlerin tevil edilemiyeceğini, Allah Tealâ'nın «eli» bulunduğunu fakat onun elinin, yaratıkların eline benzemiyeceğini, çünkü O'nun, Kur'an-ı Kerim'de «... **O'nun hiçbir benzeri yoktur...**»[8] buyurduğunu söyler.

---

(6) Secde suresi âyet; 4
(7) Kaf suresi âyet; 16
(8) Şura suresi âyet; 11

«Lem'a» adlı eserde zikrettiği ikinci görüşü ise; müteşabih âyetlerin, muhkem âyetlere göre tevil edilebileceğidir. Nitekim, Matüridî de aynı yolu tutmuştur.

Bu görüşün, Eş'arî'nin son görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Eş'arîler, bu son görüşü kabullenmekte «Allah'ın eli veya yüzü vardır» diyenin, Allah'ı yaratılanlara benzeten kimselerden olacağına dair hüküm vermektedirler. Evet, bu son görüş, tamamen Matüridi'nin görüşünün aynısıdır.

g) Allah Telaâ'nın görülmesi meselesi. Kur'an-ı Kerîm'de, Allah Tealâ'nın, âhirette görüleceğine dair âyet-i celileler mevcuttur. «O gün, Rablerine bakan, pırıl pırıl parlayan yüzler de vardır.»[9] Buna dayanarak, Eş'arî, Allah Tealâ'nın, kıyamette görüleceğini tesbit ettiği gibi, Matüridi de tesbit etmiştir. Ancak, Mutezile fırkası, Allah Tealâ'nın görüleceği görüşünü reddetmiştir. Çünkü Allah'ı görmek, görenin ve görülenin bir yerde bulunmasını gerektirir, bu ise, Allah Tealâ'ya «Mekân» isnad etmek olur. Halbuki Allah Tealâ, herhangi bir yerde bulunmaktan münezzehtir. Zaman mefhumu O'nun için söz konusu değildir. Allah Tealâ'nın kıyamette görüleceğine inanan Matüridi, Allah Tealâ'nın, kıyamette görülmesi meselesinin, kıyamete ait hallerden olduğunu, bu hallerin, keyfiyetlerinin ne olduğunu ancak, Allah Tealâ'nın bilebileceğini, bizlerin bu hususta, keyfiyetin nasıl olacağını bilmeden, sadece, Allah'ın görüleceğini beyan eden metinleri bildiğimizi söyler.

Mutezile, kıyamette, Allah Tealâ'nın görülmesi meselesini, cisimlerin görülmesine benzetmektedir. Cismi olmayan bir şeyin görülmesini, cismi olan bir şeye kıyaslamaktadır. Bu ise, şartları bulunmayan bir kıyastır. Göz ile görülmeyen bir şeyi, göz ile görülen bir şeye kıyaslamanın şartlarından biri de, görünmeyenin, görülenin cinsinden olmasıdır. Görülmeyen, görülenin cinsinden olmazsa, kıyasın şartları tahakkuk etmediği için, kıyas temelinden çürüktür.

Böylece Matüridî, Allah Tealâ'nın, kıyamette görüleceği neticesine varır. Allah'ı görme meselesinin, hesap, sevap ve ceza günü olan kıyamet gününün hallerinden biri olduğunu söyler. Görülmenin, nasıl olacağını anlatmaya kalkışmanın mantıksız bir saldırı olduğunu beyan eder. Allah Tealâ'nın, nasıl görüleceğini, gerek olumlu gerek olumsuz yönden bilmeye çalışanın, haddini aştığını, ilminin üstünde olan bir şeyi öğrenmeye çalıştığını söyler. Halbuki Allah Tealâ şöy-

---

(9) Kıyame suresi âyet; 22-23

le buyurur: **«Ey insanoğlu, bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü, kıyamet gününde, kulak, göz ve kalb, işte bütün bunlar, yaptıklarından mes'uldürler.»**[10]

h) Büyük günah; İslâm âlimleri, mümin olan kişinin, cehennemde ebedi kalmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak, cehennemde ebedi olarak kalmayacak olan müminin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

— Hariciler, büyük veya küçük, hertürlü günah işleyenin, kâfir olduuğnu söylemişlerdir. Onlara göre, bu gibi bir insan ne müslümandır, ne de mü'min.

— Mutezile ise, büyük günah işleyeni müslüman sayar, fakat onun mü'min olduğunu kabul etmez. Onun, samimi bir tevbe ile tevbe etmedikçe ebedi olarak cehennemde kalacağını, fakat göreceği âzâbın, Allah'a ve Resul'üne iman etmeyenlerin âzâbından daha hafif olacağını söyler.

Harici ve Mutezililerin, ameli, imandan bir cüz (parça) saydıkları anlaşılıyor.

— Ameli, imandan bir cüz saymayan, Eş'ari ve Matüridi mezhepleri ise, büyük günah işleyenin, hesaba çekileceği ve ceza görebileceği, yahut Allah'ın, lütfu ile o kimsenin günahlarını affedebileceğini kabul ederler. Büyük günah işleyenin imandan çıkmayacağını söylerler.

Bu hususta Matüridi'nin görüşü; «Tevbe etmese dahi, büyük günah işleyen kimsenin, cehennemde ebedi olarak kalmayacağıdır.» Matüridi bu hususta yine şöyle söyler: «Allah Teala, Kur'an-ı Keriminde, kötülüğün derecesine göre insanı cezalandıracağını beyan buyurur ve şöyle der: **«... Kim de bir kötülük işlerse sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır. Onlar, haksızlığa uğratılmazlar...»** [11] Şüphesiz ki Allah'ı inkâr etmeyenin veya O'na ortak koşmayanın günahı, kâfir ve müşrikin günahından daha hafiftir. Allah Teala, cehennemde ebedi olarak kalmayı, ortak koşmanın ve inkâr etmenin cezası olarak tayin etmiştir. Şayet Allah Teala, inancı olduğu halde büyük günah işleyeni, kâfire verdiği ceza ile cezalandıracak olursa, kişiye, günahından fazla ceza vermiş olur. Bu da, Allah'ın, vaadinden dönmesi demektir. Allah ise, kullarına asla zulmetmez ve vaadinden asla dönmez.

---

(10) İsra suresi âyet; 36
(11) En'am suresi âyet; 160

Diğer yandan, inkâr edenle, günahkâr müminin cezasının eşit oluşu, Allah Tealâ'nın hikmet ve adaletine ters düşer. Çünkü günahkâr mümin, en büyük olan bir iyiliği yapmıştır. O da iman etmektir. Kâfir ise, en kötü bir fenalığı yapmıştır. O da inkâr etmektir. Eğer, Allah Tealâ, günah işleyeni ebedî olarak cehennemde bırakmış olsa, bu takdirde, en büyük fenalığı işleyenin cezasını, en büyük iyiliği işleyenin mükâfatına denk tutmuş olur... Adalet ve hikmet, cezanın suç kadar olmasını ve sadece mükâfatın, yapılan iyilikten daha fazla olabileceğini gerektirir.»

Sonra, Matüridî (R.A.) şunları söyler; «Müminlerden, günah işleyenlerin gerçek durumu Allah'a bırakılmıştır. Allah dilerse, kendinden bir lütuf, bir iyilik ve merhamet olarak, bunları affeder, dilerse, günahları kadar onlara azabeder. Fakat onlar, cehennemde ebedî olarak kalmazlar.

Böylece ehl-i iman, ümitle korku arasında bulunur. Allah Tealâ, küçük bir günahın karşılığında kulu cezalandırabilir, büyük bir günahı işlemesine rağmen onu affedebilir. Nitekim, bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: **«Şüphesiz ki Allah, kendine ortak koşulmasını affetmez. Bunun dışında, dilediği kimseyi affeder. Kim, Allah'a ortak koşarsa şüphesiz, büyük bir günah ile iftira etmiş olur.»** [12]

Hicri 3. ve 4. yüzyıllarda, İslâmî düşünceyi meşgul eden bu meseleler hakkında Matüridî'nin topluca görüşleri bunlardır.

Bu meseleler, âlimler arasında, fikri sürtüşmelere yol açmıştır. Âlimler. bu meseleler hakkında ihtilaf etmenin, ehl-i kıble olan herhangi bir kişiyi küfre götürmeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Âlimler arasındaki ihtilaf konusu şudur. Aralarında hangisinin metodu, sahabe-i kiram'ın ve tabiinin metoduna daha uygundur? Kurtuluşa daha yakındır? Din için hayır dilemeyenlerin ortaya attıkları şüphelerden daha uzaktır?

Matüridî'nin görüşleri, Mutezileye daha yakındır. «Bunun görüşleri, Ebu Hanife'nin görüşlerinin izahıdır.» denilmiştir.
En iyisini Allah bilir.

---

(12) Nisa suresi âyet; 48

SELEFİYYÛN
(Selefciler)

Bir kısım görüşlerinin gerçekte Selefiye mezhebine ait olup olmaması hususunda bunlarla müttefik değilsek te, biz burada «Selefciler» olarak, kendilerine bu sıfatı verenleri kasdetmekteyiz.

Selefiler, Hicrî 4. yüzyılda ortaya çıkmışlardı. Bunlar, Hanbeli mezhebine mensup insanlardı. Bunlar, bütün görüşlerinin, Selefiye inancını canlandıran ve bu inanca ters düşen görüşlere karşı savaşan İmam Ahmed İbn-i Hanbel'e ait olduğunu iddia ederler.

Selefiye inancı Hicrî 7. yüzyılda tekrar ortaya çıkmış ve bu defa bu görüş, Şeyhül İslâm İbn-i Teymiyye tarafından ihya edilmiştir. İbn-i Teymiyye, insanları yoğun bir şekilde bu görüşü kabullenmeye davet etmiş ve zamanının gerektirdiği bazı görüşleri de Selefiye görüşüne ilave etmiştir.

Daha sonra Selefiye inancı Hicri 12. yüzyılda Muhammed b. Abdülvahhab tarafından Arap yarımadasında yeniden ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde de Vahhabîler, bu görüşe davet etmekte ve bir kısım İslâm âlimleri de aynı görüşleri şiddetle savunmaktadırlar. İşte bu görüşlere değinmek gerekmektedir.

Hanbeli mezhebinde olan bu insanlar, Allah'ın birliği meselesi üzerinde durmuşlar, bu meselenin kabirlerle olan ilişkisini izaha çalışmışlar ve müteşabih âyetler hakkında konuşmuşlardır. Bu akım Hicrî 4. yüzyılda ortaya çıkmış ve bu görüşü benimseyenler, görüşlerinin, Ahmed İbn-i Hanbel'e ait olduğunu söylemişlerdir. Ancak

Hanbelî mezhebinden olan bazı zatlar bu görüşlerin, Ahmed İbn-i Hanbel'e ait olduğu hususunda bunlara katılmamışlardır.

Selefîler ile Eş'ariler arasında büyük tartışmalar olurdu. Çünkü Selefiler, Eş'arîlerin kuvvetli oldukları sahalarda ortaya çıkıyorlar ve şiddetli tartışmalara sebep oluyorlardı. Her iki fırka da, insanları selef-i salihin'in yoluna dâvet ettiklerini zannediyorlardı.

Biz, daha önce, Eş'ari mezhebinin, selefden nakledilen görüşlerle ilişkisini anlatmadıksa da, bizzat mezhebin mahiyetini izah ettik. Bu bölümde de, kendilerine «Selefiye» adını verenleri anlatırken, «Selefiyeci» adıyla ortaya çıkanlarla, gerçek «Selefiyeciliği» karşılaştırarak, asıl Selefiye itikadının neden ibaret olduğunu izah etmeye çalışacağız.

Kendilerine «Selefiye» adını takanların metodları:

Daha önce Mutezililerin, felsefi bir metod takip ettiklerini, bu metodlarını Yunan mantığından, felsefecilerin tartışma usullerinden aldıklarını görmüştük. Mutezilileri, bu metodu kullanmaya zorlayan sebep, bunların, kendilerini adadıkları, «İslâmı savunma» meselesiydi.

Eş'arî ve Matüridiler de felsefi bir metod takibetme hususunda, Mutezililer gibi hareket etmişlerdir. Gerçi onlarla birçok tartışmalara girişmişler, fakat vardıkları pek çok neticede birleşmişlerdir.

Sonra ortaya Selefiler çıkmıştır. Bunlar, felsefi metodu kullanmamışlar, inanç meselelerinin, sahabe-i kiram ve tâbiin zamanında anlaşıldığı şekilde anlaşılmasını istediklerini ileri sürmüşlerdir.

Bunlar, itikadî meseleleri yalnızca Kur'an-ı Kerim'den ve Resulullah'ın sünnetinden almaya çalışmışlar, itikadın hem temel meselelerini, hem de bu meseleleri ispatlayan delilleri, Kur'an'dan almaya girişmişler, âlimlerin, Kur'an'ın delillerinden başka delillere baş vurmalarını engellemeye çalışmışlardır.

Bakıllani'nin, insanların, itikadî meseleler hakkında Es'ari'nin delillerine bağlı kalmalarını ileri sürmesine mukabil, Selefilerin, insanların, Kur'an'ın delilleriyle bağlı kalmalarını istemleri, daha uygun ve daha evladır.

İbn-i Teymiyye, metodlarını tesbit ettiği âlimlerin, İslâm inancını anlama usullerini dört kısma ayırmaktadır.

1) Filozoflar: Bunlar, «Kur'an-ı Kerim, hitabet yoluyla ve insanları ikna eden mukaddimelerle geldi.» derler ve kendilerinin de-

lillere dayandıklarını ve kesin bilgiye sahib olduklarını, itikadi meselelerin ise ancak delillerle ve kesin bilgi ile elde edilebileceğini iddia ederler.

2) Kelâmcılar, yani Mutezililer: Bunlar, akli delilleri, Kur'an-ı Kerim âyetlerini incelemenin önüne geçirirler. Evet bunlar her iki delili de kabul ederler. Fakat, ifade ettiğimiz gibi, akli araştırmayı, Kur'an-ı Kerim'in delilinden önde tutarlar. Bunlar, Kur'an inancından sapmıyorlarsa da onu, kendi akıllarına göre yorumluyorlar.

3) Bir kısım âlimler (Matüridi vb.) : Bunlar, Kur'an-ı Kerim'de bulunan itikadi mevzuları araştırır ve ona inanırlar. Kur'an'ın bu meseleler hakkındaki delillerini de kabul ederler. Ancak bu delilleri, doğruyu gösteren, insanı irşad eden, akla yön veren deliller olarak değil, ihtiva ettikleri mânâlara inanılması gereken Kur'ani haberler olarak kabul ederler ve bu delillerin ifade ettikleri mânâları, akılla elde edilecek neticelere mukaddime yapmazlar. Çünkü bunlar, akılla yardımlaşarak, Kur'an'ın beyan ettiği itikadi meselelere delil getirmeye çalışırlar.

İbn-i Teymiyye, İmam Matüridi'yi bu tür âlimlerden sayıyor.

4) Bunlardan başka dördüncü bir gurup ölimler vardır ki; bunlar, Kur'an'ın hem itikadi meselelerini hem de delillerini kabul ederler. Ancak, Kur'an'ın delileriyle beraber, akli delillere de başvururlar.

İbn-i Teymiyye'nin, bu kısım âlimlerden Eş'arileri kasdettiği anlaşılıyor. [1]

İbn-i Teymiyye bu ayırımı yaptıktan sonra selefin metodunun, bunlardan hiçbirisi olmadığını, çünkü itikadi meselelerin ve delillerinin ancak nasslardan alınabileceğini, selefin ise akla itimad etmediğini, zira aklın, insanı saptırabileceğini, bunların, sadece nassa inandıklarını ve nassların işaret ettiği delilleri kabul ettiklerini, çünkü nassların, Peygamber (S.A.V.)'e gönderilen birer vahiy olduklarını ifade eder.

Selefilere göre akli metodlar, İslâmdan sonra icadedilen, sahabe ve tabiin'in kesinlikle bilmedikleri birtakım hususlardır. İtikadi meseleleri anlamak için akli prensiplerin zaruri olduklarını söylemek, selef-i salihin'in, bu meseleleri ve delillerini hakkıyla bilmediklerini iddia etmek olur.

---

(1) Risale, Mearic el-Vusul, İbn-i Teymiyye.

Bu hususta İbn-i Teymiyye şunları söyler: «Onlar, yani Selefiyeci olmayanlar, bu sözleriyle şunu demek istiyorlar: «Peygamber Efendimiz, kendisine inen âyetlerin mânâsını bilmiyordu. Sahabileri de bunları anlamıyorlardı.» Hatta onların iddia ve ifadeleri «Resulullah, müteşabih hadisleri söylerken ne söylediğini bilmiyor ve bilmediği şeyleri konuşuyordu.» mânâsına da gelir.

Vardığımız sonuç kısaca şudur: İbn-i Teymiyye'nin tasvir ettiğine göre Selefîler; itikadî meseleleri, dinî hükümleri ve bunlarla ilgili bütün mevzuları kısaca veya etraflıca bilmenin tek yolu, Kur'an-ı Kerîm ve Peygamberimizin, onu açıklayan sünnetidir, Kur'an ve sünnet yolunu takibetmektir. Kur'an ne hüküm koymuş, sünnet nasıl izah etmişse, olduğu gibi kabul edilir, asla reddedilmez. Bunları kabul etmemek, İslâm inancından çıkmak olur.

Kur'an-ı Kerîm'in izahında ve O'ndan hüküm çıkarmakta aklın katkısı, ancak metinlerin işaretleri ölçüsünde ve haberlerin, aklı desteklemeleri nisbetindedir.

Aklın otoritesi, sadece inanmada, boyun eğmede, naklen bilinen şeyleri akla yaklaştırmada ve nakille çelişmemekte görülür. Akıl şahittir, hâkim değildir. İkrar eden ve destekleyendir. Bozan ve kabul etmeyen değildir. Akıl, Kur'an'ın kapsadığı delilleri ancak izah edebilir.

İşte Selefîlerin metodu budur. Bu metoda göre akıl, devamlı olarak naklin arkasında yürür, onu güçlendirir ve destekler. Fakat, hiçbir zaman kendi başına delil olamaz. Sadece metinlerin mânâlarını akla yaklaştırabilir.

Selefîler, vahdaniyet, Allah Tealâ'nın diğer sıfatları, kulun fiili, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı hususlarındaki ve Allah Tealâ'nın, yaratılanlara benzediği zannını doğuran âyetleri incelemeye girişmişlerdir.

Vahdaniyet (Allah'ın birliği):

Selefîler, vahdaniyeti, İslâmın esası kabul ederler. Tabii ki bu, şüphe götürmeyen bir gerçektir. Selefîler vahdaniyetin mânâsını, müslüman âlimlerin, üzerinde ittifak ettikleri bir şekilde açıklarlar.

Diğer taraftan bunlar, İslâm âlimlerinin, vahdaniyete ters düşmediğini ittifakla belirttikleri bazı hususların, vahdaniyete ters düştüğü ididasında bulunurlar. Meselâ: Bunlar, Rablerine intikal eden (ölen) bazı kullar vasıta yapılarak Allah'dan birşey dilemenin, vahdaniyete ters düştüğünü iddia ederler. Yine bunlar, Peygamber Efendimizin kabri olan Ravza-i Mutahhara'ya karşı yönelerek onu ziya-

ret etmenin ve Ravza-i Mutahhara'nın etrafında ibadet etmenin, herhangi bir peygamber veya velinin kabrine yönelerek dua etmenin, vahdaniyete ters düştüğünü zannederler.

Selefiler, bu görüşlerinin, selef-i salihinin görüşü olduğunu ve bunun dışındaki bir görüşün, vahdaniyeti zedeleyen bir bid'at olduğunu sanırlar.

İslâm âlimlerinin tesbitlerine göre VAHDANİYETİN ÜÇ YÖNÜ VARDIR.

1) Allah Tealâ'nın zatının ve sıfatlarından herbirinin tek oluşu.
2) Allah Tealâ'nın, yaratma ve var etmede tek oluşu.
3) Allah Tealâ'nın, ibadet edilmekte tek oluşu.

İzahı :

1) Allah Tealâ'nın zatının ve sıfatlarından herbirinin tek oluşu.

Bütün müslümanlar, Allah Tealâ'nın bir ve tek olduğu, onun hiçbir benzeri bulunmadığı ve O'nun, herşeyi işittiği ve gördüğü hususda ittifak etmişlerdir.

İbn-i Teymiyye bu hususta şöyle der: «Tevhid, (Allahı birlemek) Tenzih, (Allah'ı, şanına yakışmayacak şeylerden uzaklaştırmak) Teşbih, (Allah'ı, yaratılanlara benzetmek) Tecsim, (Allah'a cisim nisbet etmek) gibi kelimelerden herbiri, ilm-i kelamcıların ve benzerlerinin terimleri yüzünden, değişik mânâlarda kullanılır oldular. Her fırka bu kelimelerden herbirini, diğer fırkaların kullandığı mânâdan başka bir mânâda kullanır oldu. Meselâ: Mutezile ve benzerleri, Tevhid ve Tenzih kelimelerini, Allah Tealâ'nın sıfatlarını kabul etmeme mânâsında, Teşbih ve Tecsim kelimelerini ise Allah Tealâ'ya herhangi bir sıfat isnad etme mânâsında anlarlar. Öyle ki «Allah Tealâ görür» veya «Allah Tealâ'nın kelâm sıfatı vardır.» diyen kişi, bunlara göre, Allah'a cisim isnad eden mücessimedir. Aynı şekilde, ilm-i kelâmcıların bir çoğu, Tevhid ve Tenzih kelimelerini, Allah'ın haber verdiği sıfatların bütününü veya bir kısmını[2] reddetme mânâsına, Tecsim ve Teşbih kelimelerini ise bu gibi sıfatların hepsini veya bir kısmını Allah'a isnad etme mânâsında anlarlar.

Felsefeciler ise, Tevhid kelimesini, Mutezile gibi anlarlar. Hatta onlardan daha da aşırı davranarak, Allah Tealâ'nın sadece bir sıfat-ı selbiyesi veya sıfat-ı zatiyesi, yahut bunların bileşimi bir sıfatı bulunduğunu iddia etmişlerdir.[3]

---

(2) Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği ve Allah Tealâ'ya yakışan şu sıfatlar gibi «Allah, Musa ile konuştu» (Nisa suresi, âyet, 165) «Ey mülkün sahibi» (Âl-i İmran suresi, âyet, 26)

(3) Nakd el-Mantık, İbn-i Teymiyye sh. 256

Allah'ın «Selbî» sıfatları, aksi veya zıddı O'na nisbet edilemeyen sıfatlardır. «Kıdem» «Beka» sıfatları selbî sıfatlardır. Kıdem, «evveli olmayan», Beka ise, «sonu olmayan», demektir. Bunların aksini Allah'a nisbet etmek mümkün değildir. İzafi sıfatlar ise «âlemlerin rabbi» «göklerin ve yerin yaratıcısı» gibi sıfatlardır.

Mürekkep sıfatlar, Allah Tealâ'nın, yaratılanlara benzemediğini ifade eden sıfatlardır.

Âlemlerin, bu gibi sıfatlarda ihtilaf etmeleri, çeşitli fırkaların birbirlerini küfürle itham etmelerine sebep olmamaktadır. Çünkü bu ihtilaflar, zahiri ihtilaflardır, gerçek anlamda bir ihtilaf değildir. Bu itibarla Selefîler, kendilerine muhalif olan diğer İslâmî fırkaları kâfirlikle itham etmezler. Sadece, onların doğru yoldan saptıklarını söylerler. Selefiler, felsefecilerin, Mutezililerin ve tasavvufçuların, ittihad (birleşme) ve fena fizzat (Allah'ın zatında yok olma)'dan bahsetmeleri sebebiyle doğru yoldan saptıklarını söylerler.

a) Selefîler ve Eş'arîler:

İbn-i Teymiyye'nin anlattığına göre, Selefilere göre, felsefeciler, Mutezililer ve tasavvufçular hak yoldan sapmış kimselerdir.

Yine İbn-i Teymiyye'nin kanaatince, acaba haktan sapmayan Selefilerin görüşleri nelerdir?
İbn-i Teymiyye, Selefiye mezhebini, Kur'an ve hadiste zikredilen bütün sıfatları, isimleri, haberleri ve halleri kabul eden bir mezhep olarak sıfatlandırıyor.

Allah Tealâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruyor: «Allah, kendisinden başka ilah olmayan, daima diri ve yarattıklarını koruyup idare edendir.»[4] «Ey Muhammed! De ki: «Allah birdir. Allah sameddir (Hiçbirşeye muhtaç değildir. Herşey O'na muhtaçtır). O, ne doğurmuş ne de doğurulmuştur. O'nun hiçbir dengi yoktur.»[5] «... O, Alîmdir, Hakîmdir. Herşeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.»[6] «... Şüphesiz ki O, semidir, basirdir. Çok iyi iştir, çok iyi görür.»[7] «... O, Alîmdir, Kadirdir. Herşeyi çok iyi bilir, herşeye gücü yetendir.»[8] «... O, Azîzdir, Hakimdir. Herşeye galiptir, hüküm ve hikmet sahibidir.»[9] «... O, Gafûrdur, Rahimdir. Çok affeden ve çok merhamet eden-

(4) Bakara suresi âyet; 255
(5) İhlas suresi âyet; 1-4
(6) Tahrim suresi âyet; 2
(7) İsra suresi âyet; 1
(8) Rum suresi âyet; 54
(9) Câsiye suresi âyet; 37

dir.»[10] «... Affeden ve seven de O'dur. O, yüce arşın sahibidir. O, dilediğini mutlaka yapandır.» [11] «O, herşeyden önce vardır. Herşey yok olduktan sonra kalacak O'dur. Varlığı apaçıktır. Zatı gizlidir. O, herşeyi bilendir.» [12] «Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden O'dur. O, yere gireni ve çıkanı, gökten ineni ve göğe çıkanı bilir. Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görendir.» [13] «Çünkü onlar, Allah'ı gazaplandıracak şeylere uydular ve O'nun rızasını hoş karşılamadılar. Bunun üzerine Allah da onların amellerini boşa çıkarıverdi.» [14] «... Allah onlardan razı oldu. Onlar da Allah'dan razı oldular...» [15] «... Allah, ona gazap ve lanet etmiş...» [16] «... Allah'ın gazabı, sizin birbirinize olan öfkenizden daha büyüktür...»[17] «Onlar, bulut gölgeleri içinde, Allah'ın emrinin ve meleklerin gelmesinden ve işin olup bitmesinden başka birşey mi bekliyorlar?..» [18] «Sonra, Allah'ın iradesi, duman halinde bulunan semaya yöneldi. Semaya ve yere «İsteyerek veya istemeyerek gelin» dedi. Onlar da «isteyerek geldik» dediler.»[19]

Bu şekilde, Selefiler, Kur'an veya sünnette zikredilen, Allah Teâlâ'nın her sıfatını veya her yaptığını olduğu gibi zahiren kabul ederler. Zahirini bırakıp te'vil veya tefsirde bulunmazlar.

Selefiler, Allah'a «Sevgi» «gazap» «kızma» «çağırma» «konuşma» «bulutların gölgesiyle insanlara inme» «Arş üzerinde istikrar etme» gibi sıfatları isnad ederler. Eli ve yüzünün bulunduğunu söylerler. Bu hususta herhangi bir te'vile ihtiyaç duymazlar. Ancak, Allah Tealâ'ya nisbet edilen bu hususların, yaratılanlara asla benzemediğini söylerler. «Allah'ın eli, yüzü, inmesi, yaratılanların eline, yüzüne ve inmesine benzemez. Allah, bu benzerlikten çok uzaktır.» derler.

İbn-i Teymiyye, işte bu metodu, selef-i salihîn'in metodu sayar ve bu hususta şunları söyler. «Doğru yol, hidayet önderlerinin üzerinde bulundukları yoldur. Bu da, Allah Tealâ'nın, kendisini sıfatlandırdığı veya Resulü'nün O'nu sıfatlandırdığı şekilde sıfatlandırma-

(10) Yunus suresi âyet; 107
(11) Büruc suresi âyet; 14, 16
(12) Hadid suresi âyet; 3
(13) Hadid suresi âyet; 4
(14) Muhammed suresi âyet; 28
(15) Beyyine suresi âyet; 8
(16) Nisa suresi âyet; 93
(17) Mü'minun suresi âyet; 10
(18) Bakara suresi âyet; 210
(19) Fussilet suresi âyet; 11

sı, Kur'an ve hadisin dışına taşılmaması yoludur. Bu hususta, iman ve ilim sahibi bulunan selef-i salihîn'in izini takibetmek gerekir. Kur'an-ı Kerîm'den ve hadis-i şeriflerden anlaşılan mânâlar, bir kısım şüphelerle bertaraf edilemez. Aksi takdirde «Söz, esas mânâsından kaydırılmış olur. Yine, bunlardan anlaşılan mânâlardan yüz çevirilemez. Aksi takdirde «Onlar, kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, sağır ve kör olarak onlara boyun eğerler.» ifadesinin işaret ettiği kimselerin durumuna düşülmüş olur. Kur'an'ın düşünülmesinden de vazgeçilemez. Aksi halde «Onlardan bazılarının okuyup yazması yoktur. Birtakım kuruntular hariç, Kitab'ı bilmezler.» ifadesiyle tavsif olunan kimselerin durumuna düşülmüş olunur.»

Bu ifadelerine göre İbn-i Teymiyye, Selefiye mezhebini, Allah Tealâ'ya, keyfiyeti bilinmeyen «el» «yüz» «üst» «inme» gibi sıfatlar isnad eden, harflerin zahirinden anlam çıkaran, Zahiri dahi olsa, mecazlardan uzak kalan bir mezhep olarak kabul ediyor ve bu mezhebin, Allah'a cisim isnad eden «Mücessime» veya Allah'ın sıfatlarını reddeden «muattıla» fıkralarına benzemediğini tesbit ederek şunları söylüyor: «Selefiye mezhebi, Allah'ın zatını yaratılanlara benzetmediği gibi, sıfatlarını da yarattıklarının sıfatlarına benzetmez. Selefîler, Allah'ın, kendisini sıfatlandırdığı veya Peygamberinin, O'nu sıfatlandırdığı sıfatları reddederek, O'nun isimlerini ve yüce sıfatlarını işlemez hale getirmezler. Aksine davrananlar ise, sözü, esas mânâsından kaydırırlar, Allah Tealâ'nın isimlerinden ve âyetlerinden saparlar.

Muattıla fırkası; Allah'ın sıfatlarını işlemez hale getirmeyi, Temsilci (benzetici) fırkası ise Allah'ı, yaratılanlara benzetmeyi benimsemektedir.

İbn-i Teymiyye bu konu üzerinde de durarak şöyle der: «Allah'ın Kitabı'nda, Resulullah'ın sünnetinde, ümmetin geçmişlerinin, sahabilerin, heva ve heveslerin ve ihtilafların hakim olduğu dönemde yaşayan imamların sözlerinde, bunun aksini, nassan veya zahiren ifade eden herhangi bir harf bulunmamaktadır. Bunların hiçbiri: «Allah gökte değildir, arşın üzerinde değildir, O, her yerdedir. Bütün yerler O'nun için eşittir. O, ne bu âlemin içindedir, ne de bu âlemin dışında. O, ne bitişiktir, ne de ayrı. O'na, parmak ve benzeri şeylerle işaret etmek caiz değildir.» dememiştir.

Görülüyor ki, İbn-i Teymiyye, Selefiye mezhebini, Kur'an'da ve hadislerde zikredilen «üstte ve altta olmak» «arşın üzerinde oturmak», «yüz ve el sahibi olmak», «sevmek ve kızmak» gibi sıfatları, herhangi bir te'vil yapmadan Allah'a isnad eden bir mezhep sayıyor.

Acaba, Selefiye mezhebi gerçekten bu mudur? Buna cevap olarak deriz ki: Daha önce de izah ettiğimiz gibi, İbn-i Teymiyye'den evvel dördüncü yüzyılda, Hanbelî mezhebinde olanlar bu görüşü ileri sürmüşler ve bunun Selefîn mezhebi olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine, o zamanki âlimler bunlarla tartışmışlar ve bu söylenenlerin kesinlikle, Allah'ı, yarattıklarına benzetmeye ve Allah'a cisim isnad etmeye yol açtığını ispat etmişlerdir.

Bu görüşler gerçekten, benzetmeye ve cisim isnad etmeye yol açmıştır. Zira bunlara göre, Allah Tealâ'ya işaret etmek dahi caizdir. İşte bu sebepledir ki, Hanbelî fıkıh âlimi İbnül Cevzî, Selefîlerinb u görüşlerine karşı çıkmış ve bu görüşlerin selef-i salihîn'in ve İmam Ahmed'in görüşleri olduğu iddiasını red etmiştir. İbnül Cevzî bu hususta şunları söylemektedir:

«Bir kısım arkadaşlarımızın, temel esaslar hakkında doğru olmayan sözler söylediklerini, mezhebi lekeleyecek kitaplar yazdıklarını ve avam tabakasının derecesine düştüklerini gördüm. Bunlar, Allah Tealâ'nın sıfatlarını hissî ölçülerle değerlendirdiler. **«Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.»** [20] hadis-i şerifini işittiler ve Allah'ın zatına ilâveten, şeklinin ve yüzünün bulunduğunu, ağzı, küçük dili, dişleri, yüzünün nurları, iki eli, iki parmağı, avucu, küçük parmağı, baş parmağı, göğsü, baldırı, bacağı ve iki ayağı bulunduğunu iddia ettiler. «Başının olduğunu işitmedik» dediler. Allah'a isim ve sıfat isnad etmede, metinlerin zahirine baktılar ve bazı şeyleri bid'at saydılar. Bu hususta onların ne akli ne de naklî delilleri vardır. Bunlar, zahiri mânâları kabul etmekten uzaklaştıran ve Allah için vâcip

---

(20) Buhari, kitab-ı istizan bab, 1/Müslim, kitab-ı birr, bab; 115/Müsned-i İmam Ahmed C. 2, sh. 244, 251, 315.

Not: Hadisin, Müslimdeki metni şöyledir: «İçinizden biri, herhangi bir kardeşiyle dövüştüğü vakit, onun yüzüne vurmaktan sakınsın. Çünkü Allah, Âdemi, kendi suretinde yarattı.» Bu hadis, «müteşabih» diye isimlendirilen ve mânâları kesin olarak belli olmayan hadislerdendir. Bu sebeple, bazı âlimler, «Biz, bunların hak olduğuna, zahiri mânâlarının kastedilmediğine ve bizim bilmediğimiz bir kısım mânâlarının bulunduğuna iman ederiz.» demişlerdir. Selef-i Salihîn bu görüştedir. Diğer bazı âlimler ise, bu tür metinlerin, Allah Tealâ'nın zatına yakışır bir şekilde yorumlanmasını uygun görmüşler ve nasıl te'vil edileceği hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

a) Bazıları «... Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı...» ifadesinden maksat; «Allah, Âdem'i, kardeşiniz suretinde yarattı.» olduğunu söylemişlerdir.

b) Diğer bir kısım âlimler ise; «Allah, Âdem'i, Âdem suretinde yarattı.» mânâsının ifade edildiğini beyan etmişlerdir.

c) Üçüncü bir kısım âlimler ise; «Allah, Âdem'i kendi sıfatında, diri, bilen, işiten, gören vb. bir şekilde yarattı» demek olduğunu söylemişlerdir. Bkz: Umdetülkarî c. 24, sh. 229 Kahire baskısı. Şerh en-Nevevi alâ el-Müslim c. 16, sh. 166

olan mânâları almayı emreden metinlere itibar etmediler. Yaratılanların sıfatlarını andıran hususları Allah'a isnad etmekten kaçınmadılar. Bazı hususların, Allah'ın fiili sıfatı olduğunu söylemekle yetinmediler, bu hususların, Allah'ın zatının sıfatları olduğunu iddia ettiler. Ve: «Biz, müteşabih metinleri, bilinen zahiri mânâlarından anlarız. Onları, lügattaki, zâhirî olmayan bir kısım münasip mânâlarla yorumlamaya girişmeyiz. Meselâ: «El» kelimesinin «nimet» ve «kudret» demek olduğunu, «gelmek» kelimesinin «iyilik» ve «lûtuf» ifade ettiğini ve «baldır» kelimesinin «zorluk» ve «şiddet» mânâsına kullanıldığını kabul etmeyiz» dediler.

Zahirî mânâlardan, insanların sıfatlarını ifade eden mânâlar kastedilmektedir. Bir kelime, mümkün olduğu ölçüde gerçek mânâsına yorumlanır. Şayet onun, gerçek mânâsında yorumlanmasına mâni bir durum bulunursa, o zaman, mecazi mânâda kullanıldığı anlaşılır.

Diğer yandan bu adamlar, Allah'ı, bir şeye benzetmekten kaçındıklarını, kendilerine «Benzeticiler» sıfatının isnad edilmesine şiddetle kızdıklarını söylerler. Ve: «Biz, ehl-i sünnetiz.» derler. Fakat, bunların konuşmalarının bir «benzetme» olduğu şüphesizdir. Birçok halk tabakası bunlara uymaktadır. Ben, hem uyanlara, hem de kendilerine uyulanlara öğüt verdim. Ve dedim ki: «Arkadaşlar! Sizler, nakle dayanan ve imamlara tâbi olan kişilersiniz. En büyük imamınız, Ahmed b. Hanbel (R.A.), kamçılanırken diyordu ki: «Öncekilerin söylemediği bir şeyi ben nasıl söyliyeyim?» Onun mezhebinde bulunmayan bir şeyi, sakın siz icad etmeyin. Sonra diyorsunuz ki: «Hadisler, zahiri mânâlarıyla alınır.» «Ayak» kelimesinin zahirî mânâsı, belirli bir organ demektir. Kim: «Allah, mukaddes zatıyla oturmaktadır.» derse, O'nu, gözle görülebilen, elle tutulabilen, hissi şeylere benzetmiş olur.

Temel esaslar, kendisiyle ispat edilen akıl ihmal edilmemelidir. Çünkü biz, Allah'ı onunla bildik ve Allah'ın «Kadim» olduğuna, onunla hükmettik. Eğer sizler: «Biz sadece hadisleri okur ve susarız.» derseniz, kimse size birşey demez. Fakat sizlerin, müteşabih hadisleri, zahirî mânâlarına yorumlamanız, çirkin birşeydir. Selefî olan bu zatın mezhebine, onda olmayan şeyleri sokuşturmayın.» [21]

İbn el-Cevzi, Selefîlerin görüşlerini çürütme hususunda uzunca beyanatlarda bulunmuştur.

İbn el-Cevzi'nin eleştirdiği hususları, H. 457'de vefat eden meşhur Hanbeli hukukçusu El-Kadi Ebu Ya'lâ zikr etmiştir. Bu zatın

---

(21) İbn el-Cevzi, Def'u Sibh-i el-Teşbih

sözleri, kendisine yöneltilen ağır eleştirilere yol açmıştır. Hatta, bir kısım Hanbelî hukukçuları: «Ebu Ya'lâ, Hanbelî mezhebini öyle bir şekilde lekelemiştir ki, denizlerin suyu dahi, o lekeyi yıkayamaz.» demişlerdir.

Yine, Hicrî 527'de vefat eden, Hanbelî mezhebine mensup olan, İbn Ezzağferan da Ebu Ya'lâ'nın sözlerine benzer şeyler söylemiştir. Bu şahıs hakkında bazı Hanbelî âlimleri de şöyle demişlerdir: «Bu adamın sözlerinde, uyanık kişilerin dahi hayret edeceği teşbihler vardır.»

Görüldüğü gibi, Hanbelîler, hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllarda meydana gelen bu gidişe karşı çıkmışlardır. Bu sebepledir ki, Selefîye mezhebi ortadan kaybolmuş ve gizlenmişti. Nihayet İbn-i Teymiyye geldi ve bu görüşleri cesaretle tekrar ortaya attı. İbn-i Teymiyye'nin bu yüzden işkence görmesi, bu mezhebin yayılmasına sebep oldu. Çünkü, işkenceler, görüşlerin yayılmasına vesile olur. Bu nedenle, İbn-i Teymiyye'nin izinde yürüyenler çoğaldı ve görüşleri rağbet buldu.

Şu hususu belirtmek gerekir ki, Selefilerin bu görüşlerinin «Selefiye» mezhebi olduğunu iddia etmek, tartışılması gereken bir konudur. İbnül Cevzi'nin içinde yaşadığı devirde yayılan bu görüşler hakkındaki düşüncesini daha önce nakletmiştik.

Meseleyi bir de, lügat yönünden ele alalım: Allah Tealâ: «Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.» [22] «Herşey yok olmaya mahkumdur. Ancak, Allah'ın yüzü hariç.» [23] buyurmaktadır. Şimdi, bu metinlerden, zahir ve hissî mânâlar mı anlaşılır? Yoksa, Allah'ın şanına yakışan başka mânâlar mı anlaşılmalıdır? Meselâ: «El» kelimesi «kuvvet ve nimet» mânâsına, «yüz» kelimesi «zat mânâsına, «dünya semasına inmek», «hesabın yaklaşması» ve «Allah'ın, kullarına yakın olduğu» mânâsına yorumlanabilir. Kelimelerin lügattaki mânâları ,bütün yorumlara müsait, kelimeler de bu yorumları kabul edecek mahiyettedir.

Nitekim, birçok ilm-i kelâm ve fıkıh âlimleri, bu gibi kelimeleri böyle tefsir etmişlerdir.

Şüphesiz ki, bu kelimeleri uygun bir şekilde tefsir etmek, bunları tamamen zahirî mânâlarında almaya kalkışıp, keyfiyetin nasıl olduğunun bilinmediğini söylemekten daha evladır. Bu kelimeleri,

---

(22) Fetih suresi, âyet; 10
(23) Kasas suresi, âyet; 88

zahiri mânâlarında anlamaya çalışanlar şöyle derler: «Allah'ın eli vardır. Fakat nasıl olduğunu bilmeyiz. O'nun eli, yaratılanların ellerine benzemez. Allah da, aşağı iner. Fakat, O'nun inişi, bizimkine benzemez...»

Müteşabih metinleri bu şekilde izah etmek, kelimeleri, anlaşılmayan ve gayeleri kavranılmayan bir kısım meçhul mânâlara havale etmektir. Halbuki, bu gibi kelimeleri, lisanın kabul edeceği ve lügattan uzak olmayan bir kısım münasip mânâlara yorumlayacak olursak, Allah'ı tenzih eden ve anlaşmazlıkları bertaraf eden neticelere varırız.

b) Metinleri te'vil etmeden olduğu gibi bırakma:

İbn-i Teymiyye'ye göre, en güvenceli yol, metinleri oldukları gibi bırakmaktır. Onun iddiasına göre, selef-i salihin'in yolu budur. Buna göre kelimeler, zahirî ve harfi mânâlarından anlaşılacaktır.

İbn-i Teymiyye, diğer taraftan, bu kelimelerin ifade ettikleri mânâların, yaratılanlarda görülen şekillerde olmadığını beyan ediyor ve başka birşey söylemekten kaçınıyor, hiçbir tefsire girişmiyor. «Tefsire girişmek, doğru yoldan sapmaktır.» diyor. Bunu söylerken de, şu âyete dayanıyor: «Sana kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir, mânâsı açıktır. Bu âyetler, kitabın esasıdır. Diğer bir kısım âyetleri de müteşabihtir, anlaşılması güçtür. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak niyetiyle, müteşabih olanlarına uyarlar. Oysa bunların açıklanmasını sadece Allah bilir. İlminde ileri gitmiş olanlar ise, «Biz, bunlara iman ettik. Hepsi Rabbimiz katındandır» derler. Bunları ancak akıl sahipleri düşünür.» [24]

İbn-i Teymiyye bu tutumuyla, müteşabih âyetleri, hem tefsir ettiğini, hem de, oldukları gibi bıraktığını zannetmektedir. O, bu tür kelimeleri, zahiri mânâlarında tefsir eder. Ancak, Allah'ı yaratılanlara benzetmekten uzaklaştırır ve bu sıfatların keyfiyetini izahtan kaçınır.

İbn-i Teymiyye, sahabe-i kiramın, «el», «ayak», «yüz», «oturma», «inme» gibi mânâları kapsayan müteşabih âyetlerin mânâlarını bildiklerini, bunları zahiri mânâlarıyla anladıklarını, Allah'ın zatının keyfiyetini bilmeye kalkışmadıkları gibi, bu tür sıfatlarının keyfiyetini bilmeye de kalkışmadıklarını söyler.

Evet, İbn-i Teymiyye, selef-i Salihîn'in mezhebinin bu olduğunu söyler. Fakat, bu konuda İmam Gazali, İbn-i Teymiyye'ye karşı çı-

(24) Âl-i İmran suresi, âyet; 7

kıyor ve «İlcâmul âvâm an ilm-i kelam» adlı eserinde şunları ifade ediyor: Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde bulunan müteşabih lâfızların iki türlü mânâsı vardır. Birincisi zahirî mânâdır. Bu mânâ, duyu organlarıyla hissedilen mânâdır. Bu gibi mânâlar, Allah Tealâ'ya nisbet edilmesi mümkün olmayan mânâlardır. İkinci mânâ ise, kolayca anlaşılan mecazî mânâdır. Bu mânâyı, Arapça bilen bir insan te'vil ve tefsire girişmeden anlayabilir.

İmam Gazali bu hususta şunları söyler: «Allah'ı takdis etmenin (O'nu, kendisine yakışmayan sıfatlardan uzaklaştırmanın) mânâsı şudur: «El» ve «parmak» gibi kelimeler veya Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in, «Allah, Âdem'i eliyle yoğurdu», «Müminin kalbi, rahman olan Allah'ın parmaklarından iki parmağının arasındadır.» hadis-i şerifleri işitildiği zaman, bunların, iki türlü mânâlarının olduğu bilinmelidir.

Birinci mânâ, kelimelerin konuldukları asıl mânâlarıdır. Bu da, et, kemik ve sinirden meydana gelen belli bir organ demektir. Et, kemik ve sinir özel birer cisim ve sıfattır. Burada cisim kelimesiyle, boyu, eni, derinliği olan ve belli bir yeri işgal eden, kendisi orada bulunduğu sürece, başka cismin aynı yeri işgal etmesine mâni olan bir maddeyi kastetmekteyim. Bu kelimeler, lügat mânâlarının dışında, başka mânâlarda da kullanılırlar. «El» kelimesi, cisim ifade etmeyen başka bir mânâda da kullanılmaktadır. Meselâ: «Memleket, hükümdarın elindedir.» denildiği zaman, hükümdarın eli kesik ve sakat olsa dahi, aynı şey söylenir ve bundan, memleketin, hükümdarın idaresi altında bulunduğu anlaşılır.

İster halk tabakasından olsun, ister okumuş kimseler olsun, herkes kesinlikle bilmelidir ki, Allah'ın Resulü, bu gibi sözleriyle, et, kemik ve kandan meydana gelen bir organı kastetmemiştir. Bu gibi şeyler, Allah için mümkün olmayan şeylerdir. Allah, bunlardan uzaktır, münezzehtir. Bir insanın hatırına, Allah'ın, bir kısım organlardan meydana gelmiş bir cisim olduğu gelirse, o kimse puta tapan bir kimse kabul edilir. Çünkü her cisim, yaratılmıştır. Yaratılmış bir şeye tapmak ise, Allah'ı inkâr etmektir. Putlar, başkaları tarafından yapılmış olan şeylerdir. O halde bunlara tapmak, küfürdür, Allah'ı inkâr etmektir.»

Görülüyor ki, hüccetül İslâm, İmam Gazali, müteşabih kelimeleri, açık seçik olan, meşhur mecazî mânâlarıyla izah ediyor. Şüphesiz ki, lisanın mecazını ve hakikatini bilen selef-i salihin bu kelimeleri, kendilerinin de kullandıkları, meşhur mecazî mânâlarında anlıyorlardı.

Resulullah (S.A.V.)'a ağacın altında biat edenler, şu âyette zikredilen «el» kelimesinden, yaratılanlarınkine benzemeyen bir elin kastedildiğini anladıkları şüphesizdir. Burada, Allah'ın kudretinin kastedildiğini anlamamaları mümkün değildir. Çünkü, âyette, verdiği sözü bozacak olanın, sözünü bozmasından kendisinin sorumlu olacağı zikredilmekte ve «el» ile güç ve kuvvetin kastedildiğine işaret edilmektedir. **«Ey Muhammed! Şüphesiz ki, sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli, (kudreti) onların ellerinin üstündedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim** de **Allah'a olan ahdini yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.»** [25]

İşte bu sebeple biz, Matüridi'nin, İbnül Cevzi'nin ve Gazali'nin metodlarını tercih ediyor ve sahabe-i kiramın, kelimeleri, hakiki mânâlarında kullanılmaları mümkün olmayan hallerde, mecazi mânâlarda kullandıkları kanaatini taşıyoruz.

c) Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup-olmaması:

Allah'ın sıfatları hakkındaki konuşma ve tartışmalar, meseleyi, Kur'an-ı Kerîm'in mahluk olup olmadığı konusuna çekmiştir. Daha önce de şimdi de, kendilerine «Selefiler» adını takanlar, bu meseleye dalmışlardır. Bunlar, Kur'an-ı Kerîm'in Allah kelamı olduğuna, Allah'ın bu kelamı konuştuğuna ve peygamberine vahyettiğine inanmışlardır.

«Okumak» okuyucunun, duyulan sesine verilen isimdir. Bu sebeple «okumak», Kur'an'dan başka bir şeydir. Bu nedenle Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: **«Ey Muhammed! Müşriklerden biri sana sığınırsa, onu emniyet altına alki, Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu, güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır.»** [26] Peygamber Efendimiz (S.A.V.) de şöyle buyurmuştur: **«Kur'an-ı Kerim'i seslerinizle süsleyin.»** [27]

Birgün, Ebu Musa el-Eş'arî, Kur'an okurken Resulullah (S.A.V.) onu dinlemişti. Bunu öğrenen Ebu Musa el-Eş'arî: «Beni dinlediğinizi bilseydim, Kur'an'ı sana, süsleyerek okurdum.» demiştir.

İbn-i Teymiyye, İmam Ahmed İbn-i Hanbel'in fikrini tekrar ederek şöyle der: «Allah, Arapça olan Kur'an'ı konuştuğu gibi, dilediği

---

(25) Fetih suresi âyet; 10
(26) Tevbe suresi, âyet; 6
(27) Buharî, Kitab el-Tevhid, bab; 52/Ebu Davud, Kitab el-Vitr bab; 20/Neseî Kitab el-iftitah bab; 83/İbn-i Mace, Kitab el-İkamet bab; 176/Darimî, kitab el-Fedail, bab; 34

zaman Arapça konuşur. Konuştuğu şeyler, O'nda var olan şeylerdir. O'ndan ayrı olan ve yaratılan şeyler değildir. Bu itibarla, Allah'ın esmai hüsnasındaki (güzel isimlerindeki) ve indirdiği kitaplarındaki harfler, mahluk değildir. Çünkü bunları Allah konuşmuştur.»

İbn-i Teymiyye, Allah'ın kelamı Kur'an-ı Kerîm'in yaratılmamış olmasını söylemenin, O'nun kadim olduuğnu ifade etmeyeceği görüşündedir. İbn-i Teymiyye'ye göre, Kur'an-ı Kerîm, Allah'ın kelamıdır ve mahluk değildir. Fakat İbn-i Teymiyye ayni zamanda, Kur'an'ın kadim (başlangıcı olmayan) olduğuna hüküm vermiyor ve şunları söylüyor: «Selef, Allah'ın kelamının indirildiği ve mahluk olmadığı hususunda ittifak etmiştir. Bir kısım insanlar ise, Selef'in maksadının, Kur'an-ı Kerim'in zatının kadimliğini savunmak olduğunu zannetmişlerdir.» İbn-i Teymiyye devamla şöyle diyor: «Kur'an, Allah'ın zatında bulunan ve kadim olan «Kelam» sıfatı değildir. Allah'ın, istek ve iradesine göre konuşmasına rağmen, O'nun kelamı kadimdir. Eğer denilirse ki: «O, sesle çağırıyor veya sesli konuşuyor, o halde bu ifadelerden, sesin kadim olduğu anlaşılmaz. «Allah, Kur'an'ı, Tevrat'ı ve İncil'i konuştu.» denilince Meselâ: «Y» harfini, «S» harfinden önce konuştuğunu söylemenin, mahzurlu olmayacağı, âlimler tarafından beyan edilmiştir.» [28]

İbn-i Teymiyye'nin bu sözlerinden şu neticeye varılır: Allah'ın «kelâm» sıfatı «kadim» dir. Fakat, Allah Tealâ'nın, yarattıklarına hitabettiği Kur'an, İncil ve Tevrat gibi kelamı, ne Allah'ın yarattığı bir şeydir ne de «kadim» dir.

Evet, «Selefiye» diye adlandırılanların ve Selefin görüşlerini nakletiklerini iddia edenlerin görüşleri ve Allah'ın zatının tek oluşu hakkındaki çeşitli düşünceleri işte bunlardır.

Görüşlerini izah ederken, bunların selef-i salihîn'e nisbet edilmelerindeki sıhhat derecelerini anlatmıştık. Şimdi Selefilerin «Vahdaniyet» hakkındaki görüşlerine geçelim ve vahdaniyet ve tekvini (yaratmayı) anlatalım.

2) Vahdaniyet ve Tekvin

Allah Tealâ'nın, yaratma ve varetmede tek oluşu.

Tevhidin (Allah'ı birlemenin) bu bölümünün esası şudur: Şüphesiz ki gökleri, yeri ve aralarında bulunanları, Allah yaratmıştır. Allah'ın, varlıkları yaratmasında hiçbir ortağı yoktur. Hükümlerin-

---

(28) İbn-i Teymiyye'nin bu görüşleri «Resail ve Mesail» adlı kitabın 3. cildinde dağınık bir halde mevcuttur. sh. 21-2, 45-106

de ve idaresinde hiçbirşey O'na karşı çıkamaz. Yaratılanlardan hiçbirinin isteği, Allah'ın iradesine karşı çıkamaz, herhangi bir şeyi meydana getirmekte O'na ortak olamaz. Her iş ve herşey Allah'dandır ve sonunda yine O'na döner.

a) Cebir ve ihtiyar:

Cebir ve ihtiyar meseleleri, burada da büyük bir tartışma konusu olmuştur. Cehmiye, Mutezile ve Matüridiye'nin bu konu ile ilgili görüşlerini daha önce görmüştük. Acaba günümüzde kendilerini «Selefiler» diye adlandıranların tâbi oldukları İbn-i Teymiyye'nin nakletmeye çalıştığı Selefilerin cebir ve ihtiyar konusundaki görüşleri nelerdir?

İbn-i Teymiyye, bu konuda Eş'arilere karşı çıkıyor ve açıkça onların Cebriyeci olduklarını söylüyor. İbn-i Teymiyye, Eş'arilerin, kulun fiili ile kesbini birbirinden ayırdıklarını, fiilin, Allah tarafından yaratıldığını, «kesb»in ise kula ait olduğunu söylemelerini eleştiriyor ve şunları ileri sürüyor: «Eğer «kesb» sadece kulun iradesinin, Allah'ın iradesine yaklaşmasından ibaret ise bu, sorumluluk yüklenmeye, ceza ve mükâfat kazanmaya kaynak olamaz. Şayet «kesb» etkisi olan, yön veren, icad eden, yapan ve imal eden bir güç, bir fiil ise, bu takdirde kulun fiili, kendi gücüyle meydana gelmiştir. Eğer kesb, bu mânâda kabul edildiği halde «Kesb, Allah'a aittir» denilirse bu, «Cebriyecilik» olur. Şayet «kesb»in kula ait olduğu söylenirse, bu da Mutezileliğin ta kendisi olur.

İbn-i Teymiyye, Mutezile mezhebini de eleştiriyor. Ancak, Mutezile mezhebinin, cebir ve ihtiyar mevzuunda Eş'arilerden akla daha yakın olduğunu söylüyor.

İbn-i Teymiyye'ye göre, Selef mezhebinin esasları: «Kadere, hayır ve şerriyle iman etmek, Allah'ın kudret ve iradesinin herşeyi kapsadığına, Allah'ın, kulları ve onlardaki bütün güçleri yarattığına ve kulun, kendi kudret ve iradesiyle dilediğini yaptığına inanmaktır.» İbn-i Teymiyye, bu hususta şunları ilave ediyor: «Bilinmesi gereken hususlardan biri de şudur ki; ümmetin selefinin mezhebi, şu sözleriyle ifade buyurulmuştur: «Allah, herşeyi yaratandır. Allah kulunu; başına bir felâket geldiği zaman feryad eden, bir iyiliğe uğradığı zaman ise, çok cimrileşen bir varlık olarak yarattı. Kul, gerçekten kendi fiilini yapandır. Kulun, kudreti, iradesi ve dilemesi mevcuttur. Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: «**Kur'an, âlemlere ancak bir öğüt ve uyarıdır. Bilhassa içinizden, doğru yolu bulmak isteyenler için. Âlemlerin Rabbi olan Allah birşeyi dilemedikçe siz dileyemezsiniz.**» [29]

---

(29) Tekvir suresi, âyet; 27-29

İbn-i Teymiyye, Allah Tealâ'nın kudreti olduğunu, kudretinin, herşeyi kapsadığını, ayni zamanda kulun da kudreti olduğunu, sorumluluk hissedecek bir güce sahibolduğunu, Allah'ın kudretinin umumî mahiyette olduğunu, kulun, kudret ve iradeye sahip oluşunun, nasslarla sabit olduğunu, keza kulun ihsas ve ihtiyaçlarınm da nasslarla beyan edildiğini ifade eder ve şu üç hususu ortaya koyar.

1) Allah Tealâ herşeyin yaratıcısıdır. Kainatta hiçbirşey O'nun iradesi dışında değildir. Hiçbirşey, Allah'ın iradesine karşı duramaz. (İbn-i Teymiyye, burada Cebriye mezhebiyle birleşmektedir.)

2) Kul, gerçekten, iş yapan bir varlıktır. Kulun kendisini, yaptıklarından sorumlu tutacak tam bir iradesi ve gücü vardır. (İbn-i Teymiyye burada da, Mutezile ile birleşmektedir.)

3) Allah, hayrı kolaylaştırır. Yapılmasına rızası vardır ve onu sever. Şerri ise, kolaylaştırmaz ve sevmez. (İbn-i Teymiyye, burada da Mutezileden ayrılır.)

Burada akla gelen önemli nokta şudur: İbn-i Teymiyye, nasıl oluyor da birbirine zıt olan bu meseleleri birbiriyle bağdaştırıyor? Meselâ: Allah Tealâ'nın, günahkârı cezalandırmasında ve iyilik işleyeni mükâfatlandırmasında adaletli olacağı düşüncesiyle, bütün işlerin Allah tarafından yaratıldığı düşüncesini nasıl bağdaştırabiliyor?

Buna şu cevap verilebilir: Öyle görünüyor ki; İbn-i Teymiyye, kulun fiillerinin, kulda bulunan bir kudretten dolayı kendisine nisbet edildiği, kuldaki bu kudreti, Allah'ın ona vermesi sebebiyle de bu fiillerin, Allah'a isnad edildiği ve bu fiillerin sebep ve kaynaklarının, Allah Tealâ olduğu kanaatındadır.

İbn-i Teymiyye bu hususta şunları söylüyor: «Allah Tealâ, bütün varlıkları, onları bağladığı sebeplerle birlikte yaratmıştır. Allah Tealâ hem kulun kendisini, hem de kuldaki iş yapma kudretini yaratmıştır. Çünkü kul, gerçekten kendi fiilini kendi yapar. Ehl-i sünnetin; kulun fiilinin, Allah'ın iradesi ve kudretiyle yaratıldığını söylemesi, diğer eşyanın, sebepleriyle birlikte yaratıldıklarını söylemesi gibidir.»

Evet, İbn-i Teymiyye'ye göre, «Kulun fiilini Allah yarattı» demek; «O fiilleri meydana getiren kuldaki sebepleri Allah yarattı.» demektir.

İbn-i Teymiyye bu görüşüyle, büyük ölçüde Mutezile mezhebiyle birleşmektedir. Bu nedenle İbn-i Teymiyye, Mutezililerin, hakka, Eş'arilerden daha yakın olduklarını söylemiştir. Bununla beraber o, iki noktada, Mutezililerden ayrılmaktadır.

1) Emirle iradenin arasında bir bağ bulunmadığı hususunda: Mutezililer, Allah Tealâ'nın emriyle iradesinin, birbirine bağlı olduğu görüşündedirler. Bunlara göre, Allah Tealâ, ancak dilediği bir şeyi emreder. Ve yine ancak, dilemediği bir şeyi yasaklar. Allah Tealâ, günahın işlenmesini istemediği için onu yasaklamıştır.

İbn-i Teymiyye ise, Allah'ın emriyle iradesinin birbirine bağlı olmadığı görüşündedir. Ona göre, Allah Tealâ; itaat edilmesini diler ve emreder. İnsanoğlundan meydana gelen günahları dilemez ve yasaklar. Diğer yandan, kulun günah işlemesini irade etmesi, dilemesi; bunların sebeplerini irade etmesi, dilemesi şeklindedir.

2) İbn-i Teymiyye, rıza ve sevgiyi, iradeden farklı olarak mülâhaza eder. Ona göre, Allah'ın iradesi, emir ve yasaklarına muhalif olabilir. Fakat rıza ve sevgisi, emir ve yasaklarına muhalif olmaz. Bilakis onlarla birleşir. Meselâ: Allah Tealâ, günah işlenmesini ne sever, ne de razı olur. Fakat onu dileyebilir.

İbn-i Teymiyye, bu hususta bazı Eş'ari âlimleriyle birleşmekte ve şunları söylemektedir: «Bütün fırkalarıyla ehl-i sünnetin çoğunluğu ve Eş'ari taraftarlarının ekserisi, irade ile sevgi ve rızayı birbirinden farklı görürler ve derler ki: «Allah Tealâ, hernekadar günah işlenmesini dilese de, onu sevmez, ona razı olmaz. Aksine, ona buğzeder, kızar ve onu yasaklar.» «Bunlar, Allah'ın iradesiyle sevgisini farklı şeyler kabul ederler. Bütün selefin görüşü de budur.» [30]

Görülüyor ki, bu hususta İbn-i Teymiyye'nin mezhebi, Mutezile ile Eş'ari mezhebi arasında yer alan ve genellikle Matüridi mezhebine yakın olan bir mezheptir. İbn-i Teymiyye, Allah Tealâ'nın, kulda bir kudret yarattığı ve bu kudretin yapılan işlerde tesiri olduğu hususunda Matüridi ile birleşmektedir. Ancak İbn-i Teymiyye, eşyadaki bu tesirin, Allah'ın, kulda yarattığı bir kudretle meydana geldiği görüşünde iken, Matüridi, Allah'ın, kula verdiği bu kudretin fiillerdeki tesirinin, sadece fiilin kesbinde olduğu görüşündedir.

b) Fiillerin sebepleri:

Âlimler bu konuda, Allah Tealâ'nın yaptığı işlerin sebebi bulunup bulunmadığı hususunu tartışmışlardır. Allah Tealâ, yaptıklarını ve yarattıklarını, herhangi bir sebep olmadan mı meydana getirir, yoksa bir sebep düşünülebilir mi?

Eş'ariler, Allah Tealâ'nın, varlıkları herhangi bir sebepten dolayı yaratmadığını, aksi takdirde, O'nun iradesinin, kayıt ve şartlarla sınırlanacağını, halbuki Allah'ın, herşeyin yaratıcısı ve herşeyin

---

(30) Minhac es-sünne c. 1, sh.; 266/ Mecmuatürresail vel mesail c. I, sh. 102

üstünde olduğunu, «Yaptıklarından sorguya çekilemiyeceğini, kulların ise hesap vereceğini.»[31] söylemişlerdir.

İkinci bir görüş olan, Matüridi'nin görüşünde ise; Allah Tealâ, yarattığı varlıkları, emrettiği hükümleri ve yasakladığı hususları mutlaka güzel bir hikmete göre yapmıştır.

İbn-i Teymiyye bu son görüşün, Selefin görüşü olduğunu savunarak şöyle der: «Müslümanların da, müslüman olmayanların da görüşü budur. Ebu Hanife'nin, Malik'in, Şafii'nin, Ahmed İbn-i Hanbel'in ve diğerlerinin taraftarlarından bir kısım âlimlerin ve ilm-i kelâm âlimlerinin bazılarının görüşü de budur.»

Bu ikinci görüşte olanlar, Allah'ın iradesinin belli bir hikmete göre değişebileceğini söylemezler. Herhangi bir şeyin hikmetinin, Allah'ı o şeyi yapmaya mecbur edemiyeceğini, ancak, yaptığı şeylerin bir hikmetinin bulunduğunu ve bu görüşün, Allah Tealâ'nın, kendisini sıfatlandırdığı «Hakim» sıfatına uygun düştüğünü söylemişlerdir. Ayrıca, bunu söylemekten maksatlarının, Allah'ın yaratmasının, emirlerinin ve yasaklarının üstünlüğünü ortaya koymak olduğunu, yoksa Allah Tealâ'nın, sebep ve hikmetlerle bağlı olduğunu ifade etmek istemediklerini beyan etmişlerdir.

Matüridilerin görüşü olan üçüncü bir görüşe göre ise, Allah Tealâ işlerinde, emir ve yasaklarında, ancak iyi olanı yapar ve emreder. Kötü şeyleri yapmaz ve onları yasaklar. Bu görüşün dayandığı temel esas şudur: Mutezileye göre varlıkların iyilik veya kötülükleri bizzat kendi mahiyetlerinde mevcuttur. Allah, iyi olan şeyin iyiliğini veya kötü olan şeyin kötülüğünü bildirmeden önce de kul, onların nasıl olduklarını aklıyla bilebilir. İşte bu sebeple, Allah Tealâ ancak iyi olanı emreder ve kötü olanı yasaklar.

İbn-i Teymiyye, bu görüşü reddeder. Buna razı olmaz. Selefin sözlerinin bu görüşe açıkça ters düştüğünü ileri sürer ve bu görüş sahipleri hakkında şunları söyler: «Bunlar, bu meseleyi, kulun yaptığı iyi ve kötü şeylerle kıyas ederler. Kul için gerekli gördükleri şeyi, Allah için de gerekli görürler. Kula haram saydıkları şeyi Allah için de haram sayarlar. Bu tutumlarını da «Adalet ve Hikmet» diye adlandırırlar. Halbuki onların akılları, Allah'ın hikmetini anlamaktan âcizdir. Böylece bu adamlar, Allah'ın umumî ve geniş bir iradesi bulunduğunu, O'nun, tam bir kudrete sahip olduğunu tesbit edememişlerdir. Allah'ın herşeye güç yetiren olduğunu takdir ede-

(31) Enbiya suresi, âyet; 23

mediler. «Allah neyi dilerse olur, neyi de dilemezse olmaz» diyemediler.[32]

İşte, İbn-i Teymiyye'nin «Cebir ve ihtiyar» «Allah Tealâ'nın yaptıklarında hikmet arama» meseleleri hakkındaki görüşleri bunlardır. İbn-i Teymiyye, görüşlerini devamlı olarak, sahabe-i kiram ve tabiinden meydana gelen selef-i salihine istinad ettirir.

3) İbadette Vahdaniyet (Allah'ı birlemek) :

İbadette Allah'ı birlemekten maksat şudur: Kul, ibadet ederken, Allah'dan başkasına yönelmemelidir. Bu da iki şeyi gerekli kılmaktadır.

a) Kul, ancak ve sadece Allah'a ibadet etmeli, O'ndan başkasının ilahlığını kabul etmemelidir. Kim, Allah'a ibadet hususunda bir şahsı veya birşeyi Allah'a ortak yaparsa, o kimse Allah'a şirk koşmuş olur. Yine kim, Allah'a yapılan herhangi bir ibadet hususunda, yaratanla yaratılanı eşit tutarsa, o kimse, Allah ile beraber başka ilahlar icadetmiş olur. Yaratıcının tek olduğuna inansa dahi...

Allah Tealâ şu âyette buyurmaktadır ki: «Yemin olsun ki, eğer onlara «gökleri ve yeri kim yarattı?» diye sorsan, mutlaka «Allah» (yarattı) derler.»[33] Müşrik Araplar, göklerin ve yerin yaratıcısının, sadece Allah olduğunu kabul ediyorlardı. Buna rağmen «Allah'a ortak koşanlar» diye isimlendiriliyorlardı. Çünkü onlar, Allah ile birlikte başka şeylere de tapıyorlardı.

b) Allah Tealâ'ya, Peygamberlerinin dili ile beyan ettiği şekilde ibadet etmemiz lâzımdır. O'na sadece vaciplerde veya müstahaplarda yahut ona itaat ve şükretmeyi hedef alan mübah şeylerde ibadet edilmemelidir.

İbn-i Teymiyye şöyle der: «Dua etmekte ibadetlerdendir. Fakat her kim ölülere veya dirilere dua edip yalvarırsa ve onlardan yardım beklerse, o kişi, dinde bid'at icadetmiş olur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a ortak koşmuş olur ve müminlerin yolundan başka bir yol tutmuş olur. Yine kim, yaratılanları vasıta yaparak Allah'dan birşey dilerse veya ona yemin ederse, Allah'ın göndermediği bir bid'at icadetmiş olur.»[34]

Selefilerin simgesini taşıyan bu mezhebin bayraktarı İbn-i Teymiyye, görüşlerini şu üç esas üzerine bina etmiştir:

---

(32) Mecmuatürresail vel Mesail c. 1. sh. 121

(33) Lokman suresi, âyet; 25/Zümer suresi, âyet; 38

(34) Bu konuda bkz. İbn-i Teymiyye, «Kaidetun celiletun fittevessül-i vel vesileh.

1 — Salihler ve evliyalar vasıtasıyla Allah'a yaklaşma düşüncesini yasaklamak.

2 — Ölülerden ve benzerlerinden yardım beklemek ve onları vasıta yapmak düşüncesini yasaklamak.

3 — Teberrük veya takdis için peygamberlerin ve salih kulların kabirlerini ziyaret etmeyi yasaklamak.

a) Salih kullar ve evliyalar vasıtasıyla Allah'a yaklaşma düşüncesini yasaklamak.

İbn-i Teymiyye, bazı insanların keramet sahibi olduğuna ve Allah Tealâ'nın bazı insanlar vasıtasıyla bir kısım harikalar gösterdiğine inanır. Ancak, buna inanmanın, bu gibi insanların hatalardan beri olduklarını göstermeyeceğini izah eder. Ve der ki: «Bunlar da sorumlu olan kullardır. Kulların mükellef oldukları hükümler, bunlar için de geçerlidir. Keramet, doğru olmaktan daha üstün değildir. Bu sebeple bazı salih kullar Allah'dan, keramet değil, doğru yoldan saptırmamasını isterler.»

İbn-i Teymiyye, bu hususta Ebu Ali el-Cürcani'nin şu hikmetli sözünü nakleder: «Sen, doğru yolda olmayı iste, keramet isteme. Çünkü senin şahsın, kerametli olarak yaratılmıştır. Bu da senin doğru olmanı ister.» [35] İbn-i Teymiyye devamla şöyle der: «Salih kullarda görülen bu kerametler, bu gibi kulların, Allah'a vasıta yapılmalarına cevaz vermez. Çünkü, kullar vasıtasıyla Allah'dan birşey dilemek caiz değildir. İşte bu nedenle, Peygamber Efendimiz'in, müşriklere dua etmesi, şu âyetle yasaklanmıştır: «Ne peygamberin, ne de müminlerin, cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, yakın akrabaları da olsa, müşrikler için af dilemeleri, asela doğru olmaz.»[36]

Peygamber Efendimiz, yakın akrabaları hakkında şunları buyurmuştur: «Ey Kureyş topluluğu! Kendinizi Allah'dan satın alın. Çünkü Allah'a karşı benim size hiçbir faydam dokunamaz. Ey Abdi Menaf oğulları! Benim, Allah katında sizlere herhangi bir faydam dokunmaz. Ey Abdulmuttalib'in oğlu Abbas! Allah'ın huzurunda sana bir faydam dokunmaz. Ey Safiye! (Resulullah'ın halası) Allah katında sana bir faydam olmaz. Ey Fatime! (Resulullah'ın kızı) Malımdan dilediğini benden iste. Fakat, Allah'a karşı sana bir faydam olmaz.» [37]

---

(35) Mecmuaturresail c. 1, sh.; 7
(36) Tevbe suresi, âyet; 14
(37) Buhari Kitab el-Vesaya bab; 11/Müslim, Kitab el-İman, bab; 351/Nesei, Kitab el-Vesaya bab, 6/Darimî, Kitab el-Rıkak bab; 23/Müsned-i İmam Ahmed c. 2, sh. 350

Sahabe-i kiram, Resulullah (S.A.V.) sağ iken, onu vasıta yaparak yağmur yağması için dua ettiler. Bir defasında da, Hz. Abbas'ı vasıta yaptılar. Bunun dışında hiçbir sahabeyi hayatta iken vasıta yapıp yağmur yağmasını istemediler.

Bu da gösteriyor ki, başkasını vasıta yapmak, Allah'a yakın olmayı istemek caiz değildir. Ancak, hayatta bulunan bir kimsenin, başkaları için rahmet dilemesi caizdir.

b) Allah'dan başkasından yardım dilemek.

Bu Selefilere göre, Allah'dan başkasından yardım dilemek kesinlikle yasaktır. Bunlar, Peygamber Efendimiz'in bile, kendisinden yardım dilenmesini yasakladığını söyler ve Taberani'nin «El-Mucemülkûbra» adlı eserinde, şunu naklettiğini zikrederler: «Bir münafık Hz. Peygamber (S.A.V.)'e eziyet ediyor, onu üzüyordu. Hz. Ebubekir «Kalkın, gidip Resulullah'dan yardım dileyelim.» dedi. Bunun üzerine, Resulullah (S.A.V.) : «Benden yardım dilenilmez. Yardım, ancak Allah'dan dilenir.» buyurmuştur. Bunun böyle olduğu apaçıktır. Çünkü, kendisinden yardım istenen kimse, değiştirme gücüne sahip olandır. Bu da, sadece Allah'a mahsustur.

Yardımın, sadece Allah'dan olacağı gibi, affın da, ancak O'nun tarafından olacağı muhakkaktır. Allah'dan başkasına: «Beni affet, bana yardım et.» denmesi caiz değildir.

İbn-i Teymiyye, Ebu Yezid e-lBestami'nin, «Yaratılandan yardım dilemek, boğulmakta olan birinin, yine, boğulmakta olan bir diğerinden yardım dilemesine benzer.» dediğini ve Ebu Abdullah el-Kerşi'nin, «Yaratılanın, yaratılandan yardım dilemesi, bir tutuklunun, diğer bir tutukludan yardım dilemesine benzer.» dediğini nakleder.

İbn-i Teymiyye, yaşayan kullar vasıtasıyla Allah'a yakın olunamıyacağı, onlardan yardım dilenilemiyeceği gibi, ölülerin de vasıta olamıyacaklarını ve kendilerinden yardım dilenilemiyeceğini beyan ederek, şöyle der: «Biz, peygamberlerden ve salih kullardan, ölümlerinden sonra birşey isteyemeyiz. Onlar kabirlerinde diri olsalar ve dirilere dua etmeleri takdir edilse bile, kimsenin, bunlardan birşey istemeye hakk ıyoktur. Selefden hiçbir kimse bunu yapmamıştır. Çünkü bu, Allah'a ortak koşmaya yol açan bir sebeptir. Ve bu, Allah'dan başka, Pepgamberlere ve salih kullara tapmak olur. Bunlar sağ iken kendilerinden yardım beklemek böyle değildir. Çünkü bu hal, istekte bulunanı, Allah'a ortak koşmaya sürüklemez.»

İbn-i Teymiyye'ye göre, ister sağ olsunlar, ister ölü, salih kullar vasıtasıyla Allah'a yaklaşmak, veya bunlardan yardım dilemek caiz

olmadığı gibi, kabirlere veya kabirlerde bulunanlara adak adamak caiz değildir. Haramdır. Çünkü bu hal, putlara adak yapmaya benzer. Adak adayan kimse, ister zeytinyağı adasın, ister başka şey... Bu hususta İbn-i Teymiyye şunları söyler: «Kim, kabirlerin fayda veya zarar vereceğine inanırsa, o kişi, sapıktır, cahildir.»

İbn-i Teymiyye, bu gibi adakları, günah olan bir şeyi adamak olarak kabul eder ve şöyle der: «Kim bu gibi adakların, Allah'a olan ihtiyaçlarımızın kapısı olduğuna, bunların, belaları kaldırıp, rızık kapılarını açacağına ve bunlara devam edeni koruyacağına inanırsa, o kimse müşriktir, öldürülmesi vaciptir.» [38]

c) **Salih kulların ve peygamberlerin kabirlerini ziyaret etmek.**

Bütün bu görüşlerin mantıki neticesi şudur ki: Salih kulların kabirlerini, hayır ve uğur bekleyerek, yahut, Allah'a yaklaştıracaklarını ümit ederek ziyaret etmek caiz değildir. Fakat öğüt ve ibret almak için ziyaret etmek caizdir, hatta menduptur.

İşte bu nedenle, İbn-i Teymiyye şu karara varıyor: «Peygamber Efendimizin kabrini teberrüken ziyaret etmek caiz değildir.» Bu sebeple Peygamberimiz, (S.A.V.) ziyaret edilmesin diye, kabrinin, mescide çevirilmesini yasaklamıştır.

Peygamber Efendimiz'in, ölüm hastalığında şu hadisi buyurduğunu, iki sahih hadis kitabı, Hz. Aişe (R.A.)'dan rivayetle naklediyor: «Allah, Yahudilere ve Hristiyanlara lanet etsin. Onlar, peygamberlerinin kabirleriin camiye çevirdiler.»[39]

Peygamber Efendimiz, Hz. Aişe'nin evine defnedildi. İnsanların daha önce görmedikleri bir şekildi bu. Bunun sebebi ise, kabrinin ziyaret yapılmamasıydı.

Peygamber Efendimiz, diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: «Ey Allah'ım! Sen, benim kabrimi, tapınılan bir put haline ge-

---

(38) Mecmuatürresail vel Mesail c. 1, sh.; 55

(39) Buhari, Kitab el-Cenaiz, bab; 61, 96. Kitab, el-Enbiya, bab; 50 Müslim, Kitab el-Mesacid, bab; 19, 23/Nesaî, Kitab el-Mesacid, bab; 13. Kitab zuru yoktur. Bu hususta bkz. «Umdetul kari Şerhil Buhari, c. 8, sh. 136 el-Cenaiz, bab; 106/Muvatta İmam Malik Kitab el-Sefer, bab; 85. Kitab el-Medine, bab; 17

Not : Peygamber Efendimiz'in bu hadîsi, fitne yolunu kapamak için buyurulmuştur, ki, cahiller, Yahudi ve Hristiyanların yaptığı gibi, kabrine tapmasınlar.

Eskimiş bir kabir üzerine, namaz kılınması için cami yapılmasının bir mah-

tirme. Peygamberlerinin kabirlerini mescide çevirenlere Allah'ın gazabı çok şiddetlidir.»[40]

Sahabe-i kiram, Peygamberimiz (S.A.V.)'in vefatından sonra O'na selâm verip dua etmek istedikleri zaman kıbleye yönelip dua ediyorlardı. Onlar, ancak bir yolculuğa çıktıkları veya bir yolculuktan döndükleri zaman, Peygamberimiz (S.A.V.)'in kabri olan Ravza-i Mutahhara'ya yöneliyorlardı.

İbn-i Teyıniyye'nin görüşlerinin değerlendirilmesi:

İbn-i Teymiyye, bu görüşleriyle müslümanların çoğunluğuna muhalefet ediyor. Hatta, Peygamberimizi (S.A.V.)'in kabrinin ziyareti hususunda, müslümanların çoğunluğuna şiddetle karşı çıkıyor. Biz, salih kulların kabirlerinin ziyaret edilmesi ve onlara adak adanması hususunda, bir noktaya kadar kendisine katılıyorsak da, Peygamberimiz (S.A.V.)'in Ravza-i Mutahhara'sı hakkındaki görüşlerine tamamen karşıyız. Çünkü, İbn-i Teymiyye, Ravza-i Mutahhara'nın teberrüken (bereket alınması için) ve uğur beklenilmesi maksadıyla ziyaret edilmemesine gerekçe olarak, «putperestliğe yol açacağı korkusunu» göstermektedir. Bu, korkuyu icabettirmeyen bir şeyden korkmaktır. Çünkü, bu ziyaret Peygamber'i kutsallaştırıyorsa, Allah'ın birliğine davet eden bir Peygamber'i kutsallaştırıyor demektir. Bu ise, Allah'ın birliğini kutsallaştırmaktır. Çünkü böylelikle, Peygamber'in getirdiği ilkeler kutsallaştırılmış olur.

Peygamber'in kabrini ziyaret etmek; onun sabırlılığını, metanetini, cihad ve mücadelesini, onun cihadı ve Allah'ın da yardımı sayesinde, Allah'ın, putperestliği yoketmesini ve ibadetin sadece Allah'a karşı yapılmasını sağlayıncaya kadar çalışmasını ve tevhid inancını yüceltınesini hatırlamak ve yadetmektir.

İbn-i Teymiyye'nin bizzat kendisi, selef-i salihîn'in, Peygamberimiz'in Ravza'sının önünden her geçişlerinde O'na selâm verdiklerini nakleder.

---

(40) Muvatta, İmam Malik, Kitab es-Sefer, bab; 85/Müsned-i İmam Ahmed c. 2, sh. 246

Not: Bu hadis, «Mürsel» olarak «Atâ» dan rivayet edilmiştir. Mürsel hadisleri delil kabul edenler için sahih hadîstir. Ancak, «Bezzaz»ın rivayetine göre hadîs, Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edildiği için Mürsel değildir. Hadîsin izahında şunlar söylenmiştir: a) Hadis, kabirlere tapınmayı yasaklamak için söylenmiştir. b) Hadis, kabirlerin kıble yapılmasını yasaklamaktadır. c) Hadis, peygamberlerin kabirleri üzerine secde etmeyi yasaklamaktadır. Bu hususta bkz. Şerh-i ez-Zerkanî Alâ el-Muvatta c. 1, sh. 315

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın ilmini nakleden kölesi Nâfi şöyle der: «Abdullah İbn-i Ömer'in, Peygamberimiz'in kabri önünden geçerken, kabre selâm verdiğini yüz defa, hatta daha fazla gördüm.» Yine Abdullah İbn-i Ömer'in, ellerini, Peygamberimiz'in minberde oturduğu yere koyup, sonra yüzüne sürdüğü rivayet edilmektedir.

Yine, dört mezhebin imamı Medine'ye her geldiklerinde Peygamberimiz'in kabrini ziyaret etmişlerdir.

İbn-i Teymiyye'nin ve diğerlerinin rivayet ettikleri şu hadis-i şerif, Peygamberimiz'in, yanında defnedildiği caminin, şerefli olduğunu göstermektedir. Hanımlarının evlerinden bu mescide en yakın olan Hz. Aişe'nin evine defnedilmiştir. Bu ev, Mescid-i Nebevi'nin içinde değil idiyse de, ona bitişikti. Bu hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: «**Ancak üç cami için eyerlerin kolanı sıkılır: Mescid-i Haram için, bu mescidim için ve Mescid-i Aksa için.**» [41]

«Cennetül baki» denilen kabristan gibi Mescid-i Nebevi'den uzak yerlerde bulunan kabirlerin ziyaret edilmesine engel olmak düşünülseb ile, bereket almak, ünsiyet kazanmak için Ravza-i Mutahhara'nın ziyaret edilmesini, İbn-i Teymiyye'nin reddetmesine cidden şaşarız. Çünkü, daha önce de izah edildiği gibi, büyük imamların, Peygamberimiz'in kabri önünden her geçtiklerinde Peygamberimiz'e selâm verdiklerini ve her yolculuğa çıktıkları veya yolculuktan döndükleri zaman, Peygamberimiz'in kabrine gittiklerini, bizzat İbn-i Teymiyye rivayet etmiştir.

Hasılı biz, Peygamberimiz'in kabrinin, bereket edinilmesi maksadıyla ziyaret edilmesini güzel bir şey kabul ediyoruz. Biz burada «Teberrük» (Bereket edinme) kelimesinden, tapınmayı veya ona yakın bir mânâyı kastetmiyoruz. «Teberrük»ten kastımız, hatırlamak, öğüt almak ve gerçekleri müşahade etmektir.

Resulullah'ın hayatını, rehberliğini, savaşlarını ve cihadını bilen bir insan, Medine-i Münevvere'ye gittiği zaman, Resulullah'ın, o topraklarda yürüdüğünü, dua ettiğini, orada çalıştığını, işleri orada planladığını ve cihad ettiğini, nasıl içten hissedip ibret almaz? Göz-

---

(41) Buharî, Kitab, Mescid-i Mekke, bab; 1,6-Kitab es-Savm, bab; 67 - Kitab es-Sayd, bab; 26/Müslim, Kitab el-Hacc, bab; 415, 512/Ebu Davud, Kitab, el-Menasik bab; 94/Tirmizî, Kitab, es-Salat, bab; 126/Nesaî Kitab, el-Mesacid, bab; 10/Darimî, Kitab, es-Salat, bab; 136/Müsned-i İmam Ahmed, c. 2, sh. 234

Not: Hadîste geçen «Eyerlerin kolanının sıkılması»ndan maksat; Yolculuktur.

leriyle görmeye çalışmaz? Veya Resulullah'ın, Allah katındaki derecesini hissetmez? Yahut Allah aşkı ve Peygamber sevgisi, hislerini kabartarak, emirlere uyarak yasaklardan kaçınmasını sağlamaz?

Allah'ın kitabı Kur'an'dan yüzçeviren kişiler, ancak bu hallerden uzak kalabilirler.

İyi bilinmelidir ki, Resulullah'ın kabrini ziyaret etmek, bir hatırlama, bir öğüttür, bir hidayet, bir basirettir. Resulullah'ın kabrinin yanında yapılan dua ise, en mübarek bir duadır. Çünkü orada kalb huşu içinde, akıl şuurlu, nefis ihlaslı ve vicdan uyanıktır.

YENİ MEZHEPLER

Kökleri çok eskiye dayanan bu mezheplerin, Emeviler devrinde tekrar ortaya çıktıklarını, bu fırkaların, kendi aralarında yeniden çeşitli fırkalara ayrıldıklarını daha önce anlatmıştık.

İhtilaflar, genellikle inanç meselesi çevresinde dönüp dolaşmakta ve inancın cevherine yansımaktaydı. Sadece doğru yoldan çıkan bazı sapıklar, aşırı gitmeleri sebebiyle İslâm çerçevesinin dışına çıkmışlardı. Günümüzde kalıntılarını Afrika, Hindistan ve Pakistan'da gördüğümüz, Hz. Ali'yi ilahlaştıran «Sebeiyye», Allah'ın, Hakim bi-Emrillah'a hulûl ettiğine (girdiğine) inanan, «Hakimiye» fırkaları bunlardandı.

Toplumsal hastalıkların devası olan fıkıh ilminde, ictihadda bulunmak; yeteneklerin âcizliği, âlimlerin, kendilerinden öncekilerin görüşlerini kutsalmış gibi kabul edip, yeni görüşler beyanından kaçınmaları yüzünden tamamen durmuştu. Bu sebeple tabii olarak, itikadî meselelerde de ictihaddan kaçınılır olmuştu. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu, Eş'arî'nin görüşleriyle yetinmişler, onları okuyup incelemeye çalışmışlardı. Birçokları da, Matüridî'nin görüşlerini öğrenmemişlerdi. «Bakıllanî» denen âlimin, Eş'ari'nin görüşleriyle amel edilmesinin gerekliliğini ve onun delillerinden ayrılınamıyacağını ortaya atmasından sonra, artık hiçbir kimse, Eş'ari'nin delillerinden ayrılamıyordu.

İşte bu nedenle, hicrî sekizinci yüzyıl ile onikinci yüzyıl arasında, yeni bir şeye davet eden herhangi bir mezhep ortaya çıkmamıştır. Sadece İbnül Kayyım ve hocası İbn-i Teymiyye'de gördüğümüz

gibi, Eş'ari'nin görüşlerinin terkedilmesine ve bazı eski fırkaların görüşlerinin benimsenmesine davet eden bazı akımlar görülmüştür. Yine bir kısım âlimlerde gördüğümüz gibi, Mutezile'nin görüşünü Eş'ari'ye tercih eden veya Matüri'nin görüşünü seçenler bulunmuştur. Bunun dışında genellikle düşünce hayatı donukluğa uğramış, fetvada ve itikadi meseleler için, delil getirmekte taklit yolu seçilmiştir.

Fakat hernekadar bu sekizinci asrın bir kısmıyla, dokuz, on, onbir ve onikinci asır ile onüçüncü asrın büyük bir bölümünde, toplumun düşünce hayatı donuk kalmış ise de, İslâm düşüncesi, doğruluklarına kesin bir delil bulunamayan bir kısım metodlarla ve itikadi mevzularda ileri sürülen bazı delillerle böyle donuk bir şekilde bağlı kalmaya devam edemezdi.

Aklın, donukluğa uğradığı dönemlerde, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, müctehid imamların görüşleri takdis edilmiş, bunun bir neticesi olarak ta salih kullar hayatta iken de, ölmelerinden sonra da takdis edilir olmuşlardı. Türbeleri ziyaret edilip çevrelerinde, Kâbe'yi tavaf eder gibi dönülüyordu.

İşte buna bir reaksiyon olarak ortaya, bu tür davranışlara karşı savaşan ve İbn-i Teymiyye'nin görüşlerine tâbi olan bir fırka çıktı. Yılların sildiği görüşleri, mezarından çıkararak ortaya koydu.

VAHHABİLİK

Vahhabilik, Arap yarımadasında ortaya çıkmıştır. Şahısların aşırı derecede kutsallaştırılması, onlardan bereket umulması, onları ziyaret ederek, Allah'a yakın olmak istenilmesi, dinde bulunmayan, bid'atların çoğalıp dini törenlere ve dünyevi işlere hakim olması sebebiyle, ortaya, bunlara karşı çıkan ve İbn-i Teymiyye'nin mezhebini yeniden canlandıran Vahhabilik çıkmıştır.

Vahhabiliğin kurucusu, M. 1787'de vefat eden, Muhammed b. Abdülvahhab'dır. Bu zat, İbn-i Teymiyye'nin eserlerini okumuş, onları beğenmiş, onları derince incelemiş ve teoriden pratiğe çıkarmıştır.

Aslında Vahhabiler, inanç hususunda, İbn-i Teymiyye'nin görüşlerine bir şey ilâve etmiş değillerdir. Ancak bunlar, İbn-i Teymiyye'den daha katı bir tutum izlemişler ve onun eserlerinden, onun temas etmediği bir kısım sonuçlar çıkarmışlardır. Zira bu yeni meseleler İbn-i Teymiyye zamanında tartışmaya konu olan meselelerden değillerdi. Vahhabilerin çıkarmış oldukları sonuçlar kısaca şunlardır:

a) Vahhabiler, ibadetlerin, sadece Kur'an-ı Kerim'in ve sünnet-i seniyye'nin beyan ettiği ve İbn-i Teymiyye'nin anlattığı şekilde yapılmasıyla yetinmeyip, örf ve âdetlerin de tamamen İslâm çerçevesi içinde devam etmesini gerekli görmüşlerdir.

Bu sebeple Vahhabiler, sigara içmeyi haram saymışlar ve bu hususta çok titiz davranmışlardır. Hatta, Vahhabilerin halk tabakası, sigara içen kimseye müşrik nazarıyla bakarlar. Vahhabiler bu dav-

ranışlarıyla, büyük günah işleyen kimseyi tekfir eden (kâfir sayan) Haricîlere benzemiş oldular.

b) Önceleri kahve ve benzeri şeyleri de haram sayıyorlardı. Fakat daha sonraları bu görüşten vazgeçtikleri anlaşılmaktadır.

c) Vahhabbilik, sadece bir inanç ve amel şeklinde kalmadı. Vahhabiler, kendilerine muhalif olanlarla karşı savaşa giriştiler. Çünkü bid'atlara karşı savaştıklarına, bid'atlarla savaşmanın gerekliliğine, iyiliği emretme, kötülükten sakındırma vazifesinin bir vecibe olduğuna inanıyorlardı. Böylece, Allah Tealâ'nın, şu âyet-i kerîmede beyan ettiği hükmü yerine getirmiş olacaklardı: **«Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülüğe mâni olursunuz. Ve Allah'a iman edersiniz. Eğer kitap ehli de iman etseydi, onlar için daha hayırlı olurdu.»** [1]

Savaş alanında Vahhabilik düşüncesine komutanlık yapan kişi, bugün Suudî Arabistan'a hakim olan Suud ailesinin dedesi Muhammed b. Suud idi. Bu zat, Muhammed b. Abdülvahhab'ın eniştesiydi. Onun mezhebini kabul etti ve ona aşırı derecede bağlandı. Muhammed b. Suud, halkı bu mezhebe kılıç zoruyla davet ediyordu. Ve bunu, sünnetleri ihya etmek ve bid'atları ortadan kaldırmak için yaptığını ilan ediyordu.

Belki de zora baş vuran bu dinî davet hareketinin altında, Osmanlılara karşı isyan etme düşüncesi yatmaktaydı. Hasılı, bu mezhebe silah gücüyle davet hareketi devam etti. Bunun üzerine Osmanlı devleti, Vahhabilik hareketini bastırmak için askeri kuvvet gönderdi. Fakat onları tamamen ortadan kaldıramadı. Nihayet, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, güçlü ordusuyla Vahhabilerin üzerine yürüdü ve onları birkaç savaşta mağlup etti. Böylece Vahhabilerin askeri gücü ortadan kalkmış oldu. Ancak bazı kabileler içerisinde gizlenen bir azınlık kaldı.

Kuvvet buldukça, şiddete başvuran ve saldıran, karşılık gördüğünde ise kabuğuna çekilen bu düşünce, Riyad ve çevresini kendisine merkez seçmişti.

d) Vahhabîler, ellerine geçirdikleri her köy ve şehirdeki türbeleri yıkıp harabe haline getirdiler. Öyleki, Avrupalı bazı yazarlar bile Vahhabileri «Mabed yıkanlar» diye adlandırmışlardır. Böyle isimlendirilmelerinde elbetteki aşırılığın payı vardır. Çünkü türbeler, mâbed değildir.

---

(1) Âl-i İmran suresi, âyet; 110

Bununla beraber, belkide, içinde veya bitişiğinde kabir bulunan mescitleri yıktıkları için onlara bu isim verilmiştir. Bu hareketi yaparken de Peygamber Efendimiz'in; İsrailoğullarının, peygamberlerinin kabirlerini mescit yapmalarını çirkin görmesi hadisine dayanmış olabilirler.

e) Vahhabilerin şiddet eylemleri bununla da kalmadı. Türbe şeklinde olmayan kabirleri de yıktılar. Hicaz topraklarında iktidarı ellerine geçirince, bütün sahabe-i kiramın kabirlerini yıkıp yerle bir ettiler. Buralarda kabir olduğunu gösteren belirtilerden başka birşey bırakmadılar.

Vahhabiler, kabirlerin ziyaret edilmesine izin verirler. Ancak, ziyaretçinin, kabirde yatana «Selamun aleyke» demesi dışında birşey söyliyemiyeceğini belirtirler.

f) Vahhabiler, aslında putçuluk olmayan ve putçuluğa yol açmayan bazı basit meselelere takılıp kaldılar. Bunlara hep karşı çıktılar. Meselâ: Fotoğraf çektirmeye karşı oluşları bunlara bir örnektir.

larda görmek mümkündür. Ancak idarecileri, bu gibi meselelere kularda görmek mümkündür. Ancak idarecileri bu gibi meselelere kulak asmamakta ve tatbikata koymamaktadırlar.

g) Vahhabiler bid'at mefhumunu, şaşılacak derecede geniş bir anlamda yorumladılar. Onlara göre, Ravza-i Mutahhara'ya perde asmak dahi bid'attır. Bu sebeple Ravza'da bulunan perdelerin yenilenmesini yasakladılar. Neticede, perdeler eskiyerek parça parça oldu. Öyle ki, Peygamber'in huzurunda bulunan kişiyi ilâhi nur aydınlatmasaydı veya bu kişi kendisini, Peygamberlerin Efendisine vahyin indiği yerde hissetmeseydi, mübarek kabirde bulunan eskimiş perdeler, onun için, göze çirkin görünen birer parça olabilirdi.

Ayrıca Vahhabilerin bazıları, bir müslümanın, «Peygamber Efendimiz» demesini bile bid'at saydılar. Ve bu hususta çok ileri gittiler. Dâvâlarını yaymak için sert ve kaba konuştular. Böylece birçok insanlar kendilerinden şiddetle kaçar oldular.

Vahhabiliğin değerlendirilmesi:

Şurası bir gerçektir ki, Vahhabiler, İbn-i Teymiyye'nin görüşlerini gerçekleştirmişler ve onlara sımsıkı bağlanmışlardır. Daha önce, kendilerine «Selefiye» adını takanların mezheplerini anlatırken açıklamaya çalıştığımız, İbn-i Teymiyye'nin görüşlerini olduğu gibi

aldılar. Buna ilaveten «Bid'at» kavramı üzerinde de çok durdular. Bidatı çok geniş bir mânâda yorumlayarak, ibadetle ilgisi olmayan şeylerin dahi bid'at olduğunu sandılar.

Halbuki bid'at: «Dinin aslında bulunmamasına rağmen, kulların, ibadet kabul ederek yaptıkları ve yapılmalarıyla kişinin Allah'a yaklaşacağını sandıkları bir kısım hususlara» denir.

Ravza-i Mutahhara'nın üzerine perde asılmasının bir ibadet olduğunu hiçbir kimse söylememiştir. Bu perde, kabrin insanlara hoş görünmesi için takılmaktadır. Bu perde, Peygamberimiz'in mescidindeki tezyinata benzemektedir. Vahhabîlerin, Mescid-i Nebevî'deki tezyinata karşı çıkmayıp, sadece Ravza'daki perdelere karşı çıkmaları şaşılacak bir şeydir. Bu hal, davranışları aynı olan iki kişiye, ayrı muamele yapmaya benzer.

Önemli olan bir nokta da şudur ki: Vahhabî âlimleri, kendi görüşlerinin tamamen doğru, başkalarının görüşlerinin ise, tamamen yanlış olduğunu zannetmektedirler. Bunlar, türbeler yapılmasını ve o türbeler etrafında tavaf edercesine dolaşılmasını, putçuluğa yakın birşey kabul ederler.

Vahhabîler, bu tutumlarıyla, daha önce anlattığımız gibi, kendilerine karşı çıkanları kâfir sayan ve öldürmeye girişen Haricî mezhebi mensuplarına benzemektedirler.

Bunlar, çölde kabuklarına çekildikleri dönemlerde, bu davranışlarının pek zararı görülmüyordu. Fakat, Hicaz topraklarının idaresi Suud ailesinin eline geçince, Vahhabîler, toplumsal münasebetlerin içine girdiler ve giderek durum ciddileşti.

Bu sebeple, Suud hanedanından, merhum Melik Abdülaziz es-Suud bunlara karşı çıktı. Görüşlerinin, kendi inançları olarak kalmasını sağlamaya çalıştı. Böylece bu sahada, büyük bir adım atmış oldu. Hatta, Melik Abdülaziz, Ravza-i Mutahhara üzerinde asılı bulunan eski perdelerin yerine yenilerini yaptırdı. Fakat yeni perdelerin takılmasını, Mescid-i Nebevî'nin tamirinin tamamlanmasından sonraya bıraktı ve tamir tamamlanmadan önce vefat etti. Şimdi umarız ki, onun yerine geçen Melik, bu kararı yerine getirsin.

BAHAÎLİK

Bu mezhebi, İsnaaşeriye fırkasına mensup olan bir kişi kurmuştur.

Bu mezhebi, bu kitapta anlatmamız, onun İslâmî bir mezhep oluşundan değildir. Biz bu mezhebi, İslâmî olduğu için değil, müslüman-

ların arasında yayıldığı ve asıl kurucusunun, İslâmi mezheplerden birine mensup bir kişi olduğu için burada tanıtıyoruz.

Bu mezhep, müslümanların, üzerinde ittifak ettikleri esaslardan ve İslâm dininin temel prensiplerinden sapmış bir mezheptir.

Bu mezhebin kurucusu, Hicri 1252, Miladi 1820 de İran'da doğan «Mirza Ali Muhammed eş-Şirazi» dir. Bu zat, daha önce İsnaaşeriye mezhebine mensuptu. Fakat bu mezhebin sınırlarını aştı. Bu mezhep ile «İsmailiyye» mezhebinin sapık görüşlerini ve «Sebeiyye» fırkasının «Hulûl» fikrini birleştirdi. Böylece, İslâm inancından çok uzak olan karma bir mezhep ortaya koydu.

İsnaaşeriye mezhebinde «gizlenen iman» diye bir prensip vardır. Bu mezhebe göre, onikinci İmam, gözler önünden kaybolmuştur. İsmaşeriler, bu imamın dönmesini beklemektedirler. Mirza Ali Muhammed, İran halkının çoğunluğunu teşkil eden İsnaaşeriyye fırkası içinde yaşadığı için, önceleri bu mezhebin inançlarına sıkı sıkıya bağlıydı. Mezhebini büyük gayretlerle savunmuş ve bu sebeple, dikkatleri üzerine çekmişti. Kendisini psikolojik incelemelere ve felsefi düşüncelere vermişti. İnsanların, kendisine itibar etmeleri ve çalışmalarında kendisini teşvik etmeleri, Mirza'yı, «Kaybolan İmam adına konuşan tek kişi ve ona açılan tek kapı» olma iddiasına sürükledi. Çünkü, İsnaaşeriye mezhebinin bir gereği olarak, diğer imamlar gibi, kaybolan bu imamın da, kendisine özel olarak verilen yetki mucibince, kendisine tâbi olmayı gerektiren bir ilmi bulunduğu, kendisinin, hidayet ve bilgi kaynağı olduğu kabul edilmektedir.

Mirza Ali, Nurani İmam'ın bilgisinin kendisine verildiği varsayımından hareket ettiği için, kendisine uyanlara göre, sözleri, diğer imamlarınki gibi tartışma kabul etmeyen bir hüccet, bir delil kabul ediliyordu. Bu sebeple Mirza Ali, taraftarlarından mutlak bir itaat gördü ve her söylediği kesinlikle kabul edildi.

Mirza Ali, zamanla çok aşırı gitti. «Kaybolan İmamın ilmini aktardığı» iddiasını ortaya attı. Hicri 260 tarihinde kaybolan imamdan bin sene sonra ortaya çıkacak Mehdi'nin kendisi olduğunu iddia etti. Bununla da yetinmeyip, Allah'ın kendisine girdiğini, yarattıklarına O'nun şekline bürünerek göründüğünü, Hz. Musa ile Hz. İsa'nın, âhir zamanda ortaya çıkmalarının tek yolunun, kendisi olduğunu iddia etti. Umumi olarak inanıldığı gibi, sadece Hz. İsa'nın döneceğini söylemekle kalmayıp, ona Hz. Musa'yı da ilâve etti. Ve bunların tekrar geri dönmelerinin tek yolunun kendisi olduğunu iddia etti.

Mirza Ali, bu iddialarla, kendi tesirinde kalan bir topluluk elde etti. Fakat, İmamiye mezhebine mensup olsun veya olmasın, bütün

âlimler bu iddialara karşı çıktılar. Çünkü bu adamın, kendisinde varlığını iddia ettiği hususlar, İslâmi gerçeklere ve Kur'an-ı Kerim'in getirdiği esaslara tamamen ters düşmekte idi.

Fakat Mirza Ali, âlimlerin eleştirilerine kulak asmadı. Aksine, insanları onlardan nefret ettirmeye girişti. Onları, ikiyüzlülük, maddecilik ve idarecilere yağcılıkla suçladı. Her söylediğini delilsiz olarak, safça kabul eden insanlar da buldu.

Mirza Ali, kendisinde bir kısım şeylerin varlığını iddia ettikten sonra, itikadi mevzularda ve hukuki meselelerde bazı saçma düşünceler ileri sürdü. İtikadî mevzularda ileri sürdüğü saçma düşüncelerden bazıları şunlardır:

a) Âhiret gününe, müminlerin mükâfatlandırılacakları bir cennetin ve suçluların cezalandırılacakları bir cehennemin varlığına ve bunların, insanın hesaba çekilmesinden sonra gerçekleşeceğine inanmaması.

Mirza Ali, Allah'ın huzuruna çıkmanın ve âhiret gününün, yenilenmekte olan ruhi bir hayatın sembollerinden başka bir şey olmadığını kabul eder.

b) Mirza Ali'nin, davet ettiği itikadi meselelerden biri de, kendisinin, geçmişteki bütün peygamberlerin gerçek temsilcisi olduğuna, ilâhî peygamberliklerin kendisinde toplandığına, bu nedenle bütün diğer din sahiplerinin kendisinde birleştiğine iman etmeye çağırmasıdır.

Bahailikte, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm birleşmekte ve aralarında herhangi bir fark gözetilmemektedir.

c) Allah'ın bizzat kendisine girdiğine inanması. Mirza Ali, Allah'ın kendisine hulûl ettiğini ve kendisinden sonra da başkalarına hulûl edeceğini ilân etti. Böylece hulûlü, sadece kendi tekelinde bulundurmadı.

d) Mirza Ali, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin, son peygamberlik olduğuna inanmaz.

e) Mirza Ali, birlikte bulunan bazı harfleri ve harflerin, hesapta kullanılan rakamlarını zikrederek birçok garip iddialara girişti. Rakamların, bu adamın görüşlerine büyük tesiri vardı. Özellikle (19) rakamının ona göre ayrı ve üstün bir değeri vardı.

Hukuka ve muamelata ait bazı mevzularda, ileri sürdüğü sapık görüşlerinden bazıları da şunlardır:

a) Mirasta ve diğer mevzularda kadını, erkekle tamamen eşit kabul ediyordu. Bu görüşüyle Mirza Ali, Kur'an-ı Kerîm'in bir kısım açık hükümlerini inkâr etmiştir. Bu hükümleri inkâr etmek ise, insanı kâfirliğe götürür.

b) Mirza Ali, bütün insanların eşit olduğunu söyleyerek, insanlar arasında cins, renk ve din bakımından ayırım yapılmamasına dâvet etti. Bu görüşü, genellikle İslâmi gerçeklere uygun düşmektedir. Mirza Ali, bu görüşlerini «Beyan» diye adlandırdığı bir kitabında topladı.

Görüldüğü gibi bu görüşler, genellikle, İslâmın dışına çıkan görüşlerdir. Hatta İslâmın gerçek mahiyyetini tamamen inkâr mânâsına gelen, Abdullah İbn-i Sebe'nin, Allah'ın, Hz. Ali'ye hulûl ettiği iddiasını tekrar hortlattı ki, bu iddia apaçık bir kâfirliktir. Bu sebeple devlet, bunlara karşı çıktı. Mirza Ali ve ona tâbi olanların peşini bırakmadı. Onu, otuz yaşlarına vardığı bir dönemde 1850 tarihinde idam ettiler. Kendisini takibedenler de dağıtıldılar.

Fakat ne yazık ki Mirza Ali, ölmeden önce «Subhi Ezel» ve «Bahaullah» adlarında iki mürit seçmişti. Bunların her ikisi de İran'dan sürgün edilmişlerdi. Subhi Ezel, Kıbrıs'ı, Bahaullah da Edirne'yi kendilerine karargâh seçtiler.

Subhi Ezel'e tâbi olan kişiler çok az idi. Fakat Bahaullah'ın peşinden gidenler bir hayli çoktu. Bu mezhebe, Bahaullah'a izafeten «Bahailik», bazan da asıl kurucusuna izafeten «Bâbîlik» denilmiştir. yı mükemmel bir şekilde yürütebilmesi için, kendi şahsında yeniden Subhi Ezel, Babiye mezhebinin, olduğu gibi muhafaza edilmesini ve insanların, ona davet edilmeleriyle yetinilmesini isterken, Bahaullah kendisinde Mirza Ali'nin yetkilerini topladı. Hatta daha fazla yetkisi olduğunu ileri sürdü. Bu itibarla Bahaullah, Allah'ın kendisine hulûl ettiğini (girdiğini) ve kendisinin, Allah'ın tam bir görünümü olduğunu ilân etti. Hristiyan inancında Yahya'nın, Hz. İsa'nın gelmesine zemin hazırlayan biri olduğu gibi, Bahaullah da hocası Mirza Ali'nin, kendisi için zemin hazırlayan bir nitelikte olduğunu ve kendisini müjdelediğini iddia etti.

Goldzhier, «El-Akide ve eş-Şeria» adlı kitabında şöyle der: «Bahaullah'ın, kendisinden önce gönderilen ve reklamını yaptığı dâvâyı mükemmel bir şekilde yürütebilmesi için kendi şahsında yeniden ilâhlık düşüncesi ortaya çıktı. Bahaullah, «baba»dan daha büyüktür. Çünkü «baba», ayakta duran, Bahaullah ise, ayakta tutan, yani, devam eden ve ebedî kalandır. Bahaullah kendisine, «Allah'ın görünü-

mü» veya «Allah'ın manzarası» isminin takılmasını tercih etti. Çünkü, Allah'ın zatının güzelliği, onun görünümünde müşahade edilir. Ve o, bir ayna gibi, Allah'ın güzelliğini yansıtır. Bahaullah kendisini, değerli, parlak bir mücevherin parladığı gibi, ışık saçan, gökleri ve yeri aydınlatan, Allah'ın güzelliği kabul eder. Bahaullah, cevherden meydana gelen bir suret ve bir yansımadır. Cevheri bilmek, ancak Bahaullah vasıtasıyla mümkün olur.

Bahaullah'a tâbi olanlar, onun, insanlığın üstünde olduğuna inanıyor ve ona birçok ilâhî sıfatlar veriyorlardı.» [2]

Bahailikteki beynelmilel anlayış ve Bahaullah'ın, kendisine ilâh süsü vermesi sebebiyle Bahaullah, kitaplarını doğuda ve batıda bulunan bütün yöneticilere gönderdi. Kitapçıklarında, ilâhın, kendisine girdiğini iddia ediyordu. Kur'an-ı Kerîm'in surelere, ayrılması gibi, o da yazdıklarını bölümlere ayırıyor ve onlara «Sure» adını veriyordu.

Bahaullah, gaybı bildiğini iddia ediyor ve gaipten haberler vermeye çalışıyordu. Tahminlerinin bir kısmının gerçekleştiği söylenebilir. Meselâ : III. Napolyon hükümetinin düşeceğini söylemiş, dört yıl sonra tesadüfen hükümet düşmüştü. Kendisine tâbi olanların aşırı propogandaları sebebiyle bu hadise, birçoklarının, Bahaullah'a inanmasına sebep olmuştur. Halbuki Bahaullah, III. Napolyon hükümetinin ne zaman düşeceğini kesin olarak söylememiştir. Bu haber, Bahaullah'ın bir tahminidir. Onun verdiği her haberin doğru çıktığını, kendisine aşırı derecede bağlı olanlar bile iddia edememişlerdir. Bahaullah, kendisine tâbi olanları, dâvâsını desteklemeleri için yabancı dil öğrenmeye teşvik etmiştir.

Bahaullah'ın, insanları dâvet ettiği iddialarının en önemlileri şunlardır :

a) Bütün İslâmî kayıt ve bağları bir kenara atmak. Böylece, Bahaullah'ın icad ettiği mezhebin, İslâmla hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Çünkü Bahaullah, İslâm şeriatının zamanının geçtiğini ileri sürmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bahaullah bu noktada hocası Mirza Ali'den tamamen ayrılmıştır.

b) Bahaullah, renkleri, dinleri, ırkları ne olursa olsun, bütün insanları eşit saymayı, dâvâsının özü ve cevheri kabul etmiştir. Onun propagandaları bu «eşitlik» ilkesine dayanıyordu. Irkçılık, sınıfçılık ve dini taassupların hâkim olduğu bir dönemde, dikkatlerin Bahaullah üzerinde toplanmasının sebebi şüphesiz ki, bu ilke idi.

---

(2) El-Akide ve eş-Şeria, sh.; 244. Muhammed Yusuf Musa, Abdülaziz Abdülhak ve Ali Hasan Abdülaziz'in tercümeleri.

c) Bahaullah, aile düzenine de değindi. Bu hususta da İslâmî esaslara tamamen karşı çıktı. Çok istisnaî durumlar hariç, birden fazla evlenmeyi kaldırdı. İstisnaî durumlarda da ancak iki kadınla evlenmeye izin verdi. Boşanmayı da, iki eşin birlikte yaşamalarının mümkün olmadığı haller dışında tamamen yasakladı. Boşanan kadının, belli bir süre iddet bekledikten sonra, evlenebileceğini reddetti. Ve boşanır boşanmaz bir başkasıyla evlenebileceğini söyledi.

d) Cenaze namazı hariç, diğer namazların cemaatle kılınamıyacağını ve yalnız olarak kılınacağına hüküm verdi.

e) Kendisine tâbi olanlara kıble olarak «Kâbe»yi değil, kendisinin bulunduğu yeri tayin etti. Zira, mademki ilâh kendisine girmekteydi, o halde ilâh nereye girerse kıble de orası olmalıydı. Bahaullah, her yer değiştirdikçe Bahailer de ona göre kıble değiştireceklerdi.

f) Bahailer, İslâmın getirdiği maddi ve manevi temizliğe dokunmadılar. Bunları olduğu gibi kabul ettiler. Namaz için abdest almayı, cünüplükten, yıkanarak temizlenmeyi kabul ettiler.

g) Bahailer, İslâmın, yeme-içme, alış-veriş ve benzeri hususlarda koyduğu «Helâl» ve «Haramları» tamamen ortadan kaldırdılar. Hüküm vermede şeriatın yerine aklı koydular.

Eğer Bahaullah, gerçekten hakkı idrak etseydi, İslâmın helâl kıldığı her şeyi aklın da helâl kabul edeceğini ve haram kıldığı şeyleri ise, haram kabul edeceğini anlamış olurdu. Böylece, kendisine «Niçin Muhammed'e iman ettin?» diye sorulan Bedevi'nin : «Çünkü ben, Muhammed'in «yap» dediği bir işe, aklın, «yapma» dediğini, «yapma» dediği bir işe de aklın «yap» dediğini görmedim» şeklindeki cevabının mânâsını kavramış olurdu.

Fakat, Bahaullah, sadece yıkmak istiyordu. Yıkıcı âleti kazma idi, kazma ile de herşey yıkılabilirdi.

h) Bahaullah'ın ve daha önce de hocasının, insanların mutlak eşitliğini ilân etmelerine rağmen, Bahaullah «demokrasiyi» kabul etmiyor, melikin düşürülmesine izin vermiyordu. Bahaullah'ı bu düşünceye sevkeden, sistemindeki özellik idi. Çünkü aksini söylemek, mezhebiyle bağdaşmıyordu. Zira onun mezhebi, «ilahın, şahıslara girdiği» düşüncesine dayanıyordu. Ona göre, ilâh, kendisine girmiştir. Kaldıki, kendilerine ilahın girmediği şahıslar bile, kutsal bir otoriteye sahiptirler. Bunu bu şekilde kabul etmek gerekmektedir. İşte bu nedenle kulların, dokunulmaz kutsal iktidarlarının varlığını kabul etmek, onun mezhebine göre mantıkî bir davranıştır.

Bahaullah, meliklerin, kutsal sayılabilecek kadar otoritelerinin bulunduğunu kabul ederken, din adamlarının herhangi bir otoritelerinin varlığını kabul etmez. Hocası, kendisine karşı çıkan ve konuştuklarını çürüten din âlimlerine karşı savaşırken, Bahaullah, sadece İslâm âlimlerine karşı değil, bütün din adamlarına savaş açtı. Yahudi ve Hristiyan din adamlarına da karşı çıktı.

Bahaullah'ın, 16 Mayıs 1892 de ölümüyle, kendi dönemi sona erdi. Mezhebini devam ettirmek için yerine, «Bâhânın kulu» veya «Ğusn-ı âzâm» «Büyük dal» diye adlandırılan oğlu Abbas Efendi geçti. Babasına olan samimi bağlılığından dolayı kimse ona karşı çıkmadı.

Abbas Efendi, Avrupa kültür ve medeniyetini çok iyi biliyordu. Bu nedenle babasının görüşlerini, batı düşüncesiyle bağdaşır bir şekilde değiştirdi. «İlâhın, şahıslara girmesi» meselesini mezhepten çıkardı. Babası gibi harikalar gösterme iddiasında da bulunmadı.
Abbas, batı kültürüne taraftar olduğu için, Yahudi ve Hristiyanlarca mukaddes sayılan kitapları okumaya girişti.

Bahailiğin kurucusu Mirza Ali, «İslâmda Reform» düşüncesiyle bu istikamette büyük adımlar atmış, arkasından gelen Bahaullah, Mirza'nın başlattığını devam ettirmiş, ondan sonra gelen Abbas Efendi ise, yıkıcılıkta üçüncü adımı atarak, sadece İslâmı terketmekle yetinmemiş, Yahudi ve Hristiyanların da kitaplarına yönelerek, Kur'an'ın yerine, o kitaplardan hüküm çıkarmaya çalışmıştır.

İşte bu sebeple, Bahailik propogandası, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler arasında geniş çapta yayılmış ve bu dinlerin mensuplarından birçok kimseler Bahailiğe girmişlerdir.

Abbas ve babası, çok sayıda müslümanın kendilerine tâbi olmalarından ümitlerini kestikleri için, dâvâlarını diğer din mensuplarına yöneltmişlerdir. Bu sebeple, İran ve çevresinde bulunan ülkelerdeki Hristiyan, Yahudi ve Mecusilerin arasında, Bahailik çok sayıda taraftar bulmuştur. Bahailiğe mensup bazı insanlar, Türkistan'da kendilerine özel bir bina yapmışlar ve orada toplantılar akdetmişlerdir. Bu mezhebin mensupları, Amerika ve Avrupada da çok vardır.

«El-Akide ve Eş-Şeria» adlı kitabın sahibi şöyle diyor: «Söylendiğine göre, Akkâ peygamberinin (Bahaullah'ın) Amerika ve Avrupada, Hristiyanların arasında çok sayıda bağlıları bulunmaktadır. Bahailer için temin edilen kültürel ve edebi faaliyetler, Bahailiğin kökleşmesine sebep olmuştur. Bu faaliyetlerden olmak üzere, 1910 da kurulan ve yılda 19 sayısı çıkan Bahailiğe ait «Batı Yıldızı» adlı bir

dergi bulunmaktadır.[3] Bu derginin, yılda sadece 19 sayısı çıkar. Çünkü Bahailer, 19 sayısının çok etkili olduğuna inanırlar. Mirza Ali'nin mezhebini açıklarken gördüğümüz gibi, bunlara göre rakamların etkisi vardır. Aynı kitabın sahibi, sözlerine devamla şunları söylüyor: «Bahailik, Amerika Birleşik Devletlerinin büyük bir bölümünde yayılmış ve «Şikago» şehrini merkez edinmiştir.»[4]

Bahailer, Hristiyanlıkta, kendi dinlerine davet esasının bulunduğu iddiasında çok ileri gittiler. Tevrat ve İncil ile alâkalı kitapların, Bahaullah'ı ve oğlunu müjdelediğini iddia ettiler.

Bu hususta Goldzhier şöyle der: «Bahailik, Abbas Efendinin ortaya çıkıp Tevrat ve İncil'le yardımlaşmasıyla yeni bir merhaleye ulaşmıştır. Tevrat ve İncil, önceden, Abbas Efendinin geleceğini müjdelemişlerdi. «Eşiya» sifrinin onsekizinci eshahının altıncı bölümünde zikredilen üstün vasıfları taşıyacak ve emirlik elinde bulunacak kişiden bu şahıs kastedilmiştir. Eşiya sifrinde şunlar zikredilir: «Bizim bir oğlumuz doğacak, ona bir oğul verilecek, liderlik bunun omuzunda olacak, buna açaip bir isim verilecek ve devamlı olarak «barış reisi» denilecektir.»[5]

Bahailiğin değerlendirilmesi:

İşte Bahailik, baştanberi anlattığımız bu şekilde bir mezheptir. Umarım bu mezhebin gerçek mahiyetini anlatmış olayım. Ona herhangi bir şey katmış veya değişik bir biçimde anlatmış değilim. Zira biz, mezheplerin gerçek mahiyetleriyle, onlara aşırı derecede bağlı olanların tasavvur ettikleri şekilleri aynen anlatmak arzusundayız. Avrupalılar Bahailiğe son derece bir taassupla bağlıdırlar. Zira bu mezhebin amacı İslâmı yıkmaktır.

Görüldüğü gibi bu mezhep, efsane ve masallardan başka birşey değildir. Bu şekliyle bu mezhep, Amerikalılar, Avrupalılar ve dininden dönen çok az sayıdaki müslümanlar arasında yayılmıştır. Fakat Avrupalılar, bu mezhebe girenlerin sayılarının aslında çok olduğunu, işkence ve baskıya uğramamak için inançlarını gizlediklerini söylemektedirler.

Avrupalıların bu iddiaları delilsizdir. Çünkü ne bizlere, kalblerde olanları keşfetme gücü verilmiştir, ne de onlara, gizlenen şeyleri bilme ilmi. Avrupalılar bunları söylerken belki de bazı ümitlerini dile getirmektedirler. Çünkü onların en büyük arzuları, İslâm inan-

---

(3) El-Akide ve Eş-Şeria; sh. 250
(4) El-Akide ve Eş-Şeria.
(5) El-Akide ve Eş-Şeria

cının bozulması ve müslümanların arasında, İslâmın hükümlerinin yıkılmasıdır.

Avrupalıların, bu arzularına ulaşmaları imkânsızdır. Çünkü İslâm dini kıyamete kadar baki kalacak olan gerçek dindir. Onlar, öfkelerinden patlasınlar isterlerse...

Burada dikkate değer bir husus ta şudur: Mısır danıştayınca Bahailiğin, semavi bir din olmadığına, hatta bir din dahi sayılamıyacağına karar verilmiş, Bahailik cereyanının asıl amacının, müslümanlar arasında inançsızlığın yayılması ve İslâm dininin yıkılması olduğu ifade edilmiştir.

Mısır devlet şûrasının, evlenme akitleri tescil edilmek istenen üç Bahai hakkındaki kararı şöyledir: «Hayır dernekleri ve sosyal kurumlar kanununun birinci maddesinin gözden geçirilmesinden ve Bahai mezhebine ait talimatların ve kitapların daha önce Mısır yargıtayının kararında açıklanmasından anlaşıldığına göre, Bahailik mezhebinin, İslâm dininin esaslarına ters düşen bir kısım bozuk inançları yaymayı amaçladığı, neticede müslümanların kafasına, kitaplarının âyetleri ve peygamberleri hakkında şüphe soktuğu anlaşılmış, hatta adı geçen Bahailik mezhebinin bütün semavi dinlere ters düştüğü açıkça ortaya çıkmıştır. Resmi dini İslâm olan bir ülkede bu bozuk inançları yaymak, kamu düzenini bozacak, hisleri kabartacak ve milleti galeyana getirecektir. Çünkü bu cereyanın, eski dinlere sataştığı ve bu dinlere inananları kışkırttığı, dolayısiyle bu mezhebin gayesinin meşru olmadığı anlaşılmakla, bu mezhebin, kamu düzenine ve genel güvenliğe ters düştüğü sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, devlet konseyi hukuk ve fetva komitesi, dışişleri bakanlığının, Bahailiği dini bir cemaat kabul etmediği beyanatına dayanarak, ve Bahailik düşüncesinin Mısır kanunlarına da ters düşmesi nedeniyle resmen tescili istenen akdin sahih olmadığı, aksine tamamen bâtıl olduğu kanaatına varmıştır.»

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi bu fetva şu sebeple verilmiştir: Bir avukat, eşlerin dinlerinin Bahailik olduğu belirtilen bir evliliği, resmen tescil ettirmek istemiştir. Bunun üzerine akdi yapacak olan (Noter) itiraz etmiş ve böyle bir dini cemaatın bulunup bulunmadığını, devletin, aile hukukunda böyle bir cemaati kabul edip etmediğini öğrenmek istemiştir. Soru üzerine dışişleri bakanlığı olumsuz cevap vermiştir. Akdi yapacak olan makam ise, bunların durumunu daha detaylı olarak inceledikten sonra, şu neticeye varmıştır: Baha-

ilik, yıkıcı bir mezheptir. Özellikle İslâma düşmandır. Devlet tarafından kabul edilen bir din değildir. Din olma seviyesinde de değildir. Bu nedenle korunması düşünülmemiştir. Noterler, ancak resmen müsaade edilen cemaatlerin işlemlerini tescil edebilmektedir.

Noter; milli meclisi bulunmayan cemaatlerin evlendirme muamelelerinin tescilinin, daha önce şer'iyye mahkemelerinin yetkisi dahilinde olduğunu, şimdi ise bu mahkemelerin ilgasıyla bu görevin noterlere ait olduğunu da beyan etmiştir.

Bahailer bu karardan sonra tekrar bir hayır cemiyeti olduklarını ileri sürerek, sosyal kurumlar kanununun, kendilerine de uygulanmasını istediler. Fakat, fetva buna da müsaade etmedi.

Şurası bir gerçektir ki; İslâm düşmanlarının besledikleri, dinden uzaklaşma çağrıları döneminde, Bahailik faaliyetleri İslâm ülkelerinde gittikçe artmakta ve güçlenmektedir. Bu faaliyetler, birinci ve ikinci dünya savaşları sonunda çok yoğunlaşmış, günümüzde ise, tekrar başını kaldırmış durumdadır. Bu başın koparılması, veya en azından, asıl propaganda merkezi olan Şikago'ya döndürülmesi bir zaruret haline gelmiştir.

KADYANİLİK

Hindistan, Sultan Gazneli Mahmud'un [1] fethi ile müslümanların eline geçmiş ve onlar tarafından idare edilmeye başlanmıştı. İslâmın hoşgörüsü, Hindistan'daki İslâmi idareyi, hintlileri dinlerinde serbest bırakmaya sevketmiştir. Hindistan'da hakim olan din «Budizm» [2] ve «Brahmanizm» [3] idi. Brahmanizmin mensupları, diğerlerine nisbetle daha çoktur.

İslâm, bu dini kabul etmeyen Hintlilere dolaylı olarak tesir etmiştir. Bu sebeple Hindular arasından, İslâmiyet ile Hinduizmi birleştirmeye çalışanlar da çıkmıştır. Meselâ : M. 1538 yılında ölen «Tanaka» İslâmla Hinduizm'in karışımı sayılan bir din icadetmiştir. Bu dini, Kuzey Hindistanın dağlık bölgelerinde yaşayan insanlar kabul etmiştir.

Goldzhier «El-Akide ve Eş-Şeria» adlı kitabında, bu din hakkında şöyle der : «Kanaatımızca, bu iki dini birbirine yaklaştıran ve bunları bağdaştıran en önemli unsur, İslâm tasavvufçularının inandık-

---

(1) Gazneli Mahmut, Türk asıllı olup, Afganistan ve Pencap'ta yaşayan Gaznevi ailesindendir. Gazne, Afganistan'da bir şehrin adıdır. Gazneliler devletinin en meşhur kralı 999 da iradeyi ele alan Muhammed el-Gaznevi'dir.

(2) Buda tarafından kurulan dindir. Bu din herşeye hakim olan bir Tanrı kavramına dayanmaz. İnsanın hayattaki ızdıraplardan kurtulabilmesi için, bütün arzulardan sıyrılması, onu tamamen öldürebilmesi esas alınmaktadır.

(3) Sosyal hayatta sınıf (kast) esasını getiren bir sistemdir. Her şeye hakim olan, Din adamı sınıfını teşkil eden Brahmanlardır. Brahmanlar en üst sınıfı meydana getirirler. Onlar olmadan âyin icra edilemez. Onlar herşeyin hakimi durumundadırlar.

ları «Vahdet-i vücud» teorisini benimseyerek putçuluğu silmeye ve ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalardır.»

İslâm dini bu putperest dinlere tesir ettiği gibi, İslâm'ı yeni kabul etmiş olan bazı müslümanlar da putperestliğe ait bir kısım düşüncelerden etkilenmişlerdi. Daha başka bir ifadeyle, İslâm'ı kabul ettiği halde, onun esaslarının tamamı henüz kalbinde yerleşmemiş olan bir kısım insanların kafalarını eski düşüncelerin işgal etmesi tabii idi

İngilizler, Hindistan'ı işgal ettiği halde, onun tamamına hakim olamayan İslâm idaresinin yerine kendi idarî sistemlerini yerleştirdiler. Bu sebeple, bu ülkeye Hristiyan Avrupa kültürü girmeye başladı. Hernekadar bazı Hintliler, Hristiyan oldu iseler de, bunların sayıları, iki büyük gurubu teşkil eden Müslüman ve Hindular kadar değildi. Ayrıca İslâm ve Hinduizm'in karışımı şeklinde meydana çıkan «Sıkh» dinine mensup olanlar da mevcuttu.

Avrupa kültürü, müslüman olan bu insanların kalblerine girmeye başladı. Zaten bunların bazılarının kafalarında Hinduizm'in kalıntıları mevcuttu. Bazıları ise, hernekadar İslâm'ı kabul etmişlerse de, bunlar tam bir teslimiyetle İslâm'a boyun eğmiş kimseler değillerdi. Bunlar, Allah Tealâ'nın, Kur'an-ı Kerim'de bizlere bildirdiği şu bedevi Araplara benziyorlardı: **«Bedevîler, «iman ettik» derler. Sen onlara şöyle de: Hayır, iman etmediniz. Siz ancak «müslüman olduk» deyin. Çünkü iman, henüz kalbinize girmemiştir.»** [4]

İslâmi esaslar, kalblerine tam olarak yerleşmemiş olan bu zayıf imanlı müslümanların kalblerinde, Hristiyanlıkla karışık olan Avrupa kültür ve medeniyeti büyük bir yer işgal etmeye başladı.

Avrupa kültür ve medeniyetini, bu eski ülkeye götüren İngilizler, bu kültürün tesirinde kalan müslümanları seçiyor, kendilerine yaklaştırıyor ve bunları müslümanlar adına idareci seçiyorlardı. Bu gibi insanlar, o ülkelerde müslümanları temsil ediyorlardı.

İşte bu sebeble, Hindistanda bir kısım sapık guruplar ortaya çıktı. Sayıda az olmalarına rağmen, bu gurupların en güçlüsü ve en çok faaliyette bulunanı «Kadyanîlik»tir.

İslâm'a maledilen bu gurubun kurucusu Milâdi 26 Mayıs 1908 de ölen Mirza Gulam Ahmed el-Kadyani'dir. Bu kişi, Lahor şehrinden, yaklaşık altmış mil uzakta bulunan «Kadiyan» da doğmuş ve ölü-

---

(4) Hucurat suresi, âyet; 14

münde de oraya defnedilmiştir. Mezarının üstünde «Mirza Gulam Ahmed el-Mev'ud» yani, vaadedilen Mirza Gulam Ahmed, yazılıdır. Bunun mânâsı şudur: «Şeriatı ihya edeceği ve kıyamet gününde insanları kabul ettireceği vaadedilen mehdi» yani, insanları cennetle müjdeleyen.

Gulam Ahmed, Keşmir'in yakınında bulunan «Serencar» denilen yerde, velilerden biri olduğunu iddia ettiği «Yusuf Âsaf» isminde birinin kabrini bulduktan sonra, Hindli müslümanlar arasında nüfuzunu yaymaya başladı.

Gulam Ahmed, bu mezarın Hz. İsa'ya ait olduğunu iddia etti. Ve Hz. İsa'nın, başka birisine benzetilmesi üzerine asılmaktan kurtulduğunu ve Yahudilerden kaçarak oraya geldiğini, ölünceye kadar orada kaldığını ve oraya defnedildiğini söyledi.

Gulam Ahmed, iddialarını tarihi olaylarla ispata çalıştı. Buradaki iddiasında, Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiği bir gerçeği de dolayısiyle kabullenmiş oldu ki, o da; Yahudilerin, Hz. İsa'nın göklere çıkarılmalarıdır. Gulam Ahmed, bu iddiası ile Hz. İsa'nın göklere çıkarılmadığını, yeryüzünde oraya defnedildiğini ortaya atmış oluyor.

Böylece Gulam Ahmed, Allah Teâlâ'nın: «**Bilakis, Allah onu kendi katına yükseltti.**»[5] «Seni, katıma yükseltecek benim.»[6] buyurduğu âyetlerin zahirine dayanan İslâm âlimlerinin çoğunluğuna karşı çıkmış oluyor. Zira bu konuda çok az sayıda âlim, Hz. İsa'nın bedenen değil, ruhen semaya çıktığını söylemiştir.

Bizce Gulam Ahmed'in ilk icad ettiği görüş: «Hz. İsa'nın, bedenen değil, ruhen göğe çıkarıldığı, cesedinin ise yeryüzünde defnedildiği ve defnedildiği yerin de kendisi tarafından keşfedildiği» görüşüdür.

Gulam Ahmed, bu keşfi yaptığını iddia ettikten sonra, yeni bir mezhebe dâvet etmeye başladı. Gulam, Hicrî 14. yüzyılın başında, dini yenileyen biri olduğunu iddia etti. Bu hususta, Resulullah'ın şu hadisini delil göstermeye çalıştı. «Şüphesiz **ki, Allah bu ümmete, her yüzyılın başında**, dinini yeniden güçlendirecek **birini** gönderecektir.»[7]

---

(5) Nisa suresi, âyet; 158
(6) Âl-i İmran suresi, âyet; 55
(7) Ebu Davud, Kitab el-Melahim, bab; 1
Not: Bu hadis hakkında Ebu Davud şunları söyler: «Bunu, Abdurrahman b. Şüreyh el-İskenderanî rivayet etmiştir. Bu sebeple «Şerahil» ismindeki âlim, bu hadise kesin olarak güvenmemiştir.

Gulam Ahmed, son yüzyılın müceddidinin, kendisi olduğunu sanıyordu.

Gulam Ahmed, şu iddialarda bulundu:

1) Hz. İsa'nın kabrini o keşfetmiştir. Bu kabri bulması sebebiyle, Hz. İsa'nın ruhu ve kuvveti ona girmiştir. Âhir zamanda çıkınası beklenen Mehdi, kendisidir. Gulam Ahmed, Hz. İsa'nın ruhu ile ve Mehdilikle dini yenilemektedir, onda reform yapmaktadır. Söylediği herşey doğrudur. Kimsenin bunları inkâra hakkı yoktur. Çünkü o, Allah'dan alarak konuşmaktadır.

2) Gulam Ahmed, Mehdi olmakla yetinmez, ilâhın da kendisine girdiğini iddia eder. [8]

Gulam'ın bu iddiası, Hz. İsa'nın gücünün kendisine girdiği iddiası ile bir paralellik içindedir. Gulam bu düşünceyi Hristiyanların inancından almıştır. Bugünkü Hristiyanlar, insanlıkla ilahlığın, Hz. İsa'da birleştiğine inanırlar.

3) Gulam, göstermiş olduğu mucizelerin, görüşlerini ispat ettiğini iddia etmiştir. Hicri 1312, Milâdi 1894 de hem güneş hem de ay tutulmuştu. Gulam Ahmed, ay ve güneşin kendisi tarafından ve yine kendisi için tutulduklarını ve bu tutulmaların, kendisinin iddia ve peygamberliğini ispat eden mucizeler olduğunu iddia etti.

Gulam'ın bir kitabında şu ifadeler vardır: «Onun için aydınlatan ay tutuldu. Benim için ise, aydınlatan ay ve güneş tutuldu.» Gulam'a tâbi olan bazı taraftarları bu metni şöyle izah ettiler: Mânâ açıktır. Sadece ayın tutulması Hz. Muhammed'in doğruluğuna delil olur da, hem ayın hem de güneşin tutulmasından sonra benim doğruluğum nasıl inkâr edilebilir?» [9]

4) Gulam Ahmed, Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu iddia eder. Kendisinin peygamber oluşunun, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in «son peygamber» oluşuyla çelişmediğini söyler. Çünkü Gulam, «Peygamberlerin Sonuncusu» mânâsına olan «Hâtemunnebiyyin» ifadesini şu şekilde yorumlar: «Ondan sonra gelen her peygamber, onun mührü ve kabul etmesiyle gelir. Ve onun şeriatını diriltir ve yeniler.»

Gulam Ahmed, «Hakikatül Vahy» adlı kitabında şöyle der: «O, (Hz. Muhammed (S.A.V.), peygamberlerin hatemidir. Yani, mühür

---

(8) El-Akide ve Eş-Şeria; sh. 260
(9) Er-Reddu alâ Kitabi el-Meseleti el-Kadyaniyye, sh; 121

sahibi, sadece odur. Herhangi bir kimseye vahiy, ancak onun mühürü sayesinde nasibolur. Rab'le konuşma ve Rabbe muhatap olma kapısı, onun ümmetinin önünde kıyamete kadar kapanmayacaktır. Bugün mührün sahibi sadece O'dur. Muhammed (S.A.V.) ümmetinden başkasına nasibolmayacak olan peygamberliği, sadece onun mührü kazandırır.» [10]

Gulam, «Talim» adlı kitabında da, şunları söyler: «İnanç bakımından, Allah'ın sizlerden istediği şeyler; Allah'ın birliğine, Muhammed'in, Allah'ın peygamberi ve peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü olduğuna, ondan sonra peygamber gelmeyeceğine ve ancak ona tâbi olmak suretiyle Muhammedlik kisvesini giyenin, ondan sonra peygamber olabileceğine inanmanızdır. Çünkü hizmetçi, hizmet edilene ters davranmış olmaz. Asıldan meydana gelen fer', asıldan ayrılmış sayılmaz.» [11]

Gulam, diğer bir yazısında şöyle der: «Eğer Muhammed ümmetinden olmasaydım ve O'nun yolunda yürümeseydim, yaptığım iyi ameller dünyadaki bütün dağların ağırlığında da olsa, yine de Allah ile konuşma şerefine erişemezdim. Çünkü, Hz. Huhammed'in peygamberliğinin haricindeki bütün peygamberlikler kesilmiştir. Hz. Muhammed (S.A.V.)'den sonra, artık şeriat getiren bir peygamber gelmeyecektir. Fakat, şeriat getirmeyen peygamberin gelmesi mümkündür. Ancak herşeyden önce, böyle bir kişinin, Muhammed (S.A.V.)'in ümmetinden olması gerekmektedir.» [12]

Görüldüğü gibi Gulam, bu sözlerinde, peygamber olduğunu, ay ve güneşin tutulmalarının, bunun mucizesi olduğunu, kendisinin, bunların tutulacağını önceden haber verdiğini «Hatemül enbiya» sözünün, kendisinin peygamber olmasıyla çelişmediğini iddia ediyor. Çünkü o, «Hatem» kelimesini «son» mânâsında almıyor. «Ondan sonra gelecek peygamberlerin, ancak onun mührüyle gelebilecekleri, yani, onun şeriatını ayakta tutmak şartıyla gelebilecekleri» mânâsında yorumluyor.

Gulam'ın dâvet ettiği mezhebin zamanla değiştiği anlaşılıyor. Gulam, önce Hz. İsa'nın ruhunun kendisine intikal ettiğini ve Allah'ın, kendisine girdiğini iddia ederken, daha sonra Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gölgesi altında peygamberlik iddiasıyla yetinmiştir. Mucizeleri ise, anlattığımız hususlardır. Bu hususlar, ay ve güneşin

---

(10) Hakikatül vahy, sh. 27
(11) Et-Talim, sh; 15
(12) Et-Tecelliyat el-İlahiyye, sh; 24

tutulmasıdır. Bugün artık astronomi çok ilerlemiştir. Rasathanelerde çalışan bilginlerin, aylar öncesinden güneş ve ayın tutulacağını haber verdiklerini görmekteyiz. Onun devrinde de maddi ilimler, ileri durumdaydı. Verdiği haberlerin doğru çıktığı kabul edilse dahi, bunlarda mucizelik sıfatı yoktur. Çünkü, mucize demek «karşı çıkanları susturan olay» demektir. Burada, başkalarının âciz kalması söz konusu olmadığı için, mucize de söz konusu değildir.

Bütün bunlardan şu neticeye varırız: Kadyanilik mezhebinin kurucusunun son dönemlerindeki iddiaları şunlardı: Gulam Ahmed peygamberdir. Allah ile konuşur. Hz. Muhammed'in şeriatını izah eder, onu yeniler ve onunla amel eder. Kendi inancına göre; Hicri 14. yüzyılın başında, bu reformu yapmak için gönderilmiştir.

Gulam Ahmed'in, yorum ve izahlarından bazıları şunlardır:

1) Kur'an-ı Kerim'in övdüğü dinlere sahibolanlar, günümüzdeki dinlere sahibolanlardır. Kur'an-ı Kerim, Yahudiliği ve Hristiyanlığı iyi olarak zikretmiştir. Bugün, Yahudi veya Hristiyan adını taşıyanlar da, bu sıfata dahildir.

Gulam Ahmed, bu noktadan hareket ederek, İngiliz yanlısı olmuş ve İngilizlerin, Hindistanda iyilikleri bulunduğunu, İslâmın, bunlara itaat etmeyi emrettiğini iddia etmiştir.

Gulam, şöyle der: «İnsanlara defalarca açıkladığım inancım şudur: İslâm, iki temel esasa dayalıdır. Birincisi; Allah Tealâ'ya itaat etmemizdir. İkincisi ise; güvenliği sağlayan, canlarımızı, mütecavizlerden koruyan hükümetlere karşı çıkmamamızdır. Bu hükümet, şu anda burda bulunan İngiliz hükümeti olsa dahi...»

Gulam, başka bir yazısında da şöyle der: Müminlerin kendilerini değiştirmedikçe, bunlara karşı nankörlük etmeleri haramdır. Herhangi bir mümin erkek veya kadının ırzını ve malını koruyan, ailesini ve çocuklarını himaye eden, iyilikte bulunmayı yaygınlaştıran, üzüntüleri gideren ve iyilikler icadeden bir hükümdara karşı isyan etmesi asla doğru olamaz. Ey fetva isteyenler! Fetva alın. İlimsiz fetva veren âlimlerin görüşlerini kabul etmeyin. Onlar sapıyor ve saptırıyorlar.» [13]

2) Gulam Ahmed, gayesi sona erdiği için, cihadın kalktığını, din hususunda fitne kalmadığına göre, cihada da lüzum kalmadığını iddia eder. Kendisinin bir savaşçı veya savaşa davet eden olmadığını beyan eder ve şöyle der: «Ben kendimi, insanların, Kureyş kabilesinin

(13) Et-Tebliğ, sh; 42

Haşimî kolundan ve Fatıme'nin oğullarından gelmesini bekledikleri, kan döken ve yeryüzünü kanla dolduracak olan bir mehdi saymıyorum. Bu hususutaki hadislerin doğruluğunu da kabul etmiyorum. Bu hadisler, uydurma hadis yığınından başka birşey değildir.

Evet, ben kendimin, Hz. İsa gibi mütevazi bir hayatla yaşayan ve geleceği vaad edilen İsa olduğunu iddia ediyorum. Ben, savaşmaktan ve savaştan uzağım. Azamet sahibi olan Allah'ın yüzünden perdeyi sulh ve okşama yoluyla açanım. Bu yüz, birçok ümmete kapalı kalmıştır. Benim prensiplerim, inancım ve talimatlarım, savaşma ve saldırma damgası taşımamaktadır. Şuna kesin kanaatım var ki, bana tâbi olanların sayısı arttıkça, var olduğu zannedilen cihadın devam ettiğini söyleyenler azalacaktır. Çünkü bana, İsa ve Mehdi olarak iman etmek, cihadı terketmek demektir.» [14]

Gulam, başka bir sözünde de şöyle der: «Bugün kâfirlerden kim, dine davet edene karşı kılıç çekiyor, müslümanları dininden alıkoyuyor? Kim, müslümanların, camilerde okunan ezanlarına engel oluyor?

Eğer İsa, güvenliğin hakim olduğu bu gibi günlerde ortaya çıkar da bu güvenliği hafife alır ve sebepsiz olarak, sadece din için kılıca başvurursa, Allah'a yemin ederim ki, böyle biri yalancı ve düzenbazın ta kendisidir. O, doğru söyleyen İsa olamaz-asla. Kılıç ve değnek kalblere iman sokamaz. Sahih-i Buhari'de, geleceği vaadedilen İsa'nın sıfatlarını belirleyen şu hadis mevcuttur: **«O, savaşı bırakacaktır.»** [15] Yani; «Vaadolunan İsa, savaşmak için gönderilmemiştir.» demektir.

Bu mesele hayreti muciptir, çünkü sizler bir yandan «Kur'an-ı Kerim'den sonra en doğru kitap Buhari'dir.» dersiniz, diğer yandan, Buhari ile açıkça çelişen kitaplardaki hadisleri kabul edersiniz. Halbuki, buna benzeyen binlerce kitabı kabul etmemeniz gerekirdi. Çünkü bunlar sadece Buhariye değil, Kur'an-ı Kerim'e bile açıkça ters düşmektedir.» [16]

3) Gulam Ahmed, kendisine tâbi olmayan müslümanların, onu yalanlamadıkça ve kâfir saymadıkça, kâfir olmayacaklarını, şâyet

---

(14) Tebliğ er-Risale, sh; 17

(15) Hadîsin, Buhari'deki asıl metni şöyledir: «Nefsim, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, size, adaletli bir hakem olarak Meryem oğlu İsa'nın ineceği, haçı kıracağı, domuzu öldüreceği ve haracı kaldıracağı yakındır. Mal artacak, kimse ona tenezzül etmeyecektir.» Buharî, Kitab, el-Büyu, bab; 102; Gulam Ahmed'in, «Haracı kaldıracağı» ifadesini «savaşı bırakacağı» şeklinde yorumladığı anlaşılmaktadır.

(16) Tiryâk el-Kulûb, sh; 16-17

onu yalanlar ve kâfir olduğunu ilân ederlerse, kendilerinin de kâfir olacaklarını söyler.

Gulam Ahmed, kendi görüşleri karşısında insanları üç gurupta mütalâa eder.

a) Söylediklerine inanan ve kendisine tâbi olanlar. Gulam'a göre, üstün derecelere ulaşanlar, işte bu zümreden olanlardır.

b) Kendisini yalanladıkları ve kendisine kâfir deyip demedikleri belli olmayanlar.

Gulam, bunlar hakkında şöyle der: «Anlatılması gereken bir hususta şudur: Yalanlayanların kâfirliğine hüküm vermek, şeriat getiren peygamberlerin işidir. Bu gibi peygamberlerden olmayan ve kendilerine ilham gelen veya peygamberlerin sözlerini nakleden zatların dereceleri ve Allah katındaki mevkileri ne kadar yüce olursa olsun, Allah Tealâ onlara, ne kadar kendisi ile konuşma lütfunda bulunursa bulunsun, bunları inkâr etmek, kimseyi kâfirliğe götürmez. Fakat bu, Allah'a yakın olan kulları yalanlayan insan, bedbaht bir insandır. Çünkü inkârı sebebiyle gittikçe kalbi katılaşır, nihayet göğsündeki iman nurunu kaybeder.[17]

c) Gulam Ahmed'in kâfir olduğunu ilân edenler ve onu yalanlayanlar. Gulam, bu tür insanların kâfir olacaklarına hüküm veriyor ve şunları söylüyor: «Şüphesiz ki, ben, hak ve doğruluktan sapan herkesi murdar ve pis kabul ederim. Fakat ben, kelime-i şahadet getiren herhangi bir insana, benim kâfir olduğumu söylemedikçe, beni yalanlamadıkça, dolayısiyle bizzat kendisi kâfirliğe düşmedikçe kâfir demem.» Görüldüğü gibi bu davranışta, sürekli olarak karşı taraf, harekete geçmiştir. Onlar, bana kâfir dediler. Bu hususta aleyhime fetva verdiler. Onlar, beni kâfir sayarak kendileri kâfir olmuşlardır. Resulullah'ın fetvası bunu gerektirmektedir. Onlar, benim sözümle kâfir olmuyorlar, bizzat kendileri, Resulullah'ın fetvasının şümulüne girerek kâfir oluyorlar.»[18]

Gulam Ahmed, bu nedenle taraftarlarına, kendisini yalanlayanların veya «kâfir» diyenlerin cenaze namazlarını kılmalarını yasaklıyor ve 1902 yılında kendisine sorulan bir soruya şu cevabı veriyordu: «Açıkça bize küfredenin ve bizim kâfirliğimizi ilân edenin, dolayısiyle bizi yalanlayanların en katmerlisi haline gelenin cenaze namazını kılmak, elbette doğru olamaz. Buna mukabil, durumu açıklı-

(17) Tiryâk el-Kulûb, sh; 130
(18) Tiryâk el-Kulûb, sh; 130

ğa kavuşmayanın cenaze namazını kılmakta bir sakınca yoktur. Çünkü cenaze namazı aslında duadan ibarettir. Fakat her halükârda bundan uzak kalmak daha iyidir.»

Yani; Gulam'a iman ettiğini bildirmeyenin cenaze namazını kılmamak daha evladır.

ç) Kadyaniler, Gulam Ahmed'in peygamberliğine iman etmeyen erkeklerle, Kadyanî olan kadınların evlenmelerinin caiz olmadığı görüşündedirler. Ancak, Kadyanî olan erkeklerın, Gulam'ın peygamberliğine inanmayan kadınlarla evlenmesine cevaz verirler.

Kadyaniler, bu davranışlarıyla, Kadyanî olmayanlara, ehl-i kitap muamelesi yaparlar. Bu da onların, kendilerinden olmayanları müslüman saymadıklarını gösterir. Çünkü, müslüman saysa idiler, Kadyanî olan kadınların, kendilerine muhalif olanlarla evlenmelerini yasaklamazlardı.

Gulam Ahmed'e tâbi olanlardan birisi bu hususta şöyle diyor: «Mezhep veya din farklılığı, iki eşden birini murdar kılmaz. Eğer bu tür bir farklılık, eşlerden birini murdar kılacak olsaydı, İslâm dini, müslüman bir erkeğin, kitap ehli bir kadınla evlenmesine müsaade etmezdi. İslâmın, müslüman bir erkeğin Hristiyan veya Yahudi bir kadınla evlenmesine müsaade edip, müslüman bir kadının, bunlarla evlenmesine müsaade etmemesi, din veya mezhep farklılığının, eşlerden birini pis (murdar) saymayacağına bir delildir. Aslında kadın, yaratılışı itibariyle zayıftır. Bu sebeple, kocasının zora veya benzeri yollara başvurması halinde kadının tesir altında kalacağından korkulur. Bunu herhangi bir akıl sahibi inkâr edemez.» [19]

Evet, Gulam Ahmed'in, üzerinde karar kıldığı görüşleri işte bunlardır. Ölürken dahi, ayni görüşler üzerinde ısrar ederek ölmüştür. Gulam Ahmed, 26 Mayıs 1908 de ölümünden önce, Ahmediye cemaatinin sevk ve idaresinin, cemaatin bütünü arasından seçilecek bir meclise ait olacağını, bu meclisin de kendi arasından halifesini seçeceğini ve halifenin, dini reis olacağını vasiyyet etmiştir.

Gulam'ın ilk halifesi, «Mevla Nureddin» dir. Bu zat, Gulam'ın talimatlarını muhafaza etmiş, cemaat da bu hususta kendisine yardımcı olmuştur. Ahmediye cemaatı, emsali görülmemiş çalışmalarıyla temayüz etmiş bir cemaattir. Üyelerinin çoğu, geniş bir kültüre sahiptir. Eğer bu cemaat, İslâm için çalışacak olsaydı, ona büyük hizmetleri olurdu. Ne yazık ki; inançları bâtıl, davranışları sakattı.

---

(19) Er-Reddu, alâ Kitab el-mes'eletil Kadyaniyye sh; 39. Münir el-Hamsi el-Hüseyin'in te'lifi.

Bir ara, Ahmediye fırkasını icadeden ailenin dışından birisi bu cemaate halife seçilmiş ise de, cemaat içinden bazı guruplar, Gulam Ahmed'in soyundan yeni bir Mehdi'nin geleceğine inanmaya devam etmiş, daha sonra da bu inanç, bütün cemaata hakim olmuştur.

Acaba bu cemaat, Gulam Ahmed'in bıraktığı gibi devam etmiş midir? Yoksa değişiklikler olmuş mudur? Bunların içinden, Gulam'ın peygamber olmadığını, onun, sadece kendisine ilham gelen ve hadis nakleden biri olduğunu söyleyen bir topluluk çıkmıştır. Gulam'ın kendi eserlerinde de, kendisine ilham gelen biri olduğunu ifade eden cümleler mevcuttur.

Buna rağmen, Gulam'ın cemaati, Gulam'ın, kendisine vahiy gelen bir peygamber olduğuna inanmakta, peygamberlere verilen sıfatları ona da vermekte ve ismi anıldığı zaman ona «aleyhisselam» demektedir. Bu cemaat, Gulam'ın, peygamberliğini ispat eden bir kısım mucizelerin bulunduğuna da inanmaktadır.

Cihad konusunda da Kadyanilerden bazıları, hükmü sona eren cihaddan maksadın, kendini savunma şeklindeki cihad olmayıp, saldırı mahiyetindeki savaş olduğunu söylemişlerdir.

Bu yorum şekli pek mahzurlu değildir. Buna rağmen, İslâmi savaşların, savunma mahiyetinde olduğunu ve bazan savunmanın da hücuma dönüşebileceğini belirtmemiz gerekir.

Kadyaniliğin diğer prensipleri üzerinde bu cemaatin herhangi bir ihtilafı görülmemiş, sadece İngiliz yanlısı olanların, İngiltere'nin. Hindistan'daki fonksiyonunun zayıflaması sebebiyle zayıfladıkları görülmüştür.

İşte, kitaplarında açıklandığı üzere, Kadyanilik, bundan ibarettir. Biz bu mezhebi olduğu gibi anlatmaya, herhangi birşey ilâve etmemeye ve onların düşündükleri gibi tasavvur etmeye çalıştık.

Bizim, dinler ve mezhepler hususunda yazmış olduğumuz kitaplardaki davranışımız böyledir. Biz, çeşitli din ve mezhepleri objektif bir şekilde aktarmaya çalıştık.

Üzerinde durulması gereken bir husus ta şudur: Kadyanilik, İslâmi bir fırka sayılır mı, sayılmaz mı? Şüphesiz ki bu fırka, Peygamber Efendimiz (S.A.V.) döneminden bugüne kadar, müslümanların, üzerinde ittifak ettikleri bazı meselelerde onlara muhalefet etmiştir. Meselâ; Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in peygamberlerin sonuncusu olduğu muhakkaktır. Nitekim bizzat Peygamberimiz, kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini bildirmiştir.

Diğer yandan Kadyanilerin lideri, çok garip görüşler ortaya atmıştır. Meselâ; o, kendisinin, Hz. İsa olduğunu veya Hz. İsa'nın ru-

hunun, kendisine girdiğini iddia etmiştir. Kadyanilerin liderinin peygamberlik ididası veya Hz. İsa'nın, kendisine girdiğini zannetmesi, delilsiz iddiadan başka birşey değildir.

Bu liderin dayandığı ve mucize olduğunu iddia ettiği en büyük delil, ay ve güneşin tutulacağını daha önceden haber vermesidir. Halbuki bu bilgileri, astronomi ve meteoroloji bilginleri de rahatlıkla haber verebilmektedirler. Ve bu gibi olaylar her zaman tekrar etmektedir.

Bu itibarla Kadyanilerin iddiası peygamberlik değil, bir kâhinliktir. Çünkü bu bir, bilgi ve sezgi meselesidir. aKldı ki; Kadyanilerin lideri bu ilimlerin ileri olduğu bir dönemde bunlardan haberler vermiştir. Çünkü bu kişi, geçen asrın sonları ile, bu asrın başlarında yaşamıştır.

Kısaca, Kadyani liderinin söyledikleri, bir kısım delilsiz iddialardan ibarettir. Delilleri bulunan kesin meselelere ters düşmektedir. Bu itibarla, bu gibi iddialar, sahibini İslâmdan çıkarır. Çünkü Peygamber Efendimiz (S.A.V.) bizleri; gecesi, gündüzü kadar aydınlık olan bir yol üzerinde bırakmıştır.

Gulam Ahmed, «Şüphesiz ki, Allah bu ümmete her yüzyılın başında, dinini yeniden güçlendirecek birini gönderecektir.»[20] hadisine dayandığını söylese bile, kendisinden önce gelen müctehidlerden hiçbiri, peygamberlik iddiasında bulunmamış ve bunların peygamberliklerini ortaya koyacak herhangi bir mucize söz konusu olmamıştır.

O halde, bunların arasından Gulam Ahmed'e ne oluyor da, kendisini bunların üzerinde görüyor? Ve istisna teşkil ettiğini iddia ediyor?

Şurası bir gerçektir ki, Gulam Ahmet, Şiilerin imamlarına yaklaşmaktadır. Çünkü Şiiler, imamlarının masum olduklarını, kendilerine ilham geldiğini ve mucizelere sahibolduklarını iddia ederler. Ancak Şiiler, imamlarına vahiy geldiğini ve imamlarının, Allah ile konuştuklarını iddia etmezler.

Netice olarak, Gulam Ahmed'in talimatları tamamen İslâm dışıdır.

Ey Allah'ım! Sen, müslümanları birleştir. Allah'ı birleyenlerin sözlerini bir eyle. Onları hikmetli, şerefli ve hakka uygun davranmaya muvaffak kıl!

Ey merhametlilerin merhametlisi Allah'ım!..

(20) Ebu Davud Kitab, el-Melahim, bab; 1

